

Antonio Zavala

Auspoaren auspoa IV

(Itzaldiak / conferencias)

Antonio Zavala

Auspoaren auspoa IV

Auspoa Liburutegia

300

ZAVALA, Antonio

Auspoaren auspoa : [itzaldiak = conferencias] / Antonio Zavala. - [S.l.] : Auspoa ; Donostia-San Sebastián : Gipuzkoako Foru Aldundia, Kultura Zuzendaritza Nagusia, 2006.

libk. <4> : ir., argk. ; 20 cm. - (Auspoa Liburutegia ; 300)

Azpi-izenburua azaletik hartua. - Testuak euskaraz eta gaztelaniaz. - Aurkibidea

LG SS 855-2006. - ISBN 84-7907-524-4

1. Literatura popular vasca-Historia y crítica. 2. Libros-Reseñas. I. Gipuzkoa. Dirección General de Cultura, ed. II. Título. III. Serie.

081 Zavala, Antonio

821.361-91.09

028.1

© edizio honena: AUSPOA Argitaletxea
Gipuzkoako Foru Aldundia

750 aleko tirada

ISBN: 84-7907-524-4

Legezko Gordailua: S.S. 855/06

Fotokonposizioa eta inprimaketa: Itxaropena S.A., Zarautz

Antonio Zavala

Auspoaren auspoa

IV

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa
Kultura Zuzendaritza Nagusia
Dirección General de Cultura

Donostia-San Sebastián, 2006

Ale garatuak

Hitzetan sinistu behar badugu, hitz-biltzaile aparta da Antonio Zavala. Hitz soilak, alabaina, deusezak dira, hizkeraren katean josten eta ehotzen ez badira. Bilbadura sendoa da, hortaz, hizkuntzarena, ahozkoa zein idatzizkoa, adierazpide gokia lortzeko asmotan.

Ahoz aho eta bururik buru ibili da mende askotan euskara; hitz gutxitan esateko, herri-hizkera izan dugu luzaroan gure berbeta. Eta herri-hizkera horrek sortu du herri-literatura, edo, berba zabalagotan esanda, herri-kultura bera.

Bertsoz zein prosaz, aldi berean nahiz hurrenez hurren, erreskada luzeak osa daitezke herri-literatura euskaldunaren esparruan. Gehienek hala ere, behin edo gehiagotan, Antonio Zavalaren begirada zorrotz eta luma fina izan dute euren gain.

Zavalaren lana lekuko batena izan dela esan ohi da sarritan, lekukotza hutsak ikerkuntzaren hariak kolokan jarriko balitu bezala. Ukaezina da, beztalde, Zavalaren zereginetan, ikertzaile-sena, eta emaitza, berriz, luze, sakon eta zabala, euskaraz eta gaztelaniaz, bizitza oso baten erakustaldi eta irakasbide.

Ikerkuntza-lana da orrialdeotan nagusi, horrek egiten baitu Zavala maisu. Bildu ez ezik, landu, jorratu eta apailatu egin du eskutik eskura eta ahoz aho ibilia, aurrerantzean paperezko sorta antolatuan izan dezan irakurle jakinguratsuak.

Paperezkoak, alabaina, iraunaldi laburra du, teknika berrien mesederako. Hala bada ere, hona hemen, Auspoa osoan bezalaxe, abagune aproposa, egun corpusaren linguistika deitzen dena euskal eta erdal tradizio ezin hobez hornitzeko. Corpus bat osatzea lortu du Antonio Zavalak bere lanaren bitartez. Halako corpusak, bistan da,

erabilgarriak ez ezik, onuragarriak ere badira gaurko hiztunentzat, hainbat arlotan baitira horiek erabakigarri, hala ahozko azterketan, nola idatzizko barrunbeetan.

Nekez aurkituko da Euskal Herrian halako bildumarik; nekezago, bistan da, Zavalaren modukorik, halakoak lantzeko gogo eta grina bertsuan uztarturik.

Garaiotako seinalea da, modu batera zein bestera, ordenagailuaren aginpidea. Askoren ustez, gainera, bateraezinak dira hura eta herri-literatura, azken honek, itxuraz, iritsiezinak baititu literatura idatziaren sona eta ospea, finkotasuna bera ez aipatzearren.

Bego hori dioena. Nago, ostera, ez ote dugun herri-literaturaren altxorra ere barneratu behar euskarak aspalditik premiazko duen corpuz esanguratsu horretan. Teknika berriak, bestalde, teknika hitzak egoki adierazten duenez, horixe dira, hain juxtu ere: tresnak, giza kulturaren emaitzak errazago lantzeko eta jorratzeko baliabideak.

Zernahi gisaz, kulturaren muinak, oraindik ere, giza seme-alabengan du sustraia. Eurek sortzen dute, euren zerbitzupuan dago; huraxe baitago testu guztien funtsean eta oinarrian; gizakumea bera, argi-ilun eta on-gaitz guztiekin.

Giza seme-alabak izan ditu beti Zavalak helmuga eta helburu; xedea, berriz, herriak sortu dituenak erakustea. Aspalditik ulertu baitu hor daudela gizabanakoaren handitasuna eta ahuleziak.

Azpimarra ditzadan, hainbatez, Zavalaren asmo nagusiak, liburu honetan garden islatzen direnak. Ikusi, herriaren ahotan ikusten ditu berak jatortasuna eta indarra. Azalean dabilenak, ordea, uko egingo dio horri maila jasoaren sor-marka. Jokabide okerra, dena den, halakoa, herriaren ahotsa, esanak eta hizkuntzaren sena hortxe daudelako, herriak gozagarri izan dezan beragandik sorturikoa. Hala baieztatu du Zavalak behin eta berriro. Hala baieztatzen dute sarri-sarri euskaldun askok ere, ikasiek zein ezikasiek, Auspoa bildumari erakusten dioten atxikimenduarekin.

Euskal kulturaren eragileek ere gero eta ozenago aldarrikatu beharko lukete ikusmolde hori. Zer esanik ez, Euskaltzaindiak berak, berrikitan jarri diolako Zavala euskaltzain osoak horretarako eginkizuna, bere altxortegiaren kopia digitalizatua eskaintzean. Horra, beraz, euskararen Akademiak ondu beharrekoa: Zavalaren obra, Azkue bibliotekaren bidez, jendearen eskuetan jartzea eta jendartean zabaltzea.

Liburu bikaina da oraingo hau ere. Urte luzetan herri-literaturaren esparruan ibilia, Zavalak badaki norabide ziurrak ematen irakurleari. Honek artikulu-sorta ederra du eskuartean, herri-literaturaren ale garandu eta garatuak, Euskal Herrian eta Euskal Herritik kanpo ere behinolako eragileen oihartzunak. Behinola diot, orduko asko, egun ere, zeresan handia baitute gure artean, esamoldez zein essanahiaz.

Zilegi bekit, bestalde, Zavala aipatzean, neure lekukotza ere aditzera ematea, hemen ageri diren hitzaldi batzuen entzule gozatsua izan bainaiz. Horietan guztietan nabari izan zait, lausengu merke eta losintxa errazegien bila joan gabe, Antonio Zavalaren euskara zehatz, loratu eta joria.

Iturriak iturri, euskararen ur garbian edan du Zavalak: hain zuzen ere, euskarak azken berrehun-hirurehun urteetan sortu duen herri-literaturaren ur-jario agorrezinean. Haitzari ura dario; halaxe da esana, eta halaxe ere Zavalaren egina. Literatura letra larrietan erreinbindikatzen denean, herri-literatura ere aldarrikatu behar da, horrek egiten gaituelako, eraberekokeria guztien gaintik, hizkuntza bereizi baten partaide hiztun eta jabekide.

Auspoaren auspoa liburu-hurrenkeran, beste katebegi bat dakarkigu Zavalak. Laugarrena, zehatz esanda. Auspoaren eraginez, berriro ere astindua du herri-literaturaren sua, euskaraz eta gaztelaniaz; ikerketa, jakituria eta gozamena, bereiz baino, barru-barrutik bildurik eta estekaturik daudela frogatzeko.

Andres Urrutia

Euskaltzainburua, Bilbo

Iru liburu berri

Donostian, 1999-ko uztaren 6-an

Iru liburu berri auen agerpen ontan nik ere zerbait esatea komeni zala esan didate. Baiña etzazutela uste nerezat oso eginkizun erreza danik. Iruretan ere nere eskua or ibili baita era batera edo bestera. Irurak nere beatz auetatik paseak dira, izan ere; eta norberak parte artutako lanetaz itzegiteak badu bere zailtasuna.

Leenengo liburua Manuel Lasarterena degu. Orain bi urte asi zan lantegi ortan; bere lagun miña zan Manuel Olaizola *Uztapide* zanaren oroipenak papereratzen, alegia. Idazlan oiek *El Diario Vasco* egunkarian agertzen zituan. Oraingo liburu au, beraz, idazlan oien bilduma da.

Bi urte oietan oso korreo berezia izan degu gure artu-emanetarako. Lasartek, iru bat orri betetakoan, Orioko botika batera zuzentzen zituan bere pausoak. Lana bertan egiten baitzuan Unai Berasategi adiskideak, eta bere orriak oni ematen zizkion. Gazte onek Oriotik Donostiara ekartzen zituan, eta bere aita Joakiñen eskuetan utzi. Onek, Berastegin esaten dutenez, *usu demonio* bialtzen zizkidan neri. Nik aal dan azkarren ordenagailluz pasa, eta Felix Ibargutxiri eraman edo bialdu, bera baita *El Diario Vasco* egunkariko euskal orriaren arduraduna.

Erri-jendearen eskuz idatzitako makiña bat orri koptatu izan ditut; baiña oso gutxitan Lasarterenak bezin errez eta eroso. Onek, alde batetik, oso letra aundi, garbi eta ederra baitu. Bestetik, berriz, itz guziak oso-osorik idazten ditu; ez erdia janez edo laburtuz, sarritan aotik pasatzerakoan eta gero papereratzekoan oartu gabe egin oi degunez.

Bestetik, berriz, danok dakizute beraren euskera zein atsegingarria dan. Legun-legun sartzen zaigu belarri edo begietatik, gure barru guzia gozotasunez betetzeko. Alako-

xea zan bere bertsogintza plazetan kantatzen zuanean; eta alakoxea da azken urte auetan eskeintzen digun prosa ere. Ala, beste zeregin batzuekin aspertutakoan, beraren idazkiak artzen nituan nik, eta kopiatzeari ekin, atsedenbide gertatzen zitzaizkidan eta. Makiña bat aldiz Lasarteren lan batekin eman diot bukaera eguneko lanari; bazkari on baten ondorenean gozokiak jaten diran antzera, alegia.

Au esanez, besterik gabe, gaur egunean gure izkuntzak daukan arazorik larrienetako batekin topo egiten degu. Lasarteren euskera zergatik ote da orren erreza, garbia, gozoa eta atsegiña? Berdin esan genezake beste erri-idazle askoren izkuntzarengatik ere. Eta zergatik orren zailla, traketsa, zakarra eta aldrebasa beste askok eskeintzen digutena?

Baiña zuzenbidetik atera egin naiz. Gauza bat, eta bai Lasarteren euskera ere, berez ala dalako izango da ona, eta ez besteak txarrak diralako. Beste idazle guzien izkuntza utzi dezagun, beraz, pakean; eta gure arreta Lasarterenean jarri, beraren lilluraren sustraiak edo iturriak zein diran axaletik bada ere aztertzeko.

Lasarteren euskera ez da berarena bakarrik; erri batena baizik. Ez da gaurkoa, aspaldikoa baizik. Gure izkuntza antziñakoa dala ez degu dudarik egiten. Europako zaarrena bera dala edozeiñen aurrean arro-arro aideratuko degu, gure aurrekoak Adan eta Ebak Paradisuan bera erabiltzen zutela esan oi zuten antzera.

Ori alde batetik; baiña, bestetik, gure izkuntza ori jaio berria balitz bezela artzen du euskaltzale gizaldi baikoitzak. Dan-dana egiteko balego bezela. Etxea beeko oiñarritik altxatzen asten gera, gure aurrekoak zutik utzitako ormarik ere badala kontuan artu ere gabe.

Lasarteren izkuntzak orrelakorik ez du. Esan bezela, aspalditik datorrena da, eta gizon-emakume askok egin oi dutena. Amaren bularretik irentsi zuten askok erabiltzen dutena, alegia. Ala, gure Manuelen izkuntza ez da egosten edo borobiltzen ari dan zerbait, oso onduta eta gauzatuta dagoana baizik. Ez da gizon baten izkuntza, erri batena baizik.

Ori ala izanik, Lasartek ez ditu bere esaldiak asma-tzen; bai, ordea, leendik datozenak era zoragarrian auke-ratzen eta erabiltzen. Aiekin naikoa du bere esanbearrak ederki adierazteko.

Onek beste ondorio bat dakar. Irakurleak Lasarteren esanak leenengo begiratuan edo leenengo kolpetik uler-tzen dituala. Ez du bere irakurketa gelditu, atzera bota eta berriro pasa bear, esandakoaz jabetzeko. Eta ori bear-bearrezkoa du idazki batek, irakurlearentzat atsegingarri izango bada.

Egunen batean, eta denbora asko baiño leen nere us-tetan, Lasartereren euskera eta beste erri-gizon askorena aztertu eta estudiatu egingo da, beraren gozamina eta li-llura nun dagoan somatu nairik. Ea lan orri leenbaileen ekiten diogun, zeregin ortatik aterako dana gu danon me-sederako izango da eta.

Bestetik, berriz, Lasarteren liburu berriaren mamiari begiratuta, zer esan dezakegu? Ez da Uztapideren bizitza edo biografia oso bat. Ortarako, izan ere, beste bide ba-tzuk ere ibili bearko lirake. Ortaz gaiñera, Uztapidek be-rak ederki moldatu zuan lan ori, bere *Lengo egunak gogo-an* liburu mardul-ederraren bidez.

Lasartek jokabide berdiña erabiltzen du liburu onta-ko atal guzietan: bere oroimenean murgil egin, eta andik bere lagunaren ateraldi edo gertakizunen bat atera. Bai-ña bai ongi aukeratu ere. Uztapideren izakera, biotza eta umorea ezin eta obeto azaltzen dizkigutenak. Bein baiño geiagotan, Lasarteren esku-idazki auek kopiatzen ari nintzala, nere barruan parre gozo bat sortzen zitzaidan, alako erretratu leial eta zeatza ikusita. Berdin gertatuko zaie, nik uste, liburu au irakurtzerakoan, zestoar bertso-lari aundi ura ezagutu zuten guzioi.

Baiña beste bi liburu ere eskeintzen dizkiogu gaur egunean euskaltzale jendeari; eta biak, une ontantxe itz-jario ari danarenak.

Leenengoak *Auspoaren auspoa III* du izenburua. Orain bi urte I eta II tomoak argitaratu baigenituan. Nik

an eta emen azaldutako lanak edo egindako itzaldiak dira. Auen zale inoiz ere izan ez naizela garbi aitortzen nuan aldi artan, eta bai oraingoan ere. Nik egin bearreko azterketa eta lan nagusia zera baita: nere eskura etorri diran gaiak edo materialak prestatu eta aal dan azkarren argitara ateratzea. Gure erriak eman duan uzta ugaria bilatzea, alegia. Uzta ori nolakoa dan ikertzea eta komentatzea, geroko zeregiña dala derizkiot.

Baiña nai ta nai ezko konpromisoak beti sortzen dira. Nik ere izan ditut, geiegi bearbada, nere iritzirako beintzat. Oietan, momentuan bururatu zaizkidan irizpidiak eta komentarioak azaltzen ditut. Etzait burutik pasa ere egin, gure erri-literaturaren teoria eta ikuspegi orokorra eman bear nuanik; esan bezela, aurreragoko lanak baditut eta.

Nere bigarren liburua, *Oñez eta jakin miñez* izeneko orrek ere badu aurretik, orain bi urte argitara emana, izen bereko beste anai bixki bat. Ibiltzalea txikitandik izan naizenez, oso nere gustokoa izan da beti tokiren batera joan eta ango kontuak, istori, leienda eta kontakizunak ikastea. Ondoren, lagunen batekin norabait joan naizen bakoitzean, mingaiñak bere jarioa biotzaren ugalmenetik izaten duan ezkerro, pasatzen giñan tokietako kontuak aitatu egiten nituan. Baita ere oiek idazteko bein baiño geiagotan eskatu nere ondoan zijoanak. Zalantzaren mende denbora luzean egon ondoren, noizbait ere asi nintzan zeregin ortan, Felix Ibargutxi adiskideak *El Diario Vasco* egunkariaren atea zabalduta.

Baiña bigarren intentzioa ere baneukan, langintza berri ori nere gain botatzerakoan; etxetik irteteko konpromisoa edo bearra artzea. Lanak mendean artu gaituanok arrisku bat daukagu, izan ere: gure eginkizunen azpian lotuta eta zanpatuta bizitzea. Atera bear orrekin, berriz, noizbeinka egun oso bat edo arratsalde bat jai artu bear. Ori egitea neretzat mesedegarri izango zala dudarik etzegoan.

Iñoren kalterako ere ez dira izango. Begiei gozatu bat nun eman adierazten diot irakurleari; eta denbora bere-

an, ango kontakizunen bat berritu. Garai batean aoz ao zebiltzan kontuak izaten dira geienetan oiek; eta jaio giñan edo bizi geran lurra geiago maite erazten gaituzten pitxi edo loreak. Gaurko bizimoduak, berriz, bazterrera utzi ditu oiek danak. Ez dago ori galera dala esango ez duanik. Lurralde bat apaiñagoa da an-emenkako leienda edo kontakizun oiekin, lorez jantzitako zelaia eta gauean izarrez betetako zerua ederragoak diran antzera.

Oietxek izan dira iru liburu berri auei buruz bururatu zaizkidanak. Gaizki esanak barkatzea eskatzearekin bukatu oi dira au bezelako itzalditxoak. Baiña nik beste zerbait aitatzuz amaitu nai nuke. Lasartek orain bi urte eskeiñi zigun bere aurreko liburua. Nik ere beste bi urte bear izan ditut nere bi liburu auek osatzeko. Ala, ea, bada, lanean jarraitu eta emendik bi urtera Manuelek eta biok beste libururen batzuk eskeintzen edo aurkezten dizkizuegun. Lanerako gauza bagera, osasunez ere naiko ondo gabiltzala esan naiko du, izan ere. Eta zuek danok gonbidatuak zaudete, une ontatik, ospakizun artara.

De izq. a der.: Joaquín Berasategui, dos nietas del señor Diego, Diego Rodríguez y Antonio Zavala, en Quintana de la Serena, Badajoz en la presentación del libro *Aprendiz de gánán*, el 7 de agosto de 1999.

Presentación del libro *Aprendiz de gañán*, de Diego Rodríguez y Antonio Zavala, en Badajoz, 6 de agosto de 1999, y en Quintana de la Serena, 7 de agosto de 1999

Señoras y señores:

En este acto que nos ha reunido hoy y que se honra con vuestra presencia, creo que no debemos hablar sólo del libro que presentamos, sino también de la colección en que se inserta y que le presta marco. Si así conviene en todos los demás títulos, con éste se hace más necesario, porque la idea de escribirlo nació precisamente de la vista de uno de esos sus hermanos mayores. Me explicaré.

El señor Diego tiene una hija, Mari Carmen, que hoy se halla entre nosotros, pero que habitualmente reside en Tolosa, Guipúzcoa. Es amiga de la hermana de quien os dirige la palabra. En una de sus visitas, vio sobre la mesa uno de los números de esta colección. Intuyó enseguida que una labor así la podría también hacer su padre. Le envió un ejemplar, el señor Diego lo leyó y se puso sin más a escribir. Me confió su primer capítulo, lo leí, me gustó, le insté a seguir en la labor, me fueron llegando folios y el resultado lo tenéis hoy ante vosotros.

Los títulos de esta colección pertenecen todos, por lo menos hasta ahora, al género autobiográfico o de memorias. Así lo fue el que inició la marcha, titulado *La última trova*, de Indalecio Zaballa, trovador mayor de Cantabria. Autobiográficos son los relatos de *Las tardes de la Bardena*, cuatro tomos del navarro Humbelino Ayape. A éstos les siguieron los tres del altoaragonés Hilario Jarne, con el título de *Junto al fogaril de Atarés*, y los dos del burgalés Justo Peña, con el de *El pastor del páramo*. Vinieron después *En la Ribera del Cares*, del asturiano Juan Rurgarcía; *Entre los olivos de Jaén*, del andaluz Juan Balbín;

En la montaña de León, del leonés Daniel Cuesta, al que le fue concedido el título de libro leonés del año, en 1996; *Cuando los ciegos guían*, memorias de guerra del riojano Félix Lumbreras; *Una vida en los Picos de Europa*, del también leonés Alfredo Caldevilla; *Los merineros*, del burgalés Bonifacio García, pastor de ovejas merinas, que treinta y cuatro veces, y veintiséis de ellas andando, vino con su ganado desde las frías sierras burgalesas hasta estas tierras más cálidas de Extremadura. Y, por fin, el que hoy os ofrecemos, *Aprendiz de gañán*, del señor Diego, al que pronto seguirán otros varios, cuyos títulos no sólo sería prematuro ofrecer, sino hasta imposible, porque en una obra eso es lo último que se decide.

Como digo, todas esas obras son autobiografías o memorias, género que ha tenido en España cultivadores, aunque quizás menos que en países vecinos. Sólo por eso no aportan, por tanto, ninguna novedad; pero sí que hay que reconocérsela, si atendemos a que esos relatos proceden del estrato social de quien menos cabría esperar que nos legara un libro. Menos el riojano Félix Lumbreras, todos los demás son labradores o pastores, cuyas manos saben más de aperos y cayados que de plumas y folios.

De la descripción de la vida de estos hombres se han encargado hasta ahora los autores llamados costumbristas, tales como el cántabro José María Pereda, por citar un nombre clásico. Pero nosotros hemos querido que sean ellos mismos, los protagonistas, quienes nos cuenten sus venturas y desventuras. Prescindimos, pues, de un intermediario, cuyos ojos podrían filtrar y alterar un tanto la realidad, para adaptarla a su pupila.

Lo que hacemos vendría a ser como si en la prensa no fuera un periodista quien nos hiciera la reseña del último partido, corrida o combate de boxeo, sino que nos la contara el futbolista, torero o boxeador. No hay duda de que serían unos textos novedosos e interesantes, tras cuya lectura veríamos y juzgaríamos muchas cosas de forma distinta.

La información recogida de labios del pueblo ha servido a muchos autores para sus libros. Pero la someten,

en general, a una labor previa de adaptación y ajuste, si no de manipulación, con lo que se interponen ellos entre el informante o asunto, que en este caso son uno mismo, y el lector.

Lo que nosotros con estos libros pretendemos es que sean las palabras del pueblo, de ése mismo que hoy nos informa y fue en su día protagonista de lo que narra, las que lleguen al lector. Pensamos que, si nos plantamos entre ambos, no haremos más que estorbar. Tal es el criterio que fue poco a poco cobrando fuerza en nuestra mente durante las muchas horas pasadas oyendo a esas gentes, en las que claramente se nos manifestaba la buena calidad de su narrativa. Por eso, cuando algún lector nos ha dicho que con estos libros no le parecía estar leyendo un texto sino oyendo a alguien, lo hemos estimado como la mejor de las alabanzas.

No se os habrá escapado la urgencia de esta labor. El cambio de los modos de vida va acelerando su ritmo. Hoy día, la sociedad se modifica más en una generación que antes en varias. El mundo de nuestra infancia no es sólo que sea distinto, sino que incluso resulta incomprensible a los jóvenes. "No sabemos a dónde vamos" comentamos a menudo los mayores. Al mismo tiempo, los que nos suceden empiezan a no tener ni idea de los tiempos que les precedieron. Dejémosles, pues, información y testimonios que les ayuden a salir de esa ignorancia. La exploración, que es un viajar hacia lo desconocido con los ojos abiertos, se puede también ejercer, y a lo mejor se practicará cada vez más, hacia el pasado.

Una vez caminaba yo por los campos de Mendavia, pueblo de la Ribera de Navarra, lindante con la Rioja y casi a las orillas del Ebro. De pronto vi, al borde del camino y de una acequia, un monolito con esta inscripción:

«A nuestros antepasados, que con malas herramientas y baldes de sudor consiguieron, después de dos intentos, cavar este río nuevo que tantos beneficios ha dado a sus descendientes agradecidos, Mendavia, 1990».

También recuerdo las palabras del diputado de cultura de la Diputación de Burgos, en la presentación del libro *El pastor del páramo*, de esta *Biblioteca de Narrativa Popular*:

—Hasta ahora teníamos en piedra un monumento al pastor, el que se alza entre Pancorvo y Miranda de Ebro. Desde ahora contamos con otro, éste en forma de libro.

Ambas expresiones compendian bien nuestros propósitos: levantar un monumento, pero no a los prohombres a quienes tales honores suelen habitualmente rendirse y cuyo mérito se mide a lo mejor por lo mucho que han desasosogado al mundo, sino a aquellas gentes humildes y calladas, que trabajaban “con malas herramientas y baldes de sudor”, pero que poseían, quizás sin saberlo, un tesoro de valores humanos; un monumento perpetuador de su memoria, pero no de piedra, sino de papel, de documento que recoja sus palabras, con las que nos describan su modo de vida.

Pero es hora de que pasemos a hablar del libro del señor Diego en particular.

Conforme lo vayáis leyendo, os haréis cargo de que no cuenta su vida punto por punto o paso a paso, sino que más bien va ofreciendo unos cuantos episodios sueltos, con los que al mismo tiempo distribuye y vertebra el libro en capítulos. De seguida os admirará el certero instinto con que tales incidentes han sido escogidos, pero no sólo por su valor en sí, sino también porque se diría que echan luz hacia esas parcelas que de suyo han quedado a oscuras; con lo que también nos brinda una buena visión de conjunto.

Son así diecinueve capítulos o episodios. En ellos veremos al muchacho que hace su primer trato y le meten gato por liebre; que echa mano al arado, sabiendo que tiene encima las miradas de todos los mayores; su huida del colegio de Villafranca de los Barros; los hurgonazos que su tío le aplica por debajo de la mesa para que aprenda a ser funcionario municipal; sus venturas y desventuras en la escuela; las clásicas travesuras infantiles; sus andan-

zas de estraperlista por los caminos de la Serena durante la guerra civil y con sólo quince años; las asechanzas de los lobos; los viajes de sus abuelos, muleros también, por tierras andaluzas y extremeñas; su romería a Guadalupe con una mercancía muy especial en el carro: ocho mujeres; su romería a Piedraescrita; su accidente en un paso a nivel; su largo viaje hasta Oliva de la Frontera; etc.

En todos esos episodios el señor Diego despliega unas dotes de narrador verdaderamente notables. Quizás alguien se extrañe de que al primer intento, es decir, en su primer libro, haya logrado una crónica tan tersa y fluida. Pero yo le contradiría afirmando que de ninguna manera se está aquí estrenando en el oficio. Nos encontramos más bien ante un narrador veterano y consumado. Que ¿dónde y cuándo ha ejercitado su arte? En las tertulias familiares o con los amigos. La frase con que su hija me lo recomendó fue ésta: "Un libro como estos lo podría también hacer mi padre, que empieza a contar y no acaba". El gran acierto del amigo Diego radica en haber escrito con toda espontaneidad y naturalidad, como si estuviera hablando, con lo que ha aplicado a su libro todos los resortes, técnicas y recursos del relato oral, en el que hay mucho de tradición, solera y experiencia.

Otro de los méritos del libro lo encuentro en la viveza de sus diálogos. He transcrito muchos de ellos, escritos o dictados por hombres como el señor Diego. Pero no recuerdo a nadie que los sostuviera durante tanto tiempo. Al leerlos nos parece estar oyendo a los distintos personajes, así como en la narración creemos ver cómo se mueven y andan. Cada uno profiere las palabras que corresponden a su carácter y a su situación.

Se debe también subrayar el acercamiento que este libro consigue del lector al tema. A mí al menos me parecía, al copiar estas páginas, estar oliendo la tierra recién removida de los surcos o estar viendo los dilatados horizontes de Extremadura. Pero de esto hablo en el prólogo y no es cosa de repetirlo.

Aludo también allí al dilema que se le planteó al señor Diego en su adolescencia; y, como a él, a muchos de los mozalbetes de su generación: o seguir por el camino de sus mayores, dedicándose de por vida a las labores de campo, o echar a andar por el nuevo de la cultura impresa. Contra el parecer de muchos, él escoge el primer camino, y el tiempo se encarga de hacerle ver que se ha equivocado. O sea, un pequeño drama personal que anunciaba que la sociedad estaba de cambio.

Pero siento que en el prólogo se me olvidara comentar un aspecto que creo tiene su importancia. Y es que a largo de estas páginas, al ver moverse y oír hablar a las gentes de esta tierra en los años de la anteguerra y de la posguerra, se hace evidente que aquella era una sociedad muy bien establecida y organizada, con cultura y tradiciones propias y enraizadas. Esto es así en todas las regiones de España; pero siempre gusta pasar de la hipótesis a la comprobación.

En el libro se siente el calor del cariño del señor Diego hacia la tierra, personajes y cosas de que habla. Pero creo advertir que hay predilección por su padre, y desde luego que merecida. Tan acertadas son sus intervenciones cuando sale a escena, que no podemos dudar de que se trataba de un hombre muy inteligente y bueno. He aquí, por poner un ejemplo, lo que sucede cuando al señor Diego, hace su primer trato:

«Mi tío Antonio... me echó una gran bronca... Él me reñía y me decía que era un tío bobo porque me había dejado engañar con el precio de la cabra. Me decía:

—Esa cabra no vale cinco duros, y tú has pagado dieciséis. Has pagado tres veces lo que vale. ¡Vaya un tratante que vas a ser! A ti te va a engañar todo el mundo.

En aquel momento entró mi padre y, de que le oyó, le dijo:

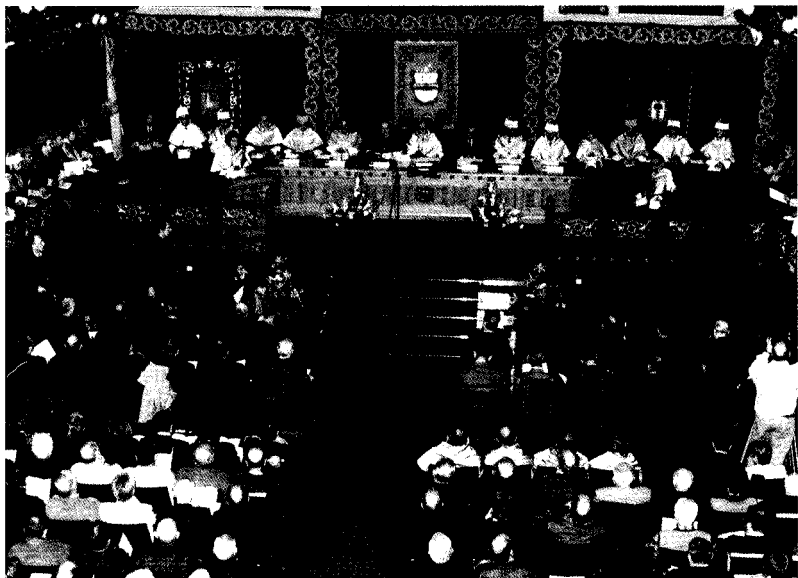
—Si tú sigues riñéndole de esa forma, claro que no le va a engañar nadie. Pero él tampoco va a engañar a nadie, porque se acobardará y no volverá a hacer un trato ni bueno ni malo. Lo que hay que procurar es hacerle comprender que lo han engañado, pero sin desanimarlo. Porque si lo desanimas, va a pensar que él no sabe tratar y que lo van a engañar. Y siempre estará cohibido y no hará ningún trato».

Y luego, dirigiéndose al hijo, le dice:

«Es un poco de más lo que has pagado, pero tú por eso no te apures, porque por un poco más es igual. A ti te gusta la cabra y ya está. Además, eso es como me dijo a mí mi padre en una ocasión: que cuando se hace un trato mal hecho, lo que se pierde en capital se gana en ciencia, porque perdiendo también se aprende».

Como veis, aquel hombre estaba lleno de sabiduría y ejercía a la perfección el difícil oficio de padre.

Otros muchos aspectos de este libro se podrían señalar y comentar. Pero creo que ya he abusado bastante de vuestra paciencia. Me daría por contento si con mis palabras he logrado que os hagáis una idea de lo que es la obra que estamos presentando; y más satisfecho me sentiría aún si he suscitado en vosotros el deseo de leerla. Lo que puedo aseguraros es que, si lo hacéis, pasaréis un rato tranquilo y agradable.

Doctor honoris causa izendapena, Deustu, 1999-XI-17.

Erri-literaturaren alde

Doctor honoris causa izendapenean

En el nombramiento de *Doctor honoris causa*, Deusto, 1999-XI-17

Jaun-andreak, señoras y señores, adiskideak danak, amigos todos:

Nere agur onek besterik gabe argi eta garbi salatzen duan bezela, euskeraz eta erderaz izango dira nere oraingo esker-itzak, alaxe bear dutela pentsatzen det eta.

Como ya lo ha anunciado mi saludo, estas palabras mías de agradecimiento os las dirigiré en vascuence y castellano, pues juzgo que así debo hacerlo. Comenzaré en euskera.

Deustuko Unibertsitate onek zer asmo zeukan adierazi zidatenean, erabaki orrek bi alderdi izango zituala bereala ikusi nuan. Bata, neri eskeintzen zizkidaten aintza eta ospea. Auek mereziak ditudan ala ez, ez dagokit neri epaitzea, nere liburuen irakurleei baizik.

Era askotako iritziak izango dira, noski. Bai izendapen onen aurkakoak ere. Baiña orrela pentsatzen dutenak norbere etxean geldituko ziran. Oneraiñoko bidea egin dezutenok, berriz, alde ditudala dudarik ez det egiten. Orain artean adiskide bagiñan, nik beintzat emendik aurrera areago izatea nai nuke.

Ala, une ontan nere aurrean ikusten ditudan aurpegi oiek danak nere gogoan josi egin nai nituzke; gero, gure Jaungoikoak beste urte batzuk ematen badizkit, iñoiz an edo emen alkarrekin topo egindakoan, orain danei batera bezela, orduan bakoitzari nere eskerrik beroenak emateko, egun ontan neri laguntzera etorri ziñatelako.

Baiña gaurko ospakizun onek badu, leen adierazten asi naizen bezela, beste alderdi bat ere. Nik, egia esateko,

ez ditut nere idazlanak eta liburuak nere barruko iturria-
ren urarekin betetzen. Ez ditut plazara nere baratzako
frutuak eta emaitzak eramaten, olerkariak, nobelagilleak
eta abarrek egin oi duten antzera.

Nere iritzirako ain altxor baliotsua izan dan ori ez det
nigan osatu, txirla-barrenean perlak gogortzen diran be-
zela; baizik-eta kanpoan aurkitu det, an eta emen, men-
di eta kaleetan, liburutegi eta kutxa zaarretan, zokorik
zoko ibiliz. Eta bai ere -nola ez?- gure erri-jende jatorra-
ren aotik.

Ni, egun batez, ez dakit zein aizek bultzatuta, edo
zein izarrek argi eginda, etxetik atera nintzan, begiak za-
bal eta belarriak erne, eta nere gogoko pitxiak eskuratzen
asi nintzan, naiz eta jasotzen nituanak zenbaiten iritzian
utsaren urrengoak zirala jakin.

Biltzaille bat izan naiz, eta bai billatzaille ere, perre-
txikuzale batek basoak aztertu bear dituan bezela, edo-ta
eiztari batek piztien arrastoak segitu eta usaitu ere egin
bear dituan antzera. Onek, nai ez duala ere, makiña bat
tiro uts egin bear izaten dituan bezela, nik ere kolpe uts
asko eman ditudala esan bearrik ez dago.

Gero, era ortan billatu, bildu, sailkatu, ikertu eta ar-
gibidez ornitutako aberastasunak liburuetan banatu, ar-
gitaratu eta euskal jendeari eskeintzen asi nintzan. Ori
egiñez, titulu berria erantsi nion nere buruari: saltzaillea.
Erriz erri ere ibili oi nintzan zenbait urtetan nere ofizio be-
rri ortan, bertsolariak nun kantatu bear zuten, nik ere
salgai nuan jeneroa antxe entzuleei eskeiñiz, eta geien-
-geienetan lotsa ederrak nereganatuz. Baiña ori ere egin
egin bear zan, eta segi aurrera.

Gaurko egunean, beraz, ni ez-ezik, zera goratzen eta
txalotzen dezute: nik urte askoren lanari esker bildu de-
dan uzta ori, illunpetik argira atera dedan altxor ori, ala-
kotzat artu bear dala epaituz.

Orregatik, aitorpen au neretzako bakarrik balitz,
gaurko ospakizunari ezezkoa emango nion seguru asko.
Baiña neretzako bakarrik ez da. Gure erriarentzat ere

gauza aundia dala derizkiot. Gure erriaren izkerak eta literaturak oso gutxitan artu dute gaurkoa aiñako goralpenik eta onespelik. Egia esateko, iñoiz eman zaien oorerik aundiena une ontan eskeintzen zaie bearbada.

Baiña bai merezi ere, “zuzenbidea bakoitzari berea” banatzea dan ezkerero. Eta nik ez neukan nere onagatik berari aitopen ori ukatzerik eta kentzerik. Baietz esan nuan, beraz, neretzako lotsa izango zala pentsatuta ere. Denbora berean lan ederra jarri didazute: eskerrak nola eman, alegia, bai neregatik eta bai erriaren izenean ere?

Txapel batekin bi buru ezin jantzi ditezkeala esan oi degu sarritan. Esaera zaar ori gaurko ontan gezurrezkoa gertatu dalakoan nago. Aldi ontan, nereari ez-ezik, beste askoren buruari ere eransten diozute estalki ori. Oietako batzuk gure aurrekoak dira, gure guraso eta aitonen denborakoak alegia, eta ez genituan guk ezagutu: Pernando Amezketarra, Xenpelar, Pello Errota, Udarregi, Bilintx, Jose Bernardo eta Pedro Maria Otaño, Txirrita, Zapirain anaiak, Lexo, Paulo Yantzi, Altzoko Imaz, Fermin Imaz, eta abar eta abar.

Beste batzuk, berriz, ondo ezagutu genituan, eta makiña bat aldiz kantuan entzun ere bai, alako zoria orduan aintzakotzat artzen ez bagenduan ere; baiña mundu ontatik alde egin ziguten: Uztapide, Zepai, Txapel, Xalbador, Mattin, Lazkao-Txiki, Mitxelena, Arozamena, eta abar eta abar.

Beste batzuk, berriz, gaur ere zorionez gure artean ditugunak dira. Izen-pilla luze eta ederra eman bearko nuke une ontan, baiña bakarra aitaturko det: Basarri, *ondo izatezkeroz ziur aski une ontan emen izango zana*.

Azken esaldi au nere aotik ateratzeaz arritu egingo zizaten noski, gure bertsolari aundi ori orain egun batzuk gure artetik alde egiña izanik. Baiña ara zer gertatu zan: ille ontako 4-an, eguerdiko amabietan, itzaldi au prestatzen ari nintzala, itz oietxek papereratu bezin laster, nere langelatik atera egin nintzan pixka bat atsedentzearren. Eta orduan etxeko batek onela esan zidan:

–Aizu: Basarri bertsolaria il omen da.

Orregatik, lerro ori bere ortan utzi nai izan det, albiste illun orrek nere belarriak noiz jo zituan seiñalatzearen.

Basarri, Iñaki Eizmendi Manterola jauna zana, bere denboran bertsolari aundia izana eta euskera bizirik dagoan artean aundia izango dana degu. Gerra ondoko bertsolaritza arek batik-bat bideratu zuan, euskal bertsoak ezagutu duan arorik ederrenetako batera eraman arte. Aundia izan zan ura aotik aorako bertsogintzan, eta bai bertsoak papereratzen ere. Auek biltzen eta liburuetan argitaratzen zerbait saiatua naiz, eta poz ederra ematen dit gaur lan ori egin izanak.

Bestetik, berriz, irrati-izlari trebe-bikaiña izan genduan. Baiña aren alderdi ori nik ezin nezake epaitu, irratientzule kaskarra naizelako.

Eta bai periodista zuzen eta saiatua ere. Aren egunkarietako saillak ainbat irakurle biltzen zituan idazkirik ez da bearbada gure artean izan. Nik, aurreraxeago esango dedanez, erri-jende asko jarri det idazten. Baiña oietako asko Basarriren saillaren irakurleak zirala ez det dudarik egiten. Bertsolaritzak ez-ezik, gaurko erri-prosak ere asko zor dio, beraz. Zor ori zenbateraiñokoa dan neurtzea ez da iñola ere erreza, naiz eta jakiterik merezi luken gauza litzaken.

Baiña Basarriren prosa ori ortxe dago *Argia*, *Goiz-Argi*, *Aranzazu*, *La Voz de España*, *El Diario Vasco* eta abarretan galduta. Lan oiek biltzen gu pixka bat saiatuak gera. *Bertsolaritzari buruz* izeneko liburu orrela plazaratu genduan. Baiña beste makiña bat liburu osatzeko gaia badago or. Aren artikulu askok egun batetik bestera galtzen zuten beren gaurkotasuna. Beste lan batzuk, berriz, gaur ez-ezik, biar ere zutik iraungo dutenak dira. Gure erri-kirolen urte askoko istoria, esate baterako, Basarriren kroniketan dago. Euskal liburu askori buruz eman zuan arek bere iritzia, gure literaturaren istoria-moduko bat egiñez, berak alakorik pentsatzen ez bazuan ere. Beste batzuek, berriz, bere pentsamoldearen berri ematen digute.

Baiña millaka idazlan dira. Oiek danak irakurri, aukeratu, kopiatu, sailkatu eta argitaratzea ez dago gizon baten eskuan. Orregatik, ni une ontan nagoan tokiaz eta egokieraz baliatuz, dei bat egin nai nuke: lan ikaragarri ori gure gaurko erakundeak beren gain ar dezatela, arren: Eusko Jaurilaritza, Gipuzkoako Aldundia, Zarauzko Udala... Gizon bat ortarako jarri, beste eginkizunik gabe. Andik edo emendik dirua sortzen da ez dakit nungo idazleen liburuak euskeratzeko. Aurreragoko lana dala derizkiot Basarriren prosa berreskuratzea. Ortxe baitaude, gure izkuntzaren aberastasun aundienetako bat ez-ezik, bizitzari aurpegi emateko orain artean gure erriak izan dituan irizpideak ere.

Leengoan, Zarauzko elizan beraren illetan giñala, bertako erretore jaunak onelatsu esan zuan: «Basarri joan zaigu; baiña ez dana. Emen utzi digu bere lana, ta ori ez da galduko». Ni, berriz, egia esan, oso zalantzan nago. Aren lana galduta dago gaur, eta alaxe egongo da, egunkari eta aldizkari zaarren orrietatik ostera ere jendearen eskuetara ekartzen ez degun bitartean.

Bilintx il zanean, aren bertsoak biltzeko laguntza eskeiñi zuan, nork eta kanpotar batek; baiña etzioten kasorik ere egin. Pedro Maria Otaño azken aldiz Ameriketara joan aurretik, gizon ura euskal bertso zaarren biltzaille izendatzea eskatu zuanik izan zan; baiña ari ere entzungor egin zitzaion. Gero, euskera goitik beera dijoala ikusten badegu, kanpoko etsaiak dute erru guzia. Gure zabarkeria ez degu aitatu ere egiten. Uztapide zanari bein batez entzun niona: euskaldunak sarritan errezatzen degun otoitza zera dala: "Zu pekataria".

Baiña sar nadin leengo bidera. Esan bezela, bertsoa ez-ezik, gure erriaren prosa-esparruan ere atxurkada batzuk emanak gera. Bide au irikitzea kosta egin zitzaigun. Baiña orain ederki zabalduta dagoala derizkiot.

Arlo ontan ere, egille batzuk joanak ditugu. Adibidez: Asteasuko Mikaela Elizegi, bere errian *Mikela Txintxarri* esaten ziotena, bere aita zana zan Pello Errotaren bizitza kontatu ziguna. Bestea, Uztapide bera, *Lengo egunak go-*

goan izeneko liburu pare bikaiña idatzi zuana. Jose Ramon Erauskin, Txirritaren iloba, *Aien garaia* liburuan garai bateko baserria zer zan ederki asko azaldu zuana. Beste egille ta izenburu batzuk eman ditzadan: Iñaki Alkain: *Gerrateko ibillerak*; Jose Ramon Arrizabalo: *Basomutillak*; Jose Ramon Zubillaga: *Lardasketa*; Patxi Otxoki: *Tiro tartean bertsotan*.

Gaur ere mundu ontan diranetan, bi gizon aitatu nai nituzke, biak Hondarribian bizi diranak: *Ataño*, *Txan txangorri kantaria* eta beste amabi bat libururen egillea; eta Juan Jose Irazusta, gaur egun ia eun urtekoa eta Patagoniako berri ematen digun *Nork bere bidea* nobelaren aita.

Beste izen batzuk ere azaldu nai ditut, prosan idatzi dutenak danak ere, eta oietako zenbaitzuekin zor berria egiña naiz, gaurko ontan neri laguntzera etorri diralako: Sebastian Salaberria, Bartolo Aierbe, Basilio Pujana, Jose Azpiroz, Manuel Lasarte, Txomin Garmendia, Faustino Etxebarria, Lino Aiesta, Mari Treku, Jose Mari Lertxundi, Bizente Barandiaran, Jose Mari Etxaburu, Agustin Zinkunegi, Teodoro Mujika, Jose Aierbe, Nikolas Zendoia, Kosme Lizaso, Basilio Pujana. Faustino Etxebarria, Lino Aiesta, Erramun Etchebarne, Beñat Karrika... Eta bakarren bat aaztuta utzi baldin badet, barka dezaidala, arren.

Orain ogei ta amabost urte, Sebastian Salaberriaren *Neronek tirako nizkin* liburuentzat idatzi nuan itzaurretxoan, onela esaten nuan:

«Gure erriko gizonak olako kontaera asko dute, eta aiek berri-tuz denbora pasa egoten dira askotan lagun-arteetan edo etxeko sukaldean. Gaia, Salaberria-ri bezela, bizitzak erakutsi die, eta kontatzeko abilitade aparta dute askok, Jaungoikoak doai ori emanda.

Oraindañokoan, paperera gabe aotik aora ibili izan dira kontaera oiek. Salaberria-k, ordea, berea paperera paseaz, euskal literaturan bide berri bat azaldu du».

Bide ortatik beste liburu asko egiterik bazegoala esan nai genduan. Ikusten dezutenez, ez giñan gezurretan ari.

Gure orduko itz aiek egitazkoak gertatu dira. Eta ori guretzat poz aundienetako bat dala esan bearrik ez dago.

Ala, oiei danei jazten diezute gaur txapela. Oiei eta gure erri osoari. Ez bainaiz ni izan oien sekretariotza egin duana baizik; oien emaitzak illunpetik argira ateratzen aalegindu dana, alegia.

Oiei olako omenik ematerik ez dakit orain urte batzuk iñoren burutik pasa ere egingo zanik. Ez zor etziztaielako, ordea. Ala, gaurko au pauso aundi bat dala ez det dudarik egiten. Eskerrik asko, beraz, Unibertsitate oni, oien danen izenean; gure erri osoaren izenean.

Izendapen onen muiña auxe dala esango nuke: orain artean euskaldun eskolatuak eta gure erri xeea, nor bere aldetik ibiliak dira, alkarren berri jakin gabe eta gure izkuntza zaarraren ondamendirako. Ara zer esan zuan Asteasuko Batista Ondartzak, Pello Errotaren billobak, bertso batean, euskaldunengatik ari zala:

Alkar artuta gutxi gera ta
artz'ezpadegu baterez.

Unibertsitate onek bertso orren berri etzuan jakingo; baiña gaurko ospakizun onekin pauso garrantzisu bat ematen du Ondartza zanak markatzen zigun bidean. Goikoak eta beekoak emendik aurrera alkarrekin lan egitearen alde azaltzen zaigu. Ala, beste guziok zer egin genezake une ontan, "ala izan dedilla" Goiko Jaunari eskatzea baizik? Baiña gai ontaz zeatzago itzegingo det orain urrena gaztele-raz. Ala, aldatu gaitezen orain beste izkuntza ortara.

* * *

Pasando ahora al castellano, quiero repetir, para quienes no hayan entendido mis palabras en euskera, que, de haber sido sólo para mí el honor que hoy se me confiere, es lo más probable que lo hubiera declinado. Pero mi trabajo no ha consistido en ofrecer algo que se hubiera gestado en mí, como generalmente hacen los escritores, sino aquello que, conside-

rándolo un tesoro, me había afanado en recoger por todos los rincones del país, para después clasificarlo por autores o materias, comparar fuentes, hacer las oportunas aclaraciones históricas, biografiar los distintos autores, publicarlo, financiarlo, venderlo...

Pensé, por eso, que este reconocimiento se otorgaba también al pueblo vasco, y que yo no tenía derecho a privarle a éste de lo que tanto merecía. Lo merecían, en particular, todos aquellos personajes concretos, que con el título de *bertsolaris* han ejercido una especie de profetismo en esta tierra nuestra y cuyas estrofas me he afanado, como digo, en recopilar y publicar; y todos aquellos hombres y mujeres que, sin saberlo, llevaban un literato dentro y he logrado, aunque no siempre, que lo sacaran afuera, contándonos sus vidas y trabajos, y legándonos así un universo narrativo que teníamos muy cerca y cuya existencia quizás ignorábamos.

Y ya que en los últimos años me he extendido a recoger asimismo las memorias de abuelos de habla castellana, también a ellos les atañe este honor: a Indalecio Zaballa "Masio", trovador mayor de Cantabria; a Humbelino Ayape, de Cáseda, Navarra, merecedor del título de "*doctor laboris causa*" en los arduos quehaceres de la Bardena; a Hilario Jarne, el altoaragonés tan grande como honrado y bueno; a Justo Peña, sufridor de las inclemencias del páramo burgalés y de las marrullerías del lobo; a Daniel Cuesta, cuyo libro obtuvo el título de *libro leonés del año* en 1996; al asturiano Juan Rugarcía, al andaluz Juan Balbín, al riojano Félix Lumbreras, al leonés Alfredo Caldevilla, al burgalés Bonifacio García, al extremeño Diego Rodríguez, al navarro Eloy Tejada...

No; yo no tenía derecho a privarles de tal reconocimiento. Es así obvio que en este momento se me hagan presentes todos ellos, los abuelos de habla vasca y los de castellana. Y lo que os ruego a todos es que también vosotros los tengáis en cuenta, y que estiméis que el honor que a mí me concedéis se lo rendís también a ellos, pero no por mera cortesía, sino por deber de justicia.

Es, por tanto, importante que, prescindiendo de referencias personales, analicemos fríamente el acto que estamos celebrando. Yo lo definiría así: una Universidad distingue con su más alto título honorífico a quien ha sido instrumento para rescatar un saber y una literatura populares; a quien, si es algo, lo es en tanto en cuanto lo sea el depósito que, por no sé qué extrañas coincidencias de la vida, le fue un día confiado; es decir que, en definitiva, otorga tal honor a ese mismo legado.

Una Universidad honra, pues, a algo que es muchas veces arrinconado, tras colgarle la etiqueta, tan restrictiva, de folklore. Yo no sabría decir si un hecho como el de hoy se ha producido en alguna otra parte; de lo que no dudo es de que habrá sido, en el mejor de los casos, poco frecuente.

¿A qué se debe esta parquedad y tacañería? Creo que en el fondo de todo se agazapa un falso prejuicio, cerrado, miope y en último término vanidoso. Vivimos y nos movemos con la persuasión, si no explícita a lo menos implícitamente aceptada, de que no hay más cultura que la que encierran los libros. Se nos pasa por alto que existen también otros saberes, no escritos, pero amplios y diversos, llenos de espacios desconocidos para nosotros, que son como aquellos países ignotos que durante siglos esperaron pacientemente un explorador.

Este prejuicio ha sido denunciado de vez en cuando por voces ilustres. Dice, por ejemplo, Shakespeare por boca del príncipe Hamlet:

“Hay más cosas en el cielo y en la tierra que las que sueña nuestra filosofía”.

O Ralph Waldo Emerson en sus ensayos:

«Pero en todos los entendimientos que no mantienen el equilibrio la clasificación es convertida en ídolo; se toma por un fin, y no como un medio que pronto se agota, y de este modo se confunden a sus ojos, en el horizonte remoto, los límites del sistema con los límites del universo, pareciéndoles que las lumina-

rias celestes están suspendidas sobre el arco construido por su maestro».

Personalmente, para mí ha constituido un sacrificio el que, por fidelidad a un rumbo previamente trazado, haya tenido que renunciar a internarme en tantos territorios ignorados que se me ofrecían a derecha e izquierda. Nunca he podido comprender que muchos prefieran seguir senderos trillados a sentir el gozo de adentrarse en regiones donde no se advierte huella de nadie que nos haya precedido. Pero parece que lo desconocido es para unos motivo de temor; y para otros, en cambio, de atracción.

De aquí se deriva que esos mundos ignorados no entren en la clasificación de que nos hablaba Emerson, clasificación que casi siempre la hacen los amigos de los senderos trillados, la cual, convertida, como él dice, en ídolo, recibe todas las adoraciones de los sacerdotes de la cultura oficial y ortodoxa, mientras todo lo que ésta ha dejado fuera de sus cánones se juzga indigno de la atención de hombres serios.

Es lo que sucede con el vascuence. Hemos contado con denodados recopiladores de esta cultura popular, tales como Azkue, Donosti, Barandiaran, Lekuona; pero no sé hasta qué punto se toma en consideración su ingente labor.

Cuando se iniciaron las tareas de recopilar de boca del pueblo materiales literarios, se creó para estos, como ya he dicho, el término de *folk-lore* o saber del pueblo, o literatura oral o popular. Pero se trataba de una etiqueta un tanto injusta y taimada. Porque llevaba dentro un juicio de valor que marcaba diferencias y categorías. Lo uno era lo culto, lo docto, lo letrado, lo noble; lo otro, lo inculto, lo indocto, lo iletrado, lo plebeyo. Había un plano superior y otro inferior. No sólo en Oriente existen castas.

Y en esta trampa hemos caído todos o casi todos. Resulta así que durante años hemos hablado y escrito admitiendo ingenuamente tal distinción. Eso es algo de lo que yo, al menos, me siento ahora avergonzado. Porque

cedíamos sin más un terreno del que no debíamos retirarnos. Hasta que al cabo de muchas idas y venidas, de muchas vacilaciones y sentimientos de inconformismo, oí de labios de un amigo que no había dos literaturas, una culta y otra popular, sino sólo literatura.

Pero esa dualidad, al ser irreflexivamente aceptada por todos, ha sido una moneda falsa, pero no aquella "que de mano en mano va y ninguno se la queda", que dice la copla, sino una que todos admitían como buena. Su fraude radica en que concede a los del piso de arriba el derecho a subestimar a los del piso de abajo. Con lo que queda sin más desenmascarado quién es el que ha acuñado la tal moneda.

Pero no hay pecado sin penitencia; y la que de esa injusticia se nos sigue es que, una vez adoptada la teoría de los planos, nos quedamos sin defensas contra un posible y doble contagio: el de adquirir un complejo de superioridad para con unos y desde ese momento pretender redimirlos, o el de un complejo de inferioridad para con otros y empezar a remedarlos.

Es por eso que al euskera del pueblo y a sus manifestaciones literarias se les tildaba de ramplones y castellinizados, con lo que nos creíamos con derecho o bien de arrinconarlos o bien de enderezarlos. Así es que no es raro encontrar textos de los del piso de abajo enmendados por los del piso de arriba, ante los que uno no sabe si reír o llorar. Reír por lo grotesco del caso y llorar por lo injusto, viendo al que menos sabe corregir la plana del que más sabe.

Contra este menosprecio al lenguaje del pueblo arremetía un servidor en su primera intervención pública, en 1956. Decía así:

«Mas a los que no acaban de salir de nuestra eterna postura de zahorís de erderismos de palabra, podría dárseles cumplida contrarréplica.

El bersolari deja salir su chorro desde la honda entraña de su alma enteramente vasca. Imposible que no broten juntamente valías que con muchas creces reparen lo que por ese otro lado

adolece su lenguaje, si por adolecer se ha de entender lo que no es en realidad sino resultado lógico de la convivencia de idiomas en su matiz menos grave...

Nosotros pensamos en castellano y hacemos, inconscientes, un calco de los giros castellanos; los bersolaris conservan la integridad de su pensar vasco y expresan sus ideas con modulaciones genuinas. Algo así como si nosotros cerráramos la puerta a los erderismos de palabra y se nos colaran por la ventana los erderismos de idea; y ellos, al revés. Y erderismo por erderismo, herida por herida, más peligro trae el erderismo de idea que el de palabra, porque éste hiere al cuerpo, pero aquél al alma».

Pasaba, pues, de la defensiva al contraataque, y nadie se extrañe de ello porque con ese embite, además de procurar poner las cosas en su punto, buscaba algo muy necesario para mí: justificar mi labor de recopilación de la poesía popular, que no pocos estimaban entonces inútil y aun perjudicial.

A continuación rompía otra lanza a favor de la calidad literaria del género de los *bertso berriak*, de las estrofas de las hojas volantes que en tiempos se difundían por todo el país. Decía:

«Con nuestros ingenuos y románticos estudios de hace un siglo sobre el vascuence llegamos a ser la irrisión de los filólogos. Aprendimos cautela y ya nuestras modernas investigaciones lingüísticas se cimentan en la crítica más exigente.

Lo mismo reclamaría yo para el bersolarismo. Ciertamente que no haremos el ridículo, porque no atraerá a tantos estudiosos, a pesar de ser un fenómeno no menos interesante. Pero su apreciación estética requiere una prudencia y preparación previas...

Sólo así, con mentes nuevas, (...) podremos hacer justicia a los *bertso berriyas*...

Según nuestros cánones no habrá quizás calidad literaria. Pero si a nuestro pueblo lo vemos permanecer a la escucha hechizado, y reír feliz con un goce infantil y profundo, o llorar no sólo en la paz invernal de su caserío sino también colectivamente en el vagón de un tren, o llevar a hombros al bersolari de calle en calle, como en un pueblecito de Vizcaya, entonces tendremos que pensar que, sea con lo que fuere, obtiene el bertsolarismo una influencia que para sí la quisieran los mejores literatos; que allí regirán otros cánones estéticos, pero que se consigue lo que noso-

tros quisiéramos con los nuestros. Ante estas versiones a la realidad del mito de Orfeo, mil y una vez repetidas, nadie puede en justicia retener su juicio peyorativo».

En definitiva, trataba de reivindicar para el idioma y literatura de nuestro pueblo una carta de ciudadanía que le concediera plena igualdad de derechos. No llegaba a formular lo que acabo de decir, que no hay literatura culta y popular, sino sólo literatura, pero no andaba lejos.

Si no hubiera sido por ese prejuicio, no se habría repetido entre nosotros el caso de poesías y autores, premiados en nuestros Juegos Florales y hoy arrinconados, al tiempo que alguna otra de las composiciones presentadas, considerada entonces inferior, era recibida con entusiasmo por el pueblo, que aún la sigue cantando. Hubo así dos tribunales: por un lado, el oficial y culto; y por otro, el espontáneo y popular. Y ahora, al cabo de los años, hemos de confesar que la decisión del pueblo era la acertada.

Este prejuicio es el que ha dado pie a que se hayan escrito historias de la literatura vasca que eluden el tema de la poesía popular o pasan sobre él como gato sobre brasas. Es claro que a sus autores les movía en definitiva un motivo de conveniencia: reducir el campo de estudio. Pero no se habrían atrevido a hacerlo si en el ambiente no hubieran dominado unos criterios de poco aprecio hacia esas manifestaciones literarias del pueblo; si no hubiera imperado un sentir general de que tal laguna no le restaba a la obra seriedad y prestancia.

Así es que se da amplia noticia de autores hoy olvidados y apenas si se nombra a Otaño, Bilintx, Xalbador, eximios poetas los tres. O Xenpelar, Txirrita y Lazkao-Txiki, merecedores también del mismo honor, si bien llegarán al corazón del pueblo por caminos un tanto distintos a los nuestros. ¿Qué eran todos estos hombres? ¿Poetas populares? Eran simplemente poetas.

He aquí lo que dice Azorín en su libro *Al margen de los clásicos*, en el capítulo *El romancero*:

«Romances, viejos romances, centenarios romances, romances populares: ¿quién os ha compuesto? ¿De qué cerebro habéis salido y qué corazones habéis aliviado en tanto que la voz os cantaba? (...)

Estos romances "populares", ¿los ha compuesto realmente el pueblo? ¿Los ha compuesto un tejedor, un alarife, un carpintero, un labrador, un herrero? O bien, ¿son estos romances la obra de un verdadero artista, es decir, de un hombre que ha llegado a saber que el arte supremo es la sobriedad, la simplicidad y la claridad?».

Se ve que también en la mente de Azorín imponía su ley el prejuicio de las dos literaturas, culta y popular. Se le hacía difícil aceptar que tales joyas hubieran salido del piso de abajo y no del de arriba. Aunque tal vez nacieran en alguna mente culta y luego el pueblo las adoptara, como más de una vez ha ocurrido con las coplas, para gozo de sus autores cuando luego las oían cantar donde menos se lo esperaban. Y al hacerlas suyas, el pueblo nos daba una lección: para él no existían dos literaturas, sino una; no había sino un solo jardín, del que escogía las flores que más le agradaban.

También en el idioma castellano se ha dado, y se sigue dando, la dualidad entre lo culto y lo popular. Así fue que, desde sus comienzos, se suscitara la pugna entre los vocablos populares, por un lado, que eran cantos rodados que habían ido cambiando su forma primitiva al ser arrastrados de generación en generación en el fluir de la nueva lengua romance; y, por otro, los vocablos cultos, sacados directamente del viejo latín por graves varones que creían estar por encima del pueblo llano. Con lo que abundan las cosas y conceptos para cuya denominación contamos con dos vocablos, pero con la diferencia de que el uno suena bien y el otro mal; de que el uno lo pueden pronunciar labios educados y el otro no. Que es, por ejemplo, el caso del *regüeldo* y del *eructo* en el *Quijote*. No hace falta decir quién ha imbuido al uno su nobleza y al otro su plebeyez.

La literatura es asimismo dual. Ya en su comienzo, hubo un mester de juglaría y otro de clerecía. Los mismos

romances, “los viejos romances, centenarios romances, romances populares”, que decía Azorín, fueron luego imitados por unos romances nuevos y cultos, cuyos autores eran los más afamados poetas de su época, que cumplían mejor con todas las leyes métricas, pero que no acababan de tener el mismo encanto o fuerza que los viejos.

Es algo que empieza a suceder en el euskera. Al tradicional género de los *bertso berriak* le han salido ahora imitadores entre los poetas y escritores cultos. Éstos se atienen con más justeza a las exigencias de la versificación, pero no aciertan a dar a sus estrofas la vida o palpito de los genuinos *bertsolaris* del pueblo; les falta *duende*.

Esta dualidad de literatura culta y popular se hace poco comprensible en el castellano, si tenemos en cuenta que a éste, así como se le denomina la lengua de Cervantes, lo mismo se le podría decir, sin desdoro ninguno, la lengua del romancero o del refranero. O si consideramos lo mucho que deben al pueblo las obras más geniales y los géneros más típicos, como lo son el mismo *Quijote*, o el teatro y la novela picaresca.

Pero la tal dualidad se hace aún más difícil de entender en el caso del euskera, el milagro de cuya supervivencia no se debe tanto a los méritos y desvelos de nuestra clase culta, como al tenaz empecinamiento de nuestro pueblo. Que es por lo que en aquella mi primera alocución me atreví a decir:

«Yo diría que la vida del euskera ha venido siendo la historia de la deserción de los cultos y de la adhesión filial de las clases iletradas. Evitemos que su muerte vaya a ser la deserción de las masas iletradas y de la adhesión, tardía ya, de los cultos».

Habiendo citado al *Quijote*, quiero destacar que, entre las muchas interpretaciones a que esta inmortal novela da pie, yo veo en ella la dualidad que venimos comentando. Dos personajes son los suyos, y ambos admiten como buena la existencia de dos planos, superior e inferior, en los que creen respectivamente hallarse; con lo que el uno no deja de aleccionar al otro. De modo que no

se sabe qué admirar más: o la machaconería adoctrinadora del caballero o la infinita paciencia del escudero.

Pero nosotros hemos adoptado, en el mundo del euskera, un esquema de conducta muy semejante. Qué sé yo cuántas generaciones llevamos predicándole al pueblo cómo debe hablar, cómo debe escribir, cómo debe conducirse y comportarse. Los que han dedicado algún tiempo a memorizar el léxico y las reglas gramaticales, se creen con autoridad y obligación de corregir a quienes aprendieron la lengua en el regazo de su madre. Premiamos con generosidad el esfuerzo de los primeros y abandonamos a los segundos a su suerte. No nos creemos don Quijote, pero desde nuestro Rocinante, al que consideramos como el más alado de los corceles, no cesamos de repicar en los oídos de nuestro particular Sancho, que cabalga a nuestro lado en un rucio de cuyo nombre no quiso Cervantes acordarse; de repicar, digo, con un discurso al que le iría bien el término de dictar, del que nació el de dictadura, de la que existen infinidad de variedades y especies, y que es un mal del que nadie, ni individuo ni grupo, se ve nunca totalmente libre de padecer o causar.

¿Cuál debería ser, pues, nuestra norma de conducta para con los demás, tanto en el plano lingüístico o cultural como en todos los otros? O ¿la que debemos desear para nosotros por parte de los demás?

Una vez, leyendo el *Epistolario* de Juan de Ávila, me encontré con la carta que este santo escribió a un señor recién nombrado asistente de Sevilla, dándole avisos y consejos para el buen desempeño de ese su cargo de gobierno, y en la que entre otras cosas le decía:

«...como sea cosa muy dificultosa pelear un hombre contra su naturaleza, queriendo alcanzar lo que ella le negó, pocas veces sucede bien el arte que no se funda sobre habilidad natural junta con afición. Y en tanto estimaba esto Platón, que dijo que no duraría más el bien de la república de cuanto durare en ella seguir cada uno aquel arte o ministerio a que es inclinado y aficionado; porque de esta manera salen los hombres señalados y excelentes en sus oficios, y los llevan con suavidad y deleite, y con provecho de aquellos que los han menester. Y hablando como cris-

tianos podemos decir que estas tales son señales de querer Dios que el hombre siga aquel camino, y tener vocación para él. El que esta prudencia natural tiene, haga cuenta que le ha dado Dios fundamento sobre que edifique la casa de la sabiduría».

Quiere decir que, para que anden bien las cosas, todo el que ha sido revestido de alguna autoridad, no ha de dar rienda suelta a su lengua, perorando, dictando y legislando lo que sus súbditos deben hacer o dejar de hacer, sino que debe ejercitar sus ojos, para explorar, detectar y descubrir las aficiones y vocaciones particulares que afloran entre ellos, “porque estas tales son señales de querer Dios que el hombre siga aquel camino”, con lo que “durará el bien de la república” y el gobernante pondrá el “fundamento sobre que edifique la casa de la sabiduría”.

Como veis, a este San Juan de Ávila, a quien le tocó vivir en tiempo de monarcas absolutos, puesto a redactar una carta a vuelapluma, le brotó de su interior con fuerza todo un programa de sabio gobierno; un programa no de dictadura, sino de la más genuina democracia.

Pero debemos confesar que no procedemos así en esta península en que vivimos; que no procedemos así en este País Vasco. Nos empeñamos en que todos los demás dancen al son que nosotros tañemos; o caminen por la senda que nosotros les hemos marcado.

Yo estoy persuadido de que otro gallo nos cantaría hoy, si no hubiéramos dado por buena la teoría de los dos pisos o planos; si la figura del caballero y el escudero no hubieran sido retrato de una polaridad existente en la sociedad.

Menos mal que a veces hemos sabido rectificar. La poesía popular, por ejemplo, formulada en un euskera *mordollo*, que se decía entre nosotros, estuvo despreciada y abandonada durante décadas, hasta el punto de que, siendo cantada, se recogían sus melodías, pero no a veces la totalidad de sus letras.

De haber seguido el programa de gobierno de Juan de Ávila, no habría ocurrido entre nosotros un caso, cuyo

solo recuerdo me entristece. Me refiero a Pedro María Otaño. Aquel poeta, ni popular ni culto, como he dicho, sino poeta, y grande, cuyas estrofas se aprendían de memoria apenas publicadas y siguen cantándose al cabo de cien años, se vio obligado, para poder vivir, a emigrar a la Argentina con su mujer e hijos, ante la indiferencia de los gobernantes de la época, aunque no del pueblo, que acudió en masa a Pasajes a darle la despedida.

Cuando el Señor se quejaba de que nadie es profeta en su tierra, su tristeza era doble. Por un lado se compadecía del calvario que esos enviados de Dios habrían de padecer; y, por otro, le inquietaba el negro porvenir que espera a los pueblos que no saben reconocer a sus profetas, a sus grandes hombres.

Lo que entre nosotros se estila es el homenaje a quien ya ha entrado en la vejez, cuando no ha pasado a mejor vida, y con eso nos conformamos. Debemos dar un paso adelante y aprender a echar una mano al joven que ya ha acreditado su eficiencia, para que produzca no como diez sino como cien.

Volviendo otra vez al texto de San Juan de Ávila, recuerdo que lo leí con la fruición de quien ha encontrado, formulados hace cuatro siglos, los criterios que desde siempre le han guiado.

Yo me he acercado al pueblo, no para enseñar, sino para aprender; no para sermonearle y dictarle qué es lo que debía hacer, sino para ver qué era lo que a él le gustaba y con él podía llevarse a cabo; no para hacer “pelear un hombre contra su naturaleza, queriendo alcanzar lo que ella le negó”, sino buscando en cada uno el “arte que se funda sobre habilidad natural junta con afición”.

Yo no me he llegado al pueblo para observarle, estudiarle y redactar después mis impresiones. No he querido suplantarle y hablar yo, sino hacer que hablara él mismo. No he pretendido describirlo, sino que él mismo hiciera su autorretrato. No importaba mi voz, sino la suya. Siempre he pensado que esos hombres y mujeres eran mayores de edad.

Procediendo de esta manera, uno cosecha al mismo tiempo gozos y penas. Gozo, cuando encuentra un tesoro escondido y logra sacarlo a la luz del sol; y pena, cuando lo descubre, pero se ve obligado a dejarlo en su agujero. Es enorme el número de talentos de todo género que Dios o la naturaleza siembran a voleo en los campos del mundo, caigan donde caigan; pero pocos, los que dan fruto. Es escasa la simiente que produce, si no el ciento, al menos el sesenta o el treinta por ciento. Puede que ésta sea una de las mayores injusticias de la humanidad.

Gozo es para mí el haber rescatado muchas estrofas que de otro modo se habrían perdido para siempre, haciendo perdurable lo que quizás sus mismos autores consideraban efímero.

Pongo entre esos gozos, entre esos tesoros sacados a la luz del sol, el haber conseguido que hombres y mujeres del pueblo dicten o escriban sus memorias, lo mismo en vascuence que en castellano, con una prosa directa y viva.

Gozo es para mí el haber aportado la novedad de esa prosa popular en los dos idiomas, pero sobre todo en euskera. Porque nuestro idioma, así como supo hace mucho encontrar un buen sistema de versificación, me da la impresión de que sigue todavía dando palos de ciego en su búsqueda de una prosa que sea un expedito cauce de comunicación, y la halla aquí de golpe, al haber pasado al plano escrito los recursos del cotidiano comercio oral del pueblo.

Gozo ha sido para mí ofrecer un euskera pensado netamente en euskera, y no en castellano, como tantas veces ocurre, con lo que servimos no un texto original, sino traducido, si bien sea dentro de la mente del autor.

Gozo ha sido asimismo mostrar un idioma de resonancias colectivas, de todo un pueblo que en él piensa, siente y se expresa, y no fruto de un esfuerzo meritorio, desde luego, pero individual.

Gozo ha sido también el desmentir de ese modo la vieja acusación de que el vasco es un pueblo analfabeto,

cuando vemos que, tanto en su añeja versificación como en su nueva prosa, revela un magnífico temple literario, lo que induce a sospechar que el mal no radicaba en él, sino en nosotros, que no acabábamos de ver que a lo mejor nos empeñábamos en hacerle tragar algo que no era lo suyo.

Gozo es para mí el levantar la vista y ver en los estantes la labor que, gracias a tales criterios, he conseguido llevar a cabo; pero pena, el pensar que esa hilera de libros fácilmente podría haber sido más larga.

Otro gozo que esta labor me ha deparado es el trato continuado y la amistad sincera de tantos hombres y mujeres, verdaderamente preclaros, tanto a lo largo y ancho de nuestra tierra como fuera de ella. Ellos me han ofrecido su generosa hospitalidad y me han otorgado su confianza. Siempre tuve como un honor el recibir tales deferencias de quienes no eran unas personas cualesquiera, sino tan ricas en valores humanos que venían a constituir, quizás sin ellos saberlo, la flor y nata de su pueblo y región. No voy a decir nombres, porque algunos de ellos pueden estar aquí presentes y no quiero sonrojarlos. Pero al mismo tiempo siento pena al pensar en los muchos que la muerte se ha llevado ya.

Y el de hoy es también día de gozo, por la concesión de este honor, no sólo a mí, sino también, como digo, al pueblo. No sé, según he dicho antes, si un reconocimiento como éste se ha tributado alguna otra vez a la literatura y saber popular. Pero de lo que estoy seguro es de que no se habrá prodigado.

Resulta así que, para llegar a este acto que hoy nos reúne, han tenido que preceder una revisión y un cambio en los criterios de valoración vigentes hasta ahora. Que sea esta Universidad de Deusto quien haya dado este paso revela en ella apertura, libertad, independencia, decisión y valentía; así como voluntad clara y firme de acabar con dualidades y divisiones. Es como si, al cabo de tantos años de relación poco fluida o mal dirigida, ella diera un paso adelante, con la mano extendida o los brazos abiertos, para comenzar una nueva etapa.

De modo que en este acto de hoy, los concesionarios del honor que en él se imparte, el pueblo y un servidor, rogamus a esta Universidad que acepte de nuestra mano, no como devolución de cumplido, sino como cumplimiento de una exigencia de estricta justicia, nuestro máximo reconocimiento y loa, algo así como un título de doctorado *honoris et gratitudinis causa*, al tiempo que hacemos votos para que en adelante letrados e iletrados, estudiosos y pueblo, trabajemos siempre juntos para bien de todos.

He dicho. Ala izan dedilla, besterik ez eta gaizki esanak barkatu.

Doctor honoris causa izendapena, Deustu, 1999-XI-17.

Ezkerretetik: Joxe Mari Lertxundi, Txomin Garmendia, Antonio Zavala,
Joxe Lizaso eta Nikolas Zendoia.

Atzera begira edo liburu-sail baten gorabeerak Deustun, 1999-XI-18

Jaun-andreak:

Atzo eman zizkidaten ospe eta aitortenak gauza askoren adierazgarri dira noski. Baiña, beste guziak alde bat utzita, onako oni begiratuko diot nik orain: zaartu naizela.

Gure Euskal Erri ontan, izan ere, omenaldiak il ondoren egiten ziran oraintsu arte. Pauso bat aurrera eman degu, eta bizi dirala egiten asiak gera, baiña omendu bearrak zaartzaroaren atzaparretan erori diranean. Beste pauso bat leenbaileen eman bear genduke: aitortenak bere iaotasuna ondo erakutsi duan sasoiko jendeari eskeiñi, eta orrekin batera laguntza eman, amar balio duan lana egin bearrean, ogeikoa edo berrogeikoa atera dezan.

Annorum causa emandako titulu orrek ez dit, ala ere, izurik barruan sartu. Aspalditxotik irentsita baineukan. Baiña egokiera ematen dit burua atzera jiratu eta korritu dedan bideari begiak arretaz eransteke. Orixe da ibilkariak noizean bein egin oi duana; orixe izan dedilla, bada, gaurko nere itz-aspertu onen gaia.

Bein baiño geiagotan esan izan det ni egunen batean ari-mutur bat ikusi zuan gizona naizela, eta artatik tiraka asi zala, eta berak uste zuan baiño mataza aundiagoa atera zitzaiola. Baiña gaur ere artan jarraitzen det: tiraka, alegia, eta aria atera eta atera ari zait, azken muturra azaldu gabe.

Zer ote zan, bada, nik alako batean ikusi nuan ari-muturra? Gizonak bere sasoirik onenean egin oi dituan lanak, beraren aur-denboran omen dute sarritan oiñarri eta sustraia. Neri ere ala gertatu zaidala uste det.

Ni Tolosakoa naiz, erderak indar aundia zuan erria bera, orduan ere. Ala, gure gurasoak beren aur-denboran euskera beste izkuntzarik izan ez bazuten ere, guk erdera erabiltzen genduan. Ez naiz, beraz, bertsozale-giro batean jaio eta azia. Baiña larunbatetan, nere jaioterri ortan merkatua egun ortan egiten danez, eta erri askotako berreritar jendea biltzen danez, bertso-saltzailleak ere sarritan etortzen ziran. Nik ez nien paperik erosten, umeen txanponak beste bide batzuetatik iges egiten dute eta. Baiña gizon aien taju eta irudia gogoan gelditu zitzaizkidan: kantari eta eskuan paper-pilla bat, entzule-mordoa inguruan zutela. Andik urteetara, 1954 urtean-edo, jesuita sartu eta gero oporretan Tolosara etorri nintzan batean, bertso-saltzaille oietako bat an ikusi nuan, eta orduan bai; orduan erosi nion papera. Bera nor izango eta Pello Saikola, Zestoan jaio eta Aginagan bizi zana, andik beste urte batzuetara Gaztelu bertsolariaren ainbat bertso eta berri emango zidana, eta beraren bertsoekin *Auspoa*-ren liburu erdi bat beteko nuana, 93-garrena ain zuzen.

Bestetik, berriz, gu Adunara joan oi giñan udara pasatzera. Ango festetan, abuztuko Ama Birjiñetan, urtero izan oi ziran bertsolariak. Oien jarduna antxe entzun nuan nik leenengo aldiz. Batean, nik amaika bat urte nituala, adi-adi an nengoan txoko batetik aiei entzuten, eta gure izeba bat albotik pasatzea gertatu zan. Ni era artan ikusita, parre egin zuan, eta onela galdetu zidan: "Zer egiten dek or?". Nik ez nion itzik erantzun, baiña bertan jarraitu nuan.

Adunara urte askotan bertsoetara etortzen zana, Asteasuko Batista Ondartza bertsolaria zan, Pello Errotaren billoba. Urteen buruan artu-eman ugariak izango genituan alkarrekin, beraren aitonaren liburuak prestatzera koan. Bein Ametzetako amazpi urteko mutil bat ekarri zuten Adunara bertsoetan egiteko. Bertsolari zaarrak gazte oni eraso zioten, eta berak arronka onekin erantzun zien bertso batean:

Ni bezelako bertsolaririk
ez da oraindik azaldu.

Gaiñontzean, esan bezela tolosarra naizenez, Ramos Azkarate bertso-jartzaille oparoaren aitamenak entzungo nituan. Gure amak, donostiarra zanez, Bilintxen bertso batzuk bazekizkian. Adunan, berriz, Asteasuko Pello Errota eta Zizurkilko Otañotarrak oso gogoan zituzten. Aldameneko baserrian, ain zuzen, Pedro Mariren leengusu bat bizi zan, bera ere Arjentinan izana.

Ori izan zan nik nere aurtzaroan ikusi nuan ari-muturra. Baiña nola erabaki ote nuan berari tiraka astea?

Loiolan sartu eta lau urte pasa genituan bertan. Urola inguru ori baiño lurralde euskaldunagorik nekez izango da Euskal Erri guzian. Ara zijoana, batez ere urrutitik etorrita, arrituta gelditzen zan, beste izkuntza bat eta beste oitura batzuk zituan erri batekin topo eginda. Ala, izan zan gure artean euskera ikasteari ekin zion erdaldunik, eta bat baiño geiago gaiñera. Bestetik, berriz, azken urte auetan goi samarreko aukietan ikusi ditugun zenbaitzuk, etzioten orduan inguruko jendearen *bla-bla-bla* orri kaso aundirik egin. Baiña portaera onek zer arriturik ez dauka; ez ditu auek erri-zaletasunak mugitu, politika-zaletasunak baizik.

Euskal jendearekin ez-ezik, euskal liburuekin ere artu-eman ugaria izan nuan nik beintzat urte aietan. Euskal liburutegi ona baigenduan gure mende. Nai genduan liburuia andik ateratzea libre zan, bi kondizioekin: bata, apuntatu bearra; eta bestea, larunbatean bueltatu, naiz eta igande-goizean liburu bera berriz atera. Berdin zan andik Urduñara, Oñara eta Xabierrera aldatu nindutenean ere: euskal liburuak eskueran beti.

Baiña etxetik irten eta Gaztelako, Naparroako eta Aragoiko erdal jendearekin topo egiten genduan. Nortasunez ondo jantzitako lurraldeak oiek ere. Erriaren aotik erromantze ederrik entzun nuan; zer esanik ez jota bizi eta indartsurik.

Orain, esan bezela atzera begira jarrita, gauza bat ikusten det oso garbi: une artan oso zalantzan egon zala ni euskal alderdira ala erdal alderdira erortzea. Gure bertso zaarrak biltzen asi bearrean, erderazko erri-poesia ja-

sotzen astea alegia. Ondoan nola asmatuko nuan, berriz, orixe da orain garbi ikusten ez dedana.

Ni euskal alderdira bultzatu ninduana gertaera bat izan zan, batik-bat. Xabierrera joan eta eskolak ematen jarri ninduten. Mutikoen artean bazan azkoitiar bat, baserriko semea. Amabi bat urte izango zituan arek, baiña ordurako ere bertsozaletuta zegoan. Etxeko *kanta-papelak* sarritan aitatzten zituan, beintzat.

Ala, Gabonetako oporretara joan aurretik, eskaera bat egin nion: ea bueltakoan etxeko kanta-papelak ekarriko zizkidan. Oporrak bukatu ziranean, illundu eta gero, gu antxe geunden zai, autobusak mutiko-karraio noiz etorriko. Iritxi ziran, bada, eta alakoren batean, emandako enkarguaz ni erabat aaztuta nengoala, oiubat etorri zan autobus aietako leio batetik nere belarrietara: "Ekarri ditut!". Etxeko *kanta-papelak* ekarriak zituala, alegia.

Orduan ez nintzan iñola ere oartu. Baiña gaur burua atzera jiratu eta ikusten dedanez, 1954-ko Errege bigarrenaren edo irugarrenaren illuntzean Xabierko gazteluaren oiñetan entzun zan oiubat orrek eman zion asiera nere bertso zaar biltzeari.

Mutikoak ekarritako bertso-paperak ogei ta bost bat izango ziran. Aiek ziran, bai, nik umetan Tolosako Zerkaussian saltzen ikusten nituanak. Besterik gabe, erderaz *regla de tres* esaten dana egin nuan: baserri batean aubaldin bada, Euskal Erri guzian zer izango ote da?

Ekin nion, bada, biltzeari. Nundik eta Xabierretik. Bestela ezin eta eskutitzen bidez leenengo. Bertso-kontuan zerbait zekianik nunerebait bazala jakindakoa, berari eskutitza bereala idatzi. Eiztaria orrela ibiltzen da, eskopeta eskuetan duala, eiza noiz ikusiko, tiroa tiratzeko. Onek tiro utsak asko egiten ditu; nik ere kolpe utsak sarritan jotzen nituan. Baiña noizean bein bertso-paperen batzuk bialtzen zizkidaten. Ura nere orduko poza! Nik nere *regla de tres* artatik atera nuan kontua, zuzen aterata zegoan. Segi, ba, aurrera.

Urrengo udaran Loiolara joan nintzan, eta andik gogotik saiatu. Bertsolari bat nun bizi zan entzundakoan, nere pausoak argana zuzendu. Ura illa bazan, aren ondo-rengeengana. Bai bertsozaleengana ere. Baita bertso-paperen barrenean agertzen ziran inprenta edo moldiztegi-tara ere: Donostiako Baroja, Tolosako Mugerza, Errenteriko Makazaga, Zarauzko Elustondo, Azpeitiko Martinez eta abar.

Batzuetan leengo bertso-paper zaarrak ematen zizkidaten. Besteetan, iñoren eskuz idatzitako orriak. Bestela, buruz zekizkiten bertsoak aiek esan eta nik kopiatu. Aal bazan, bertso-paperen orijinalak neretzat gorde. Ortarako tratu bat egiten nuan emale oiekin: nik, ordaiñez, berak emandako bertsoak, eta bai beste asko ere, makinaz kopiatuta emango nizkiela.

Oporrak bukatu eta berriro Xabierrera bueltatuta, udaran bildutakoak kopiatu, artxibatu, sailkatu eta abar. Bertsoen kopiak ateratzen nituan, eta orrela emale bakoitzari berak emandakoa baiño doblea edo geiago bueltatzen nion, orriak ondo josita eta liburu-moduko bat osatuz. Urrengo urteetan ere berdin egin nuan, leenengo Loiolatik eta urrena Donostiatik.

Baiña nere biltze-lanaren berri leen ere eman izan dedala uste det, eta gauzak errepikatzea gauza aspergarria da. *Auspoa* liburutegiaren gorabeerak, ordea, ez naiz oroitzen iñoiz aitatu ditudanik. Ori izan dedilla, bada, emendik aurrera, nere itz-aspertu onen gaia.

Zein urtetan izan zan ez dakit seguru esateko, baiña 1960 urte inguruan Igeldoko Balentin Zamora apaiz jaun-a zanarekin adiskide eginda nengoan. Bertsoen batzuk ere eman zizkidala uste det. Zera bat garbi ikusten genduan: Euskal-Erria euskera errezez idatzitako liburuen premian zala. Asiera emango ote genion, beraz, orrelako liburu sorta berri bati? Sorta ori bildutako bertso zaarrak argitaratzeko bidea izan zitekean, prosa-liburuekin tartekatuz.

Sorta berriari zer izen jarri? Suari eusteko eta gar berriak atera erazteko izaten dan tresnarena zergatik ez ja-

rri? Orrek sukaldean egiten duana egin nai genduan guk euskerarekin. Ala, *Auspoa* izena jarri genion.

Danen gustokoa izan etzala esan bearrik ez dago. Jesuita batek, Aita Aranzadi zanak, onela esan zidan:

–Urtetan or jardun gera kurpitotik esku-soiñuari *inpernuko auspoa* esanez, orrek dantza lotua ekarri zualako, eta zuk orain liburu-sorta bati *Auspoa* izena jarri?

Sorta ori, orain ikusten dedanez, akats askorekin jaio zan. Gu, izan ere, langintza ortan *aprendiz* ibili gabe, argitaletxe bati asiera eman genion. Liburugintza, berriz, bai idaztearen aldetik eta bai argira egoki ateratzeko ere, ez da batere gauza erreza.

Akats oietako bat, liburu txikiegiak izatea, bearbada. Baiña guk liburu merkeak eskeiñi nai genituan, geiago salduko ziralakoan. Ala, bost duro izan zuten liburu oiek leenengo prezioa.

Bigarrena, urtean amabi liburu ateratzeko itza eman genduala. Ori geiegizkoa zala laster ikusi genduan, naiz eta liburu txikiak izan. Andik laster, prestatu aalean liburuak kaleratzearekin konforme giñan.

Asi aurretik propagandako orri batzuk zabaldu genituan, eta jende askok baiezkoa eman zigun. Naiago nuke gure sorta orrek orain ere ainbeste arpidedun balitu. Ala, leenengo liburua ateratakoan, izena emandako guziei bialdu genien, gero kobratuko gendualakoan. Baiña, itxura danez, jende askori etziztaion gure emaitza gustatu. Ala, irurerun bat liburu kobratu gabe gelditu ziran. Ipurdiko ederra izan zan guretzat. Baiña ori bezelakorik ez dago iñozenteak eskarmentuan sartzeko.

Apaiz batek onela idatzi zidan: «Nola-alako liburu oiek etorkizunik ez dute. *Auspoa* ilda jaio da».

Lasarteko baserritar batek, Sasuetako Mikel Zuaznabar zanak, onela idatzi zidan: “Zure liburuarekin batera, txakurkume bat ekarri genduan etxera. Ala, *Auspoa* jarri genion berari izena. Baiña zer da eta andik egun gutxira txakurra ilda arkitu genduan. Beraz, zure liburu-sorta orrek ere denbora gutxian iraungo du”. Aren iritzia etzan

egitazkoa atera. Baiña bera *Auspoa*-ren artzaille leiala izan zan il arte.

Leenengo liburua Ramon Artolaren bertso-bilduma batekin osatu genduan. Bigarrenkoa, Martzelino Soroaren iru antzerkirekin. Ori, bi arrazoirengatik. Lenengoa, prosa ere bear zalako. Eta, bigarrena, Zamoraren ustez, antzerkia nola edo ala bultzatu bear zalako. Orregatik, noizean bein leengo komeritxo batzuk sartzeaz gain, Piarres Lartzabal zanaren antzerki batzuk argitaratu genituan. Baiña bitara: Bidasoaz arunzko euskera eta onunzkoa. Gaizki egin genduan ori, gaurko nere iritzirako. Baiñan garaian garaiko frutuak izaten dira. Prosaren bearra betetzeko atera genituan beste liburu batzuk ere ez nituzke orain kaleratuko.

Ala, asiera artako gure libururik aulenak prosazkoak dirala uste det. Saldu ere berak gutxiago egiten ziran, bertso-liburuak baiño. Erriak zerbeit erakusten zigun orrekin. Orregatik, prosa alde batera uzteko joera nabari da *Auspoa*-ren leenengo berrogei ta amar zenbakietan.

Bitartean, esan bezela, bertso-liburuak askoz ere arrera ohea zuten. Ala gertatu zitzaigun zenbait libururekin: Bilintxen bertso-bilduma, Txirritaren bizitza, Ezkontza galdutako bertsoak, Fermin Imazen bertsoak, Azpeitiko premioarenak, Bertsolari-txapelketak eta abar.

Prosa-liburuetan, besteak baiño suerte ohea izan zutenak, bi ipuilarirenak izan ziran: Biktoriano Iraola eta Pedro Migel Urruzuno. Arena bat argitaratu genduan, eta bestearrenak lau. Jendearen gogokoa izan zan, beraz, aien umorea.

Andik aurrera gutxi jorratu du *Auspoa*-k ipui-jeneroa. Asieran banuan aotik aora datozen ipuiak biltzeko eta argira ateratzeko asmoa. Ala, igande arratsalde batez, magnetofono aundi bat eskutik zintzilik nuala, garai bateko gurdi-bideetan gora antxe joan nintzan Izarraitz mendiko maldan oso goien dagoan Azkoitiko baserri batera. Ango aitona ipui asko zekiana zala nolabait ere jakinda bainengoan. Lau bat ipui zoragarri kontatu zizkidan. Baiña etxeratu eta magnetofonoa martxan jarritakoan,

gaizki grabatu nituala ikusi nuan. Arritzekoa ere ez da, nik artean nererik olako tramankulurik ez nuanez, besteren bati eskatu bear nion eta. Baiña kolpe uts orrek asko oztu ninduan bide ortan aurrera jarraitzeko.

Bitartean, edozein egilleren liburuan, aren bizitzaren berri ematen aalegintzen nintzan: Ramon Artola, Pepe Artola, Biktoriano Iraola, Urruzuno, Bilintx, Fermin Imaz eta abar.

Baiña andik laster, biogرافitxo bat egin bearrean, bi biografi aundi osatzeko egokiera izan nuan. Bata, Txirritarena; bestea, Pello Errotarena.

Txirrita illa zala, ogei ta bost urte ziran. Ura ezagutu zuan jende asko bizi zan artean. Aien aotik aren bertso eta gertaera asko bilduta neuzkan. Baiña aren illoba ere bizi zan: Jose Ramon Erauskin. Igande-arratsaldeetan, Txirrita il zan eta illoba au bizi zan etxera, Altzako Gazteluenera, joaten asi nintzan. Onek ere barra-barra kontatzen zizkidan osabarekikoak.

Ala, *Txirrita (Bizitza ta bat-bateko bertsoak)* izeneko liburua osatu genduan. Errataz jositako liburua da, berez, oiek zuzentzea ere denborarekin ikasten dan langintza da eta. Baiña errez asko saldu zan eta konforme.

Ala ere, biografi ori beste modu batera bideratuko nuan orain. Jose Ramon Erauskin ori ain argia zanez, baze goan *Txirritaren bizitza, bere illobak kontatua* izeneko liburua egiterik, andik denbora gutxira *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua* egin nuan bezela. Baiña ura joan da gero presa egitea alperrik da.

Pello Errotaren bizitza ori egiteko, magnetofonoaz baliatu nintzan. Tresna ori sukaldeko maaian jarri eta aren alabak –onek larogei ta amairu urte zituan orduan– kontatzen zituanak jaso.

Txirritaren liburua asko gustatu zan. «Orrelako beste libururik ez dezu berriz egingo» esan zidan Manuel Le kuona jauna zanak. Juan Goikoetxea jesuita zanak, berriz, onela: «Pernando Amezketarraren antzeko beste pertsonaje mitiko bat sortu dezu».

Pello Errotarena gutxixeago txalotu zan orduan. Aren goralpenak egin zituztenak, Gabriel Aresti eta Antonio Valverde izan ziran, leen ere kontatu izan dedanez. Orain, berriz, Pellorena oso aintzat artua dago, aren alde Bernardo Atxagak itzegin zuan ezkeroztik, batez ere.

Baiña liburu oien prosa etzan liburu zaarretatik aterea, guk sortu erazia baizik. Bazan or landu zitekean eta uzta ugaria eman zezakean soroa. Baiña garbizalekeriak artean ere indarra zuan ezker, «guk euskerarik ez daki-gu, gure euskerak ez du ezer balio» eta olako esaerak maiz entzuten nituan bere denbora guzian euskera beste izkuntzarik erabili etzuten baserritarren aotik. Batzuetan, ordea, gure artu-emanetan, eskutitzen bat edo beste idazten zidan erriko jende jator orrek, neri zerbaiten berri eman nai zidatelako eta garbizalekeriaz eta abarrez aaztuta. Eta euskera ori zoragarria zan, neretzat beintzat.

Andik pixka batera Sebastian Salaberriaren prosa-liburua atera zan. Berak Txirritaren berri asko eman zidan, eta ezaupidea ortik egiña genduan. Gerrako bere ibillerak kontatuz liburua osatu zuan; baiña ez magnetofonoz grabatuta, nik esan nion bezela, baizik-eta berak idatzita. Askoren gustokoa izan zan. Erriaren izkuntza ona zan, beraz,

Ameriketatik euskeraz idatzitako beste orijinal bat etorri zitzaidan orduan. Bedaioko Jose Ramon Zubillaga beraren egillea. Onek, bere txikitako euskera pixka bat atzenduta zeukan. Ala, liburu onek, izkuntzogatik baiño geiago, Arjentinako euskaldunen bizimodua azaltzen duan aldetik balio du.

Erriaren izkuntza ona izango zan, baiña nola papere-ratu? *Auspoa*-ren martxari begiratzen badiogu, andik aurrera, urte batzuetan, bertso-liburuak dira nagusi liburutegi ortan. Orduan atereak dira: Udarregi, Pernando Amezketarra, Axentxio Txanka, Errikotxia, Itxaspe, Gaztelu, Zarauzko Zaldubi, Juan eta Pello Zabaleta, Zakarra, Patxi Bakallo, Santa Kruz, Alzoko Imaz, Saiburu anaiak, Errenteriako eta Alzako bertsolari zaarrak, Paulo Yantzi, Lexo, Juan Mari Zubizarreta, Motza, Zulaika, Ugalde, Ma-

nuel Matxain, Xalbador, Iturzaeta, Xenpelar, Txapel, Alkain, Zubeltzu, Saikola, Atano, Estrada, Azkoitiko bertsolariak, Bidasoa aldekoak, Inozentzio Olea, Manuel Lasarte, Txirrita, Jose Inazio Etxeberría, Pastor Izuela, Ezkioko eta Segurako Itxua, Zepai, Mattin, Mañex Etchamendy, Basarri, Kaskazuri, Oiartzungo zenbait bertsolari, Enbeita, Mendaro Txirristaka, Zapirain anaiak...

Urte oietan prosa urri samarra da *Auspoa* liburutegian. Bertsolari bakoitzari egiten genion biografia, edo-ta bertso-sail bakoitzari eransten zitzaizkion adierazpenak eta oarrak, bai, prosaz izaten ziran. Baiña ortik aurrera oso gutxi.

Zergatik, bada, utsune ori? Alde batetik, erri-jendea artara jartzen erreza etzalako. Parregarri geldituko zirala uste zuten. Leen esan dedanez, oker-iritzi bat bazuan buruko muiñetaraiño sartua. Obeto esateko, jende eskolatuak sartu erazia.

Baiña nik nerea kopet ezurraren barruko aldetik nuan. Sarea beti zabalik nere eskuetan, eta alakoren batean, nai ordurako ez bada ere, orra arrai eder batzuk arrapatzen asi.

Iñaki Alkain zanaren prosa-liburua izango zan urte aietan aurrena prestatzen asi nintzana. Artu-emanetan beraren aita zanaren bertso-liburuarekin asi nintzan. Iñaki ere bertsolaria eta bertso-jartzaillea zan. Baiña aren bertso-gintza etzan punta-puntakoa. Izketan, berriz, errez-tasun aundia eta gertaerak kontatzeko doai arrigarriak erakusten zituan. Zer kontaturik ere bazeukan: gerrako ibillerak. Gai ortaz liburua egiterik bazegoala adierazi nion, eta baiezkua eman zidan. Era askotara saiatu giñan: batzuetan berak idazten zuan, bestetan berak esan eta nik une berean makinaz idatzi; bestetan, magnetofonoz grabatu.

Baiña gure lana ia bukatu-rik zegoala, eta oraindik ere beste pusketa batzuk eranste-ko asmotan giñala, Iñaki gizarajoa ia bat-batean il zan. Ala, liburuak illunpean gelditu bearra izan zuan urte-mordoan. Franco artean bizi zala eta abar, argira ateratzeko bideak itxi egin zitzaiz-

kion. Baiña ataka guziak iriki zituanik izan zan, eta liburu kaleratu genduan, Iñaki il eta andik amar urtera bada ere, 1981-an; eta *Premio de la Crítica* izeneko saria berari eman zioten urte artan.

Bitartean, beste liburu batzuk, naiz eta prestatzen geroago asi, aurrea artu zioten Alkaiñenari. Jose Manuel Arrizabaloren *Baso-mutillak*, adibidez, egillearen Iratiko mendi eta basoetako bizitza kontatzen duana eta 1979-an argitaratua.

Beste bat, Juan Jose Irazustaren *Nork bere bidea* izeneko nobela, 1980-an azaldua eta urte artako *Premio de la Crítica* jasoa. Egillea Patagonian ibilia zan emezortzi urterekin joanda, eta ango lanak bertan jaiotako *gaucho* batetik bezin ondo ikasia. Pertsonaje batzuk asmatu zituan, eta aien gorabeerak kontatzen dizkigu; baiña berak an ikusitako bizitza eta giroaren berri emanaz.

Urte batzuk leenago, 1975-an, *Zapirain anaiak* bertso-liburua atera genduan. Juan Krutz eta Jose aien izenak. Gaiak biltzen ari nintzala, Joserren baserrira ere joan nintzan arratsalde batean, Errenteriako Bordaxarrera, eta ango nagusiak, Manuelek, onela esan zidan:

–Gure aita zanaren bizitza gure anai praileak, Salbadorrek, idatzita dauka. Joan zaite arengana. Ondarrabiko Amuten bizi da.

Joan nintzan eta berak etzeukala; Iruñen bizi zan Aita Damaso Intzari utzia ziola.

Iruñera, beraz. Zertara etorria nintzan adierazi nioanean, Aita Damasok kuaderno lodi bat ekarri zidan, letra txiki batez idatzita. Uraxe zan *Txantxangorri kantaria* izeneko liburuaren esku-idatzia. Baiña makinaz pasatzerako eta abar, denbora egan joan zitzaigun. Ala, 1979-an ikusi zuan argia, egillea *Ataño* izenordearen atzean izkututzen zala. Liburu orrek lilluratu egin zuan irakurle jendea. Batzuek onela zioten:

–Idazle ori nun egon da orain artean gordeta?

Egille ori bereganatzea, ospe eta suerte aundia izan zan, noski, *Auspoa*-rentzat. Alako euskera jator eta bikai-

ña zuanari nola ez nion, bada, idazten jarraitzeko eskatu-ko? Bera ere pozik, artarako jaioa izanik. Geroztik, Ata-ñoren beste amabi liburu atera ditu *Auspoa*-k: *Txori*, *Es-petxeko negarrak*, *Zigorpean*, *Eltzaorra*, *Odol-kutsua*, *Mai-tasunaren lanak*, *Etorkizuna*, *Maite itzazute etsaiak*, *Aztia usnari*, *Azkeneko saskigillea*, *Nora goaz?* eta *Lotsaren iges*. Oietako bi oroipenak edo *memorias* izeneko jenero-koak dira; eta beste guziak nobelak, baiña aoz aoko tra-dizioan oiñarrituta.

Ikusten dezutenez, denbora gutxian prosaren alder-dia ondo ornituta gelditu zan gure *Auspoa* liburutegi or-tan. Prosa gutxi argitaratzen nuala ziotenak, etzuten an-dik aurrera keja ematerik. Baiña ornitu ez-ezik bidea ere erakutsi zidaten. Gure erria gauza zan, bai, egoki eta ja-tor idazteko.

Ala, urte aietan beste ekintza bat gauzatu genduan, gaurko *Sendoa* argitaletxearen nagusiarekin eta abarrekin. Sei liburu aundi, eder, dotore ateratzea, alegia. Aien egilleak etziran nornai: Uztapide, bere *Lengo egunak gogoan* izenbu-ruarekin bere autobiografia eta *Sasoia joan da gero* bertso-liburua idatzi zituana; Manuel Lasarte: *Gordean neuzka-nak*; Jose Ramon Erauskin, Txirritaren illoba: *Aien garaia*; eta Xalbador: *Odolaren mintzoa*. Liburu ori aren omenaldi-rako prestatu genduan. Bezpera-gauean eraman eta bere li-buru ori eskuan erabiltzeko zoria izan zuan berak. Ez den-bora askoan, ordea. Biaramon-illuntzean aren omenaldia eta bizitza biak batera bukatu baitziran.

Liburu oietan bada prosa eta bada bertsoa ere. Orko Uztapide eta Lasarteren bertsoak gure erriaren metrika zer izan dan argi eta garbi erakusten digutenak dira. Xalbado-rrenak, berriz, poesiarren aldetik alako goi-mailla duten ez-kero, irakurlearen biotza ikutu egiten dute, baiña ez diote iñori bide ortan jarraitzera bultzatzen, ori eziñezkoa dala ikusita.

Uztapideren eta Erauskinen prosa, berriz, orain ikus-ten dedanez, dei bat bezela izan zan gure erriarentzat. Itxura danez, aien liburuak irakurrita, onelatsu pentsatu zuten askok eta askok: «Orren antzeko euskera nik ere

idatziko nuke, ba». Bestetik, berriz, zera ikusi zuten: etzutela jende eskolatuaren iseka eta parra jasoko, txalokak eta loreak baizik.

Ala, andik aurrera errezago egin zitzaidan erri-jende ori idazten jartzea. Makiña bati artu erazi diogu geroztik beste langintza ori. Ordurarte aotik aorako jardunean aritzen ziranak, papera beztutzeari ekin zioten. Bere denbora guzian atxurra eta aizkora besterik izan etzituzten eskuetan, luma jartzen genduan.

Giza-mordo bat izan da gure artean, zaartu ta gero ofizio berria ikasi eta frutu ederrik eman diguna. Ori eginez, bide berri bat iriki diogu gure literaturari: prosa erriko, garbi eta txukun baten bidea, alkarren artu-emantarako oso egokia, baiña ez zenbaitek uste duten bezin erreza.

Ona emen egille edo idazle berri oien izenak eta beren liburuen izenburuak: Mari Treku: *Mattin, nere gizona*; Txomin Garmendiaren *Denbora pasa, Bizitzaren arian, Bordaberriko gozo-mikatzak, Bertsolari-kurpilla, Erririk-erri eta Beltzak eta zuriak mendian ardiak*; Patxi Lazkano edo Patxi Otxoki: *Tiro tartean bertsotan*; Mariano Ostolaiz: *Oroipen-kutxa*; Bartolo Ayerbe: *Nere mundualdia eta Zaarrak berrituz*; Erramun Etchebarne: *Erramun harginaren oroitzapenak*; Jose Maria Etxaburu: *Neure lau urteko ibillerak eta Ondarroa'ko kontuak*; Jose Azpiroz: *Arbol zarraren kimuak, Gogoz kontrako pausoak eta Alkarrentzat jaioak*; Jesus Lete Ibai-ertz: *Orrela ziran gauzak*; Bizente Barandiaran: *Zartu gabe ezin bizi, Lanik gabe ezin bizi eta Tratabideak*; Beñat Karrika: *Armen-daritze haur begiez*; Basilio Pujana: *Deabruak ostutako urteak*; Jose Mari Lertxundi: *Igaroari begira eta Beti festara begiak*; Manuel Lasarte: *Lazkao-Txiki gogoan, Enbor zarraren ezpalak, Kantuaren ordañez eta Uztapide gogoan*; Agustin Zinkunegi: *Bizi naiak lege zorrotzak*; Teodoro Mujika: *Errekaldeko intxaurraren itzala*; Faustino Etxebarria: *Nire gazte denpora*; Lino Aiesta: *Ikusiak eta entzunak*; Inozentzio Olea: *Bizitza izbide*; Sebastian Salaberria: *Sagardotegiak*; Jose Ayerbe: *Alako batean*; Nikolas

Zendoia: *Beranduko birigarroa*; Kosme Lizaso: *Jose Joakin Mitxelena gogoan*.

Egille eta izenburu-zerrenda au luze samarra eta aspergarria egingo zitzaizuten noski. Neretzako, berriz, pozgarria da. Besoak gurutzetuta egon ez naizela seiñale garbia baita. Asieran esaten nizuen bezela, atzera begiratu nai izan det itzaldi ontan, eta orra or korritu degun bide luzea.

Oartuko ziñatenez, badira egille oietan bi, iru eta lau liburu ere idatzi dituztenak. Ofizio berria ikasi eta zaletu egiten baitira. Esaera zaarrak diona, beraz: otar bat egiten duanak eun ere egingo dituala.

Dana dala, garai batean bertso geiegi eta prosa gutxiegi ateratzen nuala ziotenak, ez digute orain, alderdi ortatik beintzat, erritarik emango. Prosa au bertsoa bezin baliotsua dala dudarik ez da.

Sarritan esan izan dedanez, auxe da euskeraz pentsatutako euskera; auxe da leenengo kolpean ulertzen dan izkera; auxe da erri oso baten izkuntza, eta ez gizon bakar batena; auxe da gure barrua gozotasunez betetzen duan jaki eztitsua; auxe da gure iturriak ematen duan urik garbiena.

Baiña bere alderdi txarra ere badu, neretzako beintzat, langintza onek: denbora asko kentzen didala. Erri jende orrek idazten duana, izan ere, dan-dana nigana dator gero.

Orduak eta orduak igaro bear izaten ditut esku-idazki oiek ordenagailluz pasatzen. Letra ere nola-alakoa batzuetan; fonetismo asko dituan idazkia, bestetik; puntuazio-arrastorik ere ez duten orriak; kapitulazioa jartzea ere nere gain; izenburuak asmatzea ere bai...

Aurretik, ordea, idazle bakoitzarekin itzegin; gaia billatu, zertaz liburua egin dezakean, alegia; aria nundik nora eraman ditekean adierazi; eta abar. Ondotik, berriz, ordenagaillutik ateratako idazkiarekin egille orren etxera joan, alkarren artean dana zuzendu, sarritan argazkiak egin edo billatu...

Auspoa sail ontan, beraz, *Sendoa* argitaletxearekin batera, liburua argitaratu ez-ezik, eta egille-eskubideak pagatuz argitaratu ere, debaldeko sekretariotza eskeintzen diogu idazle oiei. Ala ere, bada ori dana naikoa ez dala irizten dionik.

Baiña zera oiek alde bat utzita, auxe ar zagun gogon: denbora erruz eskatzen duala eta bear duala langintza onek.

Ala, azken urteetako *Auspoa*-ren liburuei begiratzen badiezute, prosa-liburuen ugalmenarekin bertso-liburuak urritu egin dirala ikusiko dezute. Baiña ez iñola ere nere bertso-artxiboa agortu dalako, baizik-eta denbora faltaz ezin iritxi naizelako. Ala, prosa liburuen martxa mantxotu bear izan det, bolara batean bertso-liburu geiago atera ditzadan.

Ala ere, agertu ditugunak soka luzea osatzen dute: Mendaro Txirristaka, Zapirain anaiak, Arozamena zarenen *Nere aldia*, *Amodiozko penak bertso berrietan*, Patxi Erauskin *bertsolaria*, Arrantzaleen *bizitza*, *Jaiok bizi nai*, *Noe'ren ontzia*, *Soldaduzkako bertsoak*, *Nekazariak bai miseriak*, *Txabolategi*, *Elkoro eta Leunda bertsolariak*, Mattinen *Ahal dena eta Etxe xokotik kantari*, Xalbadorren *Herria gogoan*, *Jan-edanaren bertsoak*, *Lexoti bertsolaria*, *Kuba'ko gerra*, Jose Mari Arrietaren *Nere ondar aldea*, Juan Cruz Arrosagaray-ren *Californiatik kantuz*, *Mixioetako bertsoak*, Martzelino Manterolaren *Lore apal bat*, Joxe Mari Lertxundiren *Baso tarteko oiua*, Basarriren *Kezka-giroan*, Sebastian Salaberriaren *Nere soroko emaitzak*, Inozentzio Olearen *Otemotxeko arnasa*, Kristaubidea *bertsotan*, Ameriketako *bertsoak*, Euskal jokoak *bertsotan*, *Neska-mutillen arteko bertsoak*, *Ezkondu bearreko bertsoak*, Ernani Txikiaren *Ia kantatuz bezela eta Gaziak eta gozoak*, Basilio Pujanaren *Egi batzuek aixetaratzen eta Oiuak*, Tximelaren *Bakardadeko ametsak*, Faustino Etxebarriaren *Nor garan azaldu*, Lino Aiestaren *Gure izkuntzaren mugatik*, Segundo Kalonjeren *Loreak udan intza bezela*, *Ezkontza galdutako bertsoak II* eta *Ama Birjiñaren bizitza*, Aiako

Sor Justina Aldalurrek milla bosteun eta ogei ta amabi bertotan moldatua.

Kondaira edo istoriaren gertakariren batekin lotuta dauden bertsoak ere bildu eta argitara eman ditugu, bertso-sail bakoitza istoria-liburuak ematen dituzten argibi-deekin argituz: *Afrika'ko gerra (1859-1860)*, *Kuba'ko gerra*, *Frantziako Iraultza eta Kobentzioko gerra*, *Frantzesteko bertsoak*, eta ondoren aitatuko ditugun karlisten gerrateetako bertsoak.

Baiña bertso-liburuen soka luze ortan, bi motatakoak dirala ikusi det: batzuk, geienak, oraingo bertso-jartzailleenak; eta besteak, askoz gutxiago, leengo bertso zaarrak. Nere itzaldi oni, or goien emandakoaz gaiñera, beste izenburu au ere eman genezaioke: kontzientzi-azterketa. Ori ez dago inñundik ere ondo, eta *mea maxima culpa* esan bearrean arkitzen naiz. Baiña utsune ori laster beteko det, eta oker ori bereala zuzenduko, Jaungoikoak orain arte bezela osasuna ematen badit.

Baiña oraingo idazleen prosa-liburuen eta oraingo bertso-jartzailleen bertso-liburuen ugaldenez gaiñera, bada beste arrazoi bat leengo bertso zaarrak Auspoa saillean bakantzeko. Izan ere, *Auspoa-ren Sail Nagusia* izeneko sortari asiera eman genion. Liburu aundi dotoreak, alegia, Txirrita, Xenpelar, Bilintx, Pello Errota, Otaño, Lasarte eta Basarriren bertsoak eta abar plazaratzeko.

Oietako batzuk argitalpen berriak ziran: Pedro Maria Otañoren bi liburuak eta karlisten leendabiziko gerratekoak. Besteak, berriz, leen ere *Auspoa*-n agertuak; baiña bigarren aldi ontan oso zuzenduta eta geroztik azaldutako argibide eta bertso askorekin aberastuta.

Liburu aundiekin jarraituz, urrena Lazkao-Txiki zaren gertaerak, txistek eta bertsoak argitaratu genituan bi ale edo tomotan. Urrena, berriz, karlisten bigarren gerrateko bertsoak. Eta, azkenik, *Euskal erromantzeak* deritzana.

Auspoa-ren azken urteetako beste berrikuntza bat zera da: euskaltzale eta bertsozale batzuen lanak argi-

taratu ditugula. Oietako batzuk bertso-liburuak dira: Jesus Mari Etxezarretaren *Hasperen ttanta bihotziak*, Pello Esnalaren *Itzuliko naiz*, Antton Kazabonen *Koskote-nekoak*, eta Juan Manuel Etxebarriaren *Zeberioko kantak* bilduma.

Gure erriaren bertsogintza, *Bertso Berriak* izeneko jarduera, jenero bat degu, izan ere, gure artean. Baiña leen gaitzetsita eta baztertuta egon zan bezela, eskolatutako jendeak gaur aintzat artzen du, eta bai ere alor ori jorratu eta landu, frutu ederrik emanetz. Garai batean nork esango zuan euskalzaleak bertso jartzen asi bear zutenik?

Bestetik, berriz, jende eskolatu orren prosa ere onartu du *Auspoa*-k, batez ere idazlan oiek euskal bertsoarekin edo erriarekin zer ikusirik dutenean. Orrelakoak ditugu: Fernando eta Radael Artola anaien *Aritz beraren adarrak* nobela, Basarriren *Bertsolaritzari buruz*, neronen *Auspoaren auspoa* iru ale eta *Oiñez eta jakin miñez* bi ale, Jose Mari Aranalderen *Xalbador pertsularia*, *Bihotzak dion hura* eta *Bertso kontuak*, Joxe Ramon Zubimendiren *Bidezkoak* eta Latxagaren *Euskal sena*.

Aitatzea merezi duten beste liburu batzuk izendatu genezazke: *Esaera zaarren bilduma berria*, bi aletan; Ramos Azkarateren *Ijitoen kontratuba eta abar* antzerkia, Toribio Alzagaren lau antzerki, Kasiano Ibaguren edo Lizartzako Itxuaren *Kantari naiz bizi*, Ramon Artolaren *Ipuiak*, Antonio Arzak-en *Idazlan-sorta*, Biktoriano Iraolaren *Au poza senti det...*

Beste jenero batzuk ere baditu erri-literaturak, guk batere ez edo oso gutxi jorratu ditugunak. Ortarako, ordea, arreta berezia bear da bakoitzarentzat; gurea, berriz, oso zabaldua izan da.

Dana dala, *Auspoa*-ren alderdi nagusiak eta ugarietak, bi dira: bata, *Bertso Berriak* jeneroa, leengo bertso-jartzailleak ainbat landu zutena, eta bai oraingoak ere; eta bestea, kontakizunak. Etxeko sukaldean edo erriko tabernan aoz bakarrik jaulkitzen zan jeneroa, eta idatzira pasa nai izan deguna, euskal literaturari bide berri eta zabal bat irekiz.

Juan Jose Irazustaren *Nork bere bidea* nobelari erantsi nion itzaurrean onela esaten nuan:

«Makiña bat euskaldun or ibilli da, mundu guzian barrena: indianoak, mariñelak, pelotariak, mixiolariak, musikalariak, politikagatik alde egiñak eta abar. Zer kontatua geientsuenak izango zuten. Bañan papereratu dutenak, esku bateko beatzekin konta litezkela uste det.

“*Largos en facellas y cortos en contallas*” esan zuan gugatik norbaitek. Eta esaera ori burua gora altxata errepikatzen degu. Ederki eman ere. Literatura egiteko oso motzak izan gerala esan nai du, bañan ez gera orretzaz jabetzen. Eta ala, umildu bearrean, puztu. Berez lotsakizuna dana, arrokeri biurtu».

Ala, kontraera oiek, baiña ez urrutikoak bakarrik, berdin bere jaiotetxetik atera ez dan baserritarrari edo artzaiari gertatuak ere, agertu nai izan ditugu prosa-liburu oietan. Leen esan dedan bezela, liburu oiek euskeraz pentsatutako euskera dute, alde batetik; eta, bestetik, galtzera dijoan mundu baten testigantza eta dokumentuak dira.

Azken urte auetan, berriz, liburu oien antzekoak edo berdintsuak egin ditugu erderaz ere. Euskal Erritik kanpoko aitonekin topo egindakoa, izan ere, aien aotik kontakizun zoragarriak entzuten nituan; paperera pasatzea merezi zutenak, noski.

Denbora luze samarrean atzeraka tiratzen nion nere buruari, bestela ere, euskal liburuekin alegia, naiko buru auste baneukala eta. Baiña arratsalde batez, Bilintxen liburuaren probak zuzentze-lanak bukatutakoa ain zuzen, egurastera atera eta antxe topo egin nuan Kasedako Humbelino Ayape jauna zanarekin. Izketan asi eta arek atzekoz aurrera biurtu ninduan: ordura arte atzera bezela, arrezkeroz aurrera bultzatu nuan nere burua.

Ala, aitona orren kontakizunekin lau liburu osatu genituan, *Las tardes de la Bardena* izenburuarekin. Baiña argira ateratzeko orduan beste batek aurrea artu zien: Indalezio Zaballa Masio-ren *La última trova* deritzanak.

Liburu onen itzaurrean bide ontan sartzera bultzatu ninduten bi jaunen esanak aitazen nituan. Batek, Burgos aldean entzundako kontakizun batzuk berari kontatzean, onela esan zidala: «Liburu bat egiteko badezu or gai ederra». Eta beste batek, Aragoi aldeko kontakizun batzuk nere aotik entzundakoan, onela esan zidala: «Jendek nai duana esan dezala. Ori lan bera da bi izkuntzatan egiña». Baiña jaun oien izenik ez nuan aitazen, eta orain esan ditzadan: leenengoa Uztapide bertsolaria zana zan; eta bigarrena, Pedro Berrondo apaiz jauna. Milla esker biotzez bie.

Geroztik, beste sail ontako zenbait liburu argitaratu ditugu, lurralde auetako aitonen kontakizunekin: Aragoi, Burgos, Asturias, Jaen, Leon, Errioxa, Leon, Burgos, Badajoz eta Naparroa. Beste liburu batzuk txandaren zai daude, eta emen ere bide zabal bat aurkitu degula uste det.

Bestetik, berriz, liburu oiek oso ondo artuak izaten dira. Saldu, euskerazkoak baiño geiago egiten dira, arritzekoa ez danez, erderak irakurle geiago bildu ditzazke eta.

Ala, liburu oietako batzuek bigarren argitalpena izan dute. Baiña jende eskolatuarengandik aitorpen eta gorralpen geiago datorkie, euskerazkoei ematen zaizkienak baiño, eta ori zergatik dan aztertzea urrengo baterako geldi dedilla.

Oraindaiñoko gure pausoak neurtzen eta apur bat komentatzen aalegindu gera, asieran esan bezela, “atzera begira jarrita”. Baiña *Auspoa*-ren gorabeerak eta gozo-mikatzak azaldu ez-ezik, nere urte askoko jardunaren azterketa bat ere egin det, kontzientziko esamiña balitz bezelatsu.

Eta emendik aurrerako zer asmo ditugun? Leengo gure bidetik aurrera jarraitzea, uste aundirik gabe, usteak erdia ustela duala aspaldi ikasi genduan eta. Eta “gizona dabil eta Jainkoak darabil”. Bestetik, berriz, Jaunaren beste esaera ura gogoan artu: “Argi dagoan bitartean, zuen bidean aurrera joan zaitezte”. Ibili egin bear degu, beraz, naiz eta usterik gutxienean illundu eta pausorik

ezin emanik geldituko geran jakiñaren gaiñean egon. Ala, beste zorionik ez diot nik Jaungoikoari mundu ontarako eskatzen, Santa Agedaren kopletan eskatzen danaren antzekoa baizik:

Urte on batzuk pasa ditzagun
osasuna ta pakean.

Presentación del libro *Castejón y el ferrocarril* (años 1920 a 1931) Pamplona, a 14 de diciembre de 1999

No es tan fácil como parece decir unas palabras en la presentación de un libro, sobre todo cuando se ha escrito el prólogo del mismo. Existe el peligro de repetirse, lo que viene a ser bastante ruin y pobre.

Hoy, sin embargo, quiero hacer una excepción. En este momento que es como la botadura oficial de un navío, porque todos los libros lo son, no me voy a retraer de referirme a aquellas páginas de introducción, porque los hechos posteriores han confirmado lo que en ellas sugería.

A la palabra *botadura* le he añadido el epíteto de *oficial*, porque el tal libro o navío fue lanzado a las aguas extraoficialmente hace cosa de un mes y arribó a su puerto de partida, Castejón, no dejándose llevar río abajo por las aguas del Ebro, sino haciendo su singladura por el mar, cada vez más ancho, de las publicaciones, y debemos dejar constancia de cómo fue recibido.

Enfiló su proa por la calle o avenida del Padre Ubillos, y recaló en el número 13, donde le esperaba el autor de sus días. Pero dejaremos que sea éste mismo quien, si así le parece, nos dé noticia del alborozo con que fue acogido. Levantó anclas y dirigió su rumbo, no puedo decir a través de qué calles o derroteros, hacia las dos librerías de la población, que eran los muelles donde le esperaba la multitud, no con gallardetes y botellas de champán, pero sí con fervientes deseos de darle la bienvenida.

Con lo que empezaron a llevarse ejemplares a casa. Pero los lotes enviados resultaban escasos y se agotaban rápidamente. Así fue que durante unas semanas fue casi diaria la petición de nuevas remesas.

Me decía don Eloy que la gente le paraba en la calle para darle la enhorabuena y las gracias por haber escrito el libro; o que le venían a casa a pedirle que se los firmara. Pero no con un ejemplar, sino con varios, porque lo querían enviar a tal o cual familiar o amigo, a quien la vida había llevado fuera de su Castejón natal.

Tales noticias me llenaban a mí de satisfacción, pero no sólo porque veía que la aventura económica que supone toda edición llevaba buen rumbo, sino también porque con ello, como ya he dicho antes, salían verdaderas varias de mis afirmaciones en el prólogo.

Asegura don Eloy en su libro que el Castejón de su infancia era una gran familia; y nos lo hace ver claramente a lo largo de sus páginas. Pero ¿lo seguirá siendo? ¿Los castejoneros de ahora seguirán, como los de ayer, unidos y solidarios? Creo que podemos decir que sí. ¿Qué otra cosa significa el que se abalanzaran a las librerías a por el libro, sino que se sienten hermanados entre sí y con los que les precedieron? Para eso, para hacer presentes a los que se fueron, es para lo que se apresuraban a hacerse con este libro, que no es sino un arca que encierra el tesoro de una memoria colectiva.

Indicaba yo en el prólogo que el móvil que había impulsado a don Eloy a escribir el libro era el cariño hacia su pueblo. Y ¿no era el mismo amor el que ponía alas en los pies de los que corrían a comprarlo, no sólo para sí, sino también para los parientes y amigos ausentes?

Una diferencia sustancial observaba yo entre este libro y los otros de esta Narrativa Popular. En todos, menos en éste, el protagonista es el mismo que narra. Son pues una autobiografía o un conjunto de episodios autobiográficos. En el presente libro, en cambio, el eje del relato no es una persona, sino todo un pueblo, al que se presenta como personaje literario, sugiriendo una evidente semejanza con el Fuenteovejuna clásico.

Nadie pueda negar que tal concepción del libro sea un acierto de don Eloy; pero menos aún cuando sabemos su aceptación por parte del pueblo. Los actuales habitan-

tes de Castejón han visto que en estas páginas estaban retratados, si no ellos mismos, sus padres o sus abuelos; es decir, que este libro les traía algo muy suyo; se llevaban la sorpresa de verse, ellos o sus mayores, convertidos en literatura.

No es que los demás libros de esta Colección carezcan de resonancias colectivas. Las tienen, desde luego, y muy claras e intensas, si bien les llegan desde una vía paradigmática o representativa. Creemos que cuando ofrecemos la vida de uno de esos humildes hombres de pueblo, el libro tiene tanto de biografía como de historia: biografía o memorias de un individuo concreto e historia del grupo, generación y país o zona en que él se integra. Al fin de cuentas, todos sus coetáneos y coterráneos llevaron una vida muy semejante.

De ese modo, pasan ante nuestros ojos, como en una película, los trabajos y afanes del campesinado de la Montaña en *La última trova*, de Indalecio Zaballa, alias Masío, trovador mayor de Cantabria; los de las ricas gentes del costado oriental de Navarra, en *Las tardes de la Bardena*, del casetano Humbelino Ayape; los del Alto Aragón, en *Junto al fogaril de Atarés*, de Hilario Jarne; los de los pastores de las altas tierras burgalesas, en *El pastor del páramo*, de Justo Peña, y en *Los merineros*, de Bonifacio García; los tiempos de paz y de guerra en Asturias, en el libro *En la ribera del Cares*, de Juan Rugarcía; los de los olivaderos andaluces, en las páginas de *Entre los olivos de Jaén*, de Juan Balbín; los de las aldeas leonesas asentadas al pie de las más altas cimas de la Cordillera Cantábrica en la obra *En la Montaña de León*, de Daniel Cuesta, y en *Una vida en los Picos de Europa*, de Alfredo Caldevilla; los de la región extremeña de La Serena, en *Aprendiz de gañán*, de Diego Rodríguez; o el calvario de los muchachos, hoy abuelos, que en el 36 se vieron obligados a empuñar las armas, en *Cuando los ciegos guían*, del riojano Félix Lumbreras, aunque la tal guerra civil se cuele en mayor o menor grado en casi todos estos libros.

Esta larga relación, que a mí me produce satisfacción por el hecho de haber logrado especímenes de tantas regiones, a vosotros os habrá quizás aburrido. Lo que pretendía era que cayerais en la cuenta de lo que pretendemos con estos libros.

Cuando Unamuno sacó el término de *intrahistoria*, lo que estaba afirmando es que, además de lo que es habitualmente objeto de la historia escrita, existía otra realidad, a la que apenas atendían los estudiosos; que en la manera como éstos nos presentan el pasado, veremos en él una zona iluminada y otra en tinieblas.

Lo que no sabría decirnos es si el filósofo bilbaino esperaba que en ese campo la luz ganara un día terreno a la sombra. Que es lo que vienen haciendo la antropología, etnología, los estudios folklóricos y demás disciplinas; y que es lo que nosotros, sin saber de cierto a cuál de ellas pertenecemos, estamos intentando. ¿Cómo? Haciendo que los moradores de esa zona oscura, los habitantes de la *intrahistoria*, alcen su voz y nos den noticia de ese territorio tan cercano y tan desconocido.

En definitiva, quiero destacar, aunque sea volviendo atrás en lo que vamos diciendo, que la diferencia entre el presente libro y los demás está en que los otros ponen al individuo concreto en primer plano y a la colectividad en segundo; y que don Eloy lo hace al revés: éste adelanta a la masa y él se sitúa detrás.

Pero así como en los otros títulos, al contarse las anécdotas de un particular, no desaparece el grupo, tampoco en éste, al destacarse el grupo, deja de verse al narrador. Se nos hace éste tan presente y cercano en todas las páginas, que parece que le podemos tocar. Pero no con su estampa actual de persona mayor, sino la del niño que era en esa década de los años veinte. Que es cuando él, sin darse cuenta, iba registrando y archivando los materiales de este libro que habría de escribir al cabo de setenta años.

Hay también otra diferencia notable entre éste y los demás libros de la Biblioteca. Los otros nos muestran un

mundo rural, de labriegos y pastores, con escenarios muy diversos, lo mismo los Picos de Europa que los puertos pirenaicos, el páramo burgalés que los campos de la Bardeña; escenarios en los que se mueven ovejas, vacas, osos, lobos, jabalíes, zorros y urogallos. El de este libro de don Eloy, en cambio, es un mundo de estaciones y raíles, de locomotoras y vagones, de pitidos y estrépito, de maquinistas, viajeros y guardagujas... Es decir, un ambiente muy distinto al bucólico y tradicional de los otros títulos.

Lo cual me ha hecho reflexionar. Los que de un modo u otro nos dedicamos a estudiar los modos de vida de las gentes, atendemos más al mundo rural y campesino que al urbano e industrial. Puede que sea porque éste nos parece menos interesante o poético. Pero creo que hay además otra razón.

Es que al primero lo vemos ya vencido, arrinconado y en trance de desaparecer. Asistimos al fin de aquella raza de hombres que vivían con una economía de subsistencia y autoabastecimiento, siguiendo unos métodos de cultivo y pastoreo que habían heredado de sus padres y éstos de los suyos. Hombres con inquietudes y afanes más cercanos a los de las gentes de la Edad Media que a los que preocupan ya a sus nietos.

Por otra parte, es una costumbre o ley humana no saber estimar sino aquello que empieza a escasear, según la ley de la oferta y la demanda y según aquel viejo refrán: "Nadie sabe el bien que tiene hasta que lo pierde". A lo que se fue o está a punto de hacerlo le ponemos un halo de distinción y aprecio. Puede que no sea otra la raíz del optimismo recordatorio, por el que "cualquiera tiempo pasado fue mejor", según dijo ya en el siglo XV Jorge Manrique.

Pero también es posible que el mundo industrial, del que ahora nos ocupamos tan poco, haya conocido sus mejores tiempos y que sea ya fácil intuir que le va a suceder la era de la informática y la robotización. A lo mejor está ya cercano el momento en que volvamos los ojos a las fábricas y talleres, para recoger los relatos de los obreros

que se ganaban en ellos su pan de cada día, dirigiendo hacia aquellos hombres y mujeres una mirada de simpatía y estima.

Que es lo que don Eloy ha hecho en su libro al dejarnos el retrato de todas aquellas abnegadas gentes, nacidas a lo mejor en un mundo rural, pero que lo habían abandonado; gentes que tantas penalidades soportaban, pero sin que se les depositara en el corazón ningún poso de amargura.

A pesar de que hemos visto marchitarse y caer tantas formas de vida, pocas veces pensamos que nuestro modo de vivir sea asimismo efímero. Pero cuando nuestras costumbres y maneras hayan dado paso a otras nuevas, cuando se haya producido tal cambio, se levantará a lo mejor algún estudioso, de gesto grave y solemne, anunciando que ha decidido emprender la tarea de dejar constancia de este nuestro mundo.

Si es así, y quiero con esto terminar, yo desearía una sola cosa: que nos trate con la consideración, el respeto y el cariño con que don Eloy ha descrito a los cientos de hombres y mujeres que desfilan por las páginas de su libro; los cuales no hay duda de que en este momento, desde el puesto de honor que su abnegada vida les mereció, se habrán sumado a este sencillo acto de presentación y que, aunque no los oigamos, unirán sus aplausos a los nuestros.

Mendaro Txirristaka

Eusebio Mugertza Azpiazu (1874-1955)

jaio zaneko 125-garren urtemugan,
1999-ko abenduaren 15-ean

Jaun-andreak:

Oso arriturik gelditu nintzan leengoan, emengo Udaletik deitu zidatenean, Mendaro Txirristaka, Eusebio Mugertza Azpiazu jauna alegia, jaio zanetik eun da ogei ta bost urte paseak zirala esanez. Arriturik eta ezin sinisturik, aren jaiotzaren eungarren urteko ospakizunak igaz izan balira bezela gogoratzen zaizkit eta.

Deitu zidanak zera esan zidan: oraingo ontan ere zerbait antolatu nai zutela eta ea itzalditxoren bat prestatu-ko nukean. Baietz esan nion, eta artara noa. Baiña asi nadin eungarren urtemugako oroitzapen batzuk azaltzen.

Aurreko urtean, 1973-ko ilbeltzaren 28-an, Pedro Miguel Urruzuno il zaneko berrogei ta amargarren urtea zalanta Elgoibarren egin ziran ospakizunetan, itzalditxo bat eman nuan, *Urruzuno, idazle* izenburuarekin.

Egokiera artaz baliatuz, bukaeran auxe esan nuan: urrengo urtean eun urte izango zirala Mendaro Txirristaka jaio zanetik, eta urtemuga ori etzala pasatzen utzi bear bertsolari onen omenez zerbait antolatu gabe.

Andik bederatzi illabetera, urte bereko urriaren 2-an egindako karta bat jaso nuan, *Sociedad Cultural Recreativa "Gurutze"* izenekoak bialduta eta Gloria Larrañaga-k firmatuta. Onela zion:

«Con motivo de cumplirse el año que viene el centenario del nacimiento de Chirristaka, pensamos celebrar un homenaje conmemorativo.

Tenemos deseos de comentar con Vd. detalles referentes a este homenaje, por lo que le agradeceremos nos cite para la fecha

que Vd. considere oportuna y nos desplazaremos a donde Vd. nos diga».

Nun, nola eta nor bildu giñan ez daukat gogoan. Baiña nik, nere aldetik, Mendaro Txirristakaren bertso-liburua prestatzea eta argitaratzea eskeiñiko nuan, alaxe egin nuan eta.

Dana dala, zeatz-meatz gogora genezake zer izan ziran ospakizun aiek, orduko programa edo egitaraua gordezten det eta.

Abenduaren 8-an, igandearekin, Mendaroko txistularien biribilketa, erri-meza eta bertsolariak: Joxe Agirre, Txomin Garmendia, Jose Luis Gorrotxategi, Imanol Lazkano, Lazkao-Txiki eta Jose Lizaso. Ondoren trikitilariak, eta urrena onela dio programa orrek:

«Bertso saio onen bitartean, *Gurutzpe*-k eskeiñiko dio Mendarotar bi bertsolari *-Manuel Loiola eta Isidro-* oroigarri bat, beren ezbearra alaitutzeko».

Ezbear ori ez dakit zer izango zan. Baiña bertso-saiotan gertatutako kontu xeble bat gogoan daukat. Gai bat onelatsu jarri zieten sei bertsolari oiei, danak batera kantatzeko:

–Bada erri bat, ibai batek bi pusketan zatitzen duana, eta puska bakoitza beste erri aundiagoko baten mendea bizi dana.

Bertsolariak, oso serio, bertso aberkoiak kantatzeari ekin zioten: Iparraldeko eta Egoaldeko Euskadi, Bidasoa ibaia, Frantzia, Espaiña eta abar eta abar. Bitartean, aien seriotasunari iseka egiñez, entzule guziak parrez. Aiek algarak! Bertsolari bat, ez dakit nor, konturatu zan arte: erri ura, alegia, Mendaro zala; bi puska egiten zuana, Deba ibaia; puska oiek, Azpilgoeta eta Garagartza baillarak; aundiagoko beste bi erri aiek, Mutriku eta Elgoibar. Broma orrekin jendea gustora, eta bertsolariak ez dakit; berai ei galdetu bearko.

Asteleenaren illuntzean, maai ingurua bertsolaritaz, izlariak Jose Mari Iriondo eta Imanol Lazkano zirala.

Asteartean, itzaldia. Gaia: bertsolaritza, istorian zear. Itzlari, Juan Mari Lekuona.

Asteazkenean, itzaldia. Gaia: noiz da bertso ona? Itzlari: Jose Mari Aranalde.

Ostegunean, itzaldia. Gaia: bertsolaritzaren etorkizuna. Itzlari: Abel Muniategi.

Ostiralean, itzaldia. Gaia: gaurko bertsolariak. Itzlarria: Jesus Mari Etxezarreta.

Larunbatean, nik prestatutako *Mendaro Txirristaka bertsolaria* liburuaren agerpena. Itzlariak, Antton Aranburu eta Antonio Zavala. Nere itzaldi orren billa saiatu naiz orain. Nere paper zaarrak astindu ditut, baiña ez det arkitu. Gauza bat gogoan daukat: jende asko izan zala, eta bai giro atsegiña ere.

Orrekin batera, *Mendaro Txirristaka* bertso-paper sariketaren erabakia jakin arazi zan. Nor izan ote zan irabazlea? Ez edozein bertsolari, eta ez edozein bertso-sail ere. Bertsolaria, Xalbador aundia, andik laster bere omenaldi-egunean itzaliko zana; eta bertso-saila, *Jainkoa eta ni*, euskeraz iñoiz moldatu dan onenetako bat.

Biamamonean, igandearekin eta abenduaren 15-ean, gure Mendaro Txirristaka edo Eusebio Mugertza Azpiazu jaio zan egunaren eungarren urtemugan, goiz partetik bertako txistularien biribilketa, erri-meza eta jaialdia, Mendaroko txistulari, ikastolako ume, bertsolari eta trikitalariekin.

Igande ortan, Mendaro Txirristakaren alaba bat ere etorri zan, bere senarrarekin. Eta arentzat egun pozgarri eta atsegiña izan zan.

Egun artan nere lagun aundi eta maitatu bat izan nuan nere ondoan beti edo geienetan. Mendarotar jatorra bera ere: Bitorio Garate jauna zana, alegia. Bazkalondon, arratsaldeko ospakizunak asi bitartean eta eguraldi otza bazegoan ere, Bitorio ori eta biok Kilimongo iturriraiño joan giñan, ibillalditxo atsegin bat egiñez.

Urrena, arratsaldeko bostetan, Antxon Valverde, Julen Lekuona eta Xabier Lete kantarien jaialdia, bertso zaarrak eskeiñiz. Orrekin bukatu ziran orduko ospakizunak.

Andik denbora-puska batera, zer eginkizun nekarren ez dakit, baiña Mendarora etorri bearra izan nuan. Emen batera edo bestera nenbillela, eskua patrikara eramán eta karterarik an etzegoala. Banekian autopistatik irtetzera-koan aterea nuala, pagatzeko noski. Gero, atzera bere lekuan uzterakoan, patrikan gaizki sartuko nuan; eta kotxetik jeixterakoan, lurrera erori egingo zitzaidan. Orixe gertatuko zan, noski.

Baiña gasolina artu bearra neukan eta zerekin pagatu? Ala, leen aitaturako Bitorio Garateren etxera joan nintzan, nere larrialdiaren berri emanez eta ea milla pezetakoren bat aurreratuko ote zidan eskatuz. Baietz, noski. Eta paper berde ori nere eskuetan jartzeaz gain, apaltzera ere gonbidatu ninduan, ondoan tertuli goxoa egiñez. Bitorioek orduan semea soldaduskan zeukan, Alikanten-edo, eta arako biajea nola eta nundik-nora egin erabaki nai zuan.

Andik laster, sobre bat iritxi zitzaidan, nundik eta Mendarotik. Iriki eta barruan zera arkitu nuan: nere nortasun-agiria edo txartela, ura ere karterarekin batera galdua bainuan. Sobrearen atzeko aldean, berriz, emakumezko baten izena eta zuzenbidea zetorren.

Kotxea artu eta Mendarora etorri nintzan, goxoki-kajaxo bat artuta, nere eskerrak nola edo ala berari agertzearren. Andre ori korreoaren arduraduna zan; emengo eskutitz-banatzaillea, alegia. Aren izenik etzait une ontan gogoratzen, baiña orain ogei ta bost urte kargu ori emen nork zeukan jakingo dezute, noski.

Esan zidanez, nere nortasun-agiria buzoian arkitu zuan berak. Ala, zer gertatu zan igertzen erreza da. Baten batek nere kartera lurrean ikusiko zuan. Eskua luzatu, dirua beretzat gorde –iru bat milla pezeta zirala uste dete eta nortasun-agiria buzoian utzi. Ikusten dezutenenez, nainko aprobezategi ondradua izan zan. Eta korreoaren arduradun orrek nik ain bearrezkoa nuan txartel ori bereala bialdu. Milla esker, beraz, berari.

* * *

Oietxek izan ziran Mendaro Txirristakaren eungarren urtemugako jaialdiak.

Baiña orain arte esandakoa nere itzaldi onen zatirik errezena zala uste det. Emendik aurrera, izan ere, ura nor izan genduan adierazi naiko nuke, aren bizitzaren gora-beerak eta zeaztasunak azalduz eta arek utzitako bertso-ondarearen edo altxorraren berri emanaz.

Auek danak nik orduan argitaratutako liburuan adierazi nituan. Baiña bera an egon da urte-pilla ontan nere apaletan, batere kasorik egiten ez niola, bestelako lanekin buruz gain ibili naizelako, noski. Orrekin zera esan nai nizueke: eskua luzatu eta liburua apaletik atera bear izan dedala, eta an idatzitakoak berritu, zuei zerbait esan aal izateko.

Ala, zera arkitu det: gaur eun da ogei ta bost urte, 1874-ko abenduaren 15-ean, Mendaroko Barberokoa errotan, goizeko ordu bi t'erdietan, mutikotxo bat jaio zala, amaika senidetan gazteena bera izanik. Eusebio ezarri zioten izena; eta abizenak Mugertza eta Azpiazu zituan.

Zazpi urterekin, meza-laguntzaille asi zan San Agustín moja-komentuan. Urteetara, onela esango zuan berak:

*Yo cacé un gavilán
cuando era monaguillo;
me decía el capellán:
“¡Eusebio, tú eres un pillo!”.*

Ura zan Pedro Migel
Urruzuno jauna,
bertsuetan sermoia
egiten zuana.

Edozein euskalzalek dakianez, Pedro Migel Urruzuno Salegi jauna zana euskal idazle saiatua eta asperteziña izan zan. Ipui eta bertso asko moldatu zituan, eta garai artako ango eta emengo aldizkarietan argitaratu.

Baiña orra ari buruzko ustegabeko testigantza, nork eta beraren meza-laguntzailleak emana: sermoiak ere

bertsotan egiten zituala. Sermoietan bertsoeren batzuk ere sartzen zituala esan naiko du, artarako egokiera ikusten zuanean.

Dana dala, auxe esan genezake: bertso-eskola asko izan dirala gure artean: etxea, erria, sagardotegiak, bertso-paperak eta abar. Baiña Mendaro Txirristakarena oso berezia izan zala: eliza.

Dana dala, orain eun da emezortzi urte, Mendaroko moja-komentuan, goizean goiz aldarera ateratzen ziran apaiza eta eliz-mutikoa, beraiek olakorik batere pentsatzen ez bazuten ere, gure literaturan alkartuta gelditu dira betiko.

Gaurko ontan, bikote ortako lagun bati omenaldia egiten diogu. Baiña etzazutela, arren, bestea aaztu. Elgoibarren jaioa zan, baiña emen, ain maitatua zuan Mendaroko txoko ontan, egin zuan bere denborarik geiena, eta bertan il zan. Igaz bete ziran irurogei ta amabost urte ura itzali zala. Baiña ez giñan egokiera ortaz baliatu, beraren omenez zerbait ere antolatzeke. Beste aitzakiren bat billatu bearko litzake, beraz, urrengo batean biak batera, Urruzuno eta Txirristaka, goraltzeke.

Bere bizitzaren zeaztasunak Mendarok berak moldatutako bertsoetan ematen dizkigu. Bi urte morroi egin zituan emengo Irabaneta baserrian. Ikazkin ere ibili zan. Naparroako Irurtzunen lanean ere bai, ango ola batean. Andik Somorrostrora; urrena Kubako gerrara. Gero errementaritza ikasi. Munduko nazio asko korritu zituan.

Azkenik, Donostian jarri zan bizi izaten, bertako Juana Iraregi Sansinenearekin ezkondata. Iru alaba izan zituzten: Engrazia, Karmen eta Maria. Au ogei ta bat urte-ekin il zan.

Aren bertsorik zaarrenak, gure eskuetara iritxi diranetan, 1920-koak dira. Aotik aora kantatzeko ez dakigu nolakoa izango zan. Baiña bertsoak moldatu eta papere-ratu, erruz egin zituan. Bai euskera utsez, bai bi izkuntzak, euskera eta gaztelania alegia, alkarrekin naas-

tuz, eta bai erdera utsean ere. Euskera utsezko bertsoekin osatu zan guk argitaratutako liburua, liburu mardula benetan.

Mendaroren bertsoak lau ataletan banatu edo sailkatu genituan. Leenengo, bere buruari jarritakoak, lau bertso-sail.

Gerokoak gero dirala, eskeiñi ditzagun orain sail oietako bertso bat edo beste:

Zortzi seme ta iru alaba
ziran mundura ekarriak
nere gurasuak, Pedro eta Juana,
zorionekuak biak;
panaderiya etxian eta
errotan iru arriyak,
astuak eta zaldi bikaña,
uztarriya eta beyak.

Milla zortzireun irurogei ta
amalaugarren urtian,
ni naiz Mendaron jaio nitzana,
Garagartzako partian;
mutil koxkorra, urtiak zazpi
kunplitu gabe artian,
kapellanari meza laguntzen
nion konbentu batian.

Gorabera oi da bizi-moduan:
nitzan artua jatera,
Alfonso doce ill zan urtian,
morroi basarri batera;
amasei urte nituanian
Irurtzungo arkaitz-tartera,
soldata gabe an zan olara
ofiziyua ikastera.

Ona orain, berriz, Kubako joan-etorria nola egin zuan:

Urtiak ogei nituanian
kontseju oneri algara,
nere aita triste, ama negarrez,
nitzan Kubako gerrara;
gosiak eta alkandorik ez,
zorriz betia gerrera,
ez nitzan mutill bikaña etorri
Kilimon errekaldera.

Bigarren zatia, *Gizarteko gora-berak* izendatu gendua-na da. Atal ontan, gure erriaren eta mundu osoaren bu-ruauste eta arazoak aitatzen ditu, bere iritziak emanaz. Bai-ña oso goitik begiratuta; alderdikieran sartu gabe, alegia.

Ortaz gainera, olerkari-sena eta izadi-zaletasuna argi eta garbi agertzen dizkigu. Entzun, adibidez, bertso auek:

Arkaitz azpiyan iturritxua,
estaliyak inguruak,
odoldi, almitz, urritz, elorri,
txillar, ote ta garuak;
aien tartian alai kantari
xoxo ta birigarruak,
orbela gisa txapela eraman
ziran ego-aize arruak.

Kurrin zerriya, irrintz biorrak,
ardi zartxo bi orruka;
illiak arro, aragiz urri,
larre-bei zarra marruka;
sasiyan aker adar-okerra
katiaturik merruka,
aldamenian amalau sube
trikuarekin burruka.

Edo-ta 1924 urtean eta *Edari maitagarria* bertsoen doiñuan jarritako beste auek:

Ez zan toki arlotian,
baizik alai ta on batian,

Astigarrako partian,
sagar da gaztain, piku, gerezi
ta intxaur-arbolen tartian,
baserri-etxe politian;
zakurra ataiko atian,
zaunkaz, lotua katian.

Soluak eta zelaiak
eztia eiteko erliak
lore biltzen estaliak;
eta armiarmak sariak eiten
arrapatzeko euliak;
langille erakusliak,
ez indi-ollar jaliak
bestek bilduak aliak.

Ote, txillar da elorria
tartian, egin berria
odoldiz kabi dotoria;
estali eziñik egotxuekin
kuku alperrak jarria
arrautza izugarria,
tristia errukarria,
zeguan txantxangorria.

Olako bertso asko moldatu zituan arek. Kale gorrian bizi zan ura, Donostiako Parte Zaarrean, baiña bere ume-denborako giroa gogoan beti.

Irugarren atalari izenburu luzea jarri genion: *Damagalaiak, senar-emazteak, neska-mutilzarrak*. Giza-mota oiek danak agertzen baitira bertso oietan. Beraien izenak ere ematen dizkigu batzuetan: Patxi Mokollo eta Juakiña Txelden, Xeledoni ta Joxepa Antoni, Patxi Motz eta Makaria, Felipe eta Jeronima eta abar. Umore ugaria darabilki emen, geienetan jende xumearen bizkar, baiña gizon-emakume oiengana benetako maitasuna azalduz.

Baiña ez al du Urruzunok ere ori bera egiten bere ipui eta bertsoetan? Baietz esango nuke. Jende xumea azaldu, alegia, baiña umorez eta maitasunez. Ea, beraz, Mendaro-

ko txoko au umore onaren kabi eta baratza degun. Kili-mongo iturriko urari zor zaiona izango da, dudarik gabe.

Laugarren atalarentzat ere izenburu luzea asmatu genduan: *Gure erria, gure gizonak, gure jokuak*. Bertso-sail oietan Euskal Erriaren maitale purrukatua eta kirolzale sutsua agertzen zaigu gure Eusebio. Arraunlariak, boseolariak, aizkolariak, arri-jasotzailleak, lasterkariak, pelotariak, futbolistak eta abar aitatzen dizkigu. Baita gure istoriaren gizon aundi-ospetsuak ere: Txurruka, Elkano, Blas de Lezo, Urdaneta, Okendo, Legazpi, San Inazio... Bai kantariak eta musikariak ere. Eta bertsolariak zer esanik ez. Ara bertso batean zer dion:

Bilintx da Otaño ta Iparragirre,
bertsolari danen aita,
ziran Gaztelu eta Udarregi,
Xenpelar da Pello Errota,
oingo kondarrak Fermin da Olloki,
Olegario ta Txirrita.

Beste sail batean, berriz, onela:

Iparragirre kantari alai,
gitarra ongi jotakua;
eta bestia zan bere gisa
estudiatutakua:
xaxi-letradu guztiz abilla
Fernando Amezketakua.

Bertsolari onak zian Pedro Mari
Otaño eta Iztueta,
Artzaia Izuela eta Xenpelar,
Gaztelu eta Pello Errota,
Joxe Bernardo eta Udarregi,
Altzoko Imaz ta Txirrita.

Bertsolaritzaren gaillurrak nor izan ziran ederki izendatzen ditu. Besterik gabe, gai ortan asko zekiana zala garbi asko aditzera ematen du. Baiña kontuan ar dezagun

garai artan gauza oiek idatzi gabe zeudela; libururatu gabe, alegia. Ala, Mendarok aoz aoko tradiziotik jaso izango zuan bere jakinduri edo kultura ori.

Are geiago: bere bertsoetan bertso-mota asko erabiltzen ditu: zortziko aundia eta txikia; bai bederatzi puntukoa ere; *Edari maitagarria* edo *Ikusten duzu goizean* doiñuaren bertso-mota, zazpi puntukoa, alegia: *Pello Joseperena*; *Bilintxen Juana Bixenta Olabe-rena*; *Galtzaundi-rena*; amarreko txikia eta aundia; Iztuetaren *Maite bat maitatzen det maitagarria* eta abar.

Bere bertso-sail askotan, izenburuaren azpian, kantatzeko erabili bear dan doiñua esaten du; eta ortik zera ikusten da; doiñu asko zekiala eta erabili zituala arek bere bertsoetarako. Orra doiñu oiek zein diran, berak aitatzen dituan bezela esanda: *Ume eder bat*; *Betroiarena* edo *Bederatzi puntukoa* edo *Juan dan ostegunian amabost Ernandin*; *Antxen bizi naiz pakean*, -*Elizanbururen Ikusten duzu goizean*, alegia-; *Azken juizioko kantena*, -*Xenpelarrena*, alegia-; *Andre Madalen*; *Erari maitagarria*; *Pello Joxepe tabernan dala*; *Pasodoble S. S.* -berak alaxe esaten du-; *Cuando yo sea alcalde*; *Nagusi jauna* -*Bilintxen Juana Bixente Olaberena*, alegia-; *Markesaren alaba*; *Ezkongaietan*; *Maritxu nora zuaz*; leen aitatutako *Maite bat maitatzen det*, Iztuetarena, alegia; *Anton Ixkiña*; *Uso txuriya*, errazu; *Galtzaundi* -*Tolosako Ramos Azkaraterena*, alegia-; *Ni berriz ostatura juan ordurako* -*Bilintxen Potajiarena*, alegia-; *Barku sinple batian*; *Ikusi nuanian nik zure sudurra*; *El Caserío de Guridi*..

Ikusten degunez, doiñu asko ez-ezik, bertso-sail asko zekiana zan ura. Bertsolaritza oso ondo ezagutzen zuana. Eta ori, leen esan bezela, bertso-mundu ori liburuetan jaso gabe zegoalarik.

Bere bertso-sailletan sarritan salatzen ditu munduko bidegabekeriak. Ona adibide bat edo beste:

Gure kopetan izardituta
guziok jateko ogiya,
au da Jesusek ematen digun
kontseju ondo neurriya;

nik ikusten det zer gertatzen dan,
ez det illuna begiya:
lanikan egiten ez dutenak
gordetze'igute gariya.

Erle txintxuak zelaian danik
lore obena biltzen du,
eta gero ezti gozua egiten
guziak alkar lagundu;
orregatikan oiek ez dute
alperrikan nai mantendu,
obe genduke kristandadian
lege au jarriko bagendu.

Bestetik, berriz, kontseju onik ematea ere gustatzen
zaio. Ona adibide bat:

Mutil koskorak mozkortu eta
gizon zarrak insultatzen,
beren aiteri izketan ika
zigarro purua erretzen;
zori gaiztuan onela ai dira
bizio txarrak indartzen,
oingo artzaiak ez dutelako
urritz-zigorrik dantzatzen.

Nik ondo dakit zer gertatzen dan
griña txarretara oituta,
pordilkeriyan ajolik gabe
neoni ibilli naiz eta,
erruki gabe ikusirikan
eskian ama ta aita,
au gertatzen da Jesusen amar
mandamentuak aztuta.

Zigorrik gabe artzaiak ez du
ardirikan ondo zaitzen,
ego-aiziak arkakusuak
bezela zaizka arrotzen;

bildotxetatik pagotx gozora
baldin baditu oitutzen,
nik dakit gero zer kostatzen dan
ota-larrera bialtzen.

Moldatu ondoren, bere bertso-saillak paperetan in-
primitu arazten zituan gure Eusebiok. Goiko aldean,
orriaren buruan alegia, *Mendaro Txirristaka* jartzen zuan
izki aundiz. Nundik ote zuan izengoiti ori? Ez dakigu. Be-
rak bere buruari erantsia, ziur aski. Baiña oso gustokoa
zuala dudarik ez da.

Paperaren barrenean bere izena eta zuzenbidea idaz-
ten zituan: *Eusebio Muguerra / Calbetón 9, 3º izq. / San
Sebastián*. Eta zenbait aldiz bere gradu eta tituluak ere
bai: *Duque de Kilimón, Conde de Mendaro*.

Ondoren, bere bertso-paperak maletatxo batean artu
eta erriz erri ibiltzen zan, aiek salduz. Bai gerra ondoko
urteetan ere. Ala, bera izan zan gure bertso-saltzailleetan
azkenetako bat. Uztapidek, bere *Lengo egunak gogoan* li-
buruan, iru bertso-saltzaille aitatzen ditu, berak gazte
denboran ezagutuak: Orioko *Exkela*, Asteasuko *Aranbu-
ru-berri* eta Bizkaiko *Besamotza*. Garai artako beste bat,
Aginagako *Pello Saikola* izan zan. Eta bostgarrena, gure
Mendaro Txirristaka.

Nik ondo gogoan daukat mutil koskorra nintzala
bein edo bitan nola ikusi nuan Tolosan, bera aulki baten
gaiñean zutik eta bertso kantari, eta jende mordoska bat
inguruan entzuten eta parrez.

Ura bere zeregin ortan ikusi zuan erdal idazle bat ere
izan zan, eta ez edozein. Jose Maria Iribarren degu bera,
Tudelan jaioa eta Naparroari buruz ainbat liburu eder
idatzi zuana: *Navarrerías, Batiburrillo navarro, De Pas-
cuas a Ramos* eta abar eta abar. Zaragozan 1952 urtean
argitaratu zuan *El patio de los caballos* liburuan, *Fiesta
de San Juan en Tolosa* atalean, onela dio:

«En la acera del Portal de Castilla, junto a un carro de barati-
jas, globos y dulces de colorines, desgranaba sus versos un berso-

lari barojiano. Era un vejete feo, tuerto, sin dientes, y llevaba unas antiparras de remendón con los cristales turbios, esmerilados de vejez y de mugre. Tenía un gesto pícaro, socarrón, de aldeano trotaferias, de Iparraguirre de sidrería, y canturriaba sus canciones con voz monótona y gangosa, adornando la melopea adormilante con unas como revueltillas de acordeón al final de los versos. Recitaba sus coplas de memoria, pero cuando se le iba el santo al cielo, se extraía del bolsillo alto de su chamarreta una lupa de relojero y, aplicándosela al cristal de su ojo sano, leía el pliego que llevaba en la izquierda. Recordaba esas tablas holandesas en que se ve a un cambista mirar con una lente sus florines de oro.

Al rapsoda le llamaban Mendaro, porque era de este pueblo. Cuando nos acercamos a su corro, estaba recitando una canción bilingüe, hecha por él, donde un indiano le declara su amor a una neska. El indiano le dice que ha estado catorce años en Norteamérica, al cuidado de un rebaño de ovejas, y que tiene muchos miles de dólares en plata, bien guardados en un armario viejo. Le promete a su amada un vestido de seda, una saya de paño, y zapatos muy lindos, de charol. Para animarla más al matrimonio, fanfarronea:

Tengo en los Bancos cuenta corriente,
naiz indianua,
antes de contraernos
matrimoniua,
un palacio con jardín de flores
egitera nua, ¡jay!
te compraré un lorito
eta pianua.

Yo me reía interiormente, pensando para qué diablos quería el piano y el lorito la neska del americano.

Cuando el bardo terminó de cantar, unas aldeanas de dieciocho a veinte años, encendidas y sanas como manzanas, se le acercaron a comprarle canciones. Al vejete se le alegró el ojo de sátiro:

-¡Ay! Ya os diría unas coplas que os pondrían coloradas, pero no quiero.

Las despidió con una frase ambigua; con un consejo que no acababa de entenderse bien:

-Vosotras, jóvenes y guapas. Pero habéis de ser mujeres ¿eh?

A un lado del Portal de Castilla estaba el País Vasco, hablando por la boca desdentada de Mendaro el poeta. Al otro lado, ya estaba España. Un charlatán con voz de caña rota vendía cuchillas de afeitarse, subido en un tablado:

—¡Diez para este señor! ¡Veinte para aquel otro! Ahora va, caballeros. ¡Señores, me las quitan de las manos! Toma: una, dos, tres pesetas de vuelta. ¿Hay quien las quiere? ¿Hay quien las desea?»

Oneraiño Jose Maria Iribarren jaunaren itzak.

Bi irudi oiek batera galdu ziran. Batetik, bertso-saltzaillea. Tudelako idazleak esaten duan toki ortan, Tolosako Zerkausiaren ondoan alegia, bertan larunbatero merkatu ospetsua egiten dan ezker, millaka eta millaka bertso-paper saldu izan ziran garai batean. Baiña bukatu ziran bai bertso-paperak eta bai saltzailleak ere.

Bestetik, berriz, beste erdal saltzaille oiek ere izkutu ziran. Orduan noiznai ikusten ziran merkatu edo feriegunetan, eta bai errietako festetan ere. Zernai gauza saltzen zuten. Aien itz-jarioak bukaerarik etzuan. Baziran aien artean iztun ederrak eta etorri onekoak ere, eta atsegingarria zan aiei denbora-puxka batean entzutea.

Orra, beraz, esan, geiegi luzatu gabe, nor izan zan gure Eusebio Mugertza edo Mendaro Txirristaka, eta bai *Duque de Kilimón* eta *Conde de Mendaro* zana ere. Bertsolaria izan zan; ez, ordea, Euskal Erriko beste bertsolariak izan diran modura. Baiña bertso-pilla utzi zuana, eta ez nolanaikoak. «Mendaro orrek oso euskera onaren jabe zan» esaten zidan Donostiako euskalzale batek, beraren liburua irakurri ondoren.

Aren bizitzarekin, berriz, nobela bat egiteko gaia badago, nere iritzirako. Bestetik, aren erritarrak zeratenak ez dezute ura aaztutzerik nai. Bejondaizuela, beraz, eta ala izan dedilla.

Orain, bukatu aurretik, bertso-jartzaille edo olerkari bati eskeiñi genezaioken omenik onena eta atsegingarriena egingo diogu: danon artean aren bertso batzuk kantatzea. Sail ortan berak bere bizitzaren berri ematen digu. Kantatu, berriz, Xenpelarren *Betroiaren* bertsoen doiñuarekin edo bederatziko puntukoarekin egiten dira. Asi gaitezen, bada, besterik gabe.

Milla ta zortzi eun
oiez gain artian
irurogei t'amalau-
garren urtian,
abenduak amabost,
goiz-alde tristian,
jaio nintzan Mendaron
errota batian,
lengo gerratian,
arbolen tartian,
leku politian;
oindaño artian
pauso txarrak emana
nere kaltian.

San Agustin deritzan
mojen konbentuan,
sei urte monagillo
egin nituan;
binajerak dotore
garbitzen nituan,
ardo goxua edaten
nintzaden oituan;
arrazkerokuan
laiñeza gaitzuan
nabil pekatuan;
ez daukat goguan
ain gutxi zenbat mozkor
artu ditudan.

Jator aitortuko det,
lotsatzen naiz baiña:
naiz oindaño pekatu
asko egiña;
nigana izan arren
biotza biguiña,
gurasuengandikan
gazterik aldeña;
sosegau eziña,
burutik ariña,
naiz bide berdiña
oker jaurti oiña;
ez diot iñori opa
orlako griña.

Bear ez dan moduan
dantzatu mingaiña,
beata neska-zarrak
guztiak aiña;
falso testimonia
agoko lurruiña,
nere bizi guzian
ibilli naiz, baiña
guzien ordaiña
nai det sendakiña:
ein zazu alegiña,
Zeruko Erregiña,
kentzia biotzian
daukaten miña!

Nere gustora juan
nitzaden morrontza,
an beti kargapian
nere gorputza;
arkume tripoxtuak
bezelako motza,
gaiñera ematen nun
zerrikume errautsa;
naiz ez umezurtza,
baiñan medra-kaitza,
deiturik soldautza
taillarik ez librantza;
erriko neskak burlaz
ta nik irrintza.

Mendiyan ikazgiñan
ibilli izandu naiz,
talua eta baba
janaz bi aldiz;
birigarruak *txirt-txirt*
deitzian jeki goiz,
Aitaren eginda ekin,
txabolara illdeiz;
ta kamaiña berriz
txillar, garo t'almitz,
betiak txingurritz
ta arkakusu gorritz,
mantan orde z oiekin
gorputza estaliz.

Urte milla zortzi eun
noventa y cincuan,
oñetiar baten orde
soldau nintzan juan;
isla de Puerto Rico
ango ospitaltxuan
euki ninduten iltzat
ni deposituan
obserbazuan;
il bear ez nuan
eta gero Kuban
gerrillero gerran
iru urte ta erdi
egin nituan.

Alemania ta Frantzian
eta Inglaterran,
Italia, Portugal
eta Aprikan,
los Estados Unidos
Norte-Amerikan,
Mejiko ta Panamá,
Brasil ta Uruguayan
aitua lanian;
Chile ta Arjentinan
baita ere parrandan;
ta Patagonian
Kuterkobe deitzeien
mina batian.

Onelako gauzarik
ez nuen pentsatzen:
paraje guzietan
niztan ibiltzen,
beste ezer egin gabe,
neskak kortejatzen;
batek arpegira oin
ez dit begiratzen;
illia eroitzen,
bizarra zuritzen,
gerriyak okertzen,
indarrak urritzen,
belarriak gortu ta
bista laburtzen.

Gariyari kendurik
zaia ta birriña,
ta ogiya egiteko
zuri mamiña;
baiña derrior biar
dana leamiña,
umientzat bezela
Kristoren dotriña;
askok deseña,
ez onak bagiña;
orra esamiña,
len nedukan baiña
kontzientzia beltza
eta zikiña.

Zazpi eiten du zaku
egur-ikatzak,
Donostian bizitzen
daude lan gaitzak;
sukaldian surik ez,
lapikuak utsak,
katua umiekin
iya il da otzak;
eta etxe-bizitzak
billatzen ekaitzak,
ate oien giltzak,
jabiak arrotzak;
ni bildurtzen nau oien
kopeta beltzak.

Aditzalle maitiak,
nai'zutet aitortu,
atentzioz aituta
goguan artu:
nagusiyak lanetik
nindun despatxatu,
arrazoi zun da iñor
ez deilla errukitu;
asko nau barkatu,
ezin nei ukatu,
ain gutxi asarratu,
naiz tripa zimurtu;
gosiak nunbait zerbait
ezin topatu!

* * *

Esan degun bezela, aretoan ziran entzule guziei paper bana banatu zitzaien eta bertso auek danon artean kantatu ziran.

Prólogo al libro *Sentir la vida* de Manuela Otaño López-Alen, 1999

De raza le viene al galgo es el título de una de las poesías de este libro. Y su autora lo sabe; es muy consciente de que en ella se cumple tal refrán.

Su primer apellido, Otaño, tiene en el País Vasco resonancias casi mágicas. Por algo lo llevó toda una dinastía de poetas en euskera: Pedro María Otaño Tapia (1803-1883); Juan Pedro Otaño Lasa (1820-1901) y José Bernardo Otaño Lasa (1842-1912), hijos del anterior; Pedro María Otaño Barriola (1858-1910) y Bernardo Otaño Barriola (1864-1925), hijos de Juan Pedro, y abuelo paterno, el segundo, de la autora de este libro. Y consta que también otros miembros de la familia sabían componer estrofas, cuando llegaba el caso.

No son muchas las poesías que de algunos de ellos se conservan, porque prodigaban sus versos al modo de los bardos antiguos, lanzándolas al viento y a los oídos de los presentes sobre las alas de su canto. Luego empezaron a confiarlas al papel, nuevo soporte que la poesía oral vasca había por fin encontrado y que ofrecía mayores garantías de conservación que la memoria de los oyentes.

Por eso, por haberlas escrito y publicado, es por lo que se conservan bastantes composiciones de José Bernardo, y muchas de Pedro María, el más preclaro poeta de aquella dinastía y uno de los más eximios en lengua vasca; y, sobre todo, uno de los más queridos, pues sus poemas siguen cantándose al cabo de cien años; cantados, digo, que es como el pueblo accede a la poesía, y no recitados.

Pocos como él habrán sabido expresar el amor y la nostalgia del emigrante por su terruño natal. Por ejemplo, cuando desde las soledades de la Pampa recordaba los

consejos de su padre al partir él para la Argentina, a los dieciocho años, huyendo de la guerra carlista; o como cuando confiesa que le gustaba refugiarse entre las ramas de un ombú, para hacerse la ilusión de hallarse bajo el nogal que se alzaba a la puerta de su caserío natal y a cuya sombra deseaba que reposaran sus huesos.

Pero también es apellido de poeta el segundo de la autora de estas poesías, pues lo fue su abuelo materno, Francisco López-Alén (1866-1910), escritor en lengua castellana y vasca, pintor, director de la revista *Euskal-Erria* de San Sebastián, historiador, director de la Biblioteca Municipal, cronista de la ciudad, miembro correspondiente de la Real Academia de la Historia y de la de Bellas Artes de San Fernando...

Es bastante frecuente que la vena artística o poética se manifieste y se repita en las distintas generaciones de una misma familia, algo así como, en la húmedas montañas que orea la brisa del Cantábrico, el rizoma del helecho saca cada primavera, de las entrañas de la tierra a la luz del sol, una nueva planta. Viene a ser una herencia que se recibe y transmite.

Es más: yo encuentro en las poesías de Manuela sentimientos parecidos a los de su tío abuelo Pedro María. Por ejemplo, cuando esta autora, que es una rebelde, protesta una y otra vez contra toda incongruencia e injusticia, me parecía estar oyendo a ese su tío abuelo cuando dice: "¿Quiénes son los malos? Los otros sí; nosotros no. La fuerza se ha alzado como señora y el más poderoso como juez". (*Zein dirade gaiztuak? Bestiak bai, gu ez... Indarra nagusi ta gogorrena juez.*)

Cuando ironiza sobre el tormento al que se veía sometida antaño en la clase de matemáticas, recordaba yo el cuento *Auntza larrera* (La cabra tira al monte), de ese mismo Pedro María, en el que nos presenta a un *bertsolari* o poeta popular vasco, bohemio y despreocupado, a quien su vecino, rico y acomodado, quiere hacer pasar del mundo de la poesía al de la cordura y sensatez, y lo que hace es traerle por la Calle de la Amargura.

Cuando afirma que “cada familia es un reino”, ella, nacida en el corazón de San Sebastián, está formulando la filosofía de todas las generaciones de sus antepasados por línea paterna; la filosofía del labrador vasco, quien en el caserío, en esa solitaria casa rodeada de sus tierras, se sentía como un auténtico monarca.

Y en el cariño que manifiesta por los suyos, y principalmente por su madre –véase el capítulo *Maitia, faltas tú-* yo veía el amor de ese su tío abuelo por todos los miembros de su familia; por ejemplo, cuando en su poesía *Laztan edo musurik onena* afirma que el más cariñoso de los besos es el que da el esposo a su esposa, cuando ésta ha traído al mundo al primer hijo de ambos.

Lo mismo podríamos decir del amor a la naturaleza, del aborrecimiento a la hipocresía y la falsedad, del ansia de libertad, del odio a la guerra, de la disconformidad entre el mundo ideal, el suyo, y el real, que no siente como propio...

Y una última semejanza: su tío abuelo Pedro Mari fue un emigrante. Se vio obligado a cruzar el mar por la incomprensión y desidia de las autoridades de su Guipúzcoa natal... También a Manuela la vida le ha llevado lejos de su ciudad y tierra natales. Pero ella no se deprime por nada: «En el centro de mi alma / nace un río / que rompe las cadenas. Ésa es mi libertad».

Manuela Otaño López-Alén es, por todo esto, la continuadora de una tradición familiar, y lo sabe y se siente orgullosa de ello; con lo que nos hace recordar el viejo refrán: “Honra merece quien a los suyos parece”.

Presentación del libro *En la Reserva del Saja*, Santander, 6-VII-2000.
De izq. a der.: Joaquín Berasategui, Antonio Zavala, Antonio Rodríguez,
William Christian y Juan Haya.

Euskal Erriak idazle aundi bat galdu Atañoren eriotza

Atzo apalondoan eman zidaten Atañoaren il-berria. Salvador Zapiirain beraren izen-abizenak. Ez nintzan arritu, urte asko eta ondoezik zebillela banekian eta. Baiña bai goibeldu, Euskal Erriarentzat idazle aundi bat galtzen dalako, eta neretzat lagun maite bat.

Aren aita eta osaba –Jose eta Juan Kruz– bertsolariak ziran. Bertso eder asko utzi zizkigutenak. Aien bertso-saillak biltzen ari nintzala ezagutu nuan nik Ataño. Baita aren *Txantxangorri kantaria* liburu zoragarriaren esku-idazkia eskuratu ere.

Liburu-soka luzea geroztik eman diguna. Amairu dirala uste det. Prosaz idatziak danak, oroipenak eta nobela jenerokoak. Beste bat, nobela au ere, *Gorrotoa ondareztat* izenburua duana, itzaurrearen faltan dago, inprentara bialtzeko. Beste bat ere ia prestatu diot: *Markes-gaiak* du izenburua.

Prosista bikaiña zan ura. Euskeraz idatzi dutenetan onenetako bat. Izkuntza errikoia, aberatsa, jatorra, doto-rea, ugaría, garbia...

Nobelak egiteko gai asko bere jaiotetxeko tradizioetan arkitu zituan. Aiek nobelatu egiten ditu. Ala, bere liburuak euskal izaeraren ispillu garbia dira.

Baiña bertso-jartzaille eroso ere bazan. Sail asko argitaratu zituan garai bateko *Zeruko Argia* aldizkarian, guk alkar ezagutu aurretik, ain zuzen.

Aren bertso-lanik aundiena, ordea, ez da oraindik argitaratu. Esku-idazkia ementxe daukat maai gaiñean: *Jesusen bizitza*, bi milla bertso baiño geiago dituana. Zortzireun bat bertso ordenadorean pasa ditut. Erdia baiño geixego falta, beraz. Ebanjelioak diona bertsotan jartzen

du; bertso bikaiñak geienak, kontraera oso egoki eta zuzen daramatenak¹.

Aren eriotzarekin idazle aundi bat galtzen du, beraz, Euskal Erriak; baiña aren lan guziak argitara emandakoa aundiagoa izango dana.

Gizon txintxo, umilla eta ixilla zan. Bere eginkizuna, Ondarribiko komentuan, baratza zaintzea zan. Andik etxerakoan, neguan batez ere, egunak laburrak diranean, bere gelan sartu eta idazteari ekiten zion. Langille amorratua zan, beraz. Minuturik alperrik galtzen ez duten oietakoa. Ezin, bestela, eman dituanak eman. Aren alderdi onek ni arritu egiten nindun.

Orain, berriz, nere gain gelditzen da aren gaiñontze-ko emaitzak inprentarako prestatu eta argitaratzea. Ordu asko eskatzen duan lana. Baiña emendik aurrera ezin zailantzak eta dudak berari galdetu. Ziur naiz, ordea, zerutik lagunduko didala.

El Diario Vasco, 2000-01-04

Jesusen bizitza liburua geroztik argitaratua da: 2001 urtean, Auspoa-ren 271 zenbakia egiten duala.

Presentación del libro *En la reserva del Saja* de Antonio Rodríguez San Juan y Antonio Zavala, Santander, 6 de julio de 2000

Cuando puesto ya el punto final a este libro me disponía a tomarme un descanso, me llegó el aviso de que también yo debía hablar en la presentación del mismo. No sé lo que les sucederá a otros en tales casos, pero a un servidor, que, como coautor y prologuista ya ha dicho lo que debe y puede decir, se le echa encima una nube de perplejidad, y se queda sin saber por dónde salir del paso.

Me hallaba en ese incómodo estado de ánimo cuando tomé en la mano un libro de Azorín, el titulado *Madrid*, publicado por la *Biblioteca Nueva* en 1941. Lo abrí al azar y me encontré con una cita de Unamuno, que escribía así a Ganivet:

«La historia, la condenada historia, que es en su mayor parte una imposición del ambiente, nos ha celado la roca viva de la constitución patria; la historia, a la vez que nos ha revelado gran parte de nuestro espíritu en nuestros actos, nos ha impedido ver lo más íntimo de ese espíritu. Hemos atendido más a los *sucesos* históricos que pasan y se pierden, que a los *hechos* subhistóricos, que permanecen y van estratificándose en profundas capas. Se ha hecho más caso del relato de tal cual hazañosa empresa de nuestro siglo de caballerías, que a la constitución rural de los repartimientos de pastos en tal o cual olvidado pueblecillo».

Lo que don Miguel achaça a la historia es su limitación. Poco a poco fue haciéndose patente que esta disciplina del saber no nos lo da todo acerca de los tiempos que nos han precedido. Quizás por eso sean de creación más bien reciente ciencias como la antropología y la etnología.

Aparte de la distinción entre *sucesos* y *hechos*, a él se le debe también la palabra *intrahistoria*, que el diccionario de la Academia define así:

“Voz introducida por Unamuno para designar la vida tradicional que sirve de fondo permanente a la historia cambiante y visible”.

Unamuno termina su párrafo deseando que se nivele la balanza de nuestra atención, aduciendo, de entre “los *hechos* subhistóricos que permanecen y van estratificándose en profundas capas”, un ejemplo concreto: “la constitución rural de los repartimientos de pastos en tal o cual olvidado pueblecillo”.

Esta frase me trajo a la memoria un documento, impreso por los años veinte del siglo XIX, que me mostraron en Quintanilla del Rebollar, de la Merindad de Sotocueva, Burgos, lindante con la Pasieguería, en el que se legislaba acerca de los bosques y pastos comunales. Tal escrito era una auténtica constitución, que, basándose en usos y leyes anteriores y no escritos, se promulgaba en un rincón de España, mientras que en el resto de ésta dos bandos irreconciliables discutían, y aun peleaban a tiros, sobre la implantación o no de una constitución nacional. De esta pugna nos hablan largo y tendido los libros de historia; pero los documentos como el de Sotocueva o no los conocen o no los estiman dignos de ser mencionados en sus páginas, lo cual viene a ser peor.

Eso de “los repartimientos de pastos en tal o cual olvidado pueblecillo” me recordó también un capítulo de este libro, el titulado *La muda*, que no se refiere a ningún cambio de ropa, sino a una corta pero puntual trashumancia del ganado. Dice así:

«En aquel tiempo, desde el 15 de mayo hasta el 15 de junio, podían estar las vacas de Campóo en Sejos. Pero había años que venían buenos de pasto, y entonces acudían de allí menos vacas que las que entraban de aquí, de la Montaña. Y así, si el puerto estaba bueno, se iba el día 16. Pero si estaba malo, se acotaba el puerto ocho días, para que se recobrara un poco; y, en lugar del 16, se iba el 24, día de San Juan. Y, el año que se acotaba, subí-

amos y estaban los seles con hierba de casi un palmo, lo que era para nosotros el mayor gozo del mundo».

Ejemplos de “*hechos* subhistóricos que permanecen y van estratificándose en profundas capas” abundan en este libro, que rebosa de noticias acerca de lo que *hace* a un pueblo, no de lo que le *sucede*. Abrir un cauce para tal información es lo que nos empujó a crear esta *Biblioteca de Narrativa Popular*.

Pero en casi todos los números de ésta se cuele un *suceso*; *suceso* que no *hizo*, sino *deshizo* a una sociedad, dejando huellas que aún no se han borrado, con lo que también cabe decir que la *hizo* o conformó a su modo. Me refiero a la guerra del 36, en la que estos personajes nuestros hubieron de tomar parte. En el presente libro son muchas las páginas dedicadas a ella, dándonos, sobre aquel *suceso*, una visión tan individual como llena de interés.

El párrafo de Unamuno me incitó a buscar el texto completo de las cartas entre él y Ganivet, escritas al poco de 1898. Lo encontré, y lo que se lee a continuación merece también ser citado:

«Nos han llenado la cabeza de batallas, expediciones, conquistas, revoluciones y otros líos semejantes, sin dejarnos ver lo que bajo la superficie pasaba entre tanto; nos han puesto en la orilla a contemplar tempestades para que templemos nuestro espíritu en los grandes espectáculos, y no nos han dejado ver la labor de las madrêporas de que le hablaba en mi anterior capítulo. Hemos oído en lontananza el eco de los cascotes de los caballos de los árabes al invadir España, y no el silencioso paso de los bueyes que a la vez trillaban las parvas de los *conquistados*...».

Pero en el libro de Azorín, antes citado, encontré en la siguiente página una cita de un libro de 1651, titulado *Genio de la historia* y escrito por el carmelita Fray Jerónimo de San José. Dice así:

«A los que sabemos y vemos hoy las cosas, y las tocamos y traemos entre las manos, nos cansa y parece superfluo el referir-

las con mucha particularidad. Como si se trata de una ciudad, de una religión y convento en que vivimos, el decir sus ritos y usos ordinarios, y representar sus edificios, campos, huertas y otras cosas tales, por ser ya muy sabidas, *aun del vulgo*. Pero al que vive en muy remotas tierras, o a los venideros de los siglos futuros, que ni saben ni verán lo que sabemos y vemos ahora los presentes, todo aquello que a nosotros es muy *vulgar*, será muy raro, y lo que nos parece poco y pequeño, será para ellos mucho y muy grande».

Los “ritos y usos ordinarios” de una sociedad cercana aún en el tiempo, pues muchos la conocimos en nuestra niñez, así como los “edificios, huertas y otras cosas tales”, con los modos de vida que en ellos se estilaban, se los va tragando la vorágine del tiempo, cada vez más frenética. Es ya fácil predecir que también se llevará, querámoslo o no, los nuestros. Tal velocidad de cambio va a hacer provisionales a instituciones que juzgamos inamovibles. Con lo que el hombre del futuro, ahito de comodidades y tecnologías, se podrá ver falto de puntos de apoyo.

Se afirma en este párrafo que a quien conoce las cosas le parece superfluo referirlas con detalle. En esa piedra tropiezo yo de continuo. Cuando uno de estos abuelos cuenta su vida, nunca describe las labores que menciona. Lo estima tan inútil como a nosotros detenernos a aclarar qué cosa sea un taller o un escaparate. Podéis, pues, pensar que, cuando en uno de estos libros se explica qué es una parva, un trillo o algo semejante, ha sido a petición mía.

Dice Fray Jerónimo que las cosas que él enumera no se definen “por ser ya muy sabidas, *aun del vulgo*”; porque “todo aquello nos es a nosotros muy *vulgar*”.

Es curioso: la palabra *vulgo*, la define el diccionario como “el común de la gente popular”; pero le añade una segunda acepción, un tanto peyorativa: “conjunto de las personas que en cada materia no conocen más que la parte superficial”.

Pero ¿es esto justo? Creo que no. Porque ese vulgo ignora nuestra cultura, libresca y urbana; pero conoce la

suya, oral y campesina. Cuanto más trato con estas gentes, más me admira su gran cantidad de conocimientos, de los que nosotros no tenemos ni noticia. Los fueron aprendiendo en su infancia, cuando acompañaban a sus mayores en las faenas del campo. Es decir, en el aula de la naturaleza con un profesor particular al lado. Esa sabiduría tradicional la enriquecieron luego por medio de la observación. El resultado es que ellos poseen una cultura, la cual nosotros, no sé por qué, nos resistimos a reconocer como tal.

Así, poco o nada sabemos de las astucias de las vacas de monte, las *tudancas*, que al parir esconden su cría entre los bardales; de cómo suenan en la noche los aullidos del lobo; de lo que hay que hacer cuando uno se da de bruces con el oso, sobre todo si se trata de una osa con escañetos; de dónde y cuándo cantan los urogallos; de cómo y de qué material ha de hacerse la garaúja... Sólo de este libro podrían sacarse mil ejemplos, que en su conjunto formarían un saber del que estamos muy ayunos. Así es que en este terreno somos nosotros el *vulgo* o “conjunto de las personas que en cada materia no conocen más que la parte superficial”.

Fray Jerónimo sabía bien que en el interés por lo que se cuenta influye mucho la lejanía en el espacio o en el tiempo: “al que vive –dice– en muy remotas tierras o a los venideros de los siglos futuros será muy raro,... y lo que nos parece poco y pequeño, será para ellos mucho y muy grande”.

Eso de las “remotas tierras” será reflejo de lo que entonces ocurría. En aquel siglo XVII España estaba embarcada en su aventura americana, y los que volvían del Nuevo Mundo serían escuchados con avidez. Lo haría también así este carmelita, cuando algún misionero regresaba de su labor con los indios.

Pero que “los venideros de los siglos futuros” se interesarían por las cosas que ahora “tocamos y traemos entre las manos”, lo cual a Fray Jerónimo y sus coetáneos “cansa y parece superfluo”, suena a profecía cumplida. Al

cabo de los siglos, nuestra atención va desembocando en el cauce que aquel fraile carmelita intuyó.

Es que el cambio operado en pocos años supera al experimentado en muchas generaciones. Así es que el mundo de los abuelos de estos libros, de suyo tan cercano, se nos hace muy distante e ignorado, y más parecido a la Edad Media que a la era informática de sus nietos. Con lo que nos lanzamos, con curiosidad creciente, a investigar en lo que hasta hace muy poco era archisabido.

Lo que decimos vale para casi todos los tomos de esta *Biblioteca de Narrativa Popular*: para *La última trova* de Indalecio Zaballa, Masio, “trovador mayor” de Cantabria”; para los cuatro de *Las tardes de la Bardena*, del navarro Humbelino Ayape; para los tres de *Junto al fogaril de Atarés*, del altoaragonés Hilario Jarne; para *El pastor del páramo*, del burgalés Justo Peña; *En la ribera del Cares*, del asturiano Juan Rugarcía; *Entre los olivos de Jaén*, del andaluz Juan Balbín; *En la Montaña de León*, del leonés Daniel Cuesta; *Una vida en los Picos de Europa*, del también leonés Alfredo Caldevilla; *Los merineros*, del burgalés Bonifacio García; *Aprendiz de gañán*, del extremeño Diego Rodríguez; a los que seguirá *Lezáun, pie de Sierra Andía*, del navarro Francisco Argandoña.

Difieren, en cuanto al tema, el tomo segundo de Hilario Jarne, y el libro *Cuando los ciegos guían*, del riojano Félix Lumbreras, que tratan de la guerra del 36; así como el libro *Castejón y el ferrocarril*, del navarro Eloy Tejada.

Queda, pues, claro cuáles sean el contenido e intenciones de esta *Biblioteca de Narrativa Popular*; pero los resumiremos indicando que nos daríamos por satisfechos si lográramos hacer algo de lo que Fray Jerónimo de San José vaticinaba hace trescientos cincuenta años y Unamuno añoraba hace cien: que es, dicho con frase de éste último, escribir un poco de historia, pero no de caballos conquistadores, sino de bueyes que trillaban la parva en la era.

Tolosan, *Seme kuttun* izendatutako egunean (2000-X-6)

Nere erritarrak, eta jaun-andre guziak:

Tolosako erri-gizonak neretzat zer asmo zerabilkiten jakin nuanean, nere burua apal-apal makurtu bearra neukala iruditu zitzaidan. Orain urte batzuk *ama-lur* itz berria osatu zan. Berdin esan genezake *ama-erri* ere. Jaio-terria bigarren ama bezela baitegu. Eta amaren esana txintxo asko egiten ikasiak gera gure adiñekoak.

Berealaxe, orain arteko Tolosako seme kutunak nor izan diran galdetu nuan. Onako izen auek eman zizkidaten: Felipe Dugiols, Eduardo Mokoroa, Antoñita Bandres eta Juan Garmendia.

Gerrari bat, beraz, musikalari bat, santutasunaren bidean aurrera joandakoa irugarrena, eta idazle bat. Orrela bear du. Beren merituak bide ezberdiñetatik irabazi dituzten gizon-emakumeak, alegia.

Laugarrenari *Juan* esaten kosta egin zait. Aren aurzaroko lagunentzat, *Juanito* izan da beti, eta bai izango ere. Baiña izen berria ere erantsi genion garai artan. Santa Mariko plazan-eta futbolearen asten zanean, noizbeinka txalo bat jotzeko oitura zeukan. Ala, bolaratxo batean “el jugador txalos” esan oi genion. Ez genduan orduan pentsatzen, berak aurretik eta nik urren, onelako izendapenik jaso bear genduanik.

Antoñita Bandres, berriz, ez nuan ezagutu. Bai, ordea, bere anai medikua. Bera izan zan gure ama zanari kontu egin ziona, beraren azken gaixoaldian.

Felipe Dugiols ni jaio aurretik il zan noski. Baiña oroipen illun bat daukat arekin lotuta. Dakizutenez, aren irudia gaurko Kultur-etxearen aurrean zegoan. Jira guzian, esi bat zeukan: zutabe batzuk, goien burnizko bola

aundi bana zutenak, eta batetik bestera kate lodi bat. Kate oietan eseri eta balantzaka ibili oi giñan danok ere, *columpio* batean bezela, zabuka alegia. Batean, ordea, gure lagun bat orrela ari zala, bola oietako bat erori egin zan, eta mutikoaren sabela zanpatu. Ortatik il zan gizarajoa. Ramon Ezeiza zituan izen-abizenak; eta Julian eta Tomas beraren anaiak.

Don Eduardo Mokoroa, bai. Jaun ori asko ezagutu nuan. Nork ez Tolosan, ain musikalari ospetsua izanik? Baiña egun batean berarekin zer gertatu zitzaidan kontatuko dizuet.

Eguberrietako oporrak ziran. Amak amarretako mezetara bialdu ginduan nere anai gazteena eta biok. Anaiak bederatzi bat urte izango zituan orduan; nik amabi. Elizan sartu eta, jendetartera joan bearrean, korura igo giñan. Onek, dakizutenez, iru zati ditu, Bereizketa egiten duana, iru-bat metroko pareta-moduko bat da, alde batetik bestera bista guzia kenduz.

Asi zan elizkizuna, tiple-taldeak *De angelis* meza kantatzen zuala. Guk ere tiple-abotsa genduan, eta meza ori ondo asko genekian. Ekin genion, beraz, tipleekin batera kantatzeari. Kirietan, apal eta xuabe. Apaizaren *Dominus vobiscum* aietan, garboz erantzun. Gloriaren denboran, gero eta indartsuago. Santusa etorri zanean, berriz, zer zan gure sasoiá?

Baiña ura bukatzearekin bat, erdiko koruaren atea kolpe batez zabaldu zan; eta andik, zezena ukuillutik plazara ateratzen dan bezin sutsu eta asarre, don Eduardo azaldu zan. Guk ekin genion goitik beera korrika. Baiña gure igesbidea ondo itxita zeukan. Lepotik edo txamarretik eldu eta ura ostiko-sailla eman ziguna! Jaun ura artista aundia izango zan organoa eskuekin jotzen; baiña bai gure atzeko aldean anekin berotzen ere. Txandaka, ordea; baten lanak anka batekin egiten zituan; eta bestearenak, bestearekin.

Guk indarrez tira egiten genduan libratzen ote giñan, baiña alperrik. Don Eduardoren beatzak, organoa jo eta batuta erabiliz, burnizko kako biurtuta zeuden.

Bitartean, gure borreroaren atzean antxe zegoan ti-ple-talde osoa, gure eskola-lagunak eta jolas-lagunak danak ere, parrez lertzen.

Atzerago, berriz, irugarren bat, beste guziak baiño parre geiago egiten zuana: don Juan Gurrutxaga apaiza zana, erriko semea.

Don Eduardoren atzaparretatik libratu giñanean, egan bezela joan giñan eskailleretan beera. Mezaren unerik sakratuena orduantxe zan, sagara alegia. Baiña gogotan daukat jende guzia, aldarera bearrean, atzera begira zegoala, zalaparta ura zer zan jakin nairik.

Gu kalera irten giñan. Euria goitik beera ari zuan. Baiña kalez kale ibili giñan, bustitzen alegia. Denbora baiño leen etxera joan ezkerro, ama galdezka asiko baitzan. Orixe zan, izan ere, gure bildurra: ama andik edo emendik enteratuko ote zan. Baiña gertatuaren berri etzan aren belarrietara iritxi; etzan salataririk izan.

Andik denbora-puska batera, arratsalde batez, ama eta biok Izaskun aldera abiatu giñan. Eta bidean norekin topo egingo eta don Eduardorekin. Ura goitik beera, gu beetik gora. Gelditu, alkar agurtu eta izketalditxo bat egin zuten amak eta biak. Bitartean, ni ixil-ixilik eta beste aldera begira, badaezpada ere. Baiña etzan ezer gertatu. Bitatik bat: edo ez ninduan ezagutu edo naiago izan zuan leial eta jator portatzea.

Dana dala, gertaera orrek zera erakusten digu: goi-maillako arreman kulturalak izaten genituala alkarrekin Tolosako seme kutunok.

Seme kutunen laukote orri pasadatxoa eman ondoren, lotsaren azkurea sentitu nuan nigan. Beste izen batzuk burura etortzen asi baitzitzaizkidan. Norenak eta gaurko nere omena jaso ez dutenen izenak, batzuk ildakoak eta beste batzuk bizi diranak. Ez, ordea, merezi gabekoak. Zerrenda egiten ere asi nintzan, luze samarra zi-joan, eta utzi egin nion, batetik nere eginkizuna ez dala-ko; eta bestetik, izen batzuk kanpoan utziko nituan bildurrez.

Denbora berean, poza eta arrotasuna sentitu nituan. Orretxegatik sentitu ere: gure jaioterriak gizon ospetsu asko eman ditualako.

Ori nundik edo zergatik gertatu dan pentsatzen asi nintzan urrena. Bein batez zera entzun nuan: Tolosako inguru au geologia aldetik oso berezia dala, mendi-tarte ontan ibai eta erreka asko alkarrengana biltzen diralako. Bide-gurutze bat ere orretxegatik izango da. Baiña baita aize-gurutze bat ere.

Ala, emen biltzen dira zenbait aize indartsu: iparraldetik eta itxasotik, Donostiako aize kaskariña datorkigu; sortaldetik, Leitza eta Betelu gaiñetik, Naparroako aize beroa; sartaldetik, Deba eta Urolaren gaiñetik, Bizkaiko aize irme eta adoretsua; eta ego aldetik, Araba aldetik, Aralar eta Aizkorriko larre motxa igurtziz pasa dan Goierriko aizea. Ai zer zurrunbilloa lau aize oiek mendi-zoko ontan aldizka sortzen dutena, alkar jo eta bidea itxita arkitzen dutenean! Ortik etorriko da gure erri onek ainbeste gizon ospetsu ematea. Esaera zaarrak diona, alegia: "Aizea buruan eta ibili munduan".

Baiña Tolosako erriak orain bi urte-edo seme kutun bat izendatu bazuan, eta aurten bestea, seiñale garbia da bere orain arteko okerra zuzendu nai duala. Ea datorren urtean ere berriro emen biltzen geran danok, gaur bezelako beste izendapen bat dala-ta. Orrelako bat sarritan egiñagatik, urte-mordoa joango zaigu aspaldiko zorrak kitatu arte.

Baiña Tolosan ez-ezik, Euskal Erri guzian ere oitura txar bat daukagu. Gaur bezelako aitorpenak urteetan aurrera dijoazenentzat izaten dira. Ala, omenduari zera esaten diote besterik gabe: zaartu eta aguretu dala.

Beste pauso bat eman bearra dago, leenbaileen gaiñera. Bere gaitasuna erakutsi duan gazteari edo sasoikolari eskua luzatzea. Baiña ez degu olakorik egiten, eta gizarajo orrek, bide berri batetik abiatu dalako beste errurrik gabe, or ibili bearko du, aal duan bezela edo, kanta zaar batek dionez, "arrote mixerablea".

Edo-ta, Tolosan gaudenez, San Juan gure zaindari aundia bezela, “*vox clamantis in deserto*” izango da, latinez esanda, garai batean gure Santa Mariko sermolariak San Juan egunean aldarrikatzen zuten bezela. Basamortuan eta bakardadean oiu egiten duan abotsa izango da gazte edo sasoiko ori, eta askok txorotzat artzen dutena.

Orretxegatik etzaio laguntzen: parregarri ibiltzeko bat naikoa dalako. Bera, ala ere, besteen esanei entzungor egiten badie, zoriontsu biziko da. Une gozo asko izango ditu, nik izan ditudan bezela. Zergatik, bada, nere lantua? Bakarra beti bakarra dalako, eta eziñaren mugak bein eta berriro joko ditualako. Bitartean, laguntza piska batekin, ogeikoa egin bearrean, berrogeikoa egingo zualako.

Gaurko egokieraz baliatuz, dei egiten diet, beraz, Euskal Erriko elkarte guziei. Omen egiteko, nai badute, aitonei; edo-ta, aiton egin gabe, aitondu geranoi. Onenak eman ditugunoi, alegia. Baiña batez ere beren balioa agertu duten sasoikoei laguntzeko, frutu ugariagoa eman dezaten, danen onerako.

Igaz, Deustun ango jakintsuen maillara jaso nindutenean, onela nion gutxi gorabeera: «Txapel batekin bi buru ezin jantzi ditezkeala esan oi da. Esaera ori gezurrezkoa gertatu da aldi ontan. Gaurko txapel onekin buru asko janzten dira. Nere lana erri-literatura jasotzea izan dan ezkerro, literatur edo jakintza ori eta beraren sortzaille izan diran gizon-emakume guziak ere gora altxatzen dituzute».

Orduan niona, gaur esateko ere ona da. Ospakizun onekin ez nazute ni bakarrik seme kutun izendatzen; bai nik bildu ditudan bertso eta idazlan guzien egilleak ere.

Gaurko ontan seme kutun izendatzen dituzute, beraz, leengo bertsolari zaar guziak. Tolosako seme kutun, beraz, 1802-an, gure erri xaar ontan kantatu zuten bertsolariak: Amezketako Zabala eta Pernando, Ernaniko Erroizena eta Tolosako Altamira.

Seme kutun, baita ere, antziñako bertsolari guziak: Xenpelar, Udarregi, Txirrita... Pello Errota bestea, Astea-

sutik onerako bidea maiz egingo zuana. Jose Bernardo eta Pedro Maria Otaño beste bi, Zizurkildik noiznai etorriko ziranak.

Seme kutun Iparragirre ere, gure errian gertatu zitzaiona gertatu ondoren: "Zibillak esan naute biziro egoki / Tolosan biar dala gauzak erabaki...".

Seme kutun bertako Ramos Azkarate zana ere; iñoiz izan dan bertso-jartzaillerik ugarienetako bat, aren lanak gaur egunean illunpean badaude ere.

Berdin 1935-eko Tolosako txapelketan kantatu zutenak ere: Txirrita, Saiburu, Ibarrako Ezeiza, Irurako Moxo, Andoaingo Etxeberria eta Asteasuko Ondartza, Pantxo zarra, Ugartemendia eta Txapartegi.

Bai eta andik amar urtera, 1945-ean, gerraondo artan emen kantatu zutenak ere: Basarri, Uztapide, Saiburu, Zepai, Ondartza, Ernani-Txikia eta Mitxelena.

Seme kutun, bertso-paperen inguruan mugitzen ziran guziak ere. Leenengo, bertso-sail oiek moldatzen zituzten bertsolariak. Besteak beste, emendik urruti gabe bagenduan bat, oso jartzaille oparoa: Altzoko Manuel Antonio Imaz. Bertsolari oiengana joaten ziran bertsoren batzuk ateranai zituztenak. Auek gertatuaren berri eman, besteak beren lana egin eta kobratu, eta inprentara urrengo pausoa.

Seme kutun, beraz, bertso-paper oiek argitaratzen zituzten moldiztegiak. Tolosan bakarrik iru baziran, ur ori oparo eskeiñi zuten iturriak: Mendizabalen alarguna edo Eusebio Lopez-ena bat; Gurrutxagarena bestea, eta Murgertzarena irugarrena.

Seme kutun Tolosako Zerkausian kantari jarduten ziran bertso-paper saltzailleak. Nik iru ezagutu nituan: Bizkaiko Prudentzio Abarrategi, *Besamotza*; Mendaro Txirristaka; eta Pello Saikola. Oni paper bat erosi nion 1954-ko udaran.

Seme kutun, saltzaille oien jiran bildu eta adi-adi egoten zan jende-mordoa. Bai papera erosi eta etxera eramaten zutenak ere. Orrela sakabanatutako paperak izan dira nik ondoren andik eta emendik bildu ditudanak.

Baiña kontuan artu ni ez nintzala bertso zaarrak bil-tzen asiko, kanta-paper saltzaille eta erosle oiek larunba-tetan ikusi ez banitu, eguerdian ikastetxetik etxerako bi-dean ninjoala.

Zenbat bertso-paper saldu ote dira Tolosako Zerkausian? Eta zenbat bertso-sail? Eundaka, gutxienez; milla-ka agian. Baiña erdiak baiño geiago betiko galduak, gizon ikasien zabarkeriz edo arrokeriz. Zertarako aintzat artu, izan ere, pellokeri oiek?

Ondoren, euskalzaleen irizpideak eta kaleko giroa aldatu eta gero, beste bertso-jartzaille askoren lanak li-buruetan sartu ditugu zuzen-zuzenean, bertso-papere-tatik batere ez edo gutxi pasata alegia. Seme kutun oiek ere. Baiña, leen esan bezela, ez ditut izendatuko, denbo-ra faltaz.

Erri-prosa aurrera ateratzen ere saiatua nazute, zen-bait liburu argitara emanaz, gure aiton-amonen oroipe-nak eta biziera azalduz. Oien egilleak ere kutun izena me-rezi dute, eta aitatu bearrak lirake, nori berea eman ez-keru. Baiña oso luze joango litzake.

Ni izendatzearekin, beraz, Tolosako erriak leengo lau-koteari bostgarren izen bat eransten ziola usteko zendu-ten. Baiña ez; seme kutun pilla azaldu da atzetik.

Onen antzeko bat ebanjelioak kontatzen du. Bein ba-tez, deabrudun bati onela esan zion Jaunak: “Gizon onen-gandik alde egin zak, espiritu zikin ori! Izena nola dek?”. Eta besteak erantzun: “Jendetza da nere izena, asko ge-ralako!”. Nerekin ere orixe gertatu da agian: bakarra nin-tzala uste, eta talde aundia izan.

Tolosako erriak, beraz, neri ez-ezik, erri-literatura guziari ere aintza ematen dio gaurko egunean. Onekin pauso bat ematen da, aspaldiko bidegabekeri bat zuzen-tzearren. Garai batean, gure Zerkausian larunbatero bertso-paperak saltzen ziranean, orri aietan eskeintzen zana literatura zanik ere etzuan iñork pentsatzen. Jaso ere orretxegatik etzan egiten. Bitartean, paper aiek, jene-ro txikia, mendikoa eta apala izanagatik, zerbait komuni-

katu egiten zuten. Eta orixe da izkuntzaren eta literaturaren leen eginkizuna.

Bestetik, paper oiek literatura izateko bear ziran alderdi guziak berekin zituzten: egilleak, moldiztegiak, saltzailleak, erosleak, irakurleak... Eskeintza egiten zutenak, batetik; jaso egiten zutenak, bestetik. Arreman orrek, literatura orrek, urte askoan zutik iraun zuan; eta berak bakarrik, iñoren babesik eta laguntzarik gabe. Ez dakit gaurko zenbat liburuk ortaraiño irixten diran.

Gure erri-literatura ez genduan oraintsu arte aintzat artzen. Gauzak aldatzen asiak dira, gaur gure erri onek garbi asko erakusten duanez.

Tolosako erriak lotura estuak izan ditu beti ere erri-literaturarekin. Leen esan dedan bezela, ezagutzen dan bertso-saiorik zaarrenetako bat, 1802-koa, emen egin zan. Millaka bertso-paper inprentatu, saldu eta erosi egin dira bertan. Bertso-paperak argitaratzen zituzten iru moldiztegi ere bertan genituan. Literatura orren biltzaillea bertakoa izateak ere badu bere arrazoia.

Zera eskatuko nuke, beraz: Tolosako erriak gaur agertu duan borondatea ez dedilla egun batekoa izan. Tradizio jator orri eutsi eta segi egin dezaiola.

* * *

Veo delante de mí a muchos amigos que no han podido entender mis palabras en euskera. Ruego a los demás que me perdonen les dirija a ellos un breve resumen.

He comenzado nombrando a los anteriores hijos predilectos de Tolosa: Felipe Dugiols, Eduardo Moco-roa, Antoñita Bandrés y Juan Garmendia, detallando la relación y contactos que tuve con ellos, contacto muy intenso, ciertamente, en uno de los casos.

Al concedérseme este nombramiento, me he sentido algo avergonzado, por los muchos tolosanos que lo merecían y no lo recibieron. Empecé a hacer una lista y lo de-

jé, porque iba muy larga y temía dejar muchos nombres fuera.

Por otro lado, la costumbre de este país es dedicar homenajes a los de edad ya avanzada. No es que esté mal. Pero he pedido que empecemos también a ayudar a los jóvenes o personas en plena madurez que hayan demostrado su capacidad, aunque no sea más que por conveniencia propia, para que rindan más que en solitario.

Hace casi un año, al recibir en la Universidad de Deusto el doctorado honoris causa, dije que con aquel birrete se cubrían muchas cabezas: la de todos los autores que han contribuido a la literatura popular.

Del mismo modo, hoy no sólo me nombráis a mí hijo predilecto, sino a todos esos hombres que han hecho que nuestra literatura popular sea tan rica e interesante.

Éste ha sido el meollo de mis palabras. Y ahora permitidme que termine en euskera.

* * *

Eskerrik asko, bada, gaurko ontan neri egin didazuten aitorpenagatik. Ordaiñetan zer egin nezake? Lanean segi, Jaunak nai duan arte.

Eskerrik asko, batez ere, erri-literaturari egin diozuten omenagatik. Gaurko izendapena neretzat bakarrik ez dala esan dizuet, askorentzat baizik. Era berean, agertzen dedan esker ona ez da nerea bakarrik, askorena baizik. Une ontan ez naiz nere izenean bakarrik ari, askorenean baizik. Gure erri-literatura osatu duten gizaki guziak nere aoko zulotik itz pare bat esaten dizuate: eskerrik asko!

Ez dakit zein bertso larrik onela esaten du bertso batean: "Batek ainbat deretxo badegu bestiak". Ala, zuek ni seme kutun egiteko eskubidea edo aalmena dezuten bezela, nik ere badet nerea, ez nere izenean bakarrik, baizik-eta erri-literaturarekin zer ikusirik izan duten edo daukaten guzien izenean, Tolosako erria erri kutun izen-

datzeko. Eta iñork kontrako itzik aterako ez duala segurantz osoa daukat.

Ontan ere ustegabekoa izango zenduten, beraz: izendapen bakarra izango zalakoan etorriko ziñaten, eta bi izendapen gertatu dira.

Bukatu aurretik, zera eskatzen dizuet erri-literaturazale guzien partetik: bazkal-denboran bi tragoxka egin ditzazutela, bi izendapen oiek, zuek neri edo, obeto esateko, guri eman diguzutena, eta nik edo, obeto esateko, guk Tolosako erriari eman dioguna, urte askotarako edo *in saecula saeculorum* izan ditezela, amen. Eta besterik ez.

Tolosako *Seme Kuttun* izendapenean, 2000-X-6, Antton Izagirre alkate jaunarekin.

Tolosako *Seme Kuttun* izendapenean, 2000-X-6, Antton Izagirre alkate jaunarekin.
Atzean, Joxe Mari Aranalde eta Mari Karmen Garmendia.

Atañoren Jesusen bizitza

liburuaren aurkezpena,

Errenterian, 2001-III-8-an

Jaun-andreak:

Orain sei urte ementxe bildu giñan, zuen erritar bat, Salvador Zapirain, gure Ataño alegia, omendu bearrez, edo zor genion aitopena ematearren. Ala, bera emen ikusi genduan, txapela buruan, begiak umil eta beera begira, itz gutxi eta neurtuak... Ezagun zuan, bai, gure txaloak jasotzen baiño, komentuko baratzan atxurrarekin gustorago aritzen zala.

Aren berri ematea neri eskatu zidaten egun artan: alkar nola ezagutu genduan eta abar. Aren liburuaren zerrenda ere eman nuan: *Txantxangorri kantaria*, bere aita zanaren bizitza; *Txori*, baserri-giroko polizi-nobela; *Espetxeko negarrak* eta *Zigorpean*, preso egon zaneke oroipenak; *Eltzaorra* eta *Odol-kutsua*, etxeko kontakizunetatik ateratako nobelak; *Maitasunaren lanak* eta *Etor-kizuna*, berak asmatutako gaiekin; *Maite itzazute etsaiak*, gerrako erdoiak garbitzearen idatzia; *Aztia usnari*, au ere polizi-nobela; *Azkeneko saskigilea*, istori-nobelatzat ar ditekeana.

Ordura arteko liburuak oiek zituan. Geroztik argitaratuak nobelak dira: *Nora goaz?*, baserriaren etorkizunari buruz; *Lotsaren iges*, neskak baten guruzbidea; *Askatasun-billa*, abentura-nobela.

Bertsotan moldatua ere badu; baiña liburu erdia baka-rik. Nik *Zapirain anaiak* izenekoa atera nuan, osaba eta aitaren bizitza eta bertsoekin; Juan Krutz eta Jose aien izenak. Baiña Juan Krutzek Jesusen Pasioari jarritako saila gero agertu zan. Lan onek 64 bertso ditu, liburu batentzat gutxitxo. Orduan Atañoren bertso-lan bat erantsi nion, *San Frantziskoren bizitza*, onek 219 bertso baiditu.

Gaurko liburu onen itzaurrean, Jesusen bizitzari buruz an eta emen bertsotan dauden liburuak aitatzen ditut. Oien artean, Juan Basurkoren *Jesus* eta Manuel Lekuonaren *Iesu Aurraren bizitza*. Atañoaren osaba Juan Krutzen *Jesusen Pasioa* ere or zegoala aaztu egin zitzaidan.

Bere osaba orren *Santa Jenobebaren bizitza* aitatzen det, Atañoak buruz ikasia izango zuala-ta. Onen *San Frantziskoren bizitza* ere or zegoan; baiña bera izendatzea ere etzitzaidan bururatu. Presaka ibiltzearen ondorenak dira oiek.

Beraren liburu bat inprentatik atera eta eskuetan jartzen nionean, aurpegia gutxi aldatzen zitzaion Atañoari. Asko sufritutako gizona zanez, bere sentimentuak bereztat gordetzen zituan, eta irriparra ere etzuan oso erreza. Baiña gustora artzen zituala dudarik ez da. Bestela etzan, iñork eskatu gabe, idatzi eta idatzi jardungo, bere burua bigarren lan orrekin zamatuz.

Baiña ez uste izan barru legorrekoa zanik. Bordaxar bere jaiotetxe eta ango bizilagunak aitatzerakoan, gurasoak, osaba, anaiak, illobak eta abar alegia, begiak argitu egiten zitzaizkion eta bere biotza orduan agertzen zuan. Olakoetan makiña bat aldiz esan nion nik nere buruari: «Au da, au, benetako Ataño!»

Batean Bordaxarrera eraman nuan. Bereala asi ziran Manuel anaia eta bera kontu-kontari alkarri. Agidanean, esan bearrak pillatuta zeuzkaten. Nik orduan biak beren gisa utzi nituan. Atañoaren illoba bat artu nerekin eta bueltatxo bat ematera joan giñan.

Illoba onek ondo gordeta daukadan opari bat egin zidan: Bordaxar inguruan, Txoritokieta aldean-eta, sarritan burrukatu ziran liberalak eta karlistak, eta orduko bala bat eman zidan, borobilla, etxeko soroetan orrelakoak oraindik ere agertzen omen dira eta.

Beste bein, astebete pasa bear izan nuan nik Donostiako Pillareko Amaren klinikan. Irugarren goizean, atean nor azalduko eta Ataño! Bereala pentsatu nuan ni nun

nengoan nork salatu zion: bertako kapillaua, beraren komentu-laguna, aren izena etzait orain gogoratzen, baña Goizuetako semea. Alkarrekin ziran biak. Nere berri jakindakoan, Ataño onik ez, alegia, ni bisitatu arte. Ustegabeko aundia izan zan ura, eta asko estimatu nuana. Naparroan ikasitako esaera zaar bat bururatu zitzaidan: *En la cárcel y en la cama conocerás al que te ama.*

Askatasun billa izeneko nobela 1996-an agertu zan. Urrengo otsaillean, telefonoz deitu zigun, arengana joateko mesedez. Joan eta onela esan zigun:

-Zaartu naiz, eta burua erabat moteldu zait. Nere paperak artu, beraz, eta nai dezutena egin zazute oiekin.

Paper oiek danak kaja batean sartu nituan. Ona or zer zegoan: zortzi nobela: *Dirua Jainko, Ondarribiko espi-goian, Berezko iltzallea, Mikel, Ixkanbillak, Markes-gaiak, Ovni* eta *Ondareztat gorrotoa*. Baita bertso asko ere. *Jesusen bizitza* au eta beste sail txiki asko. Bere leenengo idaz-lanak, izan ere, bertsotan moldatu zituan. Oietako asko *Zeruko Argia*-n agertu ziran.

Ataño, beste gure erri-idazle asko bezela, bertso-jartzaille izan zan leenengo; eta ondoren prosara pasa, *Txantxangorri kantaria* izenekoarekin asita.

Dalako kaja ortatik aterea eta Ataño il ondoren argitaratua, *Ondareztat gorrotoa* degu. Beraren itzaurrean argibide asko ematen dira, aren eta bion arteko arremanak zer izan ziran adieraztearren.

Oietaz gaiñera, Atañoen beste zerbait ere badala us-te det nere artxiboan.

Aren liburu-gai bat artu eta zer ote zan nere lana? Beste askorekin egin dedana: makinaz edo ordenagailluz kopiazea. Baiña erri-idazle oiek itzak burutik atera bezelaxe papereratzten dituzte. Borradore bat ematen didate, alegia, batere zuzendu gabea. Orrialde oiekin burrukatzea ez da beti erreza izaten.

Txantxangorri kantaria eta *Txori* eskuz idatzita eman zizkidan Ataño. Gero makina koxkor bat ekarri zuan, eta arekin papereratzten zituan bere lanak. Ondoren arenga-

na joan, nere dudak argitu, ari kopia bat utzi zuzendu zezan, gero inprentako pruebak ere eramane, eta abar. Lan luze samarra beti ere.

Batean, esku-idazki bat eskuan zuala etorri zan, lodi samarra gaiñera, eta onela esan zidan:

–Ementxe dezu Jesusen bizitza, bertsoetan jarria. Nai dezuna egin zazu berarekin.

Urteetan egon da idazki ori nere apaletan, nun eta nola argitaratu ez neukan eta. Ortarako bidea iriki zitzaidanean, kopiatu nuan. Igazko Madalenetan, Errenteriako erriak Ataño eta beste bati aitopen bat egiten zenez, kopia ori onera ekarri nuan, erri-gizonei-eta erakusteko. Inprentarako prest zegoala uste nuan, baiña esaera zaarrak diona: ustea erdi ustel.

Batean Atañoaren lanak aztertzen asi eta paper-pilla artan zer azalduko eta bertsoetako *Jesusen bizitza*-ren beste idazketa bat, makinaz egiña. Biak konparatzen asi, eskuzkoa eta makinazkoa alegia, eta aldaketa asko arkitu nituan. Makinazkoa geroagokoa, noski, eta eskuzkoa obetzearren egiña. Bi orijinal oietan onek zeukan, beraz, nagusitasuna.

Dana berriro pasa bear izan nuan bertsoz bertso, makinazko idazketaren aldaketak testuan sartuz; eta aldaketa oiek, eskuzko idazketak makinazkoarekin dauzkanak, alegia, azken orrialdetan eskeiñiz. Lan ortan ordu-pilla pasa det. Baiña Jesusen bizitza zan eta Kalbario piska bat bear nuan nik ere.

Ala, *Auspoa*-ren 271-garrena da; baiña liburu oietan nekez izango da onek ainbat ordu kendu dizkidanik.

Ortan ari nintzala, zera bat ikusten nuan argi eta garbi. Itzaurrearen itz auekin adieraziko dizuet:

«Bertso auek irakurtzen asitakoan, irakurlea bereala oartuko da Atañoek ebanjelioari xuxen eta txintxo jarraitzen diola. Onek kontatzen duana kontatzen du berak ere. Batean prosaz dagoala eta bestean bertsoetan...

Atañoek... bere zer esan guziak ebanjeliotik artuak ditu. Ezagun du ez duala bide ortatik metro batez ere zearkatu nai izan.

Ortan arrazoi osoa zuala esan bearrik ez dago. Ezin ukatu diteke, izan ere, ebanjelioak kontatzen duana, batzuentzat sinisgarria izango ez bada ere, danentzat arrigarria dala».

Dakizutenez, lau ebanjelio dira, berez; lau kontaera, alegia. Baiña lau iturri oietako urak batera bildu eta kontraera bakarra egin dutenak badira. Orri *Concordancia evangélica* esaten zaio.

Galdera au egin diteke: Atañok zenbat ordu bearke zituan lan au burutzeko? Eta gaurko au bakarrik balitz, gaitz erdi. Baiña bere beste lan guziak or daude, batzuk argitaratuak eta besteak txandaren zai daudenak. Oiek danak norbaitek, beste zer egiñik gabe, egin izan balitu, langille purrukaturua esango genioke, arrazoi osoz gaiñera. Baiña Atañok bigarren lana zuan ori, aurrena komentuko baratza zaindu bearra zuanez. Ona itzaurrean zer esaten dedan:

«Asi eta segi bere bakardadean. Komentuko zenbat lagunek jakingo zuten anai Salbador ura bere gela-txokoan sartu eta zertan ari zan? Noizbait ere bukatu zuanean, aren lasaitasuna!

Baiña zenbat eunka egun eta zenbat millaka ordu pasa bearke zituan lantegi ontan? Jaungoikoak beste iñork etzuan ori jakingo; ez-ta Atañok berak ere.

Ni gauza batek beti arritu nau: Ataño izenordez ezagutzen genduan fraile arek nundik ateratzen zuan denbora orrenbeste idazlan osatzeko? Dakigunez, baratza-lanak egiten zituan. Zeregin orrek ordu asko eskatzen ditu, batez ere udara aldean. Atxurketan-eta ari zala, aren burua andik kanpora ibiliko zan, bolara artan esku artean zeukan liburuan, alegia, naiz bertsoakoa naiz prosazkoa izan. Andik bere gelara bildutakoan, antxe jardungo zan baratzan pentsatutakoak paperera ixurtzen. Joko ori, berriz, egunero».

Euskal idazle gutxik utzi digute Atañok ainbat liburu. Fraile pobre bat genduan bera, San Frantziskoren seme txintxoak zanez; baiña ondare aberatsa utzi zuana.

Aren liburuetan bi alderdi berezi bear dira. Bata, idazlan oiek, biografia, nobela, oroipenak edo bertsoak diran aldetik, duten meritua. Aundia, noski, gure erri-izakeraren ispillu garbi diranez. Bestea, aren euskera, ama-

ri ikasia eta ondoren berak landua. Gaur egun, erderaz pentsatutako euskera ugaltzen dijoanean, mesedetarako degu Atañoena, barru eta azal jatorrak dituana.

Ataño gizon apal eta txiki bat genduan gorputzez. Baiña emaitz erraldoia utzi zuana. Alako lan aundia zutik jartzeko zein ote ziran aren oiñarriak?

Batetik, ura idazlea izateko jaioa zala. Beraren anai Manueli entzuna diot: «Gure Salvador ori, gaztetandik jarduten zan paperak idazten.» Kultura ere bazuan, apaiz-ikasketak filosofia bukatu arte egin zituan. Gerak aren bidea moztu izan ez balu, apaiz egingo zan andik urte gutxira. Orduan ere idazteari ekingo zion, apaiz-lanak uzten zioten txolarteetan, baratzarenak ematen zizkietenetan egin zuan bezela.

Bestetik, liburuaren kontra-azalean esaten dedana:

«Liburu onekin bere biotzaren iru maitasun aundi erakusten dizkigu; bata, kristau fedarena; bestea, amaren bularretik ikasitako izkuntzarena; irugarrena, euskal bertsoarena».

Barru legorrekoa etzala esan det leenago. Ez, noski. Iru gauza oiek zituan arek bere biotzeko kutunak. Aiekin umetan maitemindu zan, eta il arte. Baiña iru al ziran? Agian bai; baiña arentzat bakarra zan, eta ez dago Kijoterik bere Dulzinea geiago maitatu izan duanik.

Atañoen liburuak bere Dulzinea orri eskeiñitako loreak dira. Lore oietako batzuk ezagutzen ditugu; beste batzuk illunpean daude. Ea danak ere argira leenbaileen ateratzen ditugun. Orduan ikusiko degu arek bere maite kutunari zer koro ederra eskeiñi zion, aren ondran eta gu danon onerako.

Juan Jose Irazusta, *Nork bere bidea* nobelaren egileari omenaldia, Hondarribian, 2001-IV-24-an

Orain ogeitaka urte, alkar ezagutzen etzuten bi euskaldun, goizetik gauera arreman bizietan jarri ziran.

Oietako bat, gaztetan Arjentinan ibilia zan, eta an urte-pilla bat pasa ondoren atzera etorria. Emen ezkondu, familia azi eta zaartzarora iritxitakoan burutapen bat izan zuan: zerbait idaztea bigarren aberritzat zeukan itxasoz arunzko lurralde artaz. Baiña bere lana nori erakutsiko zion ezin asmatuz, bere zalantzak erabili zituan, erabakia artu arte.

Bigarrena, berriz, pake-pakean lanean ari zan bere gelan, udarako arratsalde bero artan. Alako batean, telefonoaren deia. Artu eta onelatsu entzun zuan:

–Berorrek ez nau ni ezagutzen. Baiña nere leenengo artikulua idatzi det eta berorri erakutsi nai nioke.

Denbora-galtze bat zetorkiolakoan, gertuagoko bati erakusteko erantzun zion bigarren euskaldun orrek telefonoz deitu zionari. Baiña besteak ezetz; berarekin nai zuala eta berarekin nai zuala. Idazlan ori korreoz bialtze-ko, bada. Egun artakoa, beraz, *secuestro* baten antzekoa izan zan: bata, txori bat bezin iñuzente sarean erori zana; bestea, berriz, *sin nada de alevosía, pero con mucha premeditación* berea prestatu zuana.

Andik laster karta bat etorri zitzaion bigarren euskaldun orri. Iriki eta onela irakurri zuan¹:

Martiñek bere guraso eta senideeri.

Nere guraso eta senide maiteak:

¹ Nobelaren pasarte auek Jose Mari Iriondok irakurri zituen, pianista batek doiñu ezti bat jotzen zuen bitartean.

Gaurko eskutitz onekin, orain Buenos Airesen ez nagoela esan nai dizutet. Lenago baño urrutiago nago, Tierra del Fuego esaten zaion ugarte batean. Bere kapitala, Ushuaia.

Onera etorri nintzan; obeto esateko, nerekin agintzen dute-nak ekarri egin ninduten. Ez nuen ezer ere ordaindu bear izan. Itxasontzia eta gañontzeko gastu guziak utsean. Amar lagun, geuren zaintzalleekin, etorri giñan.

Tierra del Fuego Buenos Airstik urruti dago. Sei egun iraun zuen gure ibillaldiak. Patagoniako itxas-ertzez etorri giñan. *Ballenato* batzuk ere ikusi genituen, ura gora botatzen eta jostatzen.

Itxasontzia portu danetan gelditzen zan: Puerto Madryn, Comodoro Ribadavia, San Julián, Santa Cruz eta, azkenik, Punta Arena eta Estrecho de Magallanes.

Emen bi itxaso izugarri oien urak naasten dira: *Océano Atlántico* eta *Océano Pacífico*; eta noiz-beinka beren aserrea azal-tzen dute, itxas-bazterrak jo eta puskatuaz.

Estrecho de Magallanes pasa ta gero Tierra del Fuego dago, eta nere ibillaldia ortxe bukatu zan.

Emen bizi naiz orain, itxas-ertz zoragarri ontan, nere lagun-ekin. Ez dut Buenos Airesen ainbat irabaziko. Oraindik ez dida-te ezer ere ordaindu.

Buenos Airesen beldurrak bizi nintzan. Ango auto eta nunai bonba eta arriskua; eta, gañera, kiratsa alde guztietan. Emen, ber-riz, aize fresko eta osasungarriak. Zertarako da dirua, osasuna galtzezkerotan?

Etxe aundi batean bizi gera, munduan dan tokirik segurue-nean. Emen ez digu iñork ezer egingo. Gau eta egun, gure segu-rantziagatik, iñork kalterik egin ez dezaigun, or dago *la guardia permanente*, beren pusillekin. Gaurko mundu beldurgarri ortatik urruti bizi gera.

Zenbat ordainduko ote luteke gaurko *millionario* askok one-lako toki batean bizitzeagatik? Naiz berak naiz beren semeak noiz sekuestratuko dituzten, beti urduri bizi dira. Emen balira, ez lu-kete orrelako kezkarik izango.

Gu bizi geran tokia ugarte bat da. Emen artalde izugarriak omen dira; eta bei eta zaldi asko ere bai. Guk barruko berri ba-karrik dakigu; ez baigera iñora irteten.

Goizean danok batean jaikitzen gera. Bazkaria ere, danok al-karrekin. Eta oera ere danok ordu berean.

Jantziak ere danok berdiñak ditugu, bein ere modatik joan-go ez diranak: barratuak, fubolistak bezela. Aiek barrak goitik be-ra dituzte, eta guk zearka.

Bakoitzak geuren numeroak ditugu. Nik 56 daukat. Mordoska bagerala esan nai du orrek. Numeroz deitzen digute. Bañan neri *el vasquito* esaten didate.

Emen berrogei ta amar urte daramazkitenak ere badira. Eta, esaten dutenez, sekulan etzan onera euskaldunik sartu. Ni lenbizikoa. Orrek poza ematen dit. Alegia, euskaldunak ere, besteak muturra sartzen duten tokian sartzen dutela.

Goizean, arrobian lana egiten degunak, danok geuren karretillakin irteten gera; eta, erdaldunak esaten duten bezela, bide txiorrean barrena *en fila india* joaten gera, zaintzalleak fusillakin bazterrean ditugula. Arrobian karretillak betetzen ditugu, gero bereun bat metroan eraman eta ustu. Orrela goiz guztian. Arratsaldean, berriz, arri ori artu eta ostera arrobira. Sekulan bukaturko ez dan lana, beraz.

Nere lagunetan badira batzuk, anketatik anilla bat kate bati lotu eta muturrean bola bat arrastaka dutela, beren karretillakin gu bezela dabiltzanak. Eta oraindik umorea badute, beste lagun kateduneri desafioa egiteko, laixterketan zein baño zein arrobira lenago joan eta zein lenago etorri. Oek dira mutillak! Denbora gutxiko izaten dira laixterketa oiek. Ankak zauritu egiten zaizkate eta odoletan asten dira. Urrikalgarriak benetan.

Kate eta bola oiek oso biurriak diraneri jartzen dizkiote. Ga-bean, lotarakoan, kendu; eta goizean, arrobirakoan, berriz ipiñi.

Emen ez dira danak arrobian ibiltzen. Badira *cocinero*, *panadero*, *peluquero*, *sastre* eta beste lantegitakoak. Emen dana geuk egin bear izaten dugu. Emen ez dago neskamerik, eta *ama de llaves* eta *ayuda de cámara*-rik edo orrelakorik. Eta danok kas-kamotz gera.

Ille-moztallea beltz bat da; ijito antzeko bat. Sarritan mozten digu illea. Makina aundi bat du, eta arekin ille batzuk moztu eta beste batzuk ondotik atera. Guk karraxi batzuk egiñagatik, etzaio ajolik.

Nere lagun bat mekanikoa da; eta makina ori lasaitua zegoela eta berak ondo ipiñiko ziola esan zion. Bañan ille-moztalleak erantzun zion:

—Ez; nik ordena daukat makina ori dagoen bezela ibiltzeko. Ori ezin liteke ez estutu eta ez lasaitu.

Orregatik, astamoztalle orren aurrean jartzeko beldurrez gaude. Ez dugu ezer ere ordaindu bear; ez baitu perfume eta usai goxokorik botatzen. Guk begietatik malko ederrik bai,

Emen, ugarte onetan, indioak ere ba omen dira. *Los indios* *Ona* esaten diote. Nola ote dute izen ori munduaren azkeneko mu-

tur onetan? Guk, euskaldunak, ez al dugu indio azkar eta indartsu oekin zerbaít senidetasun izango?

Lenago indio asko omen zan. Bañan ganaduzaleak onera etorri ziranean, etzitzaíoten emen indiorik komeni eta eíztariak jarri eta al zuten guztia iltzea erabaki zuten.

Gauza oek jakin nai badituzute, irakurri itzazute *Patagonia trágica* eta *Orgía de sangre*, Dr. Borrerorenak. Txeeetasun guztiekin kontaktzen da or, ganaduzaleak edo, emen deitzen dioten bezela, *pobladores* dalako oiek indio gizarajo oekin zer egin zuten.

Ganaduzale oiek emengo lur eta gauz guztien jaun eta jabe izan nai zuten. Orregatik, indio gizarajo oiek iltzeko, iñon diran maltzurkeri guztiak asmatu zituzten. Eíztariak ipiñi eta indio baíkoitzaren buruagatik onenbesteko bat ordaintzen zioten.

Gañera, erromeriak ere egiten zituzten itxas-ertzean, al zituzten indio guztiak iltzeko. Ortarako, tokirik oberenak billatzen zituzten, indioak itzul etzezatzen. Erderaz esaten dan bezela, *lugares estratégicos*. Eta an soñua eta alkoola eta edari zikin guztiak eman, mozkortu eta zoratu arte. Gero, alde egiteko toki jakiña zuten. Bañan an zeuden eíztariak beren izkilluekin, banan-banan danak botatzeko.

Gezurra dirudi, bañan egia da. Gauza auek orain dala urte asko gertatuak dira. Gaur egun diran indioeri, ez diote tirorik botatzen, bañan bai pixkanaka-pixkanaka mendi aldera uxatu.

Ikusten duzutenez, nere guraso maiteak, gauza asko ikasi dut. Asko irakurtzen dut eta, iñora irteten ez baigera, emendik ilustratua irtengo naizelakoan nago.

Nere lagunak arrobiko lanari *trabajos forzados* esaten diote. Ez baitute sekulan lanik egin. Ikusi bear da, onera datozenean, nolako esku legunak ekartzen dituzten. Ez nik ekarri nituenak bezela, zakarrak eta kalloz josiak.

Oetan batzuk, berak esaten dutenez, karteristak omen ziran, eta geienean *en compañía* lan egiten zuten. Esan nai du: bost edo sei elkarrekin.

Bañan lagun-arte ortan sartzeko, proba asko egin bear dira lendabizi. Bata, gizon-irudi bat ipiñi, bere arropa guztiekin eta patrika bakoitzean kartera bana duela; gero, irudi orri txintxerri txiki batzuk jarri eta kartera kendu. Bañan txintxerriak ixilik egon bear; ots egiten bazuten, berriz ere proba berria, alik-eta ondo ikasi arte. Bestela etzegoen konpañi ortan sartzetik.

Danetan samurrena, jende asko dagoen tokian emakumeeri boltsoa ostutzea omen da. Geienak boltso oiek bizkarretik zintzilik ibiltzen dituzte, eta jende tartean estu dabiltzan tokian oiek ostutzea jostaketa bat omen da.

Geiago ere kontatuko nizuteke, bañan gelegi luzatuko nintzake. Au bakarrik esango dizutet: arrobian tarteka egon-alditxo batzuk egiten ditugu, zigarro bat edo beste erretzeko, eta lengo egun batean onela deitu zidan batek:

—*Che, vasquito, venid p'acá.*

Joan nintzan eta esan zidan:

—*Dame fuego.*

Nik eskua patrikan sartu eta esan nion:

—*He perdido las cerillas.*

—*No, no las has perdido. Aquí están.*

Nola demontre kendu zizkidan patrikatik poxpolo aiek? Oiek sorgin-eskuak dituzte eta erne, mutillak! Euskalerrian ere ba omen dira orrelakoak.

Emen oiek duten naigaberik aundiena da beren esku legun oiek arrobiko lanetan zakartu egiten zaizkatela, eta askotan odoldu ere bai. Etzaizkit neri odoltzen, eta ez lenago baño geiago zakartu ere.

Izan ere, aitak eta gu, bi anaiok, Euskalerrian, gure baserri aldapatsu eta neketsu artan egiten genituen lanak! Basoak bota, oianak garbitu eta patata erein; garoak ebaki eta etxera eramán; belarrak ondu eta metak egin; ganadu-jana ebaki eta askotan bizkarka etxeratu; gañera, urtero, gure etxe ondoko aldapa izugarri ura aitak eta arrebak goldetu, eta gu, bi anaiok, xextoketan bi illera lur betik gora eramán.

Ura bai zala lana eta *trabajos forzados*; ez emen kontu kontari karretillarekin ibiltzea. Gañera, ez digute pisu aundirik jar-tzen. Bere itxura batean arri batzuk ipiñi eta aurrera, mutillak!

Emen alkoolik ez dugu; danok *a régimen* gaude. Egarritzen geranean, naiko ura edaten dugu. Emen urak itxasora mendiak beiti saltoka datoz. Zenbait tokitan artuko lituzteke orrelako ur garbi eta osasungarriak. Onak dirala dudarik ez da. Emen danok osasun ona daukagu eta bizitzeko gogoa.

Onezkero, non nagoen antzeman diozute. Bai, emen nago, txoria kaiolan bezela, ariztiak eta zelaiak amets. Barru ontatik, itxas-txori *albatros* eta beste txori batzuk gure gañetik, egoak zabal-zabalik, ikusten ditut, beren eguneroko ibillaldian, noiz-bein-ka lepoa okertuaz eta guri begiratuaz. A, egoak baldin bagenitu!

Emen denbora askorako ez naizela uste dut. Nere lagun eta agintzalleekin oso ondo eramaten naiz. Beti zintzo eta umil nabil, eta emen orixe bear da. Sorpresa aundiak izaten dituzte batzuek emen. Gutxiena uste dutenean, agintariak deitu eta esaten diote:

-Zu bazoazke zere etxera lendabiziko itxasontzian. Emengo lanak zuretzat bukatu dira.

Noizik bein, batzuk etxera biali egin bear dira. Bestela, datozen berrientzako ez litzake tokirik izango. Gero eta geiago datoz, eta ikusi egin bear da, traje barratu ori jaztean, nolako begiak jartzten dituzten.

Baita ere esan bear dizutet, arri jasotzen ere noiz-beinka jarduten naizela. Emen arri zakarrak aukeran daude. Tarteka saio batzuk egiten ditut, eta danak arrituta egoten dira orrenbesteko arria bizkarrera nola jaso liteken.

Aizkoran ere saiatzen naiz, surtarako egurra txikituz.

Gaurkoz bukatzera noa. Etzazutela nigatik kezkarik eduki. Nik osasun ona daukat; zer jana ere badago; lana ere bai; apetitu ona eta lo ondo egiten dut gau guztian.

Orain zuen berrien zai gelditzen naiz. Ez duzute nik ainbat denborarik izango, bañan zer edo zer jakin nai nuke: aita eta ama, anai eta arreba, danok nola zeraten. Eta auzoko nere lagun Ixidro eta gañontzeko guztiak nola arkitzen diran. Lenbailen biali neri orko goraberak.

Goraintziak daneri eta Jaungoikoak nai duen arte emen gelditzen naiz. Besarkada bat danori, zuen seme eta senide:

Martiñek

Zuzenbidea: Martin Goikoa, *Penitenciaría Nacional, Ushuaia, Tierra del Fuego, Argentina*.

Eskutitz ori irakurri ondoren, bere artean onela esan zuan bigarren euskaldun orrek:

-Au ez da artikulua, nobela baten asiera baizik.

Iritzi ori geiago indartu zitzaion, ondorengo lerro auek irakurritakoan:

“Protagonista da Martin. Ameriketara iges egin du, andregai Kaxilda aurdun utzita. Baita ere idatzita daukat bere aita Patxik egiten dion eskutitza, gogor xamarra. Eta beste bat Kaxildak egiten diona. Azkenik, etxeko gora-berra guztien berri dakien apaiz On Ramonek egiten diona”.

Ori irakurri eta zer egingo zuan? Lana bere artan utzi eta leenengo euskalduna ezagutzera abiatu.

Hondarribiko Jaizubia baillarako Zaldunbordaberri baserriaren atarian topo egin zuten biak. Baten poza, bes-

teari idazlana gustatu zitzaioala entzundakoan. Eta bai bigarrenarena ere, lagun berria lan ori aurrera eramateko asmoz eta gogoz ikusitakoan.

Agindu bezela, urrengo atalak eskutitzak dira: aitak Euskal Erritik Arjentinako semeari idazten diona; Kaxildak egiten diona; Martiñek erriko apaizari; Martiñek Kaxildari; apaizak Martiñi; Martiñek bere gaztetako Ixidro lagunari; eta Ixidrok Martiñi.

Gero, liburu barruan an-emenka badaude beste eskutitz batzuk. Baiña bakoitza, firmatzen duanari dagokion izketa-moduz idatzia: aitak, aita bezela; apaizak, apaiz bezela, andregaiak, andregai bezela; lagunak, lagun bezela.

Martin libre uzten dute. Badator itxasoz Buenos Aires aldera. Ontzian neska beltzaran polit bat ikusten du. Gizasemeak ikusi eta beren artean “*¡Qué linda la pibeta!*” esaten dute. Neskak Anita du izena. Konfiantza egiten dute Martiñek eta biak. Ala, neskak bere aitortpena egiten dio: engaiñatua izan zan, bizitza txarra eramatera bear-tua, eta gaixorik dator.

Urrena, Martiñen aitortpena: preso egon dala, Euskal Errian andregai aurdun utzi zuala eta abar. Kaxildaren eta ondoren jaiotako Josetxo aurraren argazkia erakusten dio, eta neskak: “*¡Qué hermosa es la Casilda y qué pibe más lindo!*”. Eta or konpon utzi zitualako, erritan egiten dio.

Ontzian dijoazela, deskripzio ederrik ematen da: itxaso, Patagoniako lurraldea, *gaucho* jendea... Oietan egillea bera azaltzen zaigu; gure Juan Jose Irazustaren izakera, alegia. Onak begiak zabal eta belarriak erne zituan zijoan toki guzietan. Eta orduan ikusiak eta entzunak dira gero liburuan sartu zituanak.

Buenos Airesera irixten dira. Nobelaren zati aundi bat bertan gertatuko da. Martin eta Anita onen lagun Elenaren etxera dijoaz. Elena au ez da santa bat, baiña bai biotz onekoa. Anita iltzen da, eta eriotz ori pasarterik un-kigarrienetako bat da.

Martin lanean asten da esne saltzen. Baiña Patagoinara joateko egokiera du, eta berak onartu. Kaxilda eta Josetxo Arjentinara eramán erazten ditu: eta, auek ara iritxitakoan, leenengo lana zer izango eta zortzi urte leenago egin bearra zuten ezkontza.

«Ekin diote danak apainketari. Josetxo ere dotore dago bere eskumuturreko erloju eta korbatarekin. Au Elenak jantzi dio, eta ispilluari begiratu arazi ere bai. Martiñi ere berak ipiñi dio. Gutxitan eramán izan du eta oso traketsa da korbata ipintzen. Kaxildari ere azkeneko ikutuak eman dizkio eta oso apain dago.

Eliz aldera abiatu dira. Martin oartu da Kaxilda pentsamentuan doala eta esaten dio:

–Kaxilda, zerbait gertatzen al zaizu?

–Ez; etzait ezer ere gertatzen. Lotsakizuna daukat, orrenbeste aunditutako semearekin ezkontzera etortzea.

–Eman ez gaitu iñork ezagutzen, Kaxilda, eta jendeari etzaio ajolik. Iñork ez digu begiratu ere.

–Eman ez; bañan an, Euskalerrian, marmar ederrak ibilliko dituzte bazterretan.

–Lenago ere ibilliko zituzten. Bañan, ezkondu gerála jakiten dutenean, ixilduko dira.

Orrela joan dira Kaxilda eta Martin eliz-bidean. Sartu dira danak barrura. Elizan bakar bat edo beste dago.

Apaiz bat etorri zaiote eta sakristira eramán ditu. Gero al-dare nagusira abiatu dira. Bartolo eta Joxepantoni dira aitauxi eta amautxi. Elena eta Josetxo atzeko exerlekuetan gelditu dira. Josetxok Elenari esaten dio:

–Goazen gu ere aurrera, Elena!

–Ez, Josetxo; guk eman egon bear dugu.

–Zer egin bear dute orain oiek or?

–Ezkondu egin bear dute aitauxok eta amauxok.

–Zer da ori?

–Zu gaztetxoa zera oraindik, Josetxo. Geroxeago ikasiko dituzu gauza oiek.

–Zertarako eramaten dituzte apaizak gona txuriak beltzen gañetik? Amauxok azpian eramaten ditu.

–Exeri zaitte eta ixilik egon! Elizan ez da berriketan ari bear!

–Apaiza ari da, ba, berriketan.

-Bai; ori orren lana da.

-Orain zertarako ipiñi diote aitatxori eta amatxori bizkarrean trapu ori? Otza al daukate?

-Bai; otza daukate.

-Nik ez daukat, ba, otzik. Lasaitu zaidazu lepoko trapu au.

Josetxori iges egin gabe kontu egiten, naiko lanak izan ditu Elenak. Ez da berak nai ordurako bukatu ezkontza ori.

Elizatik irten eta orain erretrato edo argazkiak atera bear dituzte, batzuk Euskalerrira bialtzeko eta beste batzuk beurek gordetzeko.

Gero tasis bat artu eta Avellaneda aldera doaz bazkaltzera. Bazkaltzen ari diralarik, naiko algarak egin dituzte Josetxoren kontura. Elizako gorabera guztiak gogoan dauzka, eta banan-banan danak esaten ditu».

Urrena, Patagoniara joaten dira bizi izatera. Juan Jose Irazusta ere an izan zan. Emezortzi urterekin joanda, ango lanak *gaucho* batek bezin ondo ikasi zituan. Bein, etxe-atarian giñala, onela galdetu nion:

-Zuk lazoa erabiltzen ikasi al zenduan?

Berak:

-Lazoa? Itxogin pixka batean.

Barrura sartu eta soka bat eskuan zuala atera zan. Ni ixkin batean nengoan, bera bestera joan, lazoa aidean bueltaka erabili, bota eta antxe arrapatu ninduan.

Ala, berak Patagoniari buruz esaten dituanak ere, berak ikusi, entzun eta bizitutako gauzak dira. Nobelaren pertsonaje oiei eransten dizkie; baiña nabarmen dago liburuak autobiografatik asko duala, euneko zenbat esaterik ez badago ere. Baita ibillaldi-liburutik ere; *libro de viajes*, alegia.

Batean, Arjentinatik ekarritako boleadora batzuk erakutsi zizkidan. Bai arrizko fletxa-punta batzuk ere, garai bateko indioenak. Auekin ere arremanak izan zituala esan zidan. Ala, bi mailla daude liburuan. Batean, berak asmatutako pertsonaje oien joan-etorriak, nobela batek eskatzen duanez. Bestean, Patagoniako lurraldearen berri ematea.

Eta Patagonia maite zuala ere dudarik ez da. Neri ere aitortu izan zidan, eta beraren alabak orain berriro berdin esana du: pena aundia zuala aitak, Patagoniara berriro joan gabe gelditu bearra.

Ortaz oartzeko naikoa da ango berri nola ematen digun irakurtzea. Maitasuna darioten orrialdeak dira, neri ere lur ura maitarazi egin didatenak.

Gure begien aurrean jartzen ditu ango eremu zabalak; Andes mendi ikaragarriak; Fitz-Roy gaillur zorrotza; ango *estancia*, *rancho* eta *puestoak*; *boliche* edo tabernak; *puma* edo leoiak; *guanaco* eta abestruzak; *ovejeros* edo artzaiak; zaldi-motak: *alazán*, *zaino*, *petrizo*, *redomón*...; ango *mate* artzea eta ardi-aragi errea edo *churrasco* jatea...

Adibidetzat *La yerra* izeneko atala ar dezagun:

«Gaurko eguna egun aundia dute San Jose-ko gautxoak. *La yerra* baitaukate. Au da mendiko beor guztiak eta gazteak burni beroarekin markatu. Estanzia bakoitzak bere selloa dauka. Au berotu, iztarrean ipiñi eta or geldituko zaiote sekulako marka ori. Denbora berean, arrak diranak zikiratu. Bilketa au urtean bein egiten da, urtearen buru jaio diran gazteak markatzeko.

Beste estanzietako gautxoak ere egun ortan laguntzera etortzen dira. Gañera, beren gustoko eguna baitute. Gautxoak edozein lan egiten du beiekin, ardiekin edo beste zerbaitekin. Bana bere-berea zaldia du.

Beorak bildu bear diran egun ortan, zaldirik oberenak artu eta danak elkarrekin aterako dira. Badakite gutxi gora-bera nun dabilzan, batzuk urbil xamar eta besteak bearbada oso urruti. Aldean daudenak bertan utzi eta urrutikoak biltzen asiko dira.

Oek, zaldikoak ikustean, belarriak tente jarri, sudur-txistu batzuk egin eta iges egiten dute. Orduan gautxoak zabalduko dira, eta ikusten dituzten guztiak aurrean artu eta etxe aldera. Legor xamar dagoenean, auts galantak arrotzen dituzte. Izuak baitira. Urtean bein bakarrik ixten dira, eta orduan ere denbora gutxiko.

Martiñek eta Josetxok ere gautxoeri lagundu diote korralean sartzen. Etxe ondoko sarrera ori txarrena izaten baita. Geienetan,

itzuli egin nai duen bat edo beste bada. Orrelakoari gautxoak boleadorak tiratzen dizkiote, eta zenbat eta ostiko geiago, orduan eta ankak lotuago.

Egun ori festa bezela izaten da gautxoeren artean. Arrapatu nai dutenari lazoa botatzen baitiote, batzuek lepora eta beste batzuek besoetara.

Au askoz ere zallagoa da. Onek meritu aundia dauka. *Apialar* deitzen diote. Lazo lepora botatzeko eskubira ibilli bear da, bañan besoak arrapatzeko ezkerrean. Gautxoetan ez dira danak ontan ondo dakitenak; banaka batzuk dira iaioak.

Apialador batek kalkulo aundia bear du, lazoa ezkerrez ibilli eta korralean bueltaka dabillen beor edo zaldiari bi besoak arrapatzen dizkio eta. Juxtu-juxtuan bi besoak aidean dauzkanean, lazoa aurrera bota bear, gero golpetik itxi eta buruaren gañean barrena lurrera bota. *Apialador* on batek lan asko aurreratzen du, beor edo zaldia lurrean uzten baitu; eta beste gautxoak, altxa baño len, bertan lotzen baitute. Lazoarekin lepotik arrapatzen diran oiek, gero ere beren lanak badituzte lurrera botatzen. Orregatik, *apialador* onak bi lan batean egiten ditu.

Toki batzutan, beor daneri lepoko eta isatseko ille luzeak urtean bein moztu egiten dizkiote, eta gautxoak esaten dute:

-Le ha quedado la cola como chaira.

Ille edo *crin* ori saltzeko mozten dute.

Emen beor-aragia gutxitan jaten da. Bañan, *yerra* bat danean, urteko beor gazte edo *potranca* bat askotan iltzen dute, eta *costillar* deitzen diotena erre.

Ontarako, geienetan gautxorik zarrena izaten da. Gazteak korraleko lanak egin bitartean, zar onek, pazientzi ederrarekin eta *mate* batzuk artuaz, kostilla oiek erreko ditu.

Andres ere or dabil gautxoeren artean, bere beor eta zaldiak ikusiaz. Garaño edo *semental* bat aurrerako berexi nai luke. Aukeratu du eta gautxoeri esan diote *rubano* ori zikiratu gabe uzteko.

Martiñek ere gautxoeri laguntzen diote, burni edo marka origoritu eta eramanez, motxal gazteak sellatzeko.

Josetxok ere, Nemesiok egindako lazo berri batekin, lenda-biziko saioak egiten ditu. Gaurko eguna egun zoragarria izango du. Lenda-biziko eguna lazo berriarekin eta gautxoekin batera *yerra* batean parte artzen duela.

Emakumeak ere etorri dira. Kaxilda ere pozez beteta dago, Joxetxok lazoarekin lepotik nola arrapatzen dituen ikusirik.

Lutxi ere an da, gautxoak lana nola egiten duten ikusten. *Apialador* orren lanarekin arrituta dago. Tomasi esaten dio:

–Arrigarria benetan gautxo orrek egiten duen lana. Batetik, bi besoak aidean dauzkala arrapatu; eta, bestetik, denbora berean estutu eta lurrera bota.

–Bai –esaten dio Tomasek–. *El hombre muestra en la vida la astucia que Dios le dio.*

San Jose-ko gautxoetan ez dago iñor ere lan ori egiten dakiarik. *Apialador* au *domador* edo motxal-ezitzalle bat da, Pampakoa berez.

La yerra ori bukatu dutenean, oitura dan bezela, *la doma de potros* edo eziketa. Gautxo bakoitzak bat gutxienez probatu bear izaten du, nolakoak diran ikusteko.

Josetxok ere baleukake *petizo* bat igotzeko gogoia. Bañan oraindik gaztea da eta urrenko urterako utzi du.

Tomasek eta Nemesiok bi zaldi ttiki berexi dituzte, eta oek ezi bear dituzte, bat Alixirentzat eta bestea Josetxorentzat.

Onela bukatu da aurtengo *yerra* au *Estancia San José-n*.

Liburua aurrera dioa. Badirudi gaia agortuta dagoa. Baiña erdi itzalitako su orrek gar berriak ematen ditu. Zatirik politenetako bat orain dator.

Kaxilda, Martiñen emaztea, *matrero* edo gaizkille batzuek baitu eta berekin eramaten dute, aien neskame izan dedin. *Matrero* oiek Andes mendietako zoko batean bizi dira, eta Irazustak izen egokia ematen dio: *Reffugium peccatorum*. Zeruak lur jota bezela gelditzen dira Martin, Josetxo eta gaiñerakoak. Kaxilda billatzearen gogotik saiatzan dira, baiña dana alperrik. Azkenean, Kaxildak berak iges egiten du. Igesaldi orren parrafo batzuk irakur ditzagun:

«Kaxilda an da *Cerro Refugio-n*. Ez daki ezer ere. Ez etxeokak nun dan dakitenik, ez Andres ta Martiñek poliziarekin artu-emanetan diranik.

Amets bakarra dauka: iges egitea. Aspaldian zai dago, itzuli egiteko egokiera bat arrapatu naiean.

Matreroak, beren gordelekutik urruti xamar, zezen bat tiroz il dute. Irurak aren aragiaren billa joan dira. Kaxildak, menti-ton-tor artatik, zein aldetara jo duten ikusi du.

Lendabizi, zaldiak ikustera joan da. (...) Matreroak etortze-rako, berak alde egin bear du. (...) Zaldi beltza artu eta lotu du. *Recado* edo *monturan* bear diran puskak, al duen bezela ornitu ditu. Biderako, aragi erre pixka bat, sardiñ-lata bat edo beste, ogia edo *galleta* deitzen diotena eta bi manta artu ditu.

(...) Aitaren egin eta zaldi gañera igo da. Bañan zaldia bertan gelditu da.

(...) Arre esan edo iso esan, beltzari berdin zaio. Zaldi ori, emen *empacador* esaten dioten oietakoa da. Ez atzera eta ez aurrera, jo edo ez jo, berdin; kasketa jartzen zaiotenean, ez dira mugitu ere egiten.

(...) Bere artean:

-Zaldi onen gañean egon edo sukaldeko aulki batean egon, gauza bera.

Jetxi da. Tresna guztiak kendu eta lenago zegoen lekura eram du. Orain zaldi gorriarekin arriskatu bear du. Puska guztiak ipiñi dizkio. Beldurrarekin igo du; eta, ondo atera danean, pozez dago.

Kaxilda mendian beiti dijoa. Ez daki ez nora jo, ez gaua nun igaro bear duen eta ez zer gertatuko zaion.

(...) Kaxildak milla pentsamentu daramazki. Amaika aldiz gogoratzen da Euskalerriaz eta Beko-errota-n bere guraso eta Jo-setxorekin bizi izan zan garaiaz: «Beldur zan Martin nik an asko sufrituko nuela. Neretzat bizimodu atsegiñago bat nai zuen. Orain arte, beiñepein, egun atsegin gutxi izan ditut, eta aurrera ere beldur naiz alaberean segituko ote dudana.»

Kaxilda aurrera dijoa bere zaldi gorriarekin. Gordelekutik atera ezker ere muak igaro ditu. Illunabarra gañean da, eta gaua nunbait pasa bearra dauka. Erreka-bazter baten ondoan zaldia- rentzat belarra ikusten du, eta bertan jeixten da.

Zaldiari tresnak kendu dizkio; errekan edan arazi ere bai eta, belarrik oberena dagoen tokian, soka luze batekin lotu du.

Berak zartaka batzuen ondoan lo egin bear du. Errekatik ura ekarri eta aragi errea otza jan du. Poxpolorik badu; bañan, badaezpada ere, ez du surik egin nai, iñork kerik ikusi ez dezan.

(...) Etzan eta tapatu da. Bañan, nekatua egon arren, ezin du lorik artu.

Leiren bat etorriko zaion beldurak aidean dago. Gau guztia erne igaro du. Goiz aldera, egunsentian, logalea etorri zaio eta lo-kuluxkan dago.

(...) Eguna argitu duenean, errekatik ura ekarri, zerbait artu eta berriz ere prest dago alde egiteko.

Ez daki nun dan. Bañan bai erreka ortako urak itxaso aldera dijoazela; eta, erreka ondotik joan ezker, Santa Cruz aldera dijoala.

(...) Orrela dijoalarik, zaldiz dabillen bat ikusi du. Kaxildak ez du ezkutatzeko denborarik izan. Gañera, bere zaldiak burua eta belarriak tente jarri eta irrintzi egin du.

Gizaseme ori beragana dator, *winchester* bat aurrean zearka duela. Kaxilda izutu egiten da. Gazte bat da. Onela dio:

-Zer zabilta, emakumea, orren goiz eta mendi ontan?

Kaxildak, oberena egia esatea dala pensatu du, eta bere gertakizun guztiak esan dizkio: matreroak gogorrean artu eta puesto batetik mendi aietara eraman zutela, bere gizona eta semea azeri-zepoak ikusten zebiltzan bitartean; eta orain, nun dabillen ere ez dakiela.

Gazte orrek esaten dio:

-Nungoa zera?

-Ni, *Estancia San José*-koa.

-Ez dakit nun dan, bañan Santa Cruz aldera joateko bidean ipiñiko zaitut. Ni geiena arritzen nauena, matrero oiek emakume ezkondu bat, familiarekin dagoena, artu eta mendira ekartzea da. Ori ezin liteke barkatu. Arrapatu eta poliziara eramatea merezi luteke, kastigu on bat izan dezaten.

-Edozeñek arrapatzen ditu! Oiek ondo gordeta eta armatuta daude. Ez dago oietara nolana joaterik.

(...) Mendian goiti abiatu dira. Bide zakarra eta nekoso, arri kozkorrez betea. Gazte orrek:

-Poliki ibilli zaitte, zaldia anketatik erren gelditu ez dedin. Toki zakarretan, tarteka, oñez ere ibilli bearko duzu.

Mendi-tontor ortara igo dira. Eremu aundiak ikusten dituzte andik. Gazteak esaten dio:

-Ara an urruti iru mendi koxkor. Oietan ezkerrean dagoen artara joan bear duzu. Bañan, bein mendi ortara ezker, beiti jexti eta, ibai baten bazterrean, indioen *carpa* edo bizilekuak ikusi dituzu. Andik aurrera berak lagunduko dizute...

-Eskerrik asko, gazte.

Bat alde batera eta bestea bestera banatu dira. Kaxildak bere artean: «Zein ote zan gazte ori? Ez du ezer ere esan. Ori ere, polizietatik iges dabillen bat...»(...)

Kaxilda poliki-poliki dijoa. Ibai ttiki ura igaro du. (...) Emen ia arririk ez dago. Ibiltzeko atsegiña. Bere artean: «Danak onelako bideak balira, laixter nintzake etxean.»

(...) Illunabarra gañean dauka eta nun gelditu ez daki. Arri kozkorra besterik ez dago. Zaldiak nun edan ez dauka. Berak ere urik gabe igaro bearko du gaua.

(...) Gaua nolabait ere igaro du. Egunsentia da.

(...) Pentsamentuan dagoelarik. or ikusten ditu *cóndor* batzuk. Ain baju baitijoaz, egoen soñua ere entzuten du. Altxa, nora dijoazen begira jarri eta bere artean: «Oiek dijoazen aldera joan bear dut nik ere. Oiek, ardiak diran tokira dijoaz. Jan billa dabiltza.»

(...) Mendi tartean barrena dijoala, or ikusten du iturri ttiki bat. Zaldia ere, ura ikusi duenean, edan naiean asi da. Lendabizi, Kaxildak berak edan du. Gero, eskuekin arri batzuk atera eta zaldiak edateko zulo bat egin du.

(...) An dijoa Kaxilda, zaldi gorriari lepoan pallakatuz eta itzegiñez, pozez beteta, Los Andes-ko azkeneko mendi ttiki oiek igarotzera.

Cóndor aundi oiek ikusten ditu berriz ere, egun-pasa egin eta gauerako mendi aundien gallurretara dijoazela. Bere artean: «Gazte arek emandako zuzenbidea galduta neukan. Goizean oiek erakutsi didate nora joan. Orain ere toki beretik datoz. Oiek ondo dakite emengo berri.»

Carpa edo indioen bizilekuetara iritxi da. Bañan ibaia tartean da. Zaldi gañetik jetxi da. Indiorik ageri dan begiratzen du, bañan ez du iñor ikusten.

Illunabarra dator. Kaxilda larri da beste gau bat mendian igaro bearko ote duen, eta oiuka ekin dio. Zakurrak zaunkaka asi dira, eta indio gazte bat etorri zaio.

Segituan datorrela esan dio. Oiek ez dute denborarik galtzen zaldinari tresnak ipintzen. Ezer ere gabe, *en pelo*, salto bat eta gañera. Berriz ere etorri da, eta uretara. Zaldiak ibaia igeri pasa du. Kaxildari galdetzen dio:

-Zer zabilta emen?

Ondo artu dute Kaxilda. Dituzten gauzarik oberenak eman dizkiote jateko. Indio gazteekin itzezin du; bañan zarrak beren izkuntza besterik ez dakite. Izkuntza orri *tehuelche* esaten zaio.

Afaldu eta lotarako tokia ipiñi diote. Gaur indio artean lo egin bearra dauka. Oek *cama redonda* egiten dute. Askotan zakurrak ere beurekin batean.

Lerro auk idazten ari dan onek, gauza oien berri ondo daki. Berak ere lo egin izan du indio artean, *carpa* oietako batean.

(...) Egunsentian, Kaxildak eta indio gazte ori atera dira. Kaxildak zaldi berria du, ibilli atsegiñekoa. Indio gazte orrek berarentzat oberena aukeratu du. Zaldi gorria, berriz, indioak sokatik darama.

(...) Batzutan trote eta bestetan galope, Andresen mugetara arrimatzen ari dira. Kaxildak, *tranquera* edo ataka urruti dagoela eta alanbre gañetik pasako dirala esaten dio indioari. Gazte orrek alanbrea zanpatu du, eta zaldiak saltoan beste aldera.

Orain puestotik alde xamar daude. Bera eraman zuten tokira urbiltzen ari dira. Kaxildak bere artean:

–Orain zein ote dago or?

Bertara iritxi eta zakurrak zaunkaka asi dira. Martin, Josetxo eta Nemesio atera dira. Emakume bat zaldiz ikusi dutenean, begiak ederki ernatu zaizkiote. Ezagutu eta Josetxo korrika joan da. Amari eldu eta zaldi gañetik besoetan jetxi du.

–Ama! Nun ibilli zera?

–Mendian, Josetxo! Aruntz eraman ninduten, eta orain iges eginda nator».

Baiña *Nork bere bidea* egin duan ezkerro, bukatu bearra dago. Irazustak Martiñen seme Josetxo eta *Estancia San José*-ko nagusiaren alaba alkarrekin ezkontzen ditu, eta danak zoriontsu. Ipui zaarren errematea, beraz: *Comieron perdices y vivieron felices...*

Irazustaren idazlan onek bi alderdi ditu: bata, noblela batek bear duan sarea ongi josia izatea; pertsonajeen ibillerak eta izakerak ongi zaintzea; kontaera zuzen eta garbi eramatea; irakurtzeko gogoia bein eta berriro piztutzea eta abar.

Eta bigarren alderdia, nai duan guztiak izaten ez duana: mundu baten berri ematen digula. Gure literaturak aurrean zeukan bide zabal ori; baiña gure pausoak ez ditugu ortik zuzendu. Nobelaren itzaurrean onela esaten nuan:

“Makiña bat euskaldun or ibilli da, mundu guzian barrena; indianoak, mariñelak, pelotariak, mixiolariak, musikalariak, politikagatik alde egiñak eta abar. Zer kontatua geientsuenak izango zuten. Bañan papereratu dutenak, esku bateko beatzekin konta litezkela uste det”.

Bi Euskal Erri daudela esan genezake. Bata, Bidasoaren ertzeko txoko au, aitonen aitonak utzitako baserri xaarraren antzekoa; eta bestea, munduaren lau egaletara sakabanatu dana. *Diáspora* onen berri ez du gure literaturak bear bezela eman. Urri eta pobre gelditu zaigu, nere gustorako beintzat. Gure izkuntzari beste txori batek joko lioke kuku, Irazusta asko izan bagenitu; atzerrian ibilitako oiek, lurralde oietako berri eman balute.

Bide bat erakusten digu Irazustak. Baiña ez da berandu. Gure arbol xaarrak frutu ederrik emango luke oraindik ere, txertu ori artuta. Mesede aundia luteke bai gure literaturak eta bai gure izkuntzak ere.

Orregatik, garai bateko sermoilariak bezela bukatuko det: ala gerta dedilla, amen.

Markesgaiak

Dirua jainko

Salvador Zapirain
"Ataño"

Salvador Zapirain Ezeiza "Ataño" (1913-2000) eta bere azken liburuaren azala.

Uztapideren Berriz plazara

liburuen aurkezpena, Zestoa, 2001-VI-23

Jaun-andreak:

Gaur emen itzegitea neri egokitu zaidanez, zera adieraziz asiko naiz: nik bi Uztapide ezagutu ditudala: bata, Manuel Olaizola Urbietta zeritzan aragizko gizaki ura; eta bestea, idazle edo liburu-egilea, bai bertsotan eta bai prosaz ere.

Nik Uztapide noiz ezagutu ote nuan? 1950-eko maiatzean, ni Loiolako ikasle bat nintzan. Goiz batez, leioa zabalik estudiatzen ari nintzala, norbait kantari sumatu nuan, eta ondoren bestea. Bereala pentsatu nuan nor ziran: Uztapide eta Basarri, San Isidroan bertsotara etorriak.

Ni txintxoa izatera, bertan gelditu bearra nuan. Baiña liburuak maai gainean utzi eta antxe asi nintzan leio batera joan eta lepoa luzatuz burua ateratzen, erlojuetako kukua bezela. Gero bestera, eta berdin. Baiña gu giñan etxetik ezin bertsolaririk ikusi, auek basilika-atarian ziran. Altabozez aien kantua entzuten nuan. Baiña itzik ezin ulertu. Ala, nik Uztapide eta Basarriren abotsa leenago ezagutu nuan, beren aurpegia eta beren itzak baiño.

Andik sei bat urtera, Azpeitin bertsolariak zirala-ta, ni ere joan nintzan, baiña berandu; irteerakoan, Basarri agurtu nuan, ordurako aren etxean izanda nengoanez. Uztapide ogei bat metro aurretik zan. Ez nuan aren lepondoa eta belarriak besterik ikusten. Ezagutzen ez nuala Basarriri esan nion, eta onek oiuegin zion: «E, Manuel! Trenera al oa?» Besteak burua jiratu eta “Bai!” erantzun zuan. Orduan ikusi nuan nik leen aldiz Uztapideren aurpegia.

Urrena, txapelketetan ni ere epai-maian izaten nintzanez, alkar agurtzen genduan. Baiña arreman berezie-

tan 1964-an asi giñan. Zenbait aldiz joan nintzaion orduan etxera, Oiartzungo Laguntzarrenera. Beraren bertso-liburu bat *Auspoa* saillean atera nai nuan. Bertsoak bion artean irakurtzen genituan, ondo kopiatuta zeuden ikustearren. Orduko bi gertaera leen ere kontatu izan ditut: bata, Manuelen iritiz, beste bertsolarienak bertso *ederrak* zirala, eta bereak, *pasamodukoak*; bestea, berriz, liburu orri *Noizbait* izenburua nola jarri zion.

Zenbait bazkaritan ere izaten giñan alkarrekin; eta ona zer nion aspalditxoko itzaldi batean:

«Erriko jendearekin itz asperturik egin badezute, bazkari edo apalondo batean-edo, aien jariora bukaerarik ez duana dala oartuko ziñaten noski. Baiña bat edo bat beti izaten da gailien agertzen dana. Uztapide zana, adibidez. Ura kontu kontari asten zanean, maai guzia ixildu egiten zan ari entzutearren. Bitartean, nik nere-kiko onela esaten nuan: «Au ere erri-literatura da; aozkoa noski, baiña literatura jatorra. Kontakizun auek papereratuko balira, liburu ederrik osatuko litzake.»

Ala, Uztapide gaixotu ondoren, kantuan jarduterik etzeukanez, etxean egin zezakean lan bat eskeiñi genion: bere bizitza idaztea. Gure poza baiezkkoa eman zigunean!

Ni ostegunero joaten nintzaion etxera. Leenengo, berak aurreko astean idatzia irakurtzen genduan, dudak eta zalantzak berak argitzen zizkidala. Urrena onela galdeztzen nion:

–Ondoren, nora joan ziñaten?

–Basora, ikazkintzara.

Kontu kontari asten zan: nun ziran, lagunak zein zitan, lan ori zer zan eta abar. Bitartean, nik apunte batzuk artzen nituan; gero garbira pasa eta orri batean an uzten nion urrengo asterako lana edo *tarea*.

Urrena, Kontxitaren txanda: biontzat merienda. Manuelek, basoan baba beltza jango zuan; baiña orduan mermelada; nik, berriz, gazta.

Batean, *Zepai* saria Idiazabalena izana zan, eta epai-maai-koei gazta bana eman ziguten. Nik zera pentsatu nuan: “Au Laguntzarrenera eramango det”. Ala egin

nuan, eta puska bana danok jan genduan. Urrangoan, merienda atera eta gazta ori leengoan utzi bezela zegoan, puska txikienik kendu gabe. Ori zergatik galdetu nuan eta Manuelek onela erantzun zidan:

–Gazta ori zerorrek jan bear dezu oso-osorik!

Ala, gazta ori iñork ikutu gabe egoten zan ostegun batetik bestera.

Liburua bukatutakoan, izenburu egokia jarri genion: *Lengo egunak gogoan*. Baiña ori ez da ez Manuelen eta ez nere burutik aterea, Xenpelarren bertso batetik baizik:

Bajatu gera graduan,
lengo egunak goguan,
gustora giñan orduan...”.

Batzuetan, lana utzi eta ara-onera ibiltzen giñan. Batean Elizondon izan giñan, an bertsolariak zirala-ta. Bestean Lesaka aldean, Aritxulegitik barrena joanda. Bera morroi egon zan Olaberri baserrian ere bai. Urrena, berri, artzai ibili zan Agiro mendiko txabolan. Beste bein Deban, Zubeltzu bertsolaria zanaren illetan.

Legorretan ere bai, Jesus Eskisabel *Jainkoa* esaten ziotenaren illetan. Bueltakoan, Ikaztegieta-edo, gelditze-ko agindu zidan Manuelek. Ostatu batera sartu eta zera eskatu zuan: arraultz pare bana eta lareun gramoko txuleta bana. Nik otordu batean jan dedan aragi-puskarik aundiena uraxe da. Jaten ari giñala, nereko onela nion: «Nun degu gaur arratsalderoko mermelada?» Kafea artzerakoan, onela esan zidan:

–Ildakoak, dagoan lekutik enteratzen bada, ez du begi txarrez ikusiko du guk orain egin deguna.

Beste gertaera-pilla bat, oietako asko bertso batez bukatzen diran gertaerak, liburu auetan aurkituko dezute. Uztapide asko ezagutu zuten bertsolarietara, eta bai bertsozaleei ere, zera eskatu genien: aren gertaerak, ateraldiak eta buruz ikasitako bertsoak papereratu zitzaizela; edo, bestela, grabatzera norbait joango zitzaizela. Etzuan iñork ezetzik esan. Testigantza oiek *Lagunen oroitzapenak*

izenburuaren azpian bildu ditugu. Orrialde oiek asko baliote bai ura zer zan antzemateko, eta bai ingurukoak nola miresten eta maitatzen zuten ikusteko ere.

Norbaitek esana edo idatzia da: «Etzazula zer zeran esan; zure portaerak erakutsiko du ori.» Ala, Manuelen izakera ederki azaltzen dute gertaera oiek. Beste batzuk, berriz, liburu auen itzaurrean kontatzen dira. Baiña bere *Lengo egunak gogoan* ortan ere berdin-berdiña agertzen zaigu. Arek, bai bere jaioterrian eta bai Oiartzunen, bai osasunez ongi zebillela eta bai gaixotu ondoren, betiko lepotik izan zuan burua.

Berak idatzitako liburu oietan, neri aren sekretario-tza egitea tokatu zitzaidan. Baiña zerbait moldatzen ari danak, arreta guzia prestaketa ortan jartzen du. Liburua baldin bada, beraren meritua ez ditu neurtzen. Kezka bakarra du: liburua aal dan ongien nola osatuko duan; eta sarritan aal dan azkarren ere bai.

Ondoren, inprentatik etorritakoan, nik, beintzat, liburua artu eta apalean jartzen det, batere zabaldu gabe. Batetik, an esaten diranak ia-ia buruz dakizkidalako; eta, bestetik, begiak leenengo joko dutena okerren bat izango dan bildurrez. *Lengo egunak gogoan* eta *Sasoia joan da gero* liburuekin ere berdin egin nuan. Urte-mordoa an egon dira, autsa bilduz.

Baiña berriz argitaratu bear zirala-ta, ostera kopiatu bear izan ditut; oraingoan ordenagailluz. Baiña kopiatu besterik ez baitzan, ez ditut liburu oiek leen bezela artu, egillearen laguntzaille edo Uztapideren sekretario bezela artu, baizik-eta irakurle bezela. Ala, beste baten lana iruditzen zitzaidan. Uztapiderekin izan nituan arremanak, beste batenak balira bezela ikusten nituan, pelikula batean bezela. Asieran orregatik esan det nik bi Uztapide eza-gutu ditudala. Bigarrena auxe da, bada: liburu auen egillea. Eta orain bai; orain irakurle baten begiekin ikusi eta aztertu ditut liburu oiek. Eta zer iruditu zaizkit?

Leenengo, Uztapide kontalari bikaiña zala. Kontaerak, erretorika-liburuak diotenez, *planteamiento*, *nudo* y *desenlace* bear omen ditu. Eta laburra, sinisgarria, garbia

eta erakargarria izan dedilla. Gure Manuelek alderdi oiek danak berekin ditu. Zer esan nai du onek? Kontatzeko doai ori berak bazuala, eta gure erriak ere berekin duala, belaunaldiz belaunaldi etorria, sukaldeetan eta lagunartean erabiltzen eta berritzen dan doaia, naiz eta guk, euskaltzaleok, gure erri-literaturaren alor ori oso gutxi aztertu degun.

Bigarren alderdia, au ere arrigarria, euskera da. Gure izkuntzak, izan ere, badu aspalditik auzi bat. Auzi ori ez degu maai gaiñean jartzen, eztabaida gogorra sortuko duan bildurrez edo ez dakit zergatik. Baiña erabaki bitartean, or izango da, gaitz ixil bat bezela, pipiak egiten duan lana egiñez.

Auzi ori zera da: gure euskerak, itzegiten danetik idazten danera nolako tartea bear duan. Nere iritzia auxe da: batetik bestera tarte geiegi dagoala eta alkarrengana urbildu-premia dagoala; ori egitera, gure izkuntzak eta literaturak mesede aundia luketela.

Nere iritzia ori izanik, poz artu det Uztapideren prosa berriz irakurtzean. Arek, izan ere, itzegiten zuan bezelaxe idatzi zuan; itzegiten zuanetik idatzi zuanera tarterik utzi gabe. Bertsoan orrela jarduten zan, eta prosaz ere berdin. Nik ere ortik jotzeko esango nion. Ala eskatzen diet idazten asten diran erri-gizon guziei: tabernan lagunekin eta sukaldean etxekoekin egiten duten euskera papere-ratzeko, alegia.

Uztapideren prosa orrekin, itzegiten dan bezelaxe idatzita dagoalako geienbat, esaten dituanak leen kolpean ulertzen ditugu, eta kontatzen dituan gauzak ia ikusi, ikutu eta usaitu egiten ditugu. Kontatzen dan gertakari-tik ain urbil jartzen gaitu.

Bolara artan ni erri-prosa au zutik jarri nairik nenbilen. Baiña etzan erreza jendea ortaratzen. Parregarri gelditzeko bildurra zuten. Uztapiderena atera ondoren, berriz, gauzak batekoz bestera aldatu ziran. Andik aurrera, jendeak errez ematen zuan baiezkoa. Parregarri gelditu gabe, txaloak jasotzen zituztela ikusi baizuten. Eta, bes-tetik, gure Manuelen euskera berena zutela. Orregatik,

erri-prosa onek bi garai ezagutu ditu: Uztapideren *Lengo egunak gogoan* liburuaren aurrekoa eta ondokoa.

Bide ortan aurrea artu zionik bazan. Baiña beraren atzetik izen-pilla azaldu da, eta erri-prosa ortan idazlan ederrik etorri ere bai. Jenero berria sortu digute. Laster asko oartu zan ortaz Juan Mari Lekuona adiskidea. Onela zion *Lengo egunak gogoan* liburuarentzat egin zuan itzaurrean:

«Urte auetako euskal liburu saillean gertakizun berri bat sortu eta indartzen ari zaigula gauza nabaria da. Joera berri bat asi da: aoz aozko literatura maillan oroitzapenak eta kondairak argitaratzea. Or daude lekuko, testigantza irmo dagitenak, S. Salaberriaren *Neronek tirako nitzkin*, J. R. Zubillagaren *Lardasketa*, M. Ugarteren *On egiñaren obaria* eta abar... Argitaratu diran eleberrri gutxi auetan eta erriaren oroitzapenean bizi diran beste askotan –onik ugari betiko galdu bazaizkigu ere!–, erri literaturaren sail interesgarria arkitzen degu, gure iztun trebeen zer kontatua, alegia».

Geroztik, esan bezela, gisa ortako liburu-pilla plaza-ratu dan ezkerro, agertu berria dan *Historia de la literatura vasca* bat artu det eskuetan, gai ontaz zer dion ikusteko. Eta Uztapiderena, bai, aitatzen da, iru lerrotan onela esanez:

“Uztapide, en cambio, destaca sobre todo como improvisador y como buen narrador. Sus memorias, publicadas en Auspoa por el padre Antonio Zabala, son un monumento de la prosa popular, y una gran lección de bien narrar”.

Ori baiño geiago ez al zuan merezi millaka irakurlek irakurri duten liburuak?

Sebastian Salaberriarena ere aitatzen du:

“...y una narrativa existencial de corte autobiográfico, representada por la novela Neronek tirako nitzkin (Yo mismo te disparé) (1964) de Sebastian Salaberria”.

Beste guziak, berriz, ixildu edo baztertu egiten dira, izan ez balira bezela. Baiña or daude Mikela Elizegiren

Pello Errotaren bizitza, bere alabak kontatua; Zubillagaren Lardasketa; Arizabaloren Baso-mutillak; Atañoen Txantxangorri kantaria eta beste amalau bat liburu; Iratzustaren Nork bere bidea; Alkainen Gerrateko ibillerak; Erauskinen Aien garaia; Mattinen alargunaren Mattin, nere gizona; Txomin Garmendiaren Bordaberriko gozo mitzak, Beltzak eta zuriak mendian ardiak, Erririk erri eta abar; Mariano Ostolaizen Oroipen-kutxa eta Senda-belarrak; Aierberen Nere mundualdia eta Zaarrak herrituz; Etchebarneren Erramun harginaren oroitzapenak; Etxabururen Neure lau urteko ibillerak eta Ondarroako kontuak; Jose Azpirozen Arbol zarraren kimuak, Gogoz kontrako pausoak eta Alkarrentzat jaiak; Ibaiertz-en Orrela ziran gauzak; Bizente Barandiaranen Zartu gabe ezin bizi, Lanik gabe ezin bizi eta Tratabideak; Beñat Karrikaren Armendaritze haur begiez; Olearen Bizitza izbide; Pujanaren Deabruak ostutako urteak; Lertxundiren Igaroari begira eta Beti festara begiak; Lasarteren Lazkao-Txiki gogoan, Enbor zarraren ezpalak eta Uztapide gogoan; Agustin Zinkunegiren Bizi naiak lege zorrotzak; Teodoro Mujikaren Errekaldeko intxaurraren itzala; Faustino Etxebarriaren Nire gazte denpora; Lino Ayestaren Ikusiak eta entzunak; Zendoiaeren Beranduko birigarroa; Kosme Lizasoren Mitxelena gogoan...

Izen eta izenburu-pilla onekin aspertu zaituztedala badakit. Baiña ori nai nuan, or zer ugaritasuna dagoan oartu zaitezten. Ugalmen ori ez da naikoa izan, ala ere, *Historia de la literatura vasca* ortan, eta besteetan, leku pixka bat eman dezaioten.

Zergatik ote? Kaskarrak diralako? Baditeke; baiña bada kaskarragorik berak goralpenez aitatzen dutenik. Are geiago: liburu oietako batzuk erderara itzulita ere ez lukete gaizki emango. Orduan, izkuntza nolabaitekoa dalako? Ez, noski; euskera bizi, jator, dotore eta aberatsa dute. Zergatik, bada? Agian egille oiek eskolatu gabeko jendea diralako. Lurralderik geienetan, literatura eskolatuak egiten dute; ez eskola gabeak. Erdal erririk geienetan ala izan da, eta gure artean bestela izan ditekeala ez

degu pentsatu ere egiten. Orixe bai benetako morrontza dala: besteen begiekin mundua ikustea. Orain berrogei ta bost urte Arantzazun esan nuana datorkit burura:

“Nunca tendremos capacidad de valorar el tesoro de humanidad y espíritu que entraña un idioma que hace de los analfabetos creadores de literatura”.

Bolara ontan asko itzegiten da kanpotar langilleak gure artean duten guruzbideaz, beren paperak ezin lortuz. Gauza bera degu liburu auekin ere. Ez dira Ecuador-eko umeak; etxeakoak baizik, gure izkuntzaren eta izakeraren santutegiak izan diran baserrietan sortuak. Baiña ez ditugu etxekotzat artzen; ez ditugu besteekin eskubideetan parekatzen; ez diegu nortasun-agiririk ematen; sasikoak balira bezela tratatzen ditugu... Zein atetan jo bear da, baztertutako ume auen paperak bideratzeko? Edo-ta ain estu lotzen gaitun *Ley de Estrangería* ori aldatzeko?

Baiña itzul gaitezen leengo bidera. Uztapideren leengo liburuak prosazkoak izanik, ez-ustekoa eman zuten; eta arek bere burua beartuta ikusi zuan bertso-liburu bat osatzeko. Egin ere egin zuan, baiña etzion izenburu egokirik jarri: *Sasoiá joan da gero*. Lan ori egiteko garai ohea leenago zuala esan nai zuan.

Baiña jendeak eldulekua or aurkitu zuan liburu orri kritika egiteko. Liburu onek badu, ala ere, beste zerbait: presaka eta aguroegi egin zala. Konpromisozkoa zanez, leenbaileen bukatu nai.

Bertso-sail oiek orain irakurrita, nik Manuelen beste alderdi bat ikusi det. Ura ez dabillega lore billa, olerkia egin bearrez. Bertsolari-olerkarietan iru izen ospatsu ditugu: Bilintx, Otaño eta Xalbador. Oiek bai; oiek, munduko poetarik geienak bezela, edertasunaren dizdira nun ikusi eta nola adierazi ari dira. Estetikaren bidetik dijoaz. Baiña gaiñontzeko bertsolariak ez diote orri begiratzen. Alkarrekin ari dirala, dialektika batean sartuak dira, nork nor menderatuko duan. Ortik bertso-munduan erabiltzen diran esaera batzuk: ziria sartu, ezten zorrotza eta abar.

Eta bakarka ari dirala, itz gutxi eta esan-nai aundia nai izaten da. Erderazko esaera: *Insinuar es el arte*.

Ontan gure Manuel maisua zan, bai plazetan, bai prosaz ari dala eta bai *sasoia joan da gero* jarritako bertsoetan ere. Ortik jo dute beti bertsolariak. Xenpelar maisua zan ortan. Jokabide ori dute, baita ere, esaera zaararak, bai gureak eta bai kanpokoak. Esaerak eta bertsoak, izan ere, zugaitz beraren adarrak dira. Leen aitaturako Bilintx, Otaño eta Xalbador, berriz, kanpoko aizeak arnastu zituztelako-edo, berrikuntza bat ekarri zioten bertsolaritzari.

Gauzak ala izanik, bertsolarien asmoak eta intentzioak zer diran kontuan artu gabe, gure asmoen eta intentzioen arabera epaitzen ditugu sarritan. Orain urte-mor doa Arantzazun esan nuana:

«...el bertsolarismo es para todos nosotros un mundo nuevo en el que no valen los criterios preconcebidos... Porque ni el pueblo, aunque a veces lo logre accidentalmente trató nunca de hacer poesía, y es una injusticia juzgarle por lo que no fue su intención, ni sus temas son esencialmente veneros de poesía...».

Beste auzi bat emen daukagu, beraz: bertsolaritza nola neurtu eta juzkatu bear dan; baiña ez degu gai ontan bear aiña aurreratu.

Uztapideren beste alderdi bat biotza da. Bere orrialdeak, bai bertso eta bai prosazkoak, maitasuna dariote. Maite zituan arek etxeakoak, erria, erritarrak, izkuntza, Euskal Erria, bertsolari lagunak, bertsozale jendea, izadia... Au edo ori zala-ta, begiak busti zitzaizkiola irutan-edo aitortzen du. Bai; gizon kopetillun arek biotza piku ondu bat bezin biguiña zuan.

Leen esan bezela, bi Uztapide ezagutu ditut nik, beraz. Bat aragizkoa, bera zan bezelakoa, aren liburuak prestatzerakoan sekretariotza egin nionez. Kristau argia eta apala. Bigarrena, berriz, bere liburuetan azaltzen zai-guna. Biotz aundikoa eta leiala. Arrigarria da mendian sortutako ume batek olako nortasun aberatsa nola izan zuan. Orregatik, berak bere Zestoari jarritako bertsoen

asieraz baliatuko naiz orain, itz aspertu oni bukaera emateko:

Nundikan nora sortu ziñan zu
olako gizon prestua?

Presentación del libro *Prioro, cuna de la trashumancia*, en Prioro, León, a 12 de agosto de 2001. De izq. a der.: Antonio Zavala, señor alcalde de Prioro y Fructuoso Casquero "Toso".

Elkarrizketa

(Elkarrizketa au *Jakin* aldizkarian agertu zan, 2001-eko iraila-urrian, Joxerra Garziak eraginda. *Sekula elkarrizketatu gabeko gizona* ipiñi zion izenburua. Ori ez da batere egia; makiñatxo bat aldiz elkarrizketarik egin izan didate, bai euskeraz eta bai erderaz, bai aldizkari-egunkarietarako eta bai irratirako eta telebistarako ere. Galderak Joxerra Garziarenak dira, eta emen berak idatziz bialdu bezela kopiatzen ditut; erantzuerak neronek idatzi nituan eta neronek papereratu bezelaxe ezarriko ditut.)

–Tolosan jaioa zaitugu zu, 1928an. Bost senide zineten. Zer geratu zaizu gogoan zure umearotik, etzeko girotik?

–Sei senide giñan; ez bost. Baiña anai bat amazapi urterekin il zan, sasoi ederreko mutilla. Eta arreba orain urte t'erdi. Lau gera, beraz, bizirik. Nere aurtzarotik eta etzeko girotik zer geratu zaidan? Oroitzapen on asko. Urterik zoriontsuenak ordukoak izaten ditu gizakiak geien-geienetan; eta nik ere bai.

–Ba al zegoen zuenean gero hartu duzun bidea hartzera bultza zintzakeenik? Aitaren aldetik, amarenik? Anai-arreben artean solas-giro berezirik?

–Ezer gutxi zegoan gure etxean ni ortaratzeko. Bertso zaarrik ere etzan gurean ezagutzen. Bilintxen *Ja-jai* izenekoak edo olakoren bat edo beste, gure amak kantatzen zituan, donostiarra zanez. Aitaren eragiñik apenas izan nuan, nik amar urte nituala il zan bera eta. Amarenik askoz geiago. Arek erri-jakinduria eta erri-izkuntza asko estimatzen zituan. Nola? Bera umeetan bere amaren jaiotetxera joaten zan: Zubietako Zugaztira; eta bere aitona-rengandik-eta esaera eta kontu asko jasoak zituan; gero guri kontatzen zizkigunak. Adunatik ere gauza asko zituan ikasiak. Guretzat, izan ere, gure bigarren erria zan Aduna. An izaten giñan udara pasatzen.

-Hainbesteko garrantzia izan al du zuretzat Aduna?

-Bai. Ango festetan entzun nituan nik leenengo aldiz bertsolariak. Aietako bat Asteasuko Bautista Ondartza zala uste det. Euskera ere, Adunakoa geiago dedala uste det, Tolosakoa baiño. Tolosan, izan ere, gure gurasoen gizaldiak dana euskeraz egiten zuan. Guk, berriz, dana erderaz. Gauza arrigarria da gizaldi batetik bestera gauzak nola alda ditezken. Baiña udaran Adunara joan eta euskera ikasi egiten genduan; eta, denbora berean, erdera erakutsi ere bai.

-Leku ederrean geratzen da, orduan, zure jaioterria...

-Baiña askotan esan izan dedana: Tolosa izan ez baltz, ni ez nintzan bertso biltzen asiko. Txikitandik ikusten bainituan nik Tolosan bertso-paper saltzailleak. Eskola-pioetatik etxera bazkaltzera ninjoala, bat edo beste an izaten zan kantari larunbatetan, merkatu-eguna egun orrekin izaten da eta. Bertso-saltzaille auek dira umetan nik ikusi eta urteen buruan bidea erakutsi zidatenak.

-Bertso-paper saltzaile haiek eragiten zizuten lilura horretatik nola pasatu zinen, ordea, bertso-paperak bildu eta argitaratzera? Gogoan al duzu nola eskuratu zenuen zeure lehen bertso-papera?

-Jesuita sartu ondoren, 1954 urtean, udarako oporretan, larunbat eguerdi batez, Tolosara joan eta antxe zan bertso-saltzaille bat. Paper bat erosi nion. Baiña ez nuan apuntatu eta orain ez dakit paper ori, nik neronek Tolosan erositako paper ori, zein dan. Bertso-saltzaille ura, ordea, badakit nor zan: Pello Saikola bertsolaria. Aren bertsoekin *Auspoo*-ren liburu erdi bat bete nuan andik urte batzuetara.

Eskutitz batean ere orixe eskatu nien etxekoei Oñatik, Burgosko probintziatik: Tolosako merkatura bertso-saltzaileren bat azaltzen bazan, kanta-papera erosteko faborez, eta bialtzeko. Bi, beintzat, bialdu zizkidaten: bat, Tolosako Tximela bertsolariak Izaskungo Amari jarritako bertsoak, beraren koronazioa orduan izan zan eta; bestea, berriz, Ramos Azkarateren *Galtzaundi* izeneko bertsoak.

Beste au ere oso gogoan det. Gu Tolosako parroki-plazan bizi giñan. Igande batean goizeko zortzietan, ni artean oean nengoala, norbait kantari entzun genduan. Nor ote zan? Bertso-saltzaille bat. Estropadak pasa berriak ziran, eta Ondarribiak irabazi. Talde onen goralpe-
nez jarritako bertso-sailla saltzen zuan arek. Gu mezeta-
ra joan giñanean, gizon ura artean antxe zegoan, eliz-ata-
rian; eta mezetara sartu-atera zebillen jendeak, erosi egi-
ten zion papera. Nik ez nion erosi. Baiña urteen buruan,
ni bertso biltzen asi ta gero, aita Justo Mari Mokoroaren
arriba batek, Isidorak, paper ori eman zidan, seguru as-
ko berak mezetara zijoala erositia.

**-Gogoan al duzu eskola hasi aurretikako zerbait, bereziki mar-
katu zintuenik?**

Etzait orain ezer bururatzen, iru urterekin-edo asi
nintzan eta. Leenengo, orduan asi berria izango zan eta
escuela vasca izeneko batera bialdu ninduten. Orduko
ikastola izango zan. Baiña berealaxe aspertu nintzan an.
Zera esan omen nuan: nik ez nuala neskekin eskolara jo-
an nai. Baiña egitazko arrazoia beste bat izango zan: nik
nere zaarragoko anaiak zijoazen tokira joan nai nuala. Je-
susen Biotzaren Anaiak zuten ikastetxera, alegia. Ara jo-
aten asi nintzan, bada. Gertuan genduan, izan ere, ikas-
tetxe ori. Ango jolas-tokia etxeko leioetatik ikusten gen-
duan.

**-Hermanos del Sagrado Corazón ikastetxean izan zenituen le-
hen eskolak. Handik, berriz, Eskolapioetara. Zer moduzko ikaslea
zinen?**

Batxillerra egitearren joan nintzan Eskolapioetara.
Goizeko zortzietan sartzen giñan; eta illunabarreko zazpi
t'erdietan atera. Eguerdian, ordu t'erdiko tartea bazkal-
tzeko. Zer moduzko ikaslea nintzan? Estudiatzen nuan,
bai, baiña leer egin gabe. Pasamodu on batera iritxi eta
naikoa. Etxera joan eta historia eta literatura estudiatuko
nituan; baiña matematikak, kimika eta oiek ez. Nere gus-
tuak nundik nora zijoazen oso agerian zegoan. Jolasak,
berriz, futbola, batez ere, eta pelota piska bat. Baiña oiek
baiño geiago mendia. Mendiarekin zoramena neukan nik

orduan. Eta gero ere bai. Mendian, berriz, nekazari eta artzai askorekin topo egiten genduan, orduan orain baiño geiago, bai Euskal Errian eta bai atzerrian ere, ontan bizi izan naizen urteetan. Jende orrekin izketalditxo bat egin gabe ezin utzi. Izketaldi oiek ere bultzatu ninduten bide ontan sartzera.

-Zortzi urteko arrapatu zintuen gerra zibilak. Oroitzapenik ba al duzu hartaz? Orduan bizi izandakoak dira oroitzapenok, edo geroa, historia-lanetan aritutakoan biziberrituak?

-Oroitzapen asko ditut. Zortzi urteko ume baten begiak oso txorrotxak dira, izan ere, olako gertakariak jasotzeko eta barruan gordetzeko. Nik nere oroipenak, eta nere adiñekoek berenak, orduan ikusitakoak etzaizkigu, ez, bizi geran artean aaztuko. Ikusi ez-ezik, entzun ere bai. Gerran ibilitakoak gauza asko kontatzen baitzituzten. Urte aietan alde batekoak, bakarrik, beste aldekoak ixil-ixilik zirala. Baiña ondoren auek ere bai. Kontaera oiek orduan jaso, eta gero, andik laster, zera ikusi nuan: bazegoala an gaia edo arrobia liburu interesgarririk egiteko.

-Gero jesuita sartu ziñan.

-Amazazpi urterekin joan nintzan jesuita, bai. Leenengo Loiolara. An inguruko auzoetara joaten giñan ostegunetan dotriña erakustera. Neri Urrestillara tokatu zitzaidan. Gustora joaten nintzan. Nere aldean askoz obeto itzegiten zuten euskeraz ango neska-mutillak, ni baiño gazteagoak izan arren. Mendira ere joaten giñan. Eta ango baserritar-jendearekin itzezin ere bai. Batean, gogoan det, Oñatzera igo giñan. Agure batekin topo egin genduan. Nere bi lagunak, erdaldunak biak, zerbait esan zioten. Eta berak onela erantzun zuan: "*No entender*". Orduan aiton-amona asko zan erderaz tutik ere etzekiana. Euskal giro ori arnastu egiten zenduan; eta artarako sentsibilidatea izan ezker, zure barrenean bere kutsua uzten zizun. Neri beintzat orixe gertatu zitzaidan Loiolan pasa nituan urteetan: joan berrian bi, eta gero beste bi, tartean Urduñan pasa nuan urtea zala.

Urduñan ere berdin. Opor-egun guzietan mendira. Eta topo egiten genduan jendearekin itzezin. Erderaz, or-

dea. An iru probintzitan ibiltzen giñan: Bizkaia, Araba eta Burgos.

Ondoren, 1950-an, Burgosko iparraldean dagoan Oña errira. An ere berdin: alde batetik estudioak; bestetik, gure ibillaldiak ara eta onera. Ikusgarria da lurralde ori ere: La Bureba, Tobalina, Caderechas, Valdivielso, Obarenes mendiak... Nun-nai gazteluren bat edo eliz erromanikoren bat... Eta jende jatorra. Bueno, egia esan, nik lurralde guzietan arkitu det jende ona eta gauza asko erakusten dizuna. Nere txolarteetan istoria piska bat ere ikasten asi nintzan; eta ia-ia bide ortan sartu ere bai. Artara ezkerro, bertso zaarrak biltzea beste batentzat geldituko zan.

-Hori, ordea, ez zen horrela gertatu, zorionez. Nola hasi zinen, bada, bertso zaharrak biltzen?

1953 urtean, Xabierrera etorri nintzan, iru urterako. Emengo ikasle gazteenei eskolak ematen nizkien. Bertso zaarrak biltzen emen asi nintzan. Mutiko baserritar bat bazan bere etxeko kanta-paperak sarritan aitatzen zitua-na. Ekartzeko, bada, aiek esan nion, Eguberrietako oportetatik itzultzerakoan. Ekarri zizkidan. Ogei ta bost bat bertso-paper ziran. Orduan nik *regla de tres* bat egin nuan: baserri batean orrenbeste badago, Euskal Erri guzian zenbat? Leenengo kartaz asi nintzan biltzen: nere ezagun batzuei eskatu, alegia. Batzuek zerbait bialdu ere egin zidaten. Adibidez, Balentin Enbeita zanari ere Xabierretik egin nion eskutitz bat, bertsoak eskatuz; eta bai berak bialdu ere. Gero, udarako oportetan Loiolara joan eta andik saiatzen nintzan.

-Zer moduzko harrera egiten zien jendeak zure eskarieri? Laguntzarik izaten zenuen, ala bakar-bakarrik jardun behar izaten zenuen lan horretan?

Garai artan, bartolokeri oiek biltzea parregarri gelditzea zan askorentzat. Ori zertarako? Egia esan bear badet, neri orduan animo geiago eman zidaten erdaldunak, euskaldunak baiño. Auek, izan ere, garbizalekeria artean ere indarrean zegoanez, bertsoen euskera mordoilloa etzuten begi onez ikusten. Alakoei erantzuna ematen diet

nere leenengo itzaldian; 1956-an Arantzazun eman nuan artan. Erdaldunak, berriz, aurre-iritzi oker ori ez baitzuten, onelatsu esaten zidaten: «Egin zazu lan ori; orrek gero eta geiago balioko du eta».

-Zure ikasle ibilbidea, ordea, ez zen Xabierren amaitu. Norahi joanda ere, nola edo hala moldatzen zinen, beraz, bertsoak biltzen segitzeko.

Xabierretik Oñara joan nintzan berriz ere, beste lau urterako. Andik udarako oporretan Loiolara edo Donostiara etortzen nintzan, eta segi biltzen.

-Otañoren Alkar eta Urruzunoren Ipuiak erabakigarriak izan omen ziran zuretzat. Zergatik? Nola egin zenuen topo bi liburuokin?

-Oiek Oñan irakurri nituan. Gure estudio-etxe guzietan, izan ere, euskal liburutegi bana genduan, naiz eta alako urteak ziran. Ura beti zabalik egoten zan, nai zuanak artu, bere gelara eraman eta irakurtzeko. Nik orrela irakurri nituan oiek, eta beste batzuk ere bai. Nik garbizalekeria, *uzkurtza*, *bakalduna*, *Ama Neskutsa*, *gentza* eta olako itzak ezin irentsi nituan. Orrelakoak idatzi eta euskera ona zan. Alako artifizialkeria ez nuan nik maite. Beste bi liburu oietan, berriz, euskera naturala aurkitu nuan, eta beste aundi-uste oiek erabiltzen zutena baiño askoz aberatsagoa.

-Jesuiten ikasbidea, beste ordena batzuetakoen aldean, bakar zalea omen da. Zure lana bakar-bakarrik egin duzu zuk ia beti. Jesuiten eragina al da hori, zure berezko joera, edo halabeharrek derrogortu zaituzte hala jardutera?

-Ez dakit, ba; nik ala egin det. Baiña garaian garaiko kontuak izaten dira. Ala, ni asi nintzanean, eta bai geroagoko urteetan, gizon bat lan ortarako jartzea, eta ondoren beste lanik gabe uztea ere, oso aurrerakoia izatea zan.

-Meza berria 59-an. Egun artako oroitzapenik?

-Urte artako uztaillaren 30 apaiztu. Biaramonean, San Inazio eguna, Loiolan meza berria. Eta abuztuaren 11-n Tolosan.

Egun ontako oroipena badet. Meza, bazkaria eta jendearekiko arreman guziak bukatu ondoren, etxera bildu

giñan. Leen esan bezela, parroki ondoan zan gure etxea. Ia gaueko amabiak ziran. Miradoretik kanpora begira jarri nintzan. Eta orduan, alboan dan *Zeru-txiki* tabernatik gau-pasazale batzuk kantuan asi ziran. Zer kantatuko eta Ramon Artola tolosar bertso-jartzaille oparoaren bertso batzuk: «Bedeinkatua izan dedilla / sagardoaren graziya...». Eta andik bi urtera bertso-sail orrekin eman nion nik asiera *Auspoa* saillari, leenengo liburu orri *Sagardoaren graziya* izenburua erantsita.

-Apaiz berri ziñala Balentzian ere izan omen ziñan.

-Balentzian urtebete egiten genduan, Gandia errian. Ura ere lurralde ederra da. An mendia eta itxasoa, biak genituan. Orduan orain ainbeste turista ez baitzegoan, ango plaia luzeetara neguan ere joaten giñan. Baiña paseatzera. Kilometroak egiten genituan. Eta mendietara ere bai: Monduber, Mongó, Azafor, Aitana, Mariola... "*Sierra de Mariola, llena de flores...*" ederki kantatu ere bai. Bost laguneko taldea giñan. Iru gipuzkoar eta bi napar. Auetako bat Kodes ingurukoa. Orregatik, tontor guzietatik Kodesko Ama Birjiñaren gozos izeneko kantak kantatzen genituan: "*De la celestial Sión / donde habitas y nos ves, / Madre de Dios de Codés, / échanos tu bendición*". Gure mendi-talde orri ere *La celestial Sión* deitzen genion. Arremanak ere izan nituan ango erri-jendearekin. Adibidez, igandero ango baillara batera joaten nintzan meza ematera: Marchuquera Alta. Ango Gabon-kantak bildu nituan. Kopla-sail luze bat; aietako bat auxe: "*Quisiera asistir a misa / y también a los maitines, / sólo por ver a José / cercado de serafines*".

Balentzianoz itzegitera ez nintzan iritxi; baiña geiena ulertzera bai.

-Zer moduzko sermoilaria izan zara zu zeu?

-Eskas samarra. Izketarako abildade gutxi daukat nik, bai euskeraz eta bai erderaz. Nik nere barruan ez det iztik entzuten; gauzak ikusi egiten ditut. Orregatik, izketan asterakoan, nik nere barruan ikusi egin ditudanentzat itzak billatu bear ditut, eta lan orrek denbora eskatzen du; izketak ez dit ortarako astirik ematen. Orregatik, gaur erantzun bearrak biar gogoratuko zaizkit. Ori, alde

batetik. Bestetik, berriz, ni jendearen aurrean kuxkurtu egiten naiz. Ez naiz plaza-gizona, zoko-gizona baizik. Ortaz gainera, nere burua sarritan neke-neke eginda egoten da. Egoera ortan zaudela predikatzen asten bazera, ez dezu lan onik egingo.

-Zoko-gizona izateko, makina bat aldiz hitz egin behar izan duzu, eta izaten duzu jendaurrean. Nola moldatzen zara horrelakotan?

-Batean, gogoratzen naiz, liburu baten pruebak zuzentzen ari nintzan egun aietan, eta emengo basilikan predikatu bearra izan nuan. Iru itz alkarren segiran esaten ezin asmatu, eta ura zan parregarri gelditzea! Asmo sendo bat artu nuan bertatik: andik aurrera nere itzaldi guziak idaztea. Geroztik ala egin det. Berotasun eta bizitasun aldetik galdu egingo dute orrelako sermoiak; baiña askoz garbiago, zeatzago eta laburrago itzegingo dezu. Ala, nik nere homilia esaten ari naizela, edo obeto esateko irakurtzen ari naizela, jendea adi-adi ikusten det.

-Zure lan eskerga biltze-lana izan da... Nondik hasi zinen?

-Galdera orri leen erantzun diot. Asi eta segi. Bein baiño geiagotan esan izan det nik ari-mutur bat ikusi nuala, eta artatik tiraka asi nintzala, baiña ez nuala uste alako mataz aterako zitzaidanik.

-Garrantzirik ematen al zitzaion biltze-lanari?

-Batzuek ematen zioten; beste batzuek ez. Batek zera esan zidan: «Zuk bildutako material ortatik aukerapen bat egin, antologia bat, eta naikoa da». Beste batean, Sebastian Salaberriarekin nintzan. Arek bere *Neronek tirako nizkin* liburuarekin irabazi zuan *Agora* saria eta ura jasotzera lagundu nion. Baiña andik irteerakoan, gizaseme batek eraso zidan: nik bildutakoak etzutela argiratzerik merezi, eta abar eta abar. Baiña nik ez nien orrelakoei kasorik egiten. Eta bestetik, berriz, baziran nere lana txalotzen zutenak.

-Indiara misiolari joateko eskabidea non eta zergatik egin zenuen?

Batean, Urduñan nintzala egin nuan. Nik orduan emeretzi urte izango nituan. Nere eskaerari etzioten kaso-

rik egin. Ni artean ume mukizu bat nintzala pentsatuko zuten, eta arrazoi osoa zuten, bai.

Gero andik bost bat urtera berriz egin nuan. Probinzuala Indian izana zan, eta etorri eta ango berri ematen ari zitzaigun ikasleei. Beste gauza askoren artean, zera esan zigun: an bazala aita xaar bat, katalana bera, Gujerrat aldeko istoria, literatura eta abar aztertua, eta ondorengo bat nai zuala, bere lanari jarraipena emango ziona. Nik nere burua ortarako eskeiñi nuan, bada. Aldi ontan ere etzidaten kasorik egin. Baiezkoa eman izan balidate, an ere bertsolariak bai omen dira, bat-batean bertsoan egiten dutenak, eta aien emaitzak biltzen, aztertzen eta argitaratzen aaleginduko nintzan, emengo bertsoekin egin dedan bezela. Gizakiaren bizitzak bide-gurutze asko ditu, eta oietako batean gertatu nintzan ni orduan.

-Ramon Artolaren Sagardoaren graziya izan zan Auspoko lehen alea, 1961ean.

-Orrekin asi nintzan, bai. Gaur beste modu batera asiko nintzan. Baiña nolabait ere asi egin giñan, eta pozik. Zalantzan egotea izaten da txarrena. Asi eta segi egin bear da. Naparrak esaten dutena: *siempre p'alante*. Nik ori egin det: estrapozaok egiñagatik, zutitu eta aurrera beti.

-Txirrita, Pello Errota, Xenpelar eta gainerako bertsolari handiei buruzko liburuetan, berriz, biltze-lana baino zerbait gehiago ere badagoela esango nuke!...

-Bai; batzuek diotenez, nik biltze-lana egin det; ez aztertze-lana. Ori iñozokeri bat esatea da. Bildu egingo badezu, leenago azertu egin bear dezu. Bear dituzunak nun dauden batere ez dakizu. Eta orduan asten zera, eiz-zakur bat bezela, usaia andik eta emendik artu eta aren atzetik sasi-tarte guzietan barrena. Era ortan, zenbat ibillera batetik bestera kalean eta mendian; zenbat ordu liburutegietan eta artxiboetan; zenbat jenderekin itzegin; zenbat orri eta eskutitz idatzi; zenbat alkarrizketa grabatu!... Makiña bat kolpe uts eman ere bai; makiña bat lan egin eta ezer ez. Esku utsik datorren eiztaria bezela, alegia: mendietan barrena ibili eta ezer gabe etxera. Ezer gabe ez; jenio txar aundiarekin baizik. Erderaz *trabajo de*

campo esaten zaio orri, eta lan astuntzat eta txalogarritzat daukate. Orren astuna ez balitz, geiagok egingo lukete. Eta ori dana, leen ezagutzen etzana ezagutu arazteko. Leen materialak eskeiñi, alegia. Lanik bearrezkoena orixe da eta. Eta bai aztertze-lana ere.

Aztertu eta bildu, izan ere, lan baten bi alderdiak dira. Aztertzea zer da, bada? Bestek argitaratuko lanetan sartu, bere langelatik atera gabe fitxa batzuk idatzi, komentario batzuk prestatu eta oiek itzaldi batean esatea? Eta plagio egiten ez badizute, gaitz erdi. Neri makiña batek egin dit ori. Besteren lanaz baliatzea da ori. Baiña eskerrak eman bearrean, berak dira azterlari jatorrak; eta zu, biltzaille ziztrin bat. Leengora nator: aztertzea eta bilteza lan baten bi alderdiak dira.

Txirrita, Pello Errota, Xenpelar eta abarrekin, aien bizitza aztertu det, eta beren biografia idatzi. Berdin Bilintx, Pedro Maria Otaño, Udarregi eta beste askorekin. Batzuek biografia luze bat idazteko gaia eman dute; beste batzuek, berriz, laburra. Baiña bein ere ez da azterketarik falta izan. Eta gero, orrialdeak eta orrialdeak idatzi.

Txirritaren bizitzarekin sail bat eman berria dute telebistan. Marrazki bizidunetan, alegia. Ori prestatu nai zutela eta nigana etorri zan ortan zebillen bat, illoben baimena nai zuala-ta. Nik zera esan nion: «Illoba oiek osabaren bertsoengatik zer esanik izango dute. Baiña bertsoak, liburuaren orrenbeste orrialde betetzen dituzte. Liburuaren prosa guzia, ordea, nere-nerea da. Eta prosak, ikusten dezunez, orrialde geiago betetzen ditu, askoz ere». Olakorik etzutela pentsatu eta besterik gabe joan zan nere bisitari ori. Baiña beren sail ori prestatu zuten eta eman ere bai. Baiña ezer geiago itzegin gabe; nere baime-nik gabe, beraz.

Baiña beste liburu batzuetan ere, aztertu eta bildutako lanez gaiñera, beste lan paralelo bat ere egin bear izan det. Karliten leenengo eta bigarrenengo gerrari buruzko liburuetan, adibidez. Baita Afrikako eta Kubako gerrari buruzkoetan ere. Bertsoak eskeiñi ez-ezik, istoria aldetik komeni diran argibide guziak eman ere bai. Aztertu ga-

be ez da ori egiten. Eta ori egin gabe, ez dira bertsoak ondo ulertzen. Eta idatzi gabe ere ez. Biografia eta estudio oiek idazlanak dirala uste det.

-Beste jenero batzuk landu dituzu. Gustokoena zein duzu?

-Danak ditut gustokoak. Bestela ez nituzke landuko. Eta balio berdintsua ikusten diet: arbol beraren adarrak baitira; erri-literaturaren emaitzak danak ere.

-Beste edozeinek zuk dakizunaren laurdenarekin sekulako teoria osatuko zukeen aspaldi. Zuk, ordez, ez dakit teoria gorrotatzen duzun, ala teoria egiteko joerari eutsi egiten diozun. Bildu dituzunak bilduta, ez al duzu ikusten corpus hori aztertu eta arrasto teoriko batzuk ateratzeko premiarik?

-Nik ez det ortarako astirik izan. Teoria pixka bat egin det. Oiartzunen eman nuan itzaldia, adibidez: *Pensamiento intuitivo y discursivo en la poesía popular vasca*. Mokoroaren liburuari egin nion itzaurrean, berriz, esan-modu edo modismoei buruz jardun nintzan. Baiña leen esana: denborarik ez det. Leen pausoa eskuratu ditugun materialak argitara ateratzea da. Eta gero gerokoak.

-Zuk bildutako esaera zaharren bilduma berria da nire libururik kuttunenetakoa. Nik behintzat balio literario handia ikusten diot liburu horri (ere).

-Eskerrik asko. Baiña nerea baiño ugariagoa dezu Gotzon Garaterena. Nere bi liburu oiek berriro argitaratu bear lirakela esaten dit Joakin Berasategik, aspaldian agortuta daude eta. Zerbait egingo degu. Baiña beste esaera zaar batzuk eskuratu ditut, eta ez dakit zer egin. Edo leengo biak atera, eta aietara geroztik bildutakoak erantsi, ala irugarren liburu bat argitaratu.

Beste batzuek, berriz, *Auspoa*-ren liburuetan prosazkoak dituzte gogozkoen. Prosa jator, bizi eta aberats ori, alegia. Euskeraz pentsatutako euskera, alegia, euskera ori urritzen ari zaigu eta.

-Argitaratu gabeko material mordoak eduki behar duzula oraindik dio jendeak...

-Nere artxiboarekin mito bat egin da. Ez da jendeak uste duan bezin ugaria. Gauza asko daude oraindik argi-

tara ateratzeko. Baiña urrengo bost urtean geien-geiena ateratzeko asmotan naiz, Jaunak osasuna ematen badit.

-Zer derizkiozu garai batetik hona bertsoaritzak egin duen bi-deari?

-Ez dakit zer esan. Garai batean bertsolari-saiotara joaten nintzan. Aspaldian ez naiz izan. Bertso zaarrekin naikoa det.

-Juan Mari Lekuonak Basarriren proiektua deitzen duena ote da gero Amuriza, Egaña eta abarren bidetik mamitu dena?

-Ez dakit zer esan. Baiña Basarrik proiekturik bai al zuan? Arek an eta emen bertsoaritzari buruz idatzitako idazlanak bildu nituan nik, eta liburu batean argitarata eman. Gai orretaz arek idatziak eta nik aurkitu ga-beak izango dira, ala ere, beste batzuk. Basarriren prosa nolakoa zan jakiteko, orixe da liburu bakarra. Argitaratutakoan, Lekuonak liburu ortaz baliatu zan bere lan ori egiteko, *Basarriren bertsolari proiektua* izena erantsiz. Lekuonak ondo egin zuan; baiña gero jendeak gei-ago irakurri eta aitatu du Lekuonaren lana, Basarriren liburu bera baiña. Irakurri dezatela Lekuonarena; baiña gorago joan, iturriraiña alegia, eta Basarriren prosa ere irakur dezatela.

-Bat-bateko bertsoaritzari dagokionez, zein dira, zure ustez, XX mendeko mugarririk garrantzitsuenak?

-Zerorrek ere badakizu ori nik bezin ondo edo obeto. Zein izango dira, ba? Txirrita, Uztapide, Basarri, Xalbador, Lasarte, Lazkao-Txiki...

-Lehenago ere aipatu dugu, baina non dago eta zer da zure artxiboa. Zer material klase da?

-Materialik baliotsuena bertso-paperak izango dira. Sarritan, salbatu dan ale bakarra. Eta betiko galdu diranak, zenbat izango ote dira? Urrena, bertso-kuaderno batzuk. Nere apunteak... Liburuak... Zinta batzuk...

-Zer ordenamentu dauka?

-Azterlari guzien edo geienen paperak izan oi dutena: eskuratu alean, leku bat ematen diezu, eta besterik ez.

Biltzen ari zerala, izan ere, aurrerantzean zer eskuratuko dezun ez dakizu. Ez daukazu artxibo-proiekturik egiterik. Ez dezu artxibo ori denborarekin artuko duan osotasunean ikusten. Orregatik, nerea ez da artxiboa, karpeta-pilla bat baizik. Olako bilketak pillatu ta gero ordenatzen dira jendearentzat. Artxibo gero biurtzen dira. Nerearekin ere berdin egin bearko da. Ortan asten danak ez du lan erreza artuko. Laberinto bat irudituko zaio. Neretzat ez; neretzat ez da laberintoa. Nik badakit gauzak nun dauden. Orixe da azterlari geienen ordena: berak badakitela gauzak nun diran.

Nere artxiboarekin zerbait egin nairik etorri zaizkit pare bat aldiz. Baiña etorri diran oiek, berak aurretik gauzak pentsatuta eta erabakita. Nerekin izketan asi eta kondizioak berak jarri. Baiña kondizio oiek okerbidetik zijoazenak, nere iritzian, eta ez degu ezer ere egin. Nik kondizio oiek kentzen aalegindu, eta berak kentzerik ez nai, berak asmatutakoak ziran eta. Orrela ezin ezer ere egin. Zergatik ez dira aurretik ezer pentsatu gabe etortzen? Baiña ni etsita nago. Gelditzen zaizkidan urte-pizarretan pakean utzi nazatela; eta gero nai duanak nai duana egin dezala nere paperekin.

-Kanpotik begiratuta, gizon batek egin dezakeen guztia eta askoz gehiago egin duzu zuk. Zuk zeuk, hala ere, izango duzu egin gabe utzitako zerbaiten damurik.

-Asko, gaiñera. Laguntza apur batekin askoz geiago egin zitekean. Euskal Jaurlaritzako ateak bi aldiz jo ditut nere egitasmo bat azaltzearren. Erri-prosa ori nola ugaldtu, alegia. Bietan idazki bat utzi ere bai. Baiña ango jaunak ez didate erantzun ere egin. Neri gauza bitxia gertatu zait: erri-jendea konbentzitzen det, eta bertso zaarrak esatera eta kantatzera, eta baita idaztera ere ekarri det. Baiña jende eskolatua ez dakit nere esanetara jartzen. Nere errua izango da.

-Zuk lehenago ere dezentetan erabili izan duzu erdera...

-Dezentetan ez; gutxiegi erabili det erdera. Beranduegi ikusi det ori. *Euskal erromantzeak* liburuan, itzaurrea euskeraz eta gazteleraz idatzi nuan; eta gero, erro-

mantze bakoitzaren erdal itzulpena. Bertsio bat baiño geiago baldin bazuan, bertsiorik osoena itzultzen nuan. Ori egitearekin, liburu orrek izan du oiartzuna bai Espainian eta bai kanpoan ere. Beste liburuak izan ez dutena. Eta ori, euskera utsez daudelako. Azkuek ere, bere kantutegian, kantu guzien erdal itzulpena jartzen du. Manuel Lekuonak ere, euskal bertsoak eskeintzen dituanean, erdal itzulpena alboan jartzen die. Ori egitea eskatzen zuten liburuak badira. Adibidez, karlisten gerrateen bertso-liburuak. Damututa nago. Orrela egiñez, nik neronek nere liburuei oso muga estuak jarri dizkiet. Ala, kanpotik ezeren oiartzunik ez dator. Ori Erdal Errian.

Euskal Errian, berriz, zor zaien oiartzuna ere ukatu egiten diete. Zera esan nai dizut: askok eta askok *Auspoa* saillean sartu, komeni zaiena artu, beren idazlanetan argitaratu eta gauzak nundik artu dituzten esan ere ez. *Plagio* utsa, errespetorik gabekoa. Olakoak neri alde batetik miña ematen didate; eta, bestetik, lotsa: lotsagabeak besteeri ematen dien lotsa.

-Orain, berriz, erderazko narrazioak eta historiak biltzeari ekin diozu. Zer dela eta?

-Leen ere esan dizut kanpoko baserritar eta artzai jendearekin askotan itzegin dedala. Gustatu ere bai. Euskal Erriko jende-mota orrengan liburu-gai asko zegoala ikusi nuan; eta atera ere egin ditut. Era berean, erdal errietako jende orrengan liburu-gairik bazegoala berealaxe ikusi nuan. Baiña euskerazkoekin naiko lana banekala eta nere buruari atzeraka tiratzen nion.

Egun batez, ordea, Bilintxen pruebak zuzentzen bukatutakoan, ain zuzen, nere buru nekatuari atsedean pika bat ematearren, atera egin nintzan. Kasedaraiño joan eta an aiton batekin topo egin nuan. Humbelino Ayape beraren izena. Izketan asi eta oso gauza jakingarriak kontatu zizkidan. Etxera etorri eta arek kontatutakoak idazteari ekin nion. Ordurarte nere buruari atzeraka tiratzen nion bezela, andik aurrera aurreraka tira nion. Aiton ori sarritan bisitatu nuan, eta aren esanekin lau liburu bete nituan: *Las tardes de la Bardena* izenarekin. Aren aurre-

tik beste bat argitaratu genduan, ordea: Indalezio Zaballa: *La última trova*. Gero etorri diranak: Hilario Jarne: *Junto al fogaril de Atarés*, Aragoikoa; Justo Peña: *El pastor del páramo*, Burgoskoa; Juan Rugarcía: *En la Ribera del Cares*, Asturiaskoa; Juan Balbín; *Entre los olivos de Jaén*; Daniel Cuesta: *En la Montaña de León*. Oni libro leonés del año aitopena eman zioten 1996 urtean. Ondoren, Felix Lumbreras: *Cuando los ciegos guían*, Errioxakoa; Alfredo Caldevilla: *Una vida en los Picos de Europa*, Leongoa; Bonifacio García; *Los merineros*, Burgoskoa; Diego Rodríguez: *Aprendiz de gañán*, Badajozkoa; Eloy Tejada: *Castejón y el ferrocarril*, Naparroakoa; Francisco Argandoña: *Lezáun, pie de Sierra Andía*, Naparroakoa; eta Antonio Rodríguez: *En la reserva del Saja*, Kantabriakoa.

Bolara ontan Uztapideren bi liburu berri oiekin lanez itota ibili naiz. Atañoren *Jesusen bizitza* prestatzeak ere denbora asko eramán dit. Lotura oietatik orain askatu det nere burua. Ala, erderazko beste liburu batzuk berealaxe agertuko dira. Nungoak? Extremadurakoak bi; besteak, ikusiko degu nungoak.

Era ortako liburu asko egin ditut euskeraz. Baiña emen oiartzunik ez dute. Emen San Juan Batatzaillarearena da: basamortuan predikatzea. Erderazko liburuak bestelako arrera dute, bai. Ori ikusteak neri pena ematen dit; baiña alaxe da.

Nik, esan bezela, zalantza aundiak nituan erderazko liburu oiekin asiko ote nintzan edo ez. Baiña astera bulztatu nindutenak, bi izen aitaturko dizkizut: Uztapide eta Pedro Berrondo apaiz jauna.

Batean, Uztapideren etxean nintzala, atzerriko aitonen aotik entzundako gertakari eta pasadizo batzuk kontatu nizkion, liburu-konturik ezertarako aitatu gabe. Eta orra zer dan gizon argia izatea. Arek bat-batean onela esan zidan:

-Zergatik ez dezu kontu oiekin libururik egiten?

An gaia bazegoala bereala ikusi zuan arek. Nik erantzun nion:

-Bai; baiña zer esango du jendeak nik erderazko libururik argitaratzen asten banaiz?

Eta arek:

-Jendeak esango duanari etzaiozula kasorik egin. Gauza oiek merezi dute publikatzea eta egin ezazu.

Pedro Berrondo jaunari agertu nion nere kezka: erderaz asi eta jendeak zer iritziko zion. Eta arek:

-Ez egin jendeari kasorik. Ori lan bera da, bi izkuntzetan egiña.

Esan bezela, laster etorriko dira beste erdal liburu batzuk. Baiña euskerazkoak utzi gabe. Argitaratu gabeko bertso zaarrak ere laster aterako ditut, zenbait liburutan. Ori, noski, Jaungoikoak orain artean bezela osasuna ematen badit; eta zu bezelako iñor etortzen ez bada, denbora galeraztera.

Baiña emen ere kontu zelebrea da. Jende asko etortzen zait onela galdetuz: "Alako liburua noizko? Alakoren bertsoak aurki al ditugu-edo?". Baiña iñor ere ez dator onela esanez: "Alako lana egiteko laguntza auek emango dizkizugu". Dana nere kontura: debaldeko lana egiteaz gain, neronek pagatu bear joan-etorriak, lanaren gastuak, inprenta-gastuak, egillei pagatu neronek liburua prestatu ondoren...

-Zein da zure iritzia ahozko literaturaren balioaz?

-Erriaren arnasa ortxe dagoala. Gutxi dala uste al dezu? Eta, geiago nai baldin badezu, erriaren anima. Ori baiño geiago esaterik ez dagoala uste det.

Presentación del libro

Prioro, cuna de la trashumancia, de los HH. Casquero y Antonio Zavala, en Prioro, León, a 12 de agosto de 2001

Señoras y señores:

Presentar un libro en las fiestas patronales de un pueblo supone un honor, pero al mismo tiempo un deber: el de ser breves, no sea que quitemos tiempo a los festejos.

El tema del libro es, en el presente caso, este mismo pueblo: Prioro. ¿Es quizás una historia del mismo? Sí; pero no al modo de las otras historias de pueblos. Éstas se elaboran desempolvando viejos documentos de los archivos; la nuestra, en cambio, no cita ni a uno solo de ellos. No bebemos de fuentes escritas, sino orales.

Es que hay dos clases de historia, de las cuales la más antigua es la oral, destinada a meros oyentes y que trasmite de viva voz lo que al mismo narrador o a otros les ha sucedido. Más tarde, con la escritura, vino la otra, la escrita, elaborada por los estudiosos, basada sobre todo en fuentes escritas y dirigida a los posibles lectores.

Pero ésta más reciente, la segundona, acaparó después todos los honores. Se le ha considerado más seria y verídica, más digna y respetable, y aun la única que merecía ser tenida en cuenta. Pero seguía siendo la primera, la primogénita, la arrinconada y despreciada, la que más adeptos reunía. Son muchísimas más las horas que los hombres han pasado, y pasan, oyendo historias, que leyéndolas. Así es que, en la formación de la personalidad de cada uno, debemos más a los relatos que han entrado en nosotros por los oídos que por los ojos.

O sea que con el tema de estas dos hermanas, la historia escrita y la oral, podría escribirse un cuento pareci-

do al de la Cenicienta: en el que la tratada como tal, la postergada, era la que se llevaba los favores del príncipe, pero sin que los cortesanos, en este caso los lectores cultos, lo advirtieran.

Pero que nadie juzgue que, al hablar a favor de la historia oral, vamos en contra de la otra, de la escrita. En un ámbito cultural auténtico, debe haber espacio de sobra para que ambas convivan.

Nadie dude de que el paso de lo oral a escrito, que es lo que en los libros de esta colección hacemos, lo juzgamos importante. Si no, no nos tomaríamos tanto trabajo. Es más: lamentamos que libros como éstos no se hayan hecho con más frecuencia.

La historia oral, dada la inestabilidad de la memoria humana, puede resultar inexacta o menos fiable en bastantes de los datos. Pero comunica con mayor fidelidad la mentalidad y el estado de ánimo con que se vivieron los hechos, lo cual en la historia escrita falta o se altera muchas veces, al ser compuesta al cabo de los años.

Otra de las diferencias radica en que los libros clásicos de historia miran de arriba abajo. Ponen en primer plano a reyes y gentes de sangre azul, a generales y conquistadores, mientras que la clase humilde de la sociedad queda tan lejos que ni siquiera se le ve. Es a ésta, en cambio, a quien situamos nosotros en primera fila, dejando atrás a los jerifaltes. O sea, lo del evangelio: que los primeros serán los últimos; y los últimos, primeros.

Este cambio de puestos destaca, por poner un ejemplo, en aquellos de nuestros títulos que se ocupan, total o parcialmente, de la guerra del 36. Los libros que la historian suelen hablar del despliegue de ejércitos y divisiones, y nombran a generales y políticos; los nuestros, por el contrario, se interesan tan sólo de las andanzas del protagonista, que entonces a lo sumo llegó a cabo y ahora va dando suelta a sus recuerdos, y de sus compañeros de escuadra, que son los únicos de quien se da la filiación: nombre, apellidos, y aun el pueblo de origen. Pero las dos historias se complementan; y, sin

leer a ambas, nadie puede hacerse idea cabal de aquel conflicto.

En el prólogo de este libro salgo al paso de uno de los defectos de que puede adolecer la historia oral, con estas palabras:

«Es obvio que este tipo de historia no puede ser exhaustivo. Primero, porque ni los hermanos Casquero habrán vaciado del todo el arca de sus recuerdos. Seguro que al poco de salir el libro, y aun antes quizás, aflorarán a su memoria anécdotas dignas de haber figurado en estas páginas, y de las cuales no se acordaron a su debido tiempo. Y, segundo, porque de hacer la misma labor en la casa de al lado, hubiéramos salido de ella con mucha información nueva; es decir, con materiales para otro libro. Y lo mismo de la otra casa, y de la otra y de la otra...».

Habrán también quienes estimen un defecto lo que expreso así en estas palabras del prólogo:

«Con muy pocas excepciones, la memoria de mis informantes no va más allá de dos generaciones; de la época de sus abuelos, quiero decir...

Pero encuentro un atenuante. Ese mundo que vivieron en su infancia los hermanos Casquero y del que ahora ofrecen su testimonio, está más cerca de la Edad Media que de la era de la informática, implantada ya entre nosotros.

Por eso, las anécdotas de este libro serán muy semejantes a aquellas con que entretenían sus ratos de descanso los hombres de muchas generaciones anteriores, tanto en la cocina de casa las noches de invierno, como durante la cena en el chozo de algún puerto o a la sombra de un haya mientras el rebaño sesteaba...

Resulta así que estos relatos, casi todos ellos, como digo, de dos generaciones para acá, vienen a ser historia repetida e intemporal. Nos ponen en la mano los dos últimos eslabones; pero nosotros, analizando a éstos, podemos intuir o barruntar de qué material estaba hecha toda la cadena».

Otro aspecto de estos libros, del que se podría hablar largo, es el de su protagonista. Primero, en el sentido de que, al contrario de otras publicaciones acerca de la vida de los pueblos, las novelas costumbristas, por ejemplo, quien habla no es ningún escritor profesional, sino ese

mismo pueblo que se describe. O sea que un mismo sujeto es el héroe y el narrador.

Lo cual, trasladado al mundo de la prensa, vendría a ser como si fuese el torero quien escribiera la crónica de su corrida, o Raúl o Morientes la de su último partido. Seguro que el periódico que iniciara tal género no saldría perdiendo.

En la mayor parte de los libros de esta colección, una persona concreta cuenta su vida. Pero tras sus anécdotas se trasluce toda la comunidad de la que forma parte. A través de lo individual vemos así lo colectivo; una generación, una época, una comarca.

Pero hay dos o tres títulos, y uno de ellos es éste en que el autor o autores se proponen contar los casos y cosas de su pueblo; que toman a éste como tema y protagonista. Pero ellos mismos, los narradores, salen a escena continuamente; con lo que se nos ofrece lo individual a través de lo colectivo.

Para señalar otro aspecto, tomaremos pie en un párrafo de Baroja, escrito tras un viaje por Reinosa:

«En el comedor del hotel, mientras desayunamos, un señor extremeño habla de cuestiones de ganadería y de las cañadas, esas misteriosas cañadas para el paso de los rebaños, que sólo conocen los pastores trashumantes».

Lo comentábamos así en la presentación del libro *Los Merineros*, del burgalés Bonifacio de la Torre:

«O sea que aquel novelista, que cultivó repetidamente el género de aventuras, buscándolo tanto en la historia, con las *Memorias de un hombre de acción*, como en el mar, con relatos de navegantes a lo largo y ancho de todos los océanos, despacha así, tan de pasada, aquella veta intocada y repleta de materiales que pedían ser llevados a la literatura escrita. Se cumplía de ese modo aquello de que no le basta a uno con ser Aquiles, si no tiene un Homero que cante sus hazañas...».

Baroja podía quizás haber sido ese Homero, pero no entró por ese camino.

«...quizás porque la referencia de aquel extremeño le llegó en 1935, cuando él contaba ya sesenta y tres años, edad un tanto proveya para nuevas aventuras, incluso sean meramente literarias, y quizás porque el mar y la historia eran asuntos comúnmente reconocidos en el mundo de las letras; y éste, en cambio, aún no lo era. Pero el epíteto de misteriosas que da a las cañadas parece indicar que el tema empezaba a picar su curiosidad».

O sea que la trashumancia hubiera podido suministrar materiales para muchos libros de aventuras, por lo que es una verdadera pena que éstos no hayan sido escritos. Pero así le pasa al que, envidiando lo que ve en casa del vecino, no sabe apreciar lo mucho de bueno que tiene en la propia.

Al mismo tiempo, en los pastores que efectuaban la trashumancia, en el centenar pasado de hombres de Prioro que todos los años pateaban como si tal cosa media España en viaje de ida y vuelta, hay que reconocer un talante aventurero realmente extraordinario. Claro que lo hacían por necesidad. Pero también en lo que realiza forzado muestra uno el temple de que está hecho.

En este libro, los lectores forasteros encontrarán un testimonio más acerca de la vida de los pueblos; el vigésimo segundo de esta colección. Pero vosotros, los naturales de Prioro, hallaréis docenas y docenas de nombres de personajes conocidos, y aun de parientes vuestros, con cantidad de anécdotas.

Para los que son de alguna edad, será revivir su infancia o juventud, con lo que a lo mejor les invada la nostalgia. Y a los jóvenes que lo lean, yo les pediría que lo hagan sin juzgar si ese tiempo pasado fue mejor o peor, pero sí cayendo en la cuenta de que fue, ciertamente, muy distinto.

Quienes también alcanzan la categoría de personajes son los lobos, osos, jabalíes, zorros, gochos, burros, truchas, esquilos y demás animales, carnívoros y rumiantes, silvestres o domésticos, que veréis circular por estas páginas. Son tantos, que este libro podrá parecer un arca de

Noé. Pero no lo digo como reproche, sino como elogio, porque es ya de temer que el mundo moderno, empeñado en suplantar los seres vivos, hombres y animales, por máquinas y artilugios, acabe él mismo maquinizándose; es decir, deshumanizándose.

En este libro, al igual que en los demás de la Biblioteca, abunda la toponimia. Se da el nombre de cada sitio, por minúsculo y perdido que sea. O sea que también éstos, y no sólo las personas, tienen aquí su filiación, en tanto que el mundo moderno va suplantando los nombres por números, mirándonos a todos como a productos en serie.

Pero esa toponimia lleva camino de perderse o empobrecerse. En todos los pueblos, los jóvenes desconocen muchos de los nombres de lugar que sus padres y abuelos barajan aún de continuo.

Lo mismo sucede con el léxico, con las palabras típicas de la zona, con los regionalismos, cuya abundancia es algo común a todos estos libros. De ahí que muchos nos hayan pedido que insertáramos al final un diccionario de palabras menos usadas. Lo hemos hecho en los últimos libros, y también en éste. Pero veo que los jóvenes no aprenden ya bastantes de estos vocablos, o los van olvidando.

Otros aspectos de estos libros, en general, y de éste, en particular, podrían señalarse. Y si alguno desea alguna aclaración puede después preguntarme. Pero es hora de terminar y lo haré diciendo que, en mi contacto con tantos pueblos, he constatado que hay algunos a cuyos habitantes les da lo mismo haber nacido allí o en cualquier otro punto; y otros, en cambio, donde se considera un privilegio y un honor haber visto la luz en él. De éstos últimos es, sin duda ninguna, Prioro; y confieso que para mí sería una satisfacción que este libro sirviera para afianzar y robustecer más ese legítimo orgullo.

Virgilio, Fray Luis de León eta Bilintx

Leengo batean Fray Luis de León erdal idazle ospe-tsuaeren olerki-liburua artu nuan eskuetan. Arek, beste lan askoren artean, Virgilio-ren *Eglogak* gazteleratu zituan, eta aiek irakurtzeari ekin nion.

Irugarren eglogan bi artzai azaltzen dira: Dameta eta Menalcas. Izketan ari dirala, alkarri desafioka asten dira, kantuan nor ote dan geiago. Dametak onela dio, bei baten trabesa egiñez:

*Pues quieres que probemos esos fieros,
yo pongo esta becerra, que dos cría,
y hinche cada tarde dos lecheros.*

Fray Luis de León-en gaztelanizko itzulpena eskeintzen det, Virgilioren latíña baiño ulergarriagoa izango da eta.

Menalcas-ek, beirik ezin zezakela jokatu erantzuten dio; baiña pago-egurrezko bi kaiku eder badituala, marrazki dotore batzuek apaintzen dituztenak, eta aiek jarriko dituala berak. Lagunak, kaiku oiek bei baten aldean utsaren urrengo dirala erantzuten dio; baiña ez duala ala ere atzera egingo.

Orreraiño iritxitakoan, galdera auxe bururatu zitzaidan bat-batean: ez al da ori Bilintxena?

Au il ondorenean, Jose Manterola jauna aren etxera joan zan, eta senarrak utzitako bertsoak eskatu zizkion alargunari. Bai onek paper oiek ikusten utzi ere. Bilintxen bertso asko orrela salbatu ziran.

Orduan era ortan eskuratutako sailletan, bat bada berezi samarra. Izenbururik ez baitzeukan, Manterolak *Bertsolariyen gudua* ezarri zion. Amaika amarreko txiki dira, oietako batzuk osatu gabeak.

Bertso oietan ere bi artzai agertzen dira: Peru eta Txanton. Txantonek zera esaten du: Peru, beraren mende dagoala kantuan; eta Peruk desafioa egiten dio: «Nai dek jai lenenguan proga gaiten biyok?»

Txantonek ez du atzera egiten: «Uste al dek esana damutu zaitala?». Peruren erantzuna: «Progatu nai induket gauza orren gañean». Eta: «Nai dituk amar ardi demandan paratu?» Txantonek baietz dio:

Nere amar ardiyak,
orra, Peru, emen,
esaminatu itzik
mardul ote dauden,
mardularen tartian
argalik daguen;
mira itzik banaka
bat bestien urren,
oiek ez ditek izan
falta belarraren.

Peruk ere bere amar ardiak ekartzen ditu: «uste diat daudela iriak bezin on».

Orra, beraz, apustua egiña, Virgilio eta Fray Luis de León-en bertsoetan bezela. Baiña epailea falta da eta Melncas-ek Palemon-en izena ematen du:

*Saldré a cualquier partido, y si te agrada,
será juez Palemón que allí viene,
que yo enmudeceré tu voz osada.*

Dametak ontzat artzen du epaile ori; eta Palemón-ek asteko eskatzen die:

*Sobre esta yerba donde estoy sentado,
cantad, que agora el tiempo nos convida,
que viste de verdura y flor el prado.*

Bilintxen artzaiak, berriz, bi epaile aukeratzen dituzte. Txantonek, Matspeko Martin jauna: «orrek juzgatuko

du gauza dan bezela»; eta Peruk, Garaiko Premiñ: «orrek ez du juzgatzen gorriya urdintzat».

Azken bertsoa Peruren arronka bat da:

Txanton, neri ardiyak
ik irabazi? Ai!
Koitadu triste orrek
ez uke gutxi nai!
Desiatzen dek baño
ez aiz ordia gai,
gizarajua orrek
etsi ezakek, bai,
alperrik egon gabe
ardiya oben zai.

Sailla ortxe bukatzen da. Baiña, dudarik gabe, Bilintxen asmoa bi bertsolari oiek alkar nola probatzen duten adieraztea izango zan; epaileak nori ematen dion txapela; onek nola eta nora eramaten dituan irabazitako ardiak...

Virgiliok, Bilintxek falta duan ori badu. Bi artzaiak kantuan gogoz egiten dute, erromatar mitologiaren izenak aitatzuz: Júpiter, Febo, Galatea, Diana... Baita bakoitzak bere maitasun-miñak agertuz ere. Eta, azkenik, Palemon epailearen erabakia:

*No es mío el sentenciar contiendas tales;
y tú mereces, y éste, la becerra,
y quien canta de amor los dulces males,
y quien prueba de amor la amarga guerra.*

Bi artzaiak berdin juzgatzen ditu. Orixe erabaki zuten epaileak, Amezketako Zabalak eta Ernaniko Txabalategik Billabonan 1801-ean jokatu zutenean ere. Aizarnazabal-ko elizaiak: «bata adinbat egin bear degu bestea»; Pernando Amezketarrak: «utzi bear ditugu biak berdiñ-berdiñ»; eta Jose Mendizabal apaizak: «bata bezin bestea kantari onak daude».

Bilintxen saillean, esan bezela, bi bertsolarien norgeiagoka falta da. Baiña arek bere sailla Virgilioaren antze-

ra borobildu nai zuala dudarik ez da. Virgilioren berri jaun eskolaturen batek emango zion. Latiña garai artan askok ikasten baitzuten. Edo-ta, bestela, apaizen bati bururatuko zitzaion gai ori Bilintxi eskeintzea. Eta oni gustatu eta bide ortatik ekin.

Ez det uste Bilintxen saila Virgilioren imitazioa zala Manterola oartu zanik. Ortaz ezer esan gabe, bertso-laritza goraltzeari ekiten dio, beren oiturak eta jokabideak oietzek dirala esanez.

Ni ere ez nintzan orain arte konturatu, naiz eta gazte-denboran Virgilioren egloga oiek itzultzen eta aztertzen jarduna naizen. Ala, leenengo eglogaren azken lerroa go-goan neukan oraindik ere: *Maioriesque cadunt altis de montibus umbrae*: gero eta aundiagoak mendi altuetatik beera datozen itzalak.

Bertso-sail au zer zan, Bilintxi buruz argitaratu nuan liburuan esan bearrekoa nuan. Nere oker ori orain zuzentzen det, poza eta lotsa batera ditudala. Poza, gauza berri bat ikasteak biotza alaitzen dualako; eta lotsa, lozorrotik orren berandu esnatu naizelako.

El Diario Vasco, 2001-08-29

Jose Insaustiren *Beti bertsoa buruan* liburuaren aurkezpenean, Seguran, 2002-ko apirillaren 19-an

Jose Insaustiren liburu au prestatzerakoan, pentsamentu bat bein eta berriro zetorkidan burura, eta bera liburuaren azalean onela adierazten det:

«Bertso jartzen orain berrogei ta amar bat urte asi zan; eta oraindik ere jarraitzen dio. Bitarte ortan gure arteko gertakizunik geienak Insaustirentzat bertso-gai biurtu dira. Ala izanik, aren bertso-bilduma Segurako erriaren eta Euskal Erri osoaren bizitzaren ispillu gertatzen zaigu».

Ori bera gogoratu izan zait beste bertsolari askorekin ere, bai antziñakoak eta bai gure garaikoak. Gizon oiek bertsoa berezkoa zuten; *beti bertsoa buruan* bizi ziran. Baiña ortarako gaia bear; eta aien begiak erne egoten ziran, zeri elduko zioten, ale borobil batzuk moldatzeko.

Insaustirekin ere berdin da. Milla bertso baiño geiago ditu liburu onek eta naikoak dira esaten ari gerana oiñarritzeko eta baieztutzeko.

Liburu ontako gaiak, egillearen jiran bost uztai marcatzen dituzte. Leenengoa, Joseri bakarrik dagozkion gaiak. Au esaterakoan oroipen bat datorkit. Xalbador zanak, bere *Odolaren mintzoa* atera aurretik, onela esan zidan bein: “Beldur diot liburu oni, bertan aitorpen asko egiten ditut eta”. Urepeldarrak ez-ezik, segurarrak ere berdin esan lezake.

Bigarren uztai, familia eta etxea: aiton-amonak, gurasoak, billobatxoak, Aizkoeta baserria, lanak...

Irugarrena, Segurako erria, beraren alderdi onak, As-te Santuko ospakizunak, San Joanetako festak eta arbo-la, erromeriak, udaletxe berria, omenaldiak, ezbearrak, oiturak, lanak, eta abar eta abar.

Laugarren uztaia, Euskal-Erria: apustuak, elurteak, gizonak, bertsolari lagunak, euskera...

Bostgarrena, berriz, mundu guzia. Urrutiko kanpaien otsak ere entzuten dira, bai, orrialde auetan.

Bertsolari ez geranok ere gertakizunak ikutu egiten gaituzte; aldizka jo ere bai. Baiña ixilik pasatzen ditugu. Insaustik eta bertsolari jator guziak, berriz, erantzuna ematen dakite, bertso-sail jator baten bidez.

Ala, bertso-jartzaille baten bertsoak bildu eta sorta eginda, bere garaiko ikuspegia ematen zaigula ikusiko degu; ez osoa, baiña bai naiko zabala.

Ontaz oartu danik bada noski. Ona, adibidez, liburu onen aurrekoari Joxe Lizasok eta Joxe Mari Iriondok ezarri dioten izenburua: *Nere aldiko kronika*. Ura Lizasoren kronika; au, Insaustirena.

Kronika, berez, istoriari dagokion itza da. Baiña aldi ontan mugak eragin eta beste alor askotara ere zabaltzen da, literatura, iztegia, etnografia, antropolojia eta beste ainbat eta ainbat gai ikutuz.

Alako bertsolari edo kronista bat ez dute erri guziak izaten. Goierrin urri izan dira. Bai Seguran ere. Orain bat, eta ura ain oparoa, azaldu dalako, pozteko aiña bada noski; edo, bertsolari zaar baten itzak erabiliz, "erriko ezkillak berenez bueltaka asteko".

Antziñako Alejandro Aundia, ainbeste lurralde menderatutako erregea, negarrez asi omen zan Akiles gudari ospetsuaren irudi baten aurrean, onela ziola: «Zorionekoa zu, zure azaiñak kontatzeko Homero poeta aundia izan zendualako; ni, berriz, zoritxarrekoa, alako zoririk izango ez det eta». Alde ori izango du orain Segurak beste erri askoren ondoan.

Une ontan ongi dator Juan Jose Irazustaren *Nork bere bidea* nobelaren itzaurrean idatzi nuana:

«Largos en facellas y cortos en contallas» esan zuan gugatik norbaitek. Eta esaera ori burua gora altxata errepikatzen degu. Ederki eman ere! Literatura egiteko oso motzak izan gerala esan nai du, bañan ez gera orretzaz jabetzen. Eta ala, umildu bearrean, puztu. Berez lotsakizuna dana, arrokeri biurtu. Ondoren, euskeraren egoera larria nundik datorren galdetuko degu».

Erri batentzat, izan ere, ez da naikoa bizi izatea eta azaiñak egitea; kontatu ere egin bear ditu. Eta ori da literatura egitea, istoria egitea, eta norbait izatea.

Zuentzat lan ori egin duana Aizkoeta baserriko seme au izan da, begiak zabaldu eta etxeko ataritik kanpora begiraten asi zanean, zera ikusi zuana: Segurako erria eta Aitzkorri mendia. Oiek, eta geroztik ikusi dituanak, barrura sartu zitzaizkion; eta orain itzuli egiten dizkigu, literatura biurtuta,

Baiña ez dezala pentsa ale onekin kunplitu duanik. Aurrera ere segi dezala luma mugitzen. Segurako eta Goierriko kronista izan dedilla, gai zaarrak eta berriak erabiliz, bertsoz eta prosaz orrialdeak betez. Ala egingo duala ni seguru nago; eta etorkizunaren igerle biurturik, zera esango det: urte pare batera, Jainkoa lagun, beraren beste liburu baten aurkezpena izango degula emen, eta zuek danok konbidatuta zaudetela ospakizun artara.

Ez da naikoa ardo ona izatea; edale ona bear du. Liburuak ere, ona izateaz gain, irakurle ona nai du. Eta ori zuen egitekoa da. Liburu au arretaz irakurri ezean, ez dezute barkaziorik izango. Beste munduko azken berriak diotenez, purgatorioari pabelloi berria erantsi zaio, liburu on bat eskeiñi eta kasorik egiten ez diotenentzat. Laster beteko dala usteak daude egilleen aldetik; baiña irakurleak luzaroan utsik egongo dala omen diote, liburu on gutxi azaltzen dalako.

Arreman ori naitanaiezkoa da. Liburuak irakurlea bear du, eta irakurleak liburua. Bertsolariak bertsozalea; eta bertsozaleak bertsolaria. Pelotan bezela, alegia: batek sakea eta besteak errestoa. Jokalari pare bat agertzen ez bada, ez da partidurik izango.

Ala, nik Segurako erriari zera opa diot: bertako seme onek segi dezala idazten; eta beraren erritarrak irakurtzen. Onek sakea, eta zuek errestoa. Eta partidu orrek urte askoan iraun dezala, amen.

Baiña bertso-jartzaille batentzat ez dago omen oberik egiterik, aren bertsoak kantatzea baiño. Orregatik, orain, danon artean, Jose Insausti onek bere jaioterri Segurari

jarritako bertsoak kantatuko ditugu, Markesaren alaba-
ren doiñua erabiliz:

Segurari nago gaur
kantatu asmotan,
ta len ere gogoa
izan det askotan.
Baiña ezin arkitu
itzik mingain ontan,
esateko erri oni
zenbat nai diotan.

Nere erri maitea
zu zaitut, Segura,
emen izan zan nere
munduratze ura.
Jaunak bialdu nindun
leku sosegura,
ta emendik eraman
nazala zerura.

Segura, zaude beti
era apalean,
baserrian bezela
berdintsu kalean.
Olaxe segi zazu
iñundik alean,
pozik bizi gaitezen
zure magalean.

Gaintxo batean dezu
zure kale-sailla,
gordetzeko duala
ertzetan muraila.
Arku eta jauregiz
dezun eder mailla,
len zer ziñan ez dago
antz ematen zailla.

Eliz bikaiña dezu
orma eta kanpai,
gaiñean dituala
lau arrizko tantai.
Eta barruan dauzkan
gauz eder galantai
zeozer esateko
neroni ez naiz gai.

Mojatxon komentua
beste alderdian,
eliz bikain askoa
duala erdian.
Au ere zutitua
dago aspaldian,
mojak erregutzeko
maitasun aundian.

Egoitza ere badezu
aundi eta zabal,
izateko zar eta
elbarrien magal,
auzo-erriak ere
serbitzeko leial:
Zegama, Mutiloa,
Zerain, Idiazabal.

Bost ermitatxok ere
oi zaituzte jantzi,
beeko barriean
dala Santa Engrazi.
Antxe bedeinkatzen da
makiña bat azi,
eta ostiral santuz
kalbariok asi.

Kale ertzean Gurutza
ain leku ez tian,
goi aldean San Andres
ta San Sebastian.
Mendin Santa Barbara
pagoen azpian,
zainduaz turmoia ta
sua dan guztian.

Baserriak badira
larogeitaraiño,
batzuk oso aundiak
ez dirade baiño,
jasoko nituzkenak
ez dakit noraiño,
egin dutenagatik
orain arteraiño.

Or jaio ta bizi da
ainbat jende prestu,
batzuetan lasai ta
besteetan estu;
ta euskeraz bakarrik
itz eta abestu,
orregatik digute
gaur arte babestu.

Baserri jator auek
izateko jana,
bost errotak egiten
dute zintzo lana.
Naiz errotaria jo
ondo bizi dana,
emen danok daukagu
arantzatxo bana.

Beste gauza eder bat
badauka Segurak:
danok arritzen gaitu
dadukan Madurak.
Itxasoa berdintzen
duan eran urak,
onek lurretan dauzka
aren egiturak.

Zabala ta luzea
olako zelaia,
barrenetik duala
Oria ibaia.
Madura izenez zuten
noizbaiten bataia,
metroetan neurtuta
bi milloi bada ia.

Nere erriko berri
orra esan zerbait,
jakin dezaten bizi
diradenak nunbait.
Baiña azaldu gabe
asko gelditu zait,
ondo banaiz geiago
esango det noizbait.

Jose Insausti

Beti bertsoa buruan

Jose Insaustiren *Beti bertsoa buruan* liburuariaren azala.

Andoaingo Agustin Zinkunegiren *Bizi naiak lege zorrotzak* liburuaren egillearen illetan, 2002-ko api- rillaren 23-an

Agustin Zinkunegi jauna aspaldi ezagutu nuan, bera bertso-jaialdietara sarritan joaten zan eta antxe. Bereala egin giñan alkarren adiskide.

Orain urte batzuk nere eskuan jarri zituan, berak esan zidanez, denbora-pasa beztutako orriak. Nik aiek ordenagailluz idatzi eta liburu bat argitaratu genduan, *Bizi naiak lege zorrotzak* izenburuarekin. Bizi bearrak burruka latza eskatzen baitzuan garai artan.

Atzo, il-berria jakindakoan, liburu ori eskuan artu nuan. Bertatik jasoak dira orain esango ditudanak. Zertarako guk itzegin, berak ainbat gauza eder esaten dituanen? Liburu orrek lau zati ditu: *Jaiotetxea*, *Guda-ibillerak*, *Lanean* eta *Mendi-ibillerak*.

Jaiotetxea, Goiburuko Urrizti baserria zuan, 1914-ko maiatzaren 31-n sortua. Urteetara onela esango zuan bertso batean:

Amatxo il da gelditu giñan
guziz pamili gaztea,
gero aitari kosta zitzaion
zazpi senide aztea...

Eta bai au ere:

Zartu geranok or daramagu
sorlekuaren oroitza,
ta batez ere urte askoz an
izan badegu egoitza.
Ikasi gendun kristau legea,
euskeraz lenen nun mintza,

artu genitun ikasbideai
beti euki diet aintza.

Kristau legea eta euskera, jaiotetxean ikasitakoak eta biotz-biotzean beti gorde zituanak, beraz. Onela dio berak:

«Gure gurasoak sinistedun ziranez, ezi ginduzten elizara eta kristau ikasbidea erakustera. Aurrena, otoitz garrantzizkoenak, amar aginduak, komunio txikia, aundia ta orrela.»

Izadiaren maitasuna ere andik laster, ardi-zai zebillela, loratu zitzaion. Onela esango zuan gero:

Udaberriak piztu
dizkigu loreak:
txuri, gorri, oriak,
urdin da moreak;
konta ezin ainbeste
dira koloreak,
sagarrak arros antza,
txuri udareak,
baratz larrosa edo
baso landareak,
erakutsitzen ditu
bakoitzak bereak.

Bigarren zatia, anai arteko gerra. Asi zanean, berak ogei ta bi urte zituan. Andoaindik Itziarra leenengo. Ango egonaldia bertso ontan gogoratzen du:

Lasto gaiñetik kanpora irten,
zer ikuspegi bikaiña!
Nere begien aurrean neukan
itxaso urdiñ-urdiña:
bist-ala bide begiratuta
zelai zabal ta berdiña,
bi gauz batera asnasten nitun:
ura ta Ama Birjiña.

Andik Gernikara. Urrena Legutiano edo Billarrealko burruka. Berak bertso batean esango zuana:

Bide gain zear zeramazkiten
ildako eta eritu,
goitik begira, ez ote zan an
iñor bizirik gelditu.
Anaiak alkar odolustera
zerek beartutzen gaitu?
Gerran bizirik irtetzen danak
arek bearko epaitu.

Orixe da gerrako orrialdeetan nabari dana: eromen ura ezin ulertua. Urrena, Bizkaiko eraso. Oroipen berezia du Artxandan il zan Berdilleiko Joxinixio Etxeberria lagunarentzat. Ondoren, gure Agustin prisionero artzen dute, eta gerrara ostera beste aldetik, Teruel aldean eta abar.

Gero, berak dionez, «amaitu zan guda ura, iñoiz asi bear etzuana, eta ala-olako pakemolde baten azpian, etxera etorri bezin azkar, berriro ere lanera biurtu giñan, eguneroko sari murriz baten trukera.»

Leitzarar aldeko zentral batean egiten du lana. Gero, bizi-laguna artzen du: «Itxaso baserriko Romana Garin Aginagarekin ezkondu nintzan, eta ez naiz ori egiña bein ere damutu». Familia azi eta abar. Andik urteetara erretiroa artzen du. Artean bere burua sasoiko ikusten duanez eta izadia maitea izanik, mendiz mendi asten da. Onela esaten du berak:

«Gipuzkoa au, zatirik aundiena beintzat, zapaldua daukat ezker-eskubi, gora ta bera, orko errekek, goiko arkaitzak eta baso-oianak. Zoragarria da mendia! Mendia osasuntsua izateaz gaiñera, argiago ikusten dezu zure duintasuna. Gain oietatik begiraturuz, obetoago ikusten dezu izadiaren aunditasuna. Etzerala zuk uste bezin aundia. Obeto ezagutu apaltasunaren legea.»

Zenbat gaillur oinperatu ote zituan? Bere liburuan mendi-izen asko agertzen dira: Mugarra, Zelatun, Urbia,

Aratz, Albenitz, Arbarrain, Altzania, Aizkorri, Erlaitz, Txarabeltz, Elgea, Orkatzategi...

Ikusten dezutenez, liburu mardula utzi zigun, bere bizitza kontatuz; bere autobiografia egiñez, alegia; baña biotza azalduz eta ori dana Andoaingo euskera jator-ederrez.

Liburu-azalean onela esaten da: «Egilleak bere maitasunak azaltzen dizkigu: euskera eta Euskadirena, euskal bertsoarena eta izadiarena. Oiek dituana biotz aberatsaren jabe dala esan bearrik ez da.»

Baiña biotz aberats orrek utzi du mundu au, berak bere kristau fedez itxaro zuanez, Aitaren etxera joateko. Ura nor izan zan agertzen saiatu naiz. Orain aren bertso batzuekin buka dezagun. Onela dio:

«1993-ko ostegun santu goizez, Atxularra nindoalarik izan nituan gogoetak. Yosuren Nekaldiari buruz:

Jetsemaniko baratza artan
Kristoren otoi larria!
Atsekabezko izerdi otza
nasturik odol gorria:
“Aita, ez izan nere kupira,
salbatu zure erria,
jarri didazun ontzi ortatik
kenduko det egarria”.

Gogor loturik Pilatonera,
gero Erodin etxera,
arrek galdetu: “Mesias edo
erregeren bat al zera?”
Salatzalleak gogor zemaika
gaizkille bati antzera,
Pedro irutan allegatu zan
bere Maisua saltzera.

Gurutza artu sorbaldan eta
ekin zion Golgotari,
aurrera balantz, ezker-eskubi
edo lurrera erori.

Alboetatik laguntza gutxi,
saltzaillea bai ugari,
zenbat iseka ta birao zikin
zeru ta lurren Jaunari!

“Aita, zergatik utzitzen nazu
gurutza ontan bakarrik,
iru iltzetan zintzilikatuz
oñazez eta egarrik?
Jauna, iltzera noa, ez daukat
geiagorako indarrik,
Zugan uzten det nere gogo
ez bada beste bearrik”.

Ni pekatari aitor natzaio
Aita Jaun Betikoari,
Pedrok bezela ukatu zaitut
jarraituaz munduari.
Lagun urkoen atsekabeak
zer ajola zaizkit neri?
Eskatuko dit beste aldean
emen egin detan ori.

Eskatu ez; etzion konturik eskatuko Aita Jaun Betiko-
ak alako biotz otxan eta gozoari, bere jauregiko ateak za-
bal-zabalik jarri baizik. Berak orain andik lagun deigula,
bere familiko, erritar edo adiskide izan geranoi.

Andanzas de un quinto del 42

Diego Rodríguez Orefaña
Antonio Zavala

Portadas de los libros del señor Diego Rodríguez, presentados en Quintana de la Serena, Badajoz a 17 de agosto de 2002.

Del fusil al arado

Diego Rodríguez Orefaña
Antonio Zavala

Presentación de los libros
Andanzas de un quinto del 42
y *Del fusil al arado*
de Diego Rodríguez Orellana y Antonio
Zavala, en Quintana de la Serena, Badajoz,
a 17 de agosto de 2002.

Señoras y señores:

Presentamos dos libros impresos el pasado mes de diciembre: *Andanzas de un quinto del 42* y *Del fusil al arado*; que son continuación de otro, *Aprendiz de gañán*, de hace dos años. Pero lamentamos una ausencia: la del autor principal y protagonista de estos tres libros: el señor Diego Rodríguez Orellana.

Falleció el 13 de noviembre último. Ese día lo pasé yo corrigiendo las pruebas de estas obras. A su autor lo tuve, pues, presente en todo momento, sin sospechar que aquél que, en las páginas que repasaba, veía de soldadito en los Pirineos, o de labrador y mulero por las sendas de la Serena, nos había ya dejado. Al volver a casa, me dieron la triste nueva.

Los originales de ambos libros los tenía yo hacía tiempo. Pero otros trabajos me impedían atender a ellos. De vez en cuando el señor Diego, me llamaba desde Quintana para saber cómo iban las cosas, y yo salía del paso como podía. Ahora veo que él tenía prisa, quizás por un presentimiento, del que ni él mismo sería consciente, de que su fin estaba cerca.

En junio del año pasado me volvió a llamar, diciendo: «Salgo para Ibarra (Guipúzcoa), a pasar unos días con mi hija Mari Carmen. Los libros, que usted me dice los tiene ya transcritos, los podremos repasar allí.»

Me hallaba yo agobiado de trabajo; y tal anuncio no me agradó. Ahora me felicito de que lo hiciera, porque se vio después que su impaciencia estaba, por desgracia, muy justificada.

Dedicamos varias tardes a revisar el texto. Y en septiembre le devolví la visita aquí, en Quintana, para aclarar las últimas dudas, leerle mis prólogos y dejarlo todo listo para la imprenta.

Él se alegró de verme. También para mí fue un viaje agradable, no sólo por la buena acogida del señor Diego y señora, sino también porque pudimos así conocer un poco más esta tierra: Badajoz, Cáceres, Mérida, Zafra, Guadalupe, Yuste, el Calvitero, Valle del Jerte, etc., admirando la amplitud de estos paisajes y diciéndoles adiós desde el puerto de Tornavacas.

El señor Diego no vio sus libros por sólo cinco semanas; pero se fue con la certeza y satisfacción de que su aparición era inminente; y dejándonos algunos originales más, que aún no he leído, pero sé que tratan de su pueblo y de su tierra extremeña.

Porque el señor Diego había nacido aquí, en Quintana, el 11 de mayo de 1921. En 1961, también él hubo de emigrar, para pasar treinta años en Guipúzcoa. Pero al dejar su tierra, prometió:

Extremeño yo he nacido
y a mucho orgullo lo tengo,
y he de volver a mi tierra,
que la llevo muy adentro.

Esa especie de juramento lo cumplió al jubilarse, regresando a su pueblo, donde vivió otros diecisiete años. Siempre sintió la añoranza del terruño. Sus libros son así, además de su autobiografía, un canto a Quintana y a Extremadura; y tienen tres protagonistas: el primero él mismo, el señor Diego, y el segundo y tercero, su pueblo y su tierra natales.

Sería largo explicar cómo a este hombre, que nunca pensó en ello, le dio de pronto por escribir. Pero una vez descubierta su vocación literaria, empezó a llenar folios, y dedicaba a ello dos horas diarias.

En *Aprendiz de gañán*, primero de sus libros, cuenta su infancia y primera juventud; un trato en el que le engañan; sus primeros pinitos arando, su huída del colegio; los hurgonazos que le atiza un tío suyo, para que se aplique en la oficina; las agitaciones del año 35, porque “los jornaleros habían pasado más hambre que el burro de un gitano”; sus travesuras, las peleas entre barrios...

Estalla la guerra del 36, y Diego, con sus quince años, se dedica al estraperlo; con tres mulas lleva lana, en un viaje nocturno de diez horas, y vuelve con queso fresco, tropezando a veces con los lobos...

Se dedica después al carreteo con mulas. Una vez lleva una mercancía muy especial: diez mujeres que van a Guadalupe, con “guitarras y panderetas, más cuatro colchones y el avituallamiento” en un viaje de veinte leguas, cantando jotas. Por ejemplo:

La Virgen de Guadalupe
la que más altares tiene;
porque no hay un extremeño
que en su pecho no la lleve

Había seleccionado un trozo de este libro para leerlo ahora. Pero temo alargarme y paso al segundo libro, el titulado *Andanzas de un quinto del 42*.

Cuenta en él su salida de Quintana de la Serena en mayo de ese año, y su vida de cuartel en Toledo y Almadén. Pero son llevados a Jaca, Aragón; a Alegría de Oria, que se decía entonces, y a Tolosa, Guipúzcoa; a la frontera de Francia en Elizondo, Navarra; y al Pirineo aragonés, para combatir contra los maquis, republicanos huídos a Francia el 39 y que el 44 volvieron con idea de derribar el régimen franquista.

He aquí, resumido, lo que les ocurrió en El Frago, un pueblo al norte de la provincia de Zaragoza:

«...apareció una chavalona de catorce a dieciséis años, y bastante mollarcona, que venía corriendo. Los pechos le bailaban para los lados, a punto de dejarlos al descubierto, porque poco le faltó para mandar los botones de la blusa al garete. Quizás por eso todos la mirábamos, pero de pronto oímos que entre grito y grito decía:

—¡Tía, cierra la puerta, que vienen los maquis!

Miramos y vimos cómo bajaba una cuerda de hombres por un camino... La noticia corrió como reguero de pólvora. El alférez me dijo:

—Orellana, coja su pelotón y suba por la parte izquierda, a ver si puede cortarles la retirada.

Nosotros éramos nueve, que fuimos monte arriba... cuando se oyó el primer tiro.

Al oírse ese disparo, se entabló un tiroteo, que, para los que no habíamos tomado parte en la guerra civil, nos parecía un re-matemundo.

Teníamos al enemigo muy cerca. Ellos iban armados con metralletas, y retumbaban las ráfagas allí mismo.

Yo me había amagado al resguardo de unas piedras. Un poco más arriba estaba un compañero. Quiso bajar, venir a donde mí. En ese momento oí que exclamaba:

—¡Que me han matado!

Yo le dije:

—Ven hacia aquí. Arrástrate cuesta abajo.

Así lo hizo. El que le había disparado, al venirse él para abajo, dejó de verlo. Yo le saqué la bolsa que para una primera cura todos llevábamos, y empecé a vendarle, tras quitarle el zapato y el calcetín. En ese instante dijo:

—Aquél ha sido.

Cogió su mosquetón y apuntó hacia abajo. Entonces vi a un maqui que corría... Mi compañero disparó un solo disparo. No hizo falta más. Aquel hombre cayó hacia adelante, quedando boca abajo.

A mí aquello me dejó sin habla: ver matar a un hombre al que ni siquiera le habíamos visto la cara.

Mi intención fue la de correr hacia él y levantarlo. Pero el compañero herido tiró de mí diciéndome:

—Véndame el pie, que me desangro.

Entonces volví en mí y le vendé.

Al llegar más abajo, un maqui me disparó varias ráfagas. Debió apurar los cartuchos del cargador; y cuando estaba recargando, se oyó un tiro de mosquetón que hizo al maqui soltar su arma. Era el soldado Tejero quien había disparado, dándole en el brazo.

Tejero se acercó y le retiró el arma.

Otro maqui, corrió hacia abajo, a un regato; y como se hallaba cerca, pensé que desde allí tiraría alguna bomba de mano. No se me ocurrió otra cosa y me lancé hacia él.

Al llegar al borde de aquel barranco, él se incorporaba para ponerse en pie. Yo, al verlo, no sé ni lo que hice: si es que me tiré o es que no pude sujetarme. Cuando me vine a dar cuenta, estaba encima de aquel hombre.

Yo con la mano izquierda le apretaba la garganta. El brazo derecho lo tenía él debajo del cuerpo, que apenas podía moverlo, y con su brazo libre, había cogido una piedra y me golpeaba en el costado,

Un soldado vino a sacarme del apuro. Le puso el cañón en la cabeza y el maqui me soltó.

Más abajo había otro soldado, y yo, al verlo, le dije:

—Ruescas, vuélvete, que ahí no queda nadie.

El maqui herido miró para Ruescas y se le iluminó la cara, como si se hubiera alegrado de verlo, y dijo:

—Ése es mi hermano. Se llama Venancio Ruescas Martínez y es hermano mío.

Él se acercó, le miró con cara de sorpresa y dijo:

—Yo no tengo hermano. No puede ser.

El maqui, con cara de disgusto, dijo:

—Somos hermanos de padre. Mi madre murió siendo yo pequeño, y nuestro padre se casó de segundas con tu madre. A mí me llevaron con mi abuela a otro pueblo. Después que murió nuestro padre, tú quedaste con tu madre, que luego se casó con uno de San Clemente y fuisteis a vivir allí.

—Eso sí se lo he oído a mi madre. Pero a mí no me han dicho nunca que tenga un hermano.

—Yo te he visto varias veces. Pero tu madre y mi abuela no se llevaban bien y no nos hablábamos. Pero el tío Santiago guarda una foto de nuestro padre, de cuando soldado, y era igual que tú ahora. Por eso te he reconocido cuando éste te llamó por el apellido.

Se agregó el alferez. Yo le di cuenta de lo ocurrido:

—Hay un muerto.

El alférez mudó de color. Creyó que sería un soldado. Le aclaré que era un maqui. Su respuesta fue:

—¿Por qué tiene que ser así? ¿Que muera la gente y se maten, cuando ni siquiera se conocen?

El teniente, al saber lo de Ruescas, le llamó y dijo:

—Ese hombre no se ha podido inventar lo que ha dicho. Así que has de admitirlo como hermano. Ahora es un prisionero y le juzgarán por el delito que tenga. Eso no es cosa nuestra. Nosotros le hemos capturado y lo debemos entregar. Pero tú ofrécele la ayuda que necesite.

Toda aquella noche Ruescas la pasó con su hermano».

En el tercer libro cuenta el señor Diego su regreso a casa, su paso *del fusil al arado*, que dice el título. Encuentra que la labranza ha venido a menos, porque, con su padre enfermo, no había quien trabajara la tierra.

Ha de buscar simiente, pagándola con dinero prestado; procurarse un mulo, en un trato del que sale malparado, aunque al fin se resarce; trabajar de peón de carretera; volver al carreteo con mulas; en un viaje contacta con los guerrilleros de la sierra... Vaya ese encuentro, como muestra de este libro:

«Yo llevaba un perro. Ladró y levanté la cabeza. Como la luna no alumbraba demasiado, no pude atisbar a nadie.

Pero el perro insistía y comprendí que el ladrido no era para otro animal, sino para una persona. Entonces me enderecé y con bastante recelo le llamé:

—¡Ven aquí!

Al llamarle, un hombre se levantó de la cuneta.

A la par, paseé la vista por las inmediaciones. Él me sacó de dudas, diciéndome:

—No mires. No vas a ver a nadie. Pero no tengas miedo: ninguno te va a hacer daño.

El perro seguía ladrando hacia unos canchos; y le llamé, comprendiendo que allí se ocultaría alguno más.

Aquel hombre comprendería mis precauciones y dijo:

—No desconfíes. Voy a pedirte un favor: traer un saco de pan. Pero ni el panadero debe saber para quién. Traiga también unos kilos de morcilla patatera.

Se había acercado. Estiró el brazo y me dio dos billetes: uno de mil y otro de quinientas, diciéndome:

—Cincuenta panes y veinticinco kilos de patatera. Y, si puede encontrar algún tabaco, traiga lo que consiga.

Seguí y el hombre se quedó parado. Yo no dejaba de volver la cabeza y él no se movía. Pero cuando ya había andado cien metros, vi cómo salían dos sombras de entre las peñas e iban hacia donde el otro.

Un poco más y el perro volvió a ladrar. Pero mi sorpresa fue al ver que se levantaban dos hombres. Pensé que se trataría de la guardia civil. La luna alumbró y pude percibir el reflejo que produjo la luz en los tricornios.

Iban en dirección contraria. Respiré más tranquilo.

Llegué al puerto (de Peraleda). Me aparté a la izquierda, y los jaroneros estaban alrededor de la lumbre.

Aunque los carros no cargaban más que jarones, ellos amontonaban lo demás y lo quemaban para picón.

Al regresar, me tuve que ocupar de los encargos: el pan, a mi primo Paco. Le dije:

—Mañana a la noche necesito sesenta panes.

—¿Para qué quieres tantos? —me dijo.

—Para la gente de la sierra.

—¿No será para los guerrilleros?

—No, hombre. Allí hay jaroneros; y, como aquí vale el pan un real más barato, por eso me lo encargan.

La chacina se la encargué a un charcutero, y el tabaco a un estanquero que me dijo:

—Cien paquetes sueles llevar. Pero ¿doscientos?

Yo contesté:

—La gente que arranca los jarones me los ha pedido.

Salí de casa a las doce de la noche y, al llegar al puente de Arroyo Lobo, del otro lado se oyó una voz:

—Continúa adelante.

Arree y apareció uno. Me paré y el hombre preguntó:

—¿Trae usted el encargo?

Yo le respondí:

—Aquí lo traigo todo.

Él se acercó al carro. Yo lo llevaba en dos sacos, que él cogió, primero uno y luego el otro.

Yo le dije:

—Van sesenta panes, treinta kilos de chacina, doscientos paquetes de tabaco y cinco libritos de papel...

El hombre dijo:

-¡Esto es un trabajo bien hecho!»

Podríamos aún señalar las buenas cualidades de estos libros: su estilo diáfano y espontáneo; sus dotes de narrador; la viveza de sus diálogos; sus descripciones... Pero me ha pasado lo que muchas veces: que me propongo hablar tantos minutos y me alargo luego el doble, sin decir ni la mitad de lo que quería. Me contentaría con que os hubierais hecho una idea del contenido de estos libros.

Termino. En cierta ocasión leí que un pastor del Norte, al que la vida hizo venir a Extremadura, se trajo una esquila de su rebaño; y cuando le entraba la nostalgia, cerraba los ojos, la agitaba y le parecía estar con sus ovejas en sus montañas nativas.

También a bastantes de vosotros os ha tocado emigrar a otras tierras; o, sin haber salido de aquí, sentiréis la añoranza de los tiempos pasados. Pues de vez en cuando hacéis sonar estos libros, es decir, leed algunas de sus páginas, y veréis cómo os sentiréis trasladados a esta vuestra tierra, o a los años de vuestra mocedad.

Porque repito algo de lo que ya he dicho: que aunque en estos libros se nos presenta a un protagonista muy concreto, en él queda descrita y pintada toda una generación, la última que vivió en sus años jóvenes la vida tradicional de antaño, de modo que lo que nos ha legado el señor Diego, cuya pluma era llevada tanto por su corazón como por su privilegiada memoria, ha sido, como ya he dicho, un canto emocionado y sincero a este su pueblo de Quintana de la Serena y a esta su tierra extremeña.

Creo que es ése el criterio con que se debe acceder a estos dos libros que hoy hemos traído: *Andanzas de un quinto del 42* y *Del fusil al arado*; al que hace dos años presentamos: *Aprendiz de gañán*; y a los originales que aún quedan y que todavía no tienen título. Pero que, si Dios quiere, harán que nos juntemos otra vez aquí, si no el verano próximo, al siguiente.

Presentación del libro *Cana, la hija de la maestra* en Linares, Jaén, 7 de noviembre de 2002

Señoras y señores:

En este momento que se me concede, intentaré dar una explicación tanto acerca de esta *Biblioteca de Narrativa Popular* como del libro que presentamos.

El origen de ésta *Biblioteca* lo veo yo en las excursiones, a las que siempre he sido aficionado. Si en una senda solitaria se encuentra uno con un labrador o pastor, no sólo es de rigor el saludo, sino también el pararse y conversar un rato. A veces era tan interesante lo que me contaban, que yo lamentaba luego que aquel relato se lo llevara el viento; que no se guardara y conservara.

Empecé, al fin, a transcribir esos relatos orales. El primer título publicado fue *La última trova*, de Indalecio Zaballa, trovador mayor de Cantabria. Le siguieron *Las tardes de la Bardena*, del navarro Humbelino Ayape; *Junto al fogaril de Atarés*, del altoaragonés Hilario Jarne; *El pastor del páramo*, del burgalés Justo Peña; *En la ribera del Cares*, del asturiano Juan Rugarcía; *Entre los olivos de Jaén*, de vuestro paisano Juan Balbín; *En la Montaña de León*, de Daniel Cuesta, que recibió el galardón de libro leonés del año en 1996; *Cuando los ciegos guían*, memorias de guerra del riojano Félix Lumbreras; *Una vida en los Picos de Europa*, del leonés Alfredo Caldevilla; *Los merineros*, del burgalés Bonifacio García; *Aprendiz de gañán*, *Andanzas de un quinto del 42* y *Del fusil al arado*, del extremeño Diego Rodríguez; *Castejón y el ferrocarril*, del navarro Eloy Tejada; *Lezáun, pie de Sierra Andía*, del también navarro Francisco Argandoña; *En la Reserva del Saja*, del cántabro Antonio Rodríguez; *Prioro, cuna de la trashumancia*, de los

hermanos Casquero, leoneses; y éste de hoy, *Cana, la hija de la maestra*.

Son veinticinco tomos. La relación de títulos os habrá hecho viajar mentalmente por varias regiones, y os ha insinuado los temas que contienen.

¿Qué es lo que pretendemos? En nuestros días se está produciendo un *proceso* capital para la humanidad, o al menos para la sociedad occidental; y digo *proceso* y no *hecho*, porque éste es siempre más puntual, corto, ruidoso, anecdótico, banal y efímero, aunque de él se hable mucho; y el *proceso* es más lento y largo, callado, importante y duradero, aunque de él apenas hagamos mención.

Este *proceso* es el paso de una sociedad rural y agrícola, pastoril, tradicional y arcaica, a un mundo urbano, industrial, tecnificado, y aun informatizado y digitalizado, para emplear términos hoy en moda.

Es un cambio imparable, a no ser que sobrevenga un derrumbe, como con la irrupción de los bárbaros le ocurrió al imperio romano; a aquel mundo globalizado que rodeaba al Mediterráneo.

Con el tiempo se harán análisis de esta transformación, elaborados desde perspectivas históricas, sociológicas y demográficas, y basados en estadística y demás documentación escrita. También nosotros contribuimos a ese estudio, pero por otro camino; el de transcribir los recuerdos y relatos orales de las gentes que nacieron y vivieron en ese mundo que se va.

Hace unos días recibíamos para esta colección un nuevo original, procedente de Castilla, y el autor decía en su carta:

«No he tenido más interés al escribir esto que el reivindicar para ésta querida y espaciosa Castilla el derecho a la memoria para no olvidar lo que fuimos y afirmar el presente que se nos está yendo de las manos, sin que a nadie parezca importarle en exceso».

O sea que, como en el caso de este libro, empiezan a llegarnos los originales, sin que los pidamos. Se ve que es-

ta Biblioteca era una necesidad que aquí y allí se estaba sintiendo.

Es que, si de ese mundo tradicional quedan aún testigos, ¿por qué no recoger sus testimonios? Estos nos darán la descripción de aquel modo de vida. ¿Hacemos, pues, literatura costumbrista? Acerca de ésta decíamos, en el prólogo al primer título de esta Biblioteca:

«...describe la vida del pueblo según la ha observado un hombre quizás muy inteligente y sensible, pero ajeno a ella. Entre el tema y el libro se interpone, por tanto, un filtro. Aquí, en cambio, será el mismo protagonista quien hable.»

Ponemos al lector ante éste, para que le oiga directamente, haciéndonos nosotros a un lado. El testimonio adquiere así mayor valor.

Estoy convencido del mérito literario de estos relatos. Quienes los dictan son veteranos en el arte de narrar, de tanto ejercitarlo en la cocina de casa antes sus familiares y en la taberna del pueblo ante sus amigos; y gustan además de hacerlo.

Me decía la nieta de Antonio Rodríguez, autor de *En la Reserva del Saja*, de esta colección:

—Lo que el abuelo cuenta en el libro, se lo oíamos de pequeñas. Pero nos parecía tan raro, que le decíamos luego a nuestro padre: «¿Pero eso es verdad?»

Es que el mundo de esos abuelos empieza a parecerles a sus nietos irreal e inverosímil. Es que se halla más lejano de éstos que de la Edad Media. Esa extrañeza irá a más, según pasen los años y el mundo evolucione. Varios lectores me han comentado: «Aquella era otra raza de hombres.»

A mí me llama la atención la de sufrimientos, peripecias y azares con que estos hombres se enfrentaban, pero sin darles la menor importancia. Eran, sin saberlo, unos avezados aventureros. Dice así Baroja, en un relato de viaje, a su paso por Reinosa:

«En el comedor del hotel, mientras desayunamos, un señor extremeño habla de cuestiones de ganadería y de las cañadas,

esas misteriosas cañadas para el paso de los rebaños, que sólo conocen los pastores trashumantes.»

Baroja, autor de tantas novelas de aventuras, que se desarrollan o bien en tiempos pretéritos o bien en mares lejanos, veía de pronto que al alcance de su mano manaba una caudalosa fuente de argumentos y temas literarios, de la que él podía haber bebido, en vez de recurrir a librotres de historia o de navegación.

Pero ¿éste que hoy presentamos es libro de aventuras? No, si a la palabra *aventura* le damos un sentido restrictivo. Pero ¿por qué no ensanchar su contenido? El feminismo debería tomar nota de la gran injusticia semántica que supone el que el adjetivo *aventurero*, dedicado a un varón, aureole a éste con los atributos de gallardía y valor; y que, cuando se aplica a una mujer, desdore el buen nombre de ésta.

Entendamos, pues, la palabra *aventura* en un sentido amplio. Y entonces cabe preguntar: ¿puede contener algo digno de contarse la vida de una niña y adolescente de pueblo? La respuesta la doy en la primera solapa del libro:

«Ésa es una de las lecciones que de su lectura podemos aprender: que lo maravilloso y lo digno de ser tomado como tema literario, no está sólo en los grandes acontecimientos, sino también en el fluir sencillo y menudo de cada día; y que en este mundo no hay nada más fascinante que la aventura de vivir.»

El escritor ha de tener buen tino en descubrir y escoger los temas a tratar, en lo que este libro es un continuo acierto; y, después, saber mover la pluma sobre el papel con gracia y propiedad. Sobre esto segundo digo en el prólogo que:

«...mientras leía este original, apreciaba yo en él un tono mesurado y tranquilo; una fina ironía, no hiriente, sino acariciadora, hacia las personas y las cosas, por estar impregnada de cariño y comprensión; un buen ritmo narratorio fluido y ordenado; un estilo diáfano, dentro de una elegancia natural o una naturalidad elegante; un insinuar y sugerir que van más allá de lo que literalmente se expresa; un saber esperar y escoger el momento preci-

so; una atinada elección de los detalles, diálogos y rasgos más significativos; unos capítulos bien cortados y puestos cada uno en su sitio...».

En resumen, un temperamento literario nato, aunque haya tardado en dar su primer fruto al público. Así que no me extrañó cuando le oí que ya había compuesto un soneto a los quince años.

Para nosotros fue no sólo un honor, sino también un alivio, el poder ofrecer las memorias de una dama. Es que, como digo en el prólogo, nos lo echaban en cara: «Por qué no publican ustedes libros de mujeres?». Yo les respondía que no era por falta de ganas; sino que aún no habíamos encontrado ninguna que se prestara a ello; que lo habíamos intentado varias veces, y otras tantas nos habían dado calabazas. Las últimas, el mes pasado.

Pero en los libros vemos, no sólo lo que el autor desea mostrarnos, sino también lo que sin proponérselo nos revela. Y en éste encontramos no sólo los azares de una niña o adolescente, sino también su manera de ser alegre e ingenua, comunicativa e inocente, ilusionada y cantarina, que espero que el paso de los años haya hecho madurar, pero no erradicado. Y en el último epíteto he hecho alusión expresa al canto, porque en este libro hay tal abundancia de ellos, que casi lo convierten en una antología de canciones populares.

Luego están los entornos que describe: el de Torredonjimeno, donde nace, y el de Linares, donde estudia; el de Charilla, Valdepeñas y La Ribera, donde pasa algunas vacaciones de verano; y asimismo los ambientes y espíritu con que se viven los distintos acontecimientos: la república, la guerra del 36, la posguerra...

Éste es un modo poco usual, pero no menos válido, de escribir historia. Ésta es enfocada, por los libros al uso, de arriba abajo; estos otros la muestran de abajo arriba, con palabras de quienes fueron testigos presenciales, con lo que comunican tal sensación de vida y cercanía, que, como me decía un lector, le meten a uno dentro de lo que se cuenta.

Pero para aventuras, las de este libro. Mirad: una joven de esta tierra recala en Madrid y, por razón de su matrimonio, en Cataluña; a los años, tras haber criado una hermosa familia, da en escribir sus memorias de infancia y juventud, con la nostalgia por sus años jóvenes y su terruño natal; se las entrega a su hijo, que las guarda y no se ocupa demasiado de ellas; pero éste es un estudioso de la poesía popular, por lo que un día es invitado a hablar de ella en Guipúzcoa; llega, imparte su conferencia y hace nuevos amigos, entre ellos éste que os habla; el cual lleva en su cabeza el proyecto, algo difuso aún, de esta *Biblioteca de Narrativa Popular*, pero tarda aún algunos años en hallar otro temerario aventurero: el editor. Empezan a ver la luz estos títulos, algunos llegan a Cataluña y al hijo de esta autora le recuerdan el original de su madre. Nos escribe para hacérselo saber, se le contesta que lo envíe, lo manda, lo leemos, nos gusta, se le comunica que sí y él da a la autora de sus días, no la sorpresa, sino el susto de que tiene editor. Este libro ha sido, pues, un balón que no paraba de rebotar, primero en esta tierra, luego en Cataluña, a continuación en Guipúzcoa y Navarra, y más tarde en Zaragoza, donde es impreso, para volver a este su punto de partida. Un equipo de fútbol que pretendiera realizar tantos y tan precisos pases y jugadas acabaría mareando, no al adversario, sino a sí mismo. Pero a nosotros nuestro juego nos ha salido bien, hasta venir a este Linares con el libro en la mano; por lo que en este momento me siento yo como el delantero que acaba de meter un gol por toda la escuadra; gol que dedico a la afición, que lo sois vosotros, que habéis querido acompañarnos en este acto. Muchas gracias.

Recuerdos

Para el libro: *Tolosa (1903-2003). En el centenario de una plaza*

Sr. D. Antonio Elósegui
Tolosa

Querido amigo:

Me pides que te escriba algo sobre nuestra centenaria Plaza de Toros, de la que guardo, claro está, algunos recuerdos. Te contaré un par de ellos.

En mi niñez me colé en ella con alguna frecuencia, gracias a mi tío Pío, empleado del ayuntamiento y hermano de mi padre. Era aquél un caso claro de nepotismo, pero del simpático y entrañable, y no del abusivo e injusto que tanto se ha usado después.

Ya sabrás que en Tolosa, durante nuestra última guerra civil, se celebraba cualquier acontecimiento, la toma de alguna capital por ejemplo, con vaquillas emboladas que se traían, si no me equivoco, de Lastur.

Una de las veces estaba el ruedo lleno de chicos, pocos de ellos tolosanos, y casi todos forasteros, convalecientes de las heridas recibidas en algún frente y sanadas en Tolosa, en alguno de los centros habilitados para hospital, sobre todo mientras duró la campaña del Norte. Nunca en nuestro pueblo se habrá visto a tantos jóvenes con la cabeza vendada, o con un brazo en cabestrillo, o con muletas... Pero ésos eran los que podían salir a la calle.

La música tocó a que retiraran la vaquilla, y los vaqueros lo intentaban, pero los chicos no les dejaban. Todo era torear la vaquilla con algún jersey o cazadora como capote, agarrarle de los cuernos o del rabo... Ahora me lo explico mejor que entonces: aquellos muchachos sabí-

an que pronto los llevarían a las trincheras y que quizás les esperaba allí la muerte. De ahí sus locas ansias de divertirse, acaso por última vez.

De pronto, la banda comenzó a tocar la marcha real que se decía entonces; el himno nacional. El alcalde o quien lo ordenó no tenía pelo de tonto: sabía lo que iba a ocurrir. Todos los chicos se pusieron firmes, saludando con la mano en la sien o el brazo en alto, y los vaqueros lo aprovecharon para meter la vaquilla en la cuadra.

El segundo recuerdo es del año 40. Los alemanes acababan de alcanzar su fulgurante victoria sobre Francia, y les gustaba pasar la frontera y hacer turismo. Les encantaba entrar en las fruterías y ponerse como tontos de cerezas, naranjas, albaricoques... Hasta los tomates se los comían a bocados, como si fueran manzanas, al tiempo que lanzaban estrepitosas carcajadas teutónicas.

Un gran grupo de ellos –por lo menos una compañía, hablando en términos militares– vino el día de San Juan a Tolosa, a ver la corrida. Cuando terminó, comenzaron a salir lentamente, haciendo sonar sus recias botas. Mi hermano Vicente y yo, de nueve y doce años, íbamos adelantando abriéndonos paso a codazos entre aquellos muchachotes de guerrera verde. Pero, de pronto, uno de ellos echó su mano al hombro de mi hermano y le dijo en castellano:

–Tú, tú serás buen guerrero.

Cuando llegamos a casa, a mi hermano le faltó tiempo para contarlo:

–Había alemanes, y uno de ellos me ha dicho que yo seré buen guerrero.

Nuestra madre reaccionó como disparada por un resorte, diciendo enfadada:

–¡Buen guerrero no! ¡Buen pacífico!

Al hablar de los alemanes, me viene ahora otro recuerdo, que te lo voy a contar, aunque nada tenga que ver con la plaza de toros. Sería aquel mismo año 40, quizás en la otoñada. Una tarde vino de visita a nuestra casa una se-

ñora que pasaría de los cincuenta años. Por lo que oí de la conversación, había emigrado al comienzo de nuestra guerra, creo que a San Juan de Luz o Bayona, donde se ganó la vida en algún restaurante, y acababa de volver. Le había tocado ver la entrada de los alemanes. Al cabo de algún tiempo, uno de ellos, encontrándose a solas con ella, le había tomado la mano diciéndole entre sollozos:

—¡Ahora nos llevan contra Inglaterra! ¡Ahora nos llevan contra Inglaterra!

También esta escena la comprendo mejor ahora. Éste no era un forofó, como el que vaticinaba a mi hermano glorias militares, sino un muchacho sano y normal, de poco más de veinte años, que se desahogaba con aquella señora, al no poder hacerlo con su lejana madre.

Volviendo a la plaza de toros, ya ves que dos de mis recuerdos son el de aquellos convalecientes, firmes y saludando mientras sonaba el himno, y el de aquellos soldados alemanes, felices en aquel momento. Aún me parece estar viendo a unos y otros. Pero siempre me pregunto: ¿qué les depararía a aquellos pobres chicos la guerra a la que se habían visto arrastrados? ¿Cuántos de ellos volverían a su casa?

Esto que ha salido de mi memoria no sé si te servirá, porque de suyo nada tiene que ver con la tauromaquia.

Un abrazo de tu amigo y tocayo:

Antonio Zavala

Ferrando Aire
Xalbador

Odolaren mintzoa

(Hirugarren argitalpena,
zuzendua eta jehitua)

Xalbador eta Mattinen liburuen azalak
(Auspoa 290, 2004, eta 298, 2006).

Mattin eta Mari Treku

Mattin bertsularia

Segi, Mugartegi

liburuaren aurkezpenean,

Berriatuan, 2003-ko martxoaren 14-an

Nik ere emen itzegin bear nuala esan zidatenean, nere burua marmarka asi zitzaidan: «Nik ez det ezer ere egin liburu au kaleratzeko. Lan guzia bestek egin dute, eta adierazi bearrak berak adieraziko dituzte ederki asko. Zer esan bear det, bada, nik?».

Zalantza ortan oeratu nintzan egun artan. Baiña Ru-siako esaera zaar batek onela dio: «Egunsentia illunabarra baiño jakintsuagoa da». Edo-ta guk esaten deguna: «Oeko burukoari galdetuko diot».

Ala, irtenbidea urrengo goizean ikusi nuan. Esnatu orduko burua onela esaten asi zitzaidan: «Liburu ontan ez dezula ezer egin? Ez da ori egia. Zuk *Auspoa* zutik jarri zenduan, eta liburutegi ori izan ez balitz, liburu au ere etzan izango. Zuk baratza edo ortua landu dezu, eta baratz ortan zugaitz berri bat ikusten degu gaur, bere frutu ederrak eskeintzen asi dana. Berriatuan esan zazu, bada, baratza ori zer dan.»

Iñor ezagutzeko, izan ere, aren ingurua ere ezagutu bear omen da. Ori izango da gaurko nere gaia.

Ni gaztea nintzanean, bertso zaarrak biltzeari ekin nion, aintzat artu gabeko altxor bat ziralakoan; eta bildutakoak *Auspoa* ori izan dute plazaratzeko bidea. Bertsolari zaar askoren bizitza eta bertsoak azaldu dira or: Bilintx, Fermin Imaz, Pello Errota, Anduaga, Pernando Amezketarra, Udarregi, Gaztelu, Altzoko Imaz, Lexo, Zabaleta anaiak, Paulo Yanzi, Zubizarreta, Txanka, Iturzaeta, Xenpelar, Txirrita, Izuelako Artzaia, Zapirain anaiak, Erauskin, Otaño eta abar.

Baiña leengoak ez-ezik, gaurko bertsolariak ere bai. Ala, batzuk geroztik il diranak eta besteak bizirik diranak, gure garaiko bertsolari askoren bertso-liburuak kaleratu ditugu: Basarri, Uztapide, Lasarte, Xalbador, Mattin, Olea, Salaberria, Txomin Garmendia, Lertxundi, Ernani Txikia, Kalonje, Aierbe, Tximela, Lazkao-Txiki, Manterola, Zendoia, Sor Justina Aldalur, Ataño, Mujika, Jose Insausti, Matxain, Jose Lizaso... Bai Bizkaiko zenbait bertsolariaren liburuak ere: Balentin Enbeita, Pujana, Lino Aiesta, Faustino Etxebarria, Azpillaga...

Eta auresku edo soka ortan azken esku egiten duana, Ion Mugartegi adiskidearen liburua. Zorioneko daude, beraz, bera ez-ezik, bai Berriatuko erria eta bai *Auspoa* ere.

Baiña bertsolari oien emaitzetan zera ikusten nuan: aien euskeraren ederra. Itzaren doaia berekin izanik, bertsoan egiten zuten; eta zergatik ez prosaz? Artan ere asi giñan, eta bai zenbait liburu atera ere. Adibidez, *Txirritaren bizitza*; *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*; Salaberriaren *Neronek tirako nizkin* eta *Sagardotegiak*; Uztapideren *Lengo egunak gogoan*; Irazustaren *Nork bere bidea*; Alkainen *Gerrateko ibillerak*; eta abar. Ala, prosa-idazle biurtu zitzaizkigun Lasarte, Lertxundi, Txomin Garmendia, Aierbe, Barandiaran, Zinkunegi, Kosme Lizaso, Olea, Lete, Azpiroz, Aierbe, Zendoia... Bai Bizkaiko zenbait lagun ere: Pujana, Lino Aiesta, Faustino Etxebarria, Andoni Basterretxea, Jose Mari Etxaburu, Tomas Gerrikagoitia... Erri-prosa jator bat ere badala ederki erakutsi digutenak.

Liburu oiek idatzi eta kaleratzeko bakar-bakarrik izaten nintzan garai batean. Orain, berriz, laguntzailleak sortu zaizkit: Pello Esnalek, adibidez, berea ez-ezik, Zendoiaren liburua prestatu zuan; Mikel Aizpuruak, Azpillagarena; Joxemari Aranaldek, bereak eta Basterretxearena; Joxemari Iriondok, Olearenak, Jose Lizasorena eta gaurko au. Beraiei milla esker.

Ori da, beraz, *Auspoa*-ren ortua, gaur zugaitz berri batekin aberastua. Baratz ori ezagutuarekin, gaurko liburu au zer dan ere obeto jabetuko zerate.

Baiña *Auspoa*-z itzegiteko beste arrazoi bat ere izan det. Bera zein dan orain azalduko dizuet. Laguntzailerik onena ez det oraindik aitatu. Joakin Berasategi da bera. Onek argitaratu ditu gure azkeneko irurogei ta sei liburu txiki, eta ogei ta bi aundi. Nik ez-ezik, Euskal Erriak ere badu berarekin ezin ordaindu ditekean zorra. Baiña urteak aurrera eta jubilatzea erabaki du, bidezkoa danez. Ala, *Auspoa*-ren liburuak argitaratzeari utzi egingo dio.

Baiña berri ori iritxi da norbaiten belarrietara, eta zer egin du? *El Diario Vasco*-n idazlan bat argitara eman, *Auspoa* izenburuarekin eta onela esanez:

«Jaun-andreok: *Auspoa Liburutegiak* amaitu du bere ibilia. Ez nolannahiko ibilia ere: berrogei urte luzeko jardunean, 283 liburu argitaratu ditu, denak herri-literaturarekin lotuak, eta kasik denak bertsolaritzarekin uztartuak... Baina itxi da *Auspoa*...»

Orra il-kanpaiak jo, bizirik eta sasoiko dagoan bantentzat. Ez eta ez, iñola ere! *Auspoa* ez da amaitu, *Auspoa* ez da itxi. Tolosa nere jaioterriko Gabon-kanta zaar batek dionez, «aurrera segitzeko asmoetan goaz». Zer egin bear izaten da, bide bat ixten danean? Beste bide bat billatu. Ori egin degu guk ere, eta beste bi liburu aurki aterako ditugu. Eta gero gerokoak.

Nik badakit ori esan duanak borondate onenarekin egin duala. Eta bearbada gure mesederako izango da, propagandarako izan ditekenez. Beartu egin gaitu, izan ere, *Auspoa*-z itzegitera, orain emen egin dedan bezela, gezur ori apurtzeko.

Zuek ere lau aizeetara zabaldu zazute illa bizi-bizirik dagoala; eta aurki beste bi seme izango dituala: bat, garai bateko Ramon Artolaren bilduma, millatik gora bertso izango dituana; eta bestea, Iruntxiberri korrikalariaren oroitzapenak. Au ere marka da: guri il-kanpaia jotzen; eta bitartean, gu laisterkari batekin batera korrika. Eta atzetik etorriko diran liburuak, Jaunak orain arte bezela bizitza eta osasuna ematen badigu. *Auspoa* bizirik da, beraz; edo-ta erderaz esanda: *el muerto goza de buena salud*.

Bukatzeko: zorionak Ion Mugartegi lagun zaarrari. Zenbat urte izango dira guk alkar ezagutu genduala? Zorionak *Auspoa* Liburutegiari, liburu onekin leenaz gain aberastu dalako, eta bizirik irauteko asmoetan dalako; eta zorionak Berriatuako erriari.

Jesusek esana da: «Bere errian profeta danik ez dago». Orrekin zera adierazi nai zuan: erri bakoitzak bere profetak, bere gizon aundiak ezagutu eta aitortu egin bear dituala. Ori da zuek une ontan egiten dezutena. Zorionak, beraz.

Itzaldia

2003-ko maiatzean, Reno-n (USA)

erri-literaturari buruzko jardunaldietan

(Itzaldi au ara bialdu nuan, an irakurri zezaten, ni neroni ezin joan izan nintzanez.)

Señoras y señores:

Cuando después de cenar uno está viendo la televisión, como un servidor hará unos meses, y le llaman por teléfono y oye que le invitan a un viaje como éste, no puede menos de empezar a pellizcarse, creyendo estar soñando antes de tiempo.

Al punto se me plantearon dos dudas. La una, en qué lengua debería hablar. Tras muchas consultas y cavilaciones, me decidí por el castellano. Si no he acertado, os ruego que me lo perdonéis.

La segunda duda: ¿de qué podría hablar? Varios amigos a quienes se lo pregunté coincidieron en la respuesta: «sí se han acordado de ti, es por tu *curriculum*, por tu obra; háblales de ella y de cómo la has realizado.»

Este tema no acababa de gustarme, temiendo me llevara a un excesivo protagonismo. Si al fin me decidí, fue considerando que mi charla sería más bien una crónica de viaje en la que el caminante da cuenta de la ruta recorrida. Por lo menos, así quisiera que la tomarais.

Lo primero: ¿cómo me embarqué en esta aventura? Porque nací en Tolosa, villa ya entonces bilingüe, siendo la nuestra la primera generación que hablaba en castellano. Mi bagaje literario euskérico se reducía a algunas canciones, frente a una profusión de estudios y lecturas erdéricas. No me empujó, pues, el ambiente.

La primera vez que oí a los bersolaris fue en Aduna, pueblo entre San Sebastián y Tolosa. Pero más me influ-

yeron los vendedores de *bertso-paperak*, de hojas con estrofas; los cuales, hasta los años cincuenta y tantos, seguían viniendo los sábados al mercado de Tolosa.

Allí, en el viejo Portal de Castilla, junto al Colegio de las Escuelas Pías, antigua Diputación Foral, pregonaban ellos su mercancía; es decir, la cantaban. Una vez, un padre escolapio, harto de la cantinela, ordenó a uno de sus alumnos: «Vete y dile a ese voceras que se calle y nos deje dar clase». Salió el chico, se acercó al vendedor y le dijo: «*Orko apaiz batek esan du oso ondo kantatzen dezula; eta ea gertuago jarriko zeran, obeto entzuteko*». (Un cura de aquí ha dicho que canta usted muy bien, y a ver si se pondría más cerca, para oírle mejor.) No sabemos cómo seguiría la clase.

A esos vendedores los veía yo al salir al mediodía de dicho colegio. Apenas me detenía, pero la imagen del vendedor de hojas con un corrillo de oyentes en torno se me grabó. Fue el cabo de hilo del que luego empezaría a tirar, sin sospechar qué gran ovillo iba a salir.

También me acercaron al mundo vasco mis excursiones montaÑeras, mis años en Loyola, valle donde sólo se oía euskera, y las lecturas de libros euskéricos. Desde Oña, Castilla, escribí a casa encargándoles que, si veían en el mercado algún vendedor de *bertso-paperas*, le compraran una hoja y me la mandaran.

Pasé luego al colegio de Javier. Había allí un alumno, que solía aludir a los *bertso-paperas* de su caserío. Al marchar a las vacaciones de Navidad, le pedí me trajera a la vuelta esas hojas. Cuando al día siguiente de Reyes llegaron los autobuses, de uno de ellos salió un grito: «*Ekarri ditut!*». (¡Los he traído!) Ese grito, lanzado junto al castillo de Javier, en la noche del 7 de enero de 1954, fue el pistoletazo de salida para mi tarea.

Eran unas venticinco hojas, que a mí me dieron pie para una regla de tres: si esto hay en un caserío, en todo el País Vasco ¿qué? Pues vale la pena recogerlo.

Empecé valiéndome del correo. Donde pensaba que había quien pudiera saber o poseer algo, allá iba mi misi-

va. Unos me respondían; otros no. Luego, en verano, me movía desde Loyola o San Sebastián a un sitio y a otro. Era como salir de caza y producía las mismas emociones. De donde esperaba una buena pieza, volvía con las manos vacías; y al revés. ¿Cuántos archivos y caseríos visité yo entonces? ¿Cuántos kilómetros recorrí? Pero ¿qué me importaba eso, a mis ventitantos años? El recordarlo me produce ahora nostalgia.

No sólo recogía hojas sueltas (*bertso-paperas*). Transcribía también las estrofas que los mayores me dictaban, si de ellas no había versión escrita. Cuando un autor o género engrosaba, abría para él carpeta nueva.

Era yo coleccionista de algo que nadie estimaba. No tenía, pues, competencia. Es que imperaban aún los criterios puritanistas sabinianos; por lo que la poesía popular, expresada no en el euskera ideal que se soñaba, sino en el euskera real que corría, no se apreciaba.

Hubo, sí, quienes iniciaron la labor de recopilación: José Manterola, de San Sebastián; el padre José Ignacio Arana, de Loyola; los hermanos Adurriaga, de Tolosa; Enrique Elicechea, de Rentería; Gregorio Múgica, de San Sebastián; Luis Dassance, de Uztaritz, etc. Hubo colecciones cuya noticia me llegó, pero que por diversas causas habían ya desaparecido: la de la casa impresora López-Mendizabal, y la de la casa Muguerza, ambas de Tolosa; la muy probable del sacerdote Pedro Miguel de Urruzuno, de Mendaro...

Otra recopilación fue la de José Ariztimuño, "Aitzol", promovida en los años de la república y de la que nos ha hablado o hablará el amigo Gorka Aulestia.

Todo era entonces nuevo para mí. Había entrado en una tierra ignota, sin conocer ni lo que me esperaba, ni más nombres de autor que Bilintx, Otaño, Ramos Azkarate y Pello Errota. Pero iban apareciendo otros muchos: Xenpelar –recordemos el clásico encabezamiento: *Bertso berriak Xenpelarrek jarriak* (Estrofas nuevas compuestas por Xenpelar)–, Txirrita, Altzoko Imaz, Udarregi, Gaztelu, Fermin Imaz, Lezo, los hermanos Zapirain y los Zabaleta,

Zubizarreta, Ramón Artola, Paulo Yanzi, Iturzaeta, Mendaro Txirristaka... O me llegaba noticia de Elizanburu, Ibarrrart, Oxalde, Etxahun, del otro lado del Bidasoa.

Me llamaba la atención la variedad de temas tratados: las vidas de santos, como la de Santa Bárbara, de Xenpelar, o la de Santa Genoveva, de Zapirain; las misiones populares y la explicación de algunos dogmas religiosos; las composiciones relativas a los santuarios marianos: Arantzazu, Itziar, Izaskun... Las que ensalzaban las hazañas de las traineras de Orío, Pasajes, Hondarribia, Ondárroa, con cuya recopilación acabo de publicar un tomo de más de mil setecientas estrofas. En su prólogo recuerdo al vendedor de hojas que una mañana de domingo, en septiembre de 1941, se plantó a la puerta de la parroquia de Tolosa y empezó a cantar –yo le oía desde la cama– las estrofas en honor de la tripulación de Hondarribi, que acababa de vencer en San Sebastián.

Había composiciones sobre apuestas de *aizkolaris*, de *arri-jasotzailles* (levantadores de piedras), lanzadores de barra, partidos de pelota o pruebas de bueyes...

Las había de la guerra de la Convención, la francesa, la de Cuba, las de África, la del 14, la del 36... En las carlistadas, los dos bandos habían peleado, no sólo a tiros, sino también por medio de las estrofas, para ganarse el favor de la gente.

La poesía amorosa del Norte del Bidasoa era muy delicada, y también la del Sur, con Bilintx y sus seguidores.

A veces, si un novio recibía de su amada calabazas, cambiado su amor en odio, iba y le explicaba a su modo los hechos a un *bertsolari*, éste escribía unas estrofas denigrando a la pobre chica, cobraba su trabajo, se imprimía el *bertso-papera* y se difundía. A veces respondía la novia con otra hoja de estrofas. O el padre de ésta llevaba al chico a juicio. Guardo copia de una sentencia judicial. He publicado dos tomos con estrofas de este género, pero sin nombres de personas y lugares, por aquello de que se dice el pecado, pero no el pecador. Y aún guardo bastantes más.

Otras composiciones muestran las relaciones entre *morroi* y *nagusi* (criado y amo), la penuria de la vida, el hambre... Porque en nuestra tierra no todo ha sido idílico. De ahí la sangría de la emigración, cantada por Patxi Bakallo, José Mendiague o Pedro María Otaño, por ejemplo. Poseo algún *bertso-papera* publicado en Buenos Aires.

Las hay sobre naufragios, galernas y ballenas, como la que en 1878 hirieron los de Zarauz, se llevaron los de Guetaria y vino el juicio sobre a quién pertenecía. Mientras, pasaban los días y se podría el cetáceo.

Los labradores hablan, por ejemplo, del trato de alguna vaca o de una huelga de lecheros. Y lo mismo que los pescadores, describen quizás menos su vida que dan a conocer lo que turba la monotonía de ésta, igual que ocurre en el género epistolar, que no se toma la pluma para comunicar lo que creemos que los destinatarios saben, sino lo que ignoran.

Hay más temas; pero valen los sugeridos para hacer ver que en la poesía popular manifiesta nuestro pueblo toda su vida y alma, con la sinceridad de testimonio del que no sabe que está testificando; o la naturalidad de ademán de quien no sabe que le están fotografiando.

En un principio las composiciones se confiaban a la memoria de la gente o se escribían en un papel. De ahí las muestras manuscritas que de vez en cuando aparecen en los archivos. Pero el gran paso de usar la letra impresa se empezó a dar en el siglo XVIII, más bien a finales. Este recurso fue popularizándose y lo vemos habitualmente usado en la primera guerra carlista: 1833-1839.

A continuación, durante muchos lustros, en nuestra tierra nunca dejó de ser primavera, porque, fuera el mes que fuera, no cesaban de brotar hojas. Hojas de poesía popular, los *bertso-paperas*, que se vendían en mercados y romerías.

¿Cuántos cientos de composiciones se difundieron en esa época? Si lo conservado es mucho, lo que se ha perdido será otro tanto o más. A veces pienso que a nuestro

pueblo le entró una auténtica *bertso-manía*. Pero ésta recibió el hachazo de la guerra civil de 1936. Aunque también durante ésta se siguió versificando. Y en la posguerra el viejo árbol echó nuevos brotes. Hubo quienes supieron torear la censura. El sí o el no para la publicación y venta dependería, creo, de las autoridades locales. Hay hojas fechadas en los años 50 y hasta en los 60. En esos años, tras siglo y medio de vida, murió el *bertso-papera*, la hoja impresa de poesía popular.

Pero ésta siguió dando frutos que difundía por otro camino. Los periódicos y revistas de los años posteriores se nutrían con las producciones de nuevos versificadores: Basarri, Matxain, Kalonje, Salaberria, Olea, Ibaiertz, Manterola, Ataño, Izazpi, Iraola, Mujika, Santi Zabala, Lertxundi, Arrieta y otros muchos. Durante tres décadas se publicaron así miles de estrofas, de buena calidad en general.

Pero también esta floración cesó. La poesía popular vasca ya no se imprime. Se organizan concursos de composiciones en verso y se conceden los premios; pero no se publican o es difícil conseguirlas. ¿Será que a los directores de los órganos de prensa no les gusta el género? ¿O que el pueblo apaga su sed en otra fuente?

Porque es lo que el pueblo buscaba en la poesía popular: aplacar su sed estético-literaria. El cometido que la literatura o la prensa cumple en otros pagos lo llevaban a cabo entre nosotros estas sencillas muestras poéticas, que nacían como florecillas silvestres y humildes.

Mi labor de búsqueda, en la que a tantas puertas llamaba, iba siendo conocida. Así fue que a los dos años y medio, en septiembre de 1956, cuando los materiales recogidos eran ya considerables, me invitaran a presentar una comunicación en unas jornadas euskéricas en Aránzazu, las primeras tras la guerra civil. Veo ahora que aquella ponencia fue una declaración pública de intenciones y proyectos, que daba oficialidad a mi trabajo.

La hora de empezar a publicar lo recopilado, de devolver al pueblo lo que del pueblo había recibido, llegó en 1961. Se creó para ello una colección de libros llamada

Auspoa, palabra que significa *el fuelle*, porque la función que desempeñaba éste en los hogares de los caseríos la queríamos realizar también nosotros: avivar una llama.

Esta colección consta, por el momento, de 283 números, además de una veintena de tomos grandes. Su contenido puede deslindarse en dos campos: el uno en verso y el otro en prosa. En el primero, se ofrecen la biografía y estrofas de muchos viejos *bertsolaris* o poetas populares, de los que he dado ya una breve relación.

Pero no sólo ellos. También se han publicado muchas composiciones de *bertsolaris* coetáneos. Por ejemplo: Basarri, Uztapide, Xalbador, Mattin, Lasarte, Enbeita, Olea, Arozamena, Lexoti, Arrosagaray, Salaberría, Arrieta, Pujana, Ernani-Txikia, Aierbe, Tximela, Mujika, Etxebarria, Aiesta, Lertxundi, Zendoia, Kalonje, Ataño, Txomin Garmendia, Azpillaga, Joxe Lizaso, Insausti, Matxain, Mugarategi... Bastantes de ellos ya han fallecido.

El segundo campo, el de los libros en prosa, fue gestándose poco a poco. Por un lado, venía yo observando, al charlar con hombres y mujeres del pueblo, que entre éstos había excelentes narradores. Por otra parte, procuraba acompañar la publicación de las estrofas con la explicación de los motivos que las promovieron. Me informaba para ello de los hijos, parientes o amigos del autor.

Y de los libros de historia, en el caso de hojas relativas a política o a guerras. Es que durante éstas las estrofas se componían para un público que conocía los hechos; con lo que nosotros, que los ignoramos, nos podemos quedar sin saber por dónde van las cosas.

Esa información resultaba a veces más interesante que las mismas estrofas. Con el tiempo se me fue haciendo claro que había allí un arte narrativo, tradicional y añejo, heredado de los mayores y ejercitado en la cocina de casa y en la taberna del pueblo. ¿Por qué no llevar al papel aquellas narraciones orales?

Así lo hice con el *bertsolaris* Txirrita. Aún vivían quienes lo conocieron y fui transcribiendo sus testimonios, así

como las anécdotas y datos comunicados por su sobrino, que había vivido con su tío dieciséis años.

Siguió en 1963 el libro *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua* (la vida de Pello Errota narrada por su hija), que contaba a la sazón noventa y tres años.

En 1964, las memorias de guerra de Sebastián Salaberria. En 1964, la autobiografía de José Ramón Zubillaga. A los años, en 1975, la de Uztapide: *Lengo egunak go-goan* (El recuerdo de los días pasados).

Vinieron después los libros de Alkain, Irazusta, Arriabalo, Erauskin, los del inagotable Ataño, Otxoki, Txomin Garmendia, Aierbe, Etchebarne, Etxaburu, Azpiroz, Ibaiertz, Barandiaran, Beñat Karrika, Pujana, Lertxundi, Lasarte, Zinkunegi, Mujika, Etxebarria, Olea, Aiesta, Zendoia, Kosme Lizaso, Gerrikagoitia, Larre...

Estos libros son un testimonio tanto de la vida del autor como de su mundo. A veces, el autor elabora una novela con sus vivencias, lo que también viene a ser una manera de testificar. Son libros con una doble intención: la del autor, que recuerda su vida; y la de este servidor, que es como el padrino de la criatura y, desde luego, el amanuense de la obra; y que pretende, al lograr el retrato de un hombre concreto, hacer al mismo tiempo el de todo el colectivo o pueblo al que ese individuo pertenece.

Fue pionero en este tipo de trabajo el padre Francisco Apalategui, jesuita, profesor de historia muchos años. Por los años 1920, dio en entrevistar a veteranos de la guerra carlista, de un bando y de otro, y transcribir sus testimonios en la lengua del comunicante. O sea, un modo de historiar la contienda, no de arriba abajo, viendo los hechos con los ojos de los jefes, sino de abajo arriba, con los del pueblo. Llenó así cinco cuadernos, cuya publicación voy preparando. Es tal la riqueza anecdótica, que no parece que leemos, sino que vemos y oímos lo que ocurrió.

Lo que él hizo, con los medios de su época y sobre un conflicto armado, lo intento realizar yo con métodos mo-

dernos y ampliando el campo a todos los aspectos de la vida del pueblo, los de la paz y los de la guerra.

Yo no me acerco al pueblo con un cuestionario. Creo que éstos distorsionan el testimonio de vida que deseo recoger. Dejo que mis informantes charlen. El encasillamiento podrá venir después, lo mismo que de la vida espontánea de los idiomas viene la gramática; o de la geografía los mapas.

Este lenguaje popular importa mucho entre nosotros, porque ofrece un vascuence pensado en vascuence, pues cada vez son menos los que así lo hacen, dada la presión de los idiomas vecinos.

Pero sería un error pensar que los buenos narradores son exclusivos al mundo del euskera. Yo me los encontraba también en las distintas tierras de España. Veía que también allí afloraba una mina que podía dar mucho de sí. Pero me resistía a nuevas aventuras. Hasta que una tarde, tras corregir las pruebas del libro sobre el poeta donostiarra Bilintx, quise airear mi cabeza y visitar la ermita gótica de San Zoilo, Cáseda, Navarra, junto a la que hacen noche los rebaños que van del Pirineo a la Bardena. En el camino me encontré con un abuelo, el señor Humbelino Ayape, que con lo mucho interesante que en poco tiempo me contó, echó por tierra mi resistencia. Mi relación con él dio para cuatro tomos, titulados *Las tardes de la Bardena*. Vio antes la luz *La última trova*, del cántabro Indalecio Zaballa. Luego vinieron tres del altoaragonés Hilario Jarne, con el título de *Junto al fogaril de Atarés*; *El pastor del páramo*, del burgalés Justo Peña; y los demás nos hacen respirar aires de Asturias, Jaén, León, Burgos, Extremadura, Navarra o el olor a pólvora de la guerra civil.

Son en total venticinco tomos. Antes salía yo a buscar a los informantes; ahora son ya varios los que se me han acercado con el manuscrito preparado. Puede ser que mi iniciativa hiciera diana en una necesidad del momento. Porque yo me he encontrado con unos pocos, pero seguro que habrá hoy día muchos más abuelos que, conscien-

tes de que abrieron los ojos en un mundo muy distinto a éste, deciden dejar testimonio escrito de sus años jóvenes.

Al recoger estos relatos, no son dos las labores realizadas, una por cada idioma, sino un mismo trabajo en dos lenguas. Cuando un botánico estudia y recoge la flora de una región, no dejará de hacerlo si se traslada a otra.

Puede que sobrevalore yo este género, porque el escuchar un buen relato de labios de un pastor, a la vez que el tintineo de las esquilas, mientras se tienen ante los ojos los picos nevados del Pirineo o las amplitudes de la meseta castellana, tiene, desde luego, un gran encanto. Y sigo así adelante, aunque siempre con la duda de si hago lo que hago no por lo que en sí vale, sino por lo que me agrada.

Lo que tampoco acabo de dilucidar es si en mi trabajo hago historia, antropología, etnología, filología o literatura. Quizás contenga un poco de todo. Pero es algo que nada me preocupa y que casi me halaga.

Es obvio que está lejos de agotarse el caudal existente cuando empecé a sacar agua, y que la fuente sigue mandando. Antes me parecía que esta labor me llevaría unos años y que debería ir pensando en otro quehacer para más tarde. Es decir, buscaba trabajo para mi tiempo; y ahora lo que anhelo es tiempo para mi trabajo.

He aludido antes al cambio que ha dado el mundo. Yo suelo decir que el ambiente en que se criaron los abuelos de hoy, sobre todo los de ámbito rural, se parecía más a la Edad Media que a la era informática en que crecen sus nietos. Entre ambas generaciones hay más distancia que la que mediaba antes entre varios siglos.

Pero esta mutación no afecta sólo a las circunstancias, sino también a la misma esencia de las cosas. Yo, al menos, voy constatando, tras casi cincuenta años de dedicación a un tema, que éste se ha alterado hasta hacerse diferente. Veo que es distinta la mentalidad con que hoy se crea y recibe la literatura popular.

Ésta era antes una necesidad para muchos. Con lo que ella expresaba se creaba la mentalidad de las gentes.

lo mismo que el hombre culto forma la suya con el sedimento de la lectura de libros. En nuestros caseríos, los nombres de Xenpelar, Txirrita o Pedro María Otaño sonaban igual que en otros ámbitos los de autores de fama mundial. Lo que el magisterio de éstos es para el hombre culto, venía a ser para nuestro pueblo el de los *bertsolaris*, a quienes tomaba, no sólo como a maestros, sino casi también como a profetas. Así fue durante generaciones. ¿Cuándo empieza a decaer esta influencia? En la historia de los pueblos hay una etapa en que todo es cultura popular; luego, convive con ella la adquirida en las aulas. Pero ésta va ganando terreno y fuerza y al final se alza como única.

Sucede lo mismo en otros ramos: en la artesanía, por ejemplo. Ésta es la que en un principio proveía de utensilios y herramientas a todos. Luego viene la competencia de la industria, que acaba acaparándolo todo.

Pero los productos de la artesanía manual o mental no desaparecen del todo, porque entre los hombres formados según los nuevos módulos siempre hay algunos, quizás un tanto románticos y nostálgicos, que no es que crean que cualquier tiempo pasado fue mejor, pero que sospechan que quizás los modernos tampoco lo sean del todo.

Dan así en sacar de la nave que se hunde todo lo que merezca la pena. Ésa es la labor que realizamos los llamados folkloristas, salvaguardando en libros lo que antes era vida en la mente y los labios del pueblo. Del mismo modo, otros recogen los utensilios de esas mismas gentes: las camas en que nacían, dormían y morían y las ropas que vestían; los pucheros en que cocinaban y los platos en que comían o las herramientas con que trabajaban, para guardarlos cuidadosamente en museos. A veces se me antoja que éstos tienen mucho de libro; y los libros, por lo menos los que yo y otros como yo publicamos, mucho de museo. Hay infinidad de cosas que estimamos primero por la utilidad que nos prestan; y después por agradecimiento al servicio que

nos rindieron. Al principio necesitamos nosotros de ellas para vivir; y luego ellas viven o se conservan gracias a nosotros.

Pero en ese momento se produce un cambio radical. Esos objetos siguen con sus mismos componentes, pero significan otra cosa. Lo que era medio o herramienta para la vida, pasa a ser objeto de adorno. Vemos así ahora en nuestras casas, o donde sea, como elementos de ornato, lo que en nuestra infancia eran utensilios para la vida cotidiana: los yugos pasan a ser colgadores; las ruedas de las carretas penden como las arañas de las iglesias; los almireces descansan sobre las cómodas; las herraduras se transforman en perchas... O se crean museos etnográficos, reuniendo todos los utensilios que han caído en desuso. En las torres de las iglesias ya no suenan las campanas con sus distintos toques, sino que guardan silencio y son sustituidas por un carillón.

También las viejas costumbres, que antes eran vida y alma del pueblo, pasan a ser espectáculo, que viene a ser otro tipo de ornato y adorno. En las fiestas de los pueblos se organizan así representaciones de bodas y romerías, que puede que resulten más vistosas que las auténticas de los tiempos pasados. Como también puede que sean de mejor calidad las imitaciones de la antigua quincallería, que se fabrica hoy, no para su uso, sino para vendérsela al turista y para regalo de la vista.

La incesante ley del cambio la formula una vieja copla:

A la puerta del molino
me puse a considerar
las vueltas que da la piedra
y las que tienen que dar.

Y un día, yendo de paseo, me paré de pronto, porque veía delante una piedra de molino convertida en mesa de jardín.

En las manifestaciones folklóricas sucede lo mismo. Cuando un grupo nos ofrece hoy una danza tradicional,

lo harán mucho mejor que sus abuelos y bisabuelos; pero entonces aquel baile era vida y hoy espectáculo.

Los txistularis o trikitilaris de ahora tocarán sus instrumentos mejor que los de antes. Pero los antiguos lo hacían en una plaza atestada de mozos y mozas que danzaban; y los modernos en un salón, sin que nadie mueva un pie para danzar o se levante de su butaca.

Ha cambiado la psicología del público. El de antaño quería esas melodías para darse el gusto de bailar; para que las notas le entraran por los oídos y le llegaran hasta los pies, inyectando a todos sus miembros ritmo y movimiento; y el de hogaño las escucha para halago de sus oídos, al tiempo que trata de adivinar, si se trata de un concurso, quién recibirá el premio. Aquellas piezas y melodías se estimaban antes por su capacidad de hacer danzar; y ahora, por su calidad musical. O sea, lo que vamos diciendo: lo que era vida ha pasado a ser espectáculo.

Con la poesía popular viene a ocurrir lo mismo: lo de antes era vida. Vida era cuando aquel chico, que me lo contaba siendo ya abuelo, declaraba su amor a una chica en unas estrofas escritas en un papel que dejó, sujeto por una piedra, en la senda por la que ella había de pasar, mientras él, oculto tras unas matas, vigilaba a ver si lo recogía; o cuando después de la última ejecución pública de Guipúzcoa, como pena del parricidio de Muatz, el bertsolari Zubizarreta, de Azcoitia, compuso estrofas que relataban el caso, y acudió al mercado de Azpeitia; se puso a cantarlas a una con un hijo ya mozo y otro de doce años, que es quien ya abuelo me lo contaba, y vendió los varios miles de hojas que había hecho imprimir. Y vida era cuando en las guerras carlistas uno de los bandos publicaba una hoja de estrofas, comentando una batalla o un acontecimiento; y el otro se apresuraba a sacar otra hoja dando su propia versión de los hechos.

Vida era cuando a Xenpelar le avisan una noche de que en su camino de vuelta a casa le esperan quienes desean propinarle una paliza; y él no varía su ruta, pero cuando se

acerca a donde le aguardan, canta tres estrofas que explican los hechos y convierte a los enemigos en amigos.

Vida era cuando el 11 de junio de 1967, en el campeonato de bertsolari, al oír el fallo del jurado de que pasara adelante a Xalbador, dejando atrás a otros, parte del público prorrumpió en silbidos que duraron cinco minutos y medio; hasta que al fin pudo hacerse oír Xalbador, cantando una estrofa que cambió las protestas en aplausos estruendosos. Aquel día la mutación fue a la inversa: un campeonato, que tenía su parte de espectáculo y teatro, se convirtió por un momento en realidad y vida.

Podría ofrecer muchos otros ejemplos; y digo que eran vida; o, quizás mejor, elementos para la vida.

Las estrofas de hoy es fácil que sean, bastantes de ellas al menos, mejores que las de antes. Pero se cantan en un recinto cerrado, ante un público sentado, que quiere ver quién lo hace con más habilidad; o en una sobremesa, para quienes acaban de refocilarse con un buen festín. Es así un arte o espectáculo. Y no puede menos de saberlo, aunque quizás no se lo formule así, el txistulari, trikitilari o bertsolari.

Algo parecido pasa con los trajes regionales. Nuestros abuelos los usaban todos los días porque eran sus vestimentas habituales; eran elementos para la vida. Y ahora se guardan en un armario y sólo de vez en cuando, en la romería vasca de las fiestas patronales, por ejemplo, se echa mano de ellos para imitar a los antepasados; para representar un papel. En definitiva, puede que todo lo que decimos no sea sino una manera más de expresar la nostalgia y la añoranza, un sentimiento muy humano del que no hay por qué avergonzarse.

Tampoco mis libros se han visto libres del contagio. Cuando empezaron a ver la luz, se encontraron con dos tipos de lector: uno popular y otro culto. El popular o tradicional los adquiría para leerlos en casa como antes lo hacía con los *bertso-paperas* que compraba en el mercado; y el público culto, se nutría de celosos defensores del idioma (*euskalzales*) o de estudiosos del mismo. Ahora, al

cabo de tantos años, se me va imponiendo una verdad no muy de mi gusto: que, mientras el segundo tipo de lectores se mantiene o incluso ha aumentado algo, el primero ha ido disminuyendo hasta casi desaparecer. Es decir, el pueblo no es ya el mismo. De modo que mis libros pervivirán en las estanterías; pero no les espera la suerte que Xalbador deseaba para el suyo:

Harmairu xokoetan ez gorde nehola,
zikint beldurrez edo nik dakita nola;
etzaio zikinduko dakarren eskola,
kez beltzaturik ere ez izan axola,
sukaldeko solasen guardian dagola.

(No lo guardéis en el rincón de un armario, por miedo a que se ensucie o por la razón que sea. No se le manchará su contenido, ni os importe si el humo lo ennegrece, mientras siga al tanto de las charlas de la cocina.)

En efecto, a veces, cuando en algún caserío he preguntado últimamente si tenían versos, me han dicho que sí y me han presentado algún libro de nuestra colección, pero no sólo ahumado, sino también con manchas de grasa y señales de haber sido muy usado.

Pero aquellos primeros eran libros de bolsillo, de tamaño reducido y en los que se buscaba su fácil lectura. Con el paso de los años, y deseando adaptarnos a las exigencias del mercado, hemos cambiado dos veces su tamaño, haciéndolo mayor. Eso nos ha permitido disponer en dos columnas las estrofas, más que doblando el número de éstas por página. De ese modo, hemos publicado varios libros con más de mil estrofas, que en euskera suelen ser, por lo general, de ocho y diez versos. Y en un caso, en el libro *Jesusen bizitza* (La vida de Jesús), de Ataño, han llegado a las 2.202. Pero con eso, y sin que nos diéramos mucha cuenta del cambio, hemos pasado del libro para ser leído al libro depósito. Quiero decir que la evolución de que vengo hablando nos ha alcanzado también a nosotros: ya no ofrecemos libros para la vida del

pueblo, sino libros, no para mero ornato, pero sí para estudiosos, libros para las estanterías.

Que nadie malinterprete mis palabras estimándolas como condenatorias de nada. La labor de los *bertsolaris* modernos y demás promotores de las manifestaciones artísticas populares me han parecido siempre dignas de elogio. Que continúen adelante mientras tengan seguidores. Lo que constituye y estructura a un pueblo son los elementos culturales compartidos: mitos, leyendas, costumbres, danzas, canciones, deportes, literatura, poesía...

De la poesía popular vasca puede decirse que vino al mundo con mala estrella. Cuando todo el pueblo la admiraba y casi sobrevaloraba, las clases ilustradas la tenían en poco y la desechaban. Ahora éstas la aprecian y estudian; pero ¿es el mismo el apoyo de las masas?

Repito que éstas han cambiado mucho desde que inicié esta labor, hace casi cincuenta años. Es decir, después de una vida dedicada a recoger y salvaguardar algo que me hacía duelo se perdiera. Pero que nadie me tome como a hombre que se ha sacrificado por una causa. Porque la verdad es que, aparte de algunos leves y pasajeros disgustos, esta labor me ha hecho feliz durante todos esos años.

Más de una vez se me ha reprochado que no haya forjado teorías, interpretaciones o análisis acerca de los materiales que voy ofreciendo. Puede que sea, en parte al menos, porque se trata de un terreno en el que no me muevo tan a gusto. Y, también, porque creo que urge más publicar los materiales existentes. Pensaba que esto no podía esperar, pero aquello sí, y lo dejaba para más tarde. Ahora sé que no lo haré nunca. Quede, pues, para otros.

Esta urgencia me ha impedido asimismo leer y enterarme de lo mucho que sobre estos temas se habrá escrito en otras lenguas y países. Así es que cuando doy en teorizar un poco, como hoy en lo del paso de elemento de vida a objeto de adorno, no puedo menos de temer que a lo mejor estoy descubriendo el Mediterráneo. Si es lo que en esta charla he hecho, os ruego que sepáis excusarme. Y muchas gracias por ello y por la atención prestada.

Errenteriako erria eta Auspoa

Liburutegia

2003-ko abenduan

Ataño zanari buruz itzegiteko bein baiño geiagotan bildu gera udaletxe ontan. Adibidez, berari omenaldi bat egin zitzaionean; eta bai *Jesusen bizitza* liburuaren aurkezpena egiteko ere. Gaur, berriz, aren bi nobela ditugu plazaratu berriak. Eta bai ere Antton Kabazon adiskideak aurrentzat prestatutako Xenpelar bertsolariaren liburuxka.

Egokiera ona degu, beraz, galdera bat egiteko: *Auspoa* saillak zenbat liburu argitara emanak ditu Errenteriako egilleenak? Aurrena, Juan eta Pello Zabaleta anaien liburua izango da. Urrena, *Iru anai bertsolari* izenekoa: Juan Jose, Nikolas eta Anjel Lujanbio ziran anai oiek, Saiburu baserrikoak eta Txirritaren lengusuak.

Irugarrena, *Errenteriako bertsolari zaarrak* deritzana, bederatzi bertsolariaren bizitza eta bertsoekin: Panderitarrak, Joakin Maria Jauregi eta Jose Migel Salaberria; Leandro Salaberria; Jose Maria Elizegi "Frailia"; Jose Inazio Iñarra "Txintxua"; Jose Maria Berra "Telleri-Txiki"; Jose Ramon Taberna; Jose Kruz Urrutia eta Joxepa Antoni Aranberri Petirena, Xenpelarren illoba.

Laugarren liburua, Xenpelar bertsolariaren bizitza eta bertsoak. Xenpelarren bertsoak aurrena biltzen saiatu zana, Juan Jose Makazaga Mendiburu jauna izan zan. *Bertsolariya* izeneko astekaria berari zor diogu. Baita ere *Euskal Erriko kanta zarrak* liburuxkak eta Txirrita, Bilintx eta Xenpelarren bertso-bildumak. Xenpelarren bertsoak bi liburutan agertu zituan gerra aurrean. Itzaurrea Luis Jauregi apaiz jaunak idatzi zion; *Jautarkol-ek* alegia. Onek onela dio:

«Gure basetxeko ate-barrurano etorri zitzaigun lengo egun batean izerdi patsetan Makazaga jauna liburu onentzat itz-au-
rretxoaren eske. Ez degu oraindik gure etxe-ataritik limosnatxorik
gabe eskalerik bidali; ez genezakegun jaun ori ere esku-utsik ge-
ren etxetik uxatu».

Ondoren gerra etorri zan. Urteetara, 1958-an, *Xenpelar bertsolaria (Bizitza ta bertsoak)* izeneko liburua agertu zan, Zarauzko *Itxaropena*-ren *Kulixka sorta*-n. Eta izenburuaren azpian onela dio: «Egillea: Jauregi'tar Luis, "Jautarkol"».

Baiña Makazagak bildutako bertso eta doiñuak ematen dizkigu. Aren lanaz baliatu zan. Ez dakit ezer berririk erantsi zionik. Ala ere, beraren aitamenik ez det uste egiten duanik. Liburu ori, beraz, *plagio* bat da. Noizbait ere au esan bearra zegoan.

Xenpelar il zaneko eun urte ziranean, 1969-an, nik ere atera nuan *Xenpelar bertsolaria* izeneko liburua; baiña Makazagari zor zaion guzia aitortuz, Xenpelarren bizitzaren argibide berri asko emanez eta zenbait bertso-sail ezezagun erantsiz.

Auspoaren Sail Nagusia-n, berriz, *Xenpelar eta bere ingurua* liburua atera nuan 1993-an.

Azkenik, berriz, leen esan bezela, aurrentzat egokitutako *Xenpelar bertsolaria* liburuxka degu, esan bezela Antton Kazabon-ek prestatua.

Txirrita etzan jaiotzez errenteriarra, ernaniarra baizik. Baiña mutikotan onera aldatu zan bere familiarekin, eta bere bertsolari-izena ere bertakoa da, familia bizi zan etxekoa alegia. Orregatik, Ernaniakoa ez-ezik, emengotzat ere ar diteke. Aren bertso-bilduma egiten ere Makazaga asi zan. Gero ni sartu nintzan langintza ortan. Suerte aundia izan nuan: Txirritaren illoba artean bizi zan, Altzako Gazteluene baserrian, eta arek bere osabaren gertaera asko eman zizkidan, eta bai egille-izenik gabeko bertso-sail asko arenak zirala ezagutu ere, sekretariotza berak egiten zion eta. Ala, *Txirritaren bertsoak* izeneko bi liburu agertu zituan *Auspoa*-k 1971-n.

Eta *Txirrita* izeneko liburu aundi bat *Auspoaren Sail Nagusia*-n, 1992-an.

Errenteriako beste bi bertsolari aundiren bizitza eta bertsoak 1975-ean plazaratu nituan, *Zapirain anaiak* izenarekin. Juan Krutz eta Joxe dira anai oiek, Bordaxar baserrikoak.

Errenteriako bertsolariekin soka luzea nekarren, baiña inork uste etzuan luzagarria izango zuan. Joxe Zapiraini buruzko argibideak bildu bearrez, Bordaxarrera joan eta semea azaldu zitzaidan, Manuel, orain zana, baiña anaiaren *Jesusen bizitza* liburuaren aurkezpenean ementxe izan genduana, eta onela esan zidan:

–Aita zanaren bizitza anai praileak idatzia du.

Arengana Ondarribira joan, andik Iruñera, eta *Txanxangorri kantaria* liburuarekin etxeratu nintzan. Atañoen soka orduan asi zan. Ura aurrena; ondoren *Txori* nobela; urrena, *Espetxeko negarrak* eta *Zigorpean*, oroipen-liburuak; eta gero *Odol-kutsua*, *Eltzaorra*, *Maitasunaren lanak*, *Etorkizuna*, *Maite itzazute etsaiak*, *Aztia usnari*, *Azkeneko saskigillea*, *Nora goaz?*, *Lotsaren iges*, *Askatasun billa*, *Ondareztat gorrotoa*, auek danak nobelak. Urrena, *Jesusen bizitza*, 2.202 bertsoan moldatua. Azkenik, *Markesgaiak* eta *Dirua jainko* nobelak, gaur emen aurkezten ditugunak.

Ataño gizon txiki aundi ura joan zan. Baiña aurretik bere idazkiak neri entregatu zizkidan, eta aietan beste zenbait nobela ikusten ditut: *Ondarribiko espigoian*, *Ovni*, *Be-rezko iltzallea*, *Mikel*, *Ixkanbillak*, *Doatsuak pake-egilleak*. Eta bertsoak, berriz, eunka eta eunka. Beste zazpi bat liburu bearko dira, beraz, Atañoen idazlan guziak kalera-tzeko. Zoragarrizko prosa zuan arek eta merezi du, noski.

Errenteriako erria eta *Auspoa*-ren orain arteko arre-manak oietxek dira. Eta aurrerantzean zer? Beste bertso-jartzaille batzuk izan ditu erri onek. Une ortan iru izen datozkit burura: Elias Gorostidi, Enrike Elizetxea eta Juan Inazio Uranga. Bi auek oso ugariak. Aien lanak bil-tzen asia naiz. Baiña ni ere urteetan aurrera nijoia eta ez dakit ortarako denborarik eta osasunik izango dedan.

Ikusten dezutenez, bertso eta prosa, nik Errenteriako liburu asko eman ditut argitara. Ogei ta bost bat edo or nunbait. Eta gero gerokoak. Baiña onek zera esan nai du: erri au gure erri-literaturaren baratz emankorra izan da-la. Eta bukatzeko zer besterik esango det? Aurrerantzean ere olako fruturik ematen jarrai dezala.

Ortaz gaiñera, *Auspoa*-k eten bat izan du. Zenbait illabetetan ez du libururik atera. Bukatua zala kaskariñ batek ere idatzi zuan periodikoan. Baiña ez. Orain arte *Sendoa* argitaketxea bezela, emendik aurrera Gipuzkoako Aldundia izango da gure liburuak argitara emango ditua-na. Erri-literatura, izan ere, monumentu bat da, eliz, gaz-telu edo jauregi bat diran bezela. Baiña auei zutik eustea ez da iñun ere partikular baten eginkizuna izaten, elkar-te publiko batena baizik. Erri-literaturarekin ere ala izan-go da emendik aurrera, eta asi ere egin gera.

Bi liburu atera berriak ditugu: bata, Ramon Artola zanaren bertso-bilduma *Sagardoaren graziya* izenburua-rekin, milla eta bosteun bat bertsoekin; bestea, Iruntxi-berri korrikalari famatuaren oroipenak, *Nere berriketa eta aitortza* izenburuarekin, Aia bere jaioterriko euskera bizi eta jatorrez. Aurki, berriz, beste bi: Tolosako Ramos Azkarateren bertso-bilduma, bi tomotan. Ala bear, noski, iru milla ta bosteun bat bertso dira eta.

Ea, bada, Atañoren falta diran liburuak leenbaileen argitaratzen ditugun; eta bai beste errenteriar oienak ere: Elias Gorostidi, Enrike Elizetxea eta Juan Inazio Uranga.

Orregatik, Jaunak nai badu, berriro ere bildu be-rrak izango gera areto ontan. Ez dizuet, beraz, adiosik esango, urrenarte baizik. Urrenarte eta Eguberri eta Urte-berri jaiak zoriontsu igaro itzazutela.

Eta orain norbaitek zerbait galdetu nai badu, ni aal dan ondoen erantzuten saiatuko naiz. Eta besterik ez.

Presentación del libro Más recuerdos sobre Castejón y el ferrocarril, de Eloy Tejada y Herrero, Castejón, 6 de febrero de 2004

Me ha ocurrido varias veces: cuando de un libro he escrito el prólogo, las solapas y la contraportada, textos en los que he comentado la obra, si además debo encargarme de decir algunas palabras en la presentación del mismo, me quedo perplejo, sin saber por dónde echar a andar. Pero repasando lo allí dicho, veo que puedo concretar más lo que insinúo acerca de las dos maneras de escribir historia.

Una de ellas es la que se apoya en documentos; y que tal método lo demos por válido lo prueba el hecho de que, si de una obra decimos que está documentada, hacemos, sin más, un elogio de la misma. Así es que los historiadores acuden a fuentes escritas. El autor tendrá en su haber muchas horas, no de vuelo, sino de sentada, respirando el polvo de archivos y bibliotecas; pero tan feliz, si es investigador de raza, como si se hallara en un jardín de rosas. Por este camino nos llegan las obras de historia, que será universal, nacional, regional o local, según la extensión territorial a la que se refieran.

Pero hay otra clase de historia: la que viene, no de fuentes escritas, sino de la memoria de quienes vivieron los hechos narrados. Pertenece a este grupo el libro que hoy presentamos y el que le precedió del mismo autor. Uno se pasma ante la inagotable e increíble arca de recuerdos del señor Eloy. De cada personaje se dicen su nombre, el de sus padres, abuelos e hijos, el mote de todos ellos, la casa donde vivían, el oficio... No sería fácil hacer la lista de todos los castejoneros que en estas páginas

aparecen. Y eso que la memoria de quien hace este alarde no se habrá agotado con ello, porque no hay duda de que podría haber contado muchas otras cosas, pero que las ha callado, por juzgarlo más conveniente.

La fuerza que ha llevado estos recuerdos de la mente del señor Eloy al papel es el amor a su patria chica. Así es que varias veces nos habla de "la gran familia castejonesa"; definición que no pongo en duda, que deseo nunca deje de serlo y que nos revela cómo ha visto él siempre a sus paisanos: como una extensión de su propio hogar.

A favor de las historias basadas en fuentes escritas está el que suelen ser más exactas en fechas, números, nombres de lugar y mil detalles de esta índole. Los años van desdibujando estos detalles y perfiles en la mente de todos.

Pero los historias que brotan de la memoria del autor nos dan mucho más auténtico el espíritu y ambiente en que se desarrollaron los hechos. Nadie podrá negar que también esto sea importante. Con ello, estas historias se apuntan a su vez un tanto y, dicho al estilo de hoy, empatan.

Más aún: este segundo género de historia nos hace vivir, en algún modo, los sucesos que narra. Y eso, porque algo de la palpitación de aquellos momentos nos llega aún a nosotros. Y si esto es verdad con el lector, mucho más lo es con el autor. No hay duda de que el señor Eloy ha vuelto a vivir lo que en el libro cuenta, sobre todo cuando es algo personal. Él, al tiempo que escribía estas líneas, iba reviviendo el momento en que presencia la proclamación de la república en Bilbao; la carrera ciclista de 1935, en la que gana una bacalada, que se la meriendan todos los corredores; la ascensión al Moncayo, la víspera del estallido de la guerra del 36; sus dificultades para volver a casa; su salida del cuartel para el campo de batalla, página gemela de otra que escribió un compañero de la misma compañía, según se explica en el prólogo; su actuación como presidente del Club Atlético Castejón, cargo en el que consigue que un partido oficialmente perdido aca-

be en victoria, con lo que el equipo sube de categoría; algunas de sus gestiones como alcalde de esta villa; su labor de cronista del ovni que visitó Castejón y se dejó fotografiar...

Todo ello, repito, lo revive en su interior el señor Eloy, lo cuenta y nos lo hace vivir también a nosotros. Ésa es, como digo, la diferencia: la historia erudita, la que bebe en fuentes escritas, nos deja fríos, distantes y ajenos; la que comunica recuerdos del narrador, en cambio, nos acerca y mete dentro de los hechos, sentimos la emoción de los protagonistas y hasta nos parece oír sus voces.

A este modo de narrar la historia se le va dando cada vez más importancia. Empieza, por eso, a cultivarse más. Pero siempre ha existido. Ahí están las autobiografías de soldados españoles, de conquistadores de las Indias, de políticos... Aunque hay que reconocer que este género ha escaseado más en España que en otros países; por ejemplo, Inglaterra.

Por eso, porque es algo un tanto insólito, se le suele calificar a veces de nuevo. Mas no es así. La historia basada en recuerdos personales es anterior; es la primera. Antes que el griego Herodoto, que dicen fue el primero en escribir historia, ésta se contaba de viva voz. Algún abuelo, o al calor del hogar o en un corro de amigos, iba narrando hechos pasados de los que había sido testigo. Con lo que resulta que aquellos hombres que llamamos prehistóricos, de los que, según me contaba Don Eloy, también en Castejón quedan restos, sabían mucha historia. Este arte de la narración oral de hechos ha convivido durante muchos siglos con la narración histórica escrita y basada en fuentes escritas. Así es que cuando nos encontramos con un libro de relatos de algún abuelo, sólo tenemos de nuevo el soporte de papel en que se apoyan, pero el género que se nos ofrece es muy antiguo. Por eso es que su técnica narrativa no es un vino inmaduro y nuevo, sino de mucha solera.

Este arte narrativo, tan viejo en la oralidad y tan nuevo en el papel, arte que tanto ha influido en el carácter de

individuos y colectividades, se ve ahora atacado por los artilugios modernos, que reducen al hombre a la pasividad: ya no conversa, sino que solamente oye; ya no canta, sino que le cantan; ya no juega, sino que ve jugar, etc. Todo lo cual no hace ningún favor a la personalidad de los que crecen en ese ambiente.

Ese arte narrativo, tan viejo y tan nuevo, está, pues, en peligro. También se tambalea, o está virtualmente perdido, el mundo que esos relatos ofrecen: el que los mayores conocimos en nuestra infancia. Es por ello que hemos fundado esta colección con el propósito de salvar lo que podamos en este naufragio. Se habrá cumplido en nosotros aquella ley universal de que el hombre no sabe estimar más que lo que empieza a escasear o está a punto de perderse.

De esta labor se habían cuidado hasta ahora los escritores costumbristas. Pero éstos contemplan desde fuera el mundo que describen. Es como ver los toros desde la barrera; o el fútbol desde las gradas. Nosotros, en cambio, queremos que hable el protagonista de los hechos. Algo así como que el torero escribiera la crónica de la corrida: o el futbolista, la del partido.

A esta colección nosotros le pusimos de nombre *Biblioteca de Narrativa Popular*. Pero el antropólogo norteamericano William Christian la calificó de *Historia Oral de España*. Y con esa definición les abrió a nuestros libros las puertas de varias universidades de Norteamérica, Inglaterra, Francia, Italia, Australia... Quedémonos con los dos títulos: el de narrativa popular y el de historia oral.

Esas dos notas son los rasgos de familia de estos libros. Valen para los ventiséis números de la colección: *La última trova*, del cántabro Indalecio Zaballa; para *Las tardes de la Bardena* —no la Bardena Real, sino la de Cáseda— del navarro Humbelino Ayape; los tres de *Junto al fogaril de Atarés*, del altoaragonés Hilario Jarne; los dos de *El pastor del páramo*, del burgalés Justo Peña; *En la ribera del Cares*, del asturiano Juan Rugarcía; *Entre los olivos de Jaén*, del andaluz Juan Balbín; *En la Montaña de León*, de

Daniel Cuesta; *Cuando los ciegos guían*, del riojano Félix Lumbreras; *Una vida en los Picos de Europa*, del leonés Alfredo Caldevilla; *Los merineros*, del burgalés Bonifacio García; *Aprendiz de gañán*, del extremeño Diego Rodríguez; el siguiente, con número 18, *Castejón y el ferrocarril*, de vuestro paisano Eloy Tejada, autor también de este último título; *Lezáun, pie de Sierra Andía*, de Francisco Argandoña; *En la reserva del Saja*, del cántabro Antonio Rodríguez; *Prioro, cuna de la trashumancia*, de los hermanos Casquero, de León; *Andanzas de un quinto del 42* y *Del fusil al arado*, del citado Diego Rodríguez; *Cana, la hija de la maestra*, de la andaluza Encarnación Molina; y éste que hoy nos ha reunido.

De todo este elenco, la región que se lleva la palma es Navarra, con ocho libros; Aragón, Burgos, Extremadura y León, con tres; Cantabria y Jaén, dos; y Asturias y La Rioja, uno.

Como veis, vamos salpicando de libros la geografía de España. O, mejor dicho, busquemos que en cada una de sus regiones surja una voz que nos dé noticia de las cosas del entorno. Acaba de empezar una serie de televisión que se titula *Memoria de España*. También lo es esta colección, aunque no tendremos inconveniente en rebasar sus fronteras, si encontramos un informador de alguna nación hispanoamericana.

El evangelio dice: Mientras haya luz, seguid caminando. Ese consejo vale también para esta labor. En tanto tengamos salud y vida, la continuaremos. ¿A dónde nos dirigiremos ahora? Puede que a Zaragoza, Burgos, Extremadura, Cantabria o Huesca. Y de Castejón ¿habrá algún otro libro? No lo sé.

Con lo que llevo diciendo, os habréis hecho una idea de lo que son los libros del señor Eloy, en particular, y la colección, en general. Si alguien desea alguna aclaración más, puede preguntarnos, lo mismo al señor Eloy, que al editor, Javier Garisoáin, o a mí; y procuraremos responder lo mejor que podamos.

Ramos Azkarateren leenengo bertso-liburuaren azala (Auspoa, 286, 2004).

Ramos Azkarateren *Galtzaundi berriz ere I eta II* liburuen aurkezpena, Tolosan, 2004-ko martxoaren 26-an

Erri batek bere seme bat il zaneko eungarren urteren buruan gogoratu eta ospatu egiten duanean, gizon ura etzala edozein esan genezake, batere zalantzarik gabe.

Gizon ura bertso-jartzaille bat izan zan, Ramos Azkarate Otegi. Beraren bertsoak, iru milla eta bosteun baiño geiago, bi liburutan bildu ditugu, eta Euskal Errian iñor gutxi izango da arek ainbat bertso moldatu duanik.

Itzaurrean esaten dedanez, Tolosako erriak lau bertso-jartzaille ugariak eman ditu. Bata, Luis Rezola "Tximela". Beraren lanak bi liburutan eskeiñi nituan orain amabost bat urte, *Bakardadeko ametsak* izenburuarekin.

Beste bat Ramon Artola. Onen eriotzaren eungarren urtea bi urte barru beteko da, Abuztuaren 20-an. Aren lanak atera berriak ditugu *Sagardoaren graziya* izenarekin. Gaur ez ditugu, beraz, egille bakarraren lanak aurkezten, bi egillerenak baizik.

Irugarrena, Ramos Azkarate. Aren bertsoak, esan bezela iru milla eta bosteun baiño geiago guztira, bi liburu lodi bete dituzte. Gaur dira eun urte il zala, berrogei ta amazpi urterekin. Orregatik, berari buruz izango da, batik-bat, oraingo nere jarduna.

Laugarrena, Emeterio Arrese. Au, bertso-jartzaille baiño geiago olerkaria zan. Beraren bilduma aurreratua daukat. Baiña ordu asko sartu bearko ditut oraindik ere biltze-lan ortan.

Batzuek zera galdetu izan didate: ainbeste bertso nondik eta nola bildu ditezkean. Nik konparazio batekin erantzuten diet. Jartzaille oien bertso-aztarrenak an edo

emen beti ageri dirala, ari-muturrak balira bezela. Aueta-
tik tiraka asi bear da. Batzuetan, mataz txikia aterako
zaizu; besteetan, berriz, aundia, tolosar jartzaille auekin
gertatu dan bezela.

Ramos Azkarateren bilduma au amar zatitan banatu
det. Leenengoan, beraren bizitza. Aren biografiaren be-
rriak, guk andik eta emendik bildu aal izan ditugunak.

Bigarrenkoa, gaztetako bertso-lanak: amodiozko sail
batzuk, Galtzaundi, Galtzaundiren piztuera, ijitoak, Er-
nioko erromatarrak, ogigilleak, eta abar. Umorezko ber-
tsoak dira geienak, Inauterietako taldeak edo konpartsak
kantatzen zituztenak. Sail auek bertso-paperetan bana-
tzen ziran. Baiña gero aldizkariak etorri ziran. Arrezke-
roztik, aietaz baliatu zan gure Ramos bere bertsoak za-
baltzeko, bertso-paperak erabat utzi gabe. Berdin egin zu-
ten Ramon Artolak eta garai artako beste askok.

Ala, irugarren zatia Ramosek Donostiako *Euskal-
Erria* aldizkarian kaleratu zituanak osatzen dute. Au
errespetozko aldizkaria zan. Orregatik, Ramosek bertso
formalak ditu or, politika alde bat utzita: Iparragirre, Bi-
lintx, Euskal-Erria, Ama Euskera eta olako gaiak.

Ondoren, karlistak *El Cántabro* izeneko aldizkaria asi
ziran ateratzen 1893-an, astean bitan, Tolosatik bertatik.
Leenengo alearen leen orrialdean antxe datoz Ramosen
bertso batzuk, *Ill da gure Erregiña* izenarekin. Doña Mar-
garita, alegia, don Karlosen leen emaztea. Aldizkari orrek
gai goibel batekin izan zuan, beraz, asiera. Ondotik, eun-
ka bertso atera zituan or Ramosek, geienak politikari bu-
ruz, baiña ez danak. Bertso oiek urteka banatu ditut, bes-
te orrenbeste zatitan.

El Cántabro-k bost urte iraun zuan. 1898-ko Urte Be-
rriarekin egunkari bat ateratzen asi ziran karlistak, *El Co-
rreo de Guipúzcoa* izenarekin, baiña Donostiatik.

Egunkari onen bilduma Donostiako Udal-hemerote-
kan gordetzen dute. Baiña ez osorik; leenengo urtea fal-
ta da: 1898. Ramosek urte ortan or agertutako bertsoak
galduak ote, beraz? Batzuk ala izango dira, baiña ez da-

nak. Ona nola eskuetara etorri zaizkigun. Garai artan baziran Tolosan bi anai, Fakundo eta Timoteo Adurriaga, txapel-fabrikako langilleak. Biak bertsozaleak eta eskuz bilduma aundi bana osatu zutenak. Ramosen bertsoak ere kopiatu zituzten, eta Donostian falta diranak or aurkitu ditugu.

Egunkari ortan jarraitu zuan Ramosek bertsoak argitaratzen, ill zan arte. Azken bertsoak bera il eta andik bi egunera agertu ziran.

Azkarateren bertso-sail asko politikoak dira. Bera karlista sutsua zala danok dakigu.

Ortxe ere kontu polita degu. Tolosako lau bertso-jartzaille oparo oiek leen izendatu ditut, eta ara: Tximela, nazionalista zan; Ramon Artola, liberala; Ramos Azkarate, karlista; eta Emeterio Arrese, errepublikazalea. Lau gizon eta lau kolore; baiña danak euskalzaleak.

Ramosen bertsoetan garai artako politika ederki agertzen da, alderdi baten ikuspegitik bada ere: integristak, liberalak, auteskundeak eta abar. Makiña bat izen ere bai: On Karlos, On Jaime, Nocedal, Cánovas, Tirso Olazabal, Gamazo, Valdespina, Cerralbo, Víctor Pradera eta abar eta abar.

Baiña politikarekin zer ikusirik ez duten bertso asko ditu. Adibidez, onela izendatzen dan sailla: *Ramos Azkaratekuari kapoia galdu, billatutzen duanak koipia badu*; edo bere osasun kaskarraren berri ematen diguna: *Zer errukarriya dan gizon gazterik zartutakua!* Edo-ta bere ama zanari jarriak. Eta bai Jesusek gurutzetik esandako azken itzak eta abar.

Leen aitaturako lau bertso-jartzailleetan, Ramos Azkarate degu bere jaioterriarekin lotuena, bai gaietan eta bai izkuntzaren aldetik. Garai artako euskaldunak, izan ere, beren erriko euskera jakiten zuten, amaren bularretik ikasita; eta ortik aurrera ezer gutxi, batetik bestera apenas ibiltzen ziranez. Ala, Ramos Azkarateren bilduma au Tolosako euskeraren ispillu garbia eta monumenturik aundienetako bat degu.

Orrekin batera, bertako urte aietako kronika da. Ala erakusten dute darabilzkiak gaiak: Izaskungo Ama Birjiña, Tolosako Mixioak, Iñauteriak eta abar. Baita ere izendatzen dizkigun gizakiak: Ladislao Zabala, Luis Zabala, Pedro Jose Uranga, Elosegitarrak... Eta beste asko, nik ezagutu gabeak, baiña aien izenak txikitan entzuten nituanak.

Eduardo Mokoroari bi edo iru sail eskeintzen dizkio, Tolosako Orfeoiaren zuzendari gaztea zanez. Emeterio Arrese, berriz, bi sailletan goraiatzen du.

Bertako erretorea ere, On Patrizio Orkaiztegi, aita-tzen du. Ramosek, izan ere, bertso batzuk atera zituan bein, iñoren izenik eman gabe, baiña onela adieraziz: *Tranpan-lur*, Azkoitikoa; *Por-diru-zabal*, Errezilkoa; *Patricio*, Tolosakoa; eta *Pelipo-Fraxku*, Amezketakoa. Nor ziran etzuan esaten, baiña bai jendeak errez ulertu. Erri oietako erretoreak ziran, integristak danak ere. Auek auzitara eraman zuten Ramos; baiña aske eta errurik gabetzat eman zuten.

Gure jartzaillearen bertsoak etziran, beraz, polbora utsezko tiroak; baizik-eta barruan bala zorrotza zutenak. Etzan ura arlote utsa; oso benetan artzen zan gizona baizik. Bertso serio asko moldatu eta utzi zizkiguna.

Alde ortatik bidegabekeri bat leenbaileen zuzendu be-arra dago. Arenak kantatzen diran bertso bakarrak, Gal-tzaundirenak izango dira. Eta ori, Iñauterietan beren leku eta unea dutelako. Nik beste egokiera bat seiñalatuko nuke, aren beste bertso batzuk kantatzeko. Oker ez banago, Ostiral Santuan, guruzbidea egiten da Izaskungo igoeran, errezatuz eta kantatuz. Ramosek badu, bada, guruzbidea bertotan, On Eduardo Mokoroak doiñua jarri ziona eta Erruki-etxean urte askoan Garizuman kantatu zana. Zergatik ez, esan dan egunean eta tokian, oitura ori berritu?

Beste gauza asko esan genezazke gaur eskeintzen ditugun bi liburu auei buruz eta beren egilleengatik. Bai Ramos Azkarate eta bai Ramon Artolagatik. Itzaurre luze samar bana erantsi diegu beren liburuei, eta bear diran adierazpen guziak antxe aurkituko ditu irakurleak.

Baiña aiek, Euskal Erriko beste bertso-jartzaille gu-
ziak bezela, etzuten beren saillak moldatzen irakur zite-
zen; kanta zitezen baizik.

Orregatik orain, danon artean, aien bi bertso-sail
kantatuko ditugu. Ori izango da, nere ustetan, aiei gaur
egiten diegun omenaldiaren unerik unkiagarriena.

Ramon Artolarena aurrena, eta zera izango da: arek
1860 urte inguruan sagardoari jarritako bertso-sail ede-
rra, eta gaur egun ere lagunarteko apalondoetan kanta-
tzen dana. Orri bana orain banatuko zaizue eta bertan
irakurriz errez kantatuko dezute zuek ere.

Ramos Azkarateren txanda urrena. Arenik zer kanta-
tuko degu, *Galtzaundi*-ren bertso-sailla ez bada? Baiña ez
edozein moduz. Esan bezela, gaur dira eun urte il zala.
Orregatik zutik jarrita kanta ditzagun aren bertsoak.

Sagardoari

Bedeinkatuba izan dedilla
sagardoaren graziya,
bai eta ere kupira gabe
eraten duben guziya;
erari onek gizon askori
ematen dio biziya,
au eran gabe egotia da
neretzat penitentziya.

Gosea ez det aundiya bañon
egarriya bai ugari,
nere barrenak naitasunikan
ez diyo berriz urari;
sortzen ditudan koarto pixarrak
ematen dizkat tripari,
nere denboran biziya kentzen
diot zenbait sagardori.

Lenengo sartu tabernan eta
ateratzen naiz azkena,
egun guzian zurrutian da
etzait betetzen barrena;
au da erari maitagarri bat
arras piztutzen naubena,
Joxepa Karmen biotzekoa,
bete amabigarrena.

Gaitzik ez duben erari oni
gogoz oi diot nik ekin,
satisfazioz ez naiz arkitzen
pitxar bat eta birekin;
iru edo lau izaten ditut
arratserako nerekin,
tristura eta penak sendatzen
ditut sagardoarekin.

Astelena det jai bat artuba
pekatu mortalekotzat,
aste artean bearrerako
gogorik egiten etzat;
asteazkena, ai nere pena,
oso pereza sartzen zat,
modu onetan aste guziya
alperkerian joaten zat.

Bartarratsean egin det amets
len egin izan dedana:
tabernatikan irten naizela
txispatu edo edana;
pausorik xuxen egin ezin da
esaten nuben: "Au lana!
Golpatu gabe ez nindeke juan
gaur ni andriarengana".

Kupelan daguan sagarduak dit
ematen tentazioa,
prezisamente eran bearra
daukat persekuzioa;
milla deabruz josirikako
orain duben prezioa,
zaleak asko geran medioz
dauka estimazioa.

Eranago ta berriz naiago
beti nago egarriyak,
begi bitarte txarrikan ez dit
egiten tabernariyak;
emeretzi len, au ogeigarren,
amar atzo zor utziyak,
markak kupelan egin jaiean
pagatutzeko guziyak.

Bertso Berriak

Tolosako Galtzaundik bere burubari jarriak

Neri deritzat Galtzaundi,
apellidua det Goñi,
Aldasoro izengoitiya
deitzen dirate neroni;
iltzerikan ez nuben
lenago pentsatzen,
bañan oraingotikan
ez naiz eskapatzen,
testamentu egitera
nua ni lenbailen,
nere parientiak
lasatu ditezen.

Aitaren, Semiaren,
Espiritu Santuaren,
Jaun Zerukuak lagun zaidala
lan onetan neri, arren.
Sentimentu bakarra
dadukat barrenen:
alaba ipurtaundiya
utzitzia emen;
orra neregatikan
oiek nola dauden,
Jaunak eraman nazala
zerura lenbailen.

Nere lengusu Pokofinori
nik diozkat bada utzi
nere eskatzeko estanteriya
bere jenero ta guzi;
bañan ango kristalik
ez dezala autsi,
bestela utziko dizkat
guziak Ramosi;
egiten badiote
jaun oni igesi,
laister juango zaizka
danak Rodriguezi.

Ni il da gero nere emaztia
penaz ilko balitzake,
nere onduan enterratzia
iñola al balitz nai nuke;
eta gañian jarri
letra bat aundiya:
«Emen dago Galtzaundi
eta konpañiya;
poz aundi bat artu zun
Tolosako erriyak,
merkatu ziralako
ordun erariyak».

Entierrua nai det egitia
neri bigarren klasian,
lau zapatarik eramatia
gañera berriz aidian,
jota nabarra juaz
Enpero kalia,
sobrekamak balkoitan
naramatenian;
Arramele zubian
aizken-aizkenian
zagi bat ardo jarri
kajaren gañian.

Nik oraındaño egin izandu
dituan testamentubak
gaur bertatikan izango dira
aiek danak borratubak;
eta oraiñ firmatu
nere testigubak,
aditu baituzute
gaur nere kontubak,
ixillik idukiarren
nere sekretubak,
Dametako iturriyan
eran kuartillu bat.

Xalbadorren *Odolaren mintzoa* liburuaren irugarren argitalpena Donostian, 2004-X-14, Urepelen, 2004-XI-7-an

Ni gaur onera *Odolaren mintzoa* liburuaren irugarren argitalpena agertzera etorri banaiz, arrazoi bakarra dago: Xalbadorren sekretariotza nik egin nuela, lan ori norbait egin bear zuen eta.

Ez naiz, beraz, liburuaren merituak adierazten asiko. Ori beste edozeinek egin dezala. Baiña liburua gauzatu arteko bidea luzea izan zan, urte pare batean iraun zuena. Xalbador eta biok bide ortan alkarren lagunak izan giñan. Bideetan, ordea, zer kontaturik asko gertatzen da. Izan bedi, bada, nere gaurko jarduna liburuaren istoria egitea.

Nik Xalbador 1960-ko abenduaren 18-an ezagutu nuen, Donostian egun artan egin zan Bertsolari-txapelketan. Bai Mattin ere. Biek Bidasoaz iparraldeko bertsolarien izenean kantatu zuten. Urrengo txapelketetan ere bikote ori etorriko zan. Olakoetan, alkarri eskua ematen genion, baiña orixe bakarrik.

Orduko epaimaikoak, Antonio Arrue, Fernando Artola "Bordari", Juan San Martín, Juan Mari Lekuona, Emil Larre, zuen aurrean dagoen au eta abar izaten giñan; eta gure komentarioetan danok ao batez ontara etortzen giñan: bertsolari aietan oso onak bazirala: Basarri, Uztapide, Lazkao-Txiki, Mattin eta abar. Baiña zerbait berezia zuana Xalbador zala; ura, bertsolariaz gain, poeta ere bazala.

Bitartean, Urepele erria ere ez nuen ezagutzen. Esango dizuet nola iritxi nintzan. Orreagatik oiñez irten eta Lindux-ko kaskora igo. An guardiazibil batzuk zeuden. Zer genbiltzan galdetu ziguten, eta Elizondorako asmoan giñala. Joateko, bada, baiña mugarik pasa gabe, gaiñez

gain. Ori bidea ikaragarri luzatzea da. Ala ere, abiatu giñan armadunek nai bezela. Baiña andik laster, bistatik galdutakoan, korrika beeko zulora jetxi giñan. An, ordea, jendarme-bikote batekin topo egin genduen. Aiek ere ea zer genbiltzan. Guk berdin erantzun: Elizondorako asmoan giñala. Etziguten eragozpenik jarri eta segi. Ondoren, gizon-talde bat bidean. Aien artean, Zubikoa bertsolaria. Ezagunak giñanez, agur egin genion elkarri. Bai Zubikokak Xalbadorri abisua eman ere, ni andik igaroa nintzala. Urepelera baiño leen, bero zanez, erre kara sartu giñan. Bai aguro atera ere, uraren otzak izututa. Erri onek gezurrezko izena du, beraz: *Ur-epel ez, Ur-otza* bear zuan. Elizaren paretik pasa giñan, Aldudera segi, Berdaitzko lepورا igo eta Elizondora jetxi. Gaztetako astakeri bat izan zan ura; baiña orduko sasoi a baneuka...

Xalbadorrenera, 1967-ko ekainean iritxi nintzan leen aldiz. Illaren 11-n txapelketa izana zan, eta Xalbador bigarren gelditua, Uztapideren ondotik. Ni, bertsoak pape-reratu ondoren, kantatu zuten bertsolari guziengana joan nintzan, beraien bertsoak zuzen koptatuak zeuden esan zezaten. Mugaz egoaldekoena egin nuen; baiña Mattin eta Xalbadorrena nola?

Garai artan bazan Donostian jaun bat, Patxi Mujika, bertso-saioak grabatzen zituena. Berak eramango nin-duela esan zidan. Ala, jai-goiz batez Urepelera iritxi giñan, eta kotxetik irten. Meza ondoa zan. Gure aurrean beste kotxe txiki bat ikusi genduan, abiatu eta bereala gelditu zana. Andik nor irtengo eta Xalbador bera.

-Retrobisorretik ikusi zaituztet -esan zigun.

Aren atzetik joateko. Joan eta etxera iritxi giñan. Bertan bazkaldu genduen. Ondoren, magnetofonoa martxan jarri eta txapelketa guzia entzun genduen. Asi bezin laster, Xalbadorrek onela esan zuen:

-Pertsu hauk entzutearekin aunitz gostua izanen du ene lagun Pedro Tolosak.

Telefonoz edo ez dakit nola, abisua eman zion. Bere-ala etorri zan, eta bai gogoz bertsoak entzun ere.

Xalbador txapelketa artan ondo kantatua zan. Bearbada, txapela ere berak merezi zuen. Ala, bere bertsoen entzule biurtuta, gustora zegoen gizona, eta bitan edo irutan aopetik onela esaten entzun nion:

—Ontsa kantatu duk, Ferrando, ontsa!

Alako batez, gazte-taldetxo bat sartu zan etxean. Etxeko ezagunak ziran eta Adi menditik zetozen. Aiek ere bertsoak entzun nai. Gorrotxategik gai bat au izan zuen: «Gona motxak dituen neskatxa bati iru bertso»; eta bertso bat onela bukatu zuen: «zuk diximulo galantarekin iztararak erakustia». Mendizale aietan neska bat bazan, Xalbadorren alboan exerita, eta onek orduan onela esan zuen:

—Onek ere politak ditu, baina ez ditu erakusten.

Danok parrez eta neska gajoa gorri-gorri egiña.

Jendeak txistuak jo zituen unera iritxi giñan. Serio entzun genituen, eta Leoniri begiak busti zitzaizkion. Pataxi Mujika jaunak etzuen txistuen denboran grabaketarik gelditu, eta, ala, denbora neurtu aal izan genduen: bost minutu eta erdi. Ura ere etzan broma: Xalbador eta Uzta-pide zutik jende aurrean, txistuen indarrez pelotalekuko ormak ere ia-ia dar-dar egiten zutela.

Txapelketa guzia entzun ondoren, Mujikak beste lan bati ekin zion. Garai bateko bertso zaarrak kanta arazi eta danak grabatu. Mattinen etxera joan giñanean ere berdin egin zuen. Bai Xalbadorrek eta bai Mattinek asko kantatu zuten. Naiago nuke grabazio ura nere eskuan banu.

Bertan apaldu genduen. Ia gaberdia zan abiatu giñanean. Ni loak menderatzen ninduen. Baiña Mujika arek abail bizian zeraman kotxea. Bazterra jo ez genduenean, kontentu.

Andik laster, urtero bertsolari bati omenaldia egiteko oitura sortu zan Donostian. Aurrena Uzta-pide. Urrengoa nor izango jendeak esango zuan, bertsolariaren izena sarrera-papertxoan idatzirik. Xalbador izan zan aukeratua. Jendeak, izan ere, txistuen itxuskeria gogoan zeukan. Go-

rrotxategik esan zuana: «Astoriako pekatariak barkazio eske gatoz».

Nik aurretik zera pentsatu nuan: ederra litzakela omendutako bertsolariaren liburu bat egun artarako argitaratzea. Xalbadorrena prestatzen asi nintzan, bada. Aal nituen bertso guziak bildu nituen, aldizkarietatik eta abar. Ondoren, aotik aora kantatutako bertso batzuk.

Mordoa bildutakoan, Xalbadorrenera joan nintzan. Ni txofer berria nintzan. Bide-laguna Jose Mari Satrustegi izan nuen. Luzaiden apaiz egon zanetik ezagutzen zuen berak Xalbador. Bertsoak irakurri eta Xalbadorrek esandako zuzenketak sartu genituen.

Baiña liburu guzien azken buruaustea bataioa da. Liburuari izena jarri, alegia. Satrustegik orduan aurrea artu eta onela esan zuen:

–Nik esango dizuet: *Ezin bertzean*.

Etzan nere gustokoa izan, liburua beartuta bezela egiña zala esan naiko ote zuen bildurrez. Baiña, lagun askoren iritzian, bestela ere artu diteke: egokiera artan besterik ezin egin zitekeala, alegia. Zalantzan gelditzen dan esan-naia du, beraz, izenburu orrek.

Dana dala, liburu txiki orrekin urrats aundi bat eman genduen: Xalbador liburugintzari lotu. *Ezin bertzean* izan ezean, etzan *Odolaren mintzoa* izango.

Xalbadorren liburu ura beraren omenaldirako osatu zan bezela, berdin egin genduen Lasarte, Mattin, Basarri, Enbeita eta Arozamenarekin ere.

Mattinen liburuan Xalbadorrek eta biak kantatutako bertso batzuk baziran, eta oiek urepeldarrari erakustera abiatu nintzan abenduko igande batez. Euri otza ari zuan. Baigorri eta Banka bitartean bazan orduan bide-ertzean iturri bat. Kotxea aren parean gelditu eta puska otz batzuk jan nituen. Etzan entzuten erreka aundituaren otsa baizik. Mendiak lainoan zeuden, azpitik elurra ageri zutela.

Xalbadorrenera angoak bazkaldu berrian iritxi nintzan. Ea bazkalduta nintzan. Nik baietz. Gaztanbera eta

kafe beroa eman zidaten eta ni pozik. Bear ziran bertsoak Xalbadorri erakutsi eta onek ontzat eman zituen; eta ni, egitekoa eginda, etxera.

Urrena Xalbador eta biak Gipuzkoan elkartu giñanean, berak onela esan zidan:

–Zuk lehengoan gure etxetik alde egindakoa, kon-tuak egin genituen, Donostitik noiz aterea izango ziñan eta gure etxera noiz iritsia, eta zera ikusten genduen: zuk egun artan etzinuela nehon ere bazkaldu.

–Bazkaldu nuen, bada, alako tokitan, etxetik ekarri-tako puskak janda.

Eta berak:

–Ala izango da. Baiña orain badakigu etzirela gizon *bizkarkina*.

Itz ori ez degu guk erabiltzen. Eta esan-naia Xalbadorrek berak agertu zidan: besteren bizkarretik bizi ez dana; erderazko *parasittoa* ez dana. Ala, egun artan asko irabazi nuen Xalbadorren iritzian.

Ainbat liburu plazaratu ondoren, bistan zegoen orduko bertsolariekin liburu ederrik egin zitekeala. Ala, asmo berria artu genduen Joakin Berasategi adiskideak eta beste zenbait lagunek: liburu aundi-dotore batzuk argitara ematea, bertsolari onenen emaitzekin.

Auspoa-ren sail berdearen liburuak orrela etorri ziran: Uztapideren autobiografia, *Lengo egunak gogoan*, prosazkoa bi tomo edo aletan, eta *Sasoia joan da gero* bertso-liburua. Manuel Lasarteren *Gordean neuzkanak* bertso-liburua; Jose Ramon Erauskin Txirritaren illobaren *Aien garaia*, prosazkoa. Eta seigarrena, Xalbadorren bertso-liburua.

Ia ogei ta amar urte dira sail berde ori atera zala; eta orain, urteek ematen duten ikuspegiarekin, zera ikusten det: liburu aiek bi bide berri zabaldu zizkiotela gure erri-literaturari.

Batetik, *Odolaren mintzoa*-k bertsoa eta olerkia elkarrekin besotik elduta ibil ditezkeela erakutsi zuan. Leen bagenekien ori, baiña ukatzen zuanik ere bazan artean,

eta liburu orrek denak ixil arazi zituela uste det. Gai on-taz aunitz itzegin diteke, baiña goazen aurrera.

Bestetik, Uztapideren autobiografiak bide berria iriki zion erri-prosari. Prosa onek, leendik zetorrena izanik ere, indar berria artu zuan orduan liburuetan. Ortarako asko lagundu zuen Txirritaren illobaren *Aien garaia* liburuak ere. Geroztik dozenaka dira gure erriak prosaz osatu dituen aleak.

Sei liburu eta lau egille, sekretariotza neretzat gelditzen zala.

Baiña leen urratsa bertsolari oien baiezkoa lortzea zan. Ortarako, sari ederra agindu zitzaien. Lujozko liburuak egitea ere orregatik pentsatu zan: bertsolariei zerekin saritu ateratzearren.

Xalbadorrek ere baiezkoa eman zuen. Liburugintzarako gogoia leendik ere bazuela esango nuke.

Arekikoa egiteko, irukote polita bildu giñan: Fernando Artola *Bordari*, Joxe Mari Aranalde eta izketan ari dan au.

Bordari eta Xalbador lagun miñak ziran, biak Fernando ziranez. Ara iritxi eta beste danak eskua ematen genion ango nagusiari; baiña Bordari eta biak elkar besarkatu egiten zuten, indarrez gaiñera.

Joxe Mari Aranalde ere Xalbadorren lagun miña zan. Onek aren etxean izaten zuen ostatu, Gipuzkoara etortzen zanean. Ortaz gaiñera, Aranalde au apaiz egin zan, baiña enbajadore izateko jaioa zan.

Ni, berriz, erderaz esaten danez, *currante* bat izateko jaioa naiz, eta orduan ere orrela izan nintzan.

Batzuetan, irurok joaten giñan. Donostian Aranalde artu eta Ondarribira Bordariren billa. Ura taldeko Errege Magoa zan eta ardo, gozoki, arrai eta abarrez kotxea betetzen zigun, danak ere Urepelen uzteko.

Ondarribitik irtetzean, Guadalupeko Amari kantari asten giñan: «Jaungoikoak salba zaitzala, Ama Birjiña María...». Xalbadorrenean ongi artuak izaten giñan, eta bertan ederki bazkaldu.

Bazkaltzen asi aurretik Xalbadorrek onela esaten zuen serio-serio:

–Orai apezetan apezanak mahaina bedeinka dezala.

Taldean bi apaiz giñan: Aranalde eta biok. Baiña ori etzuen guregatik esaten, Bordarirengatik baizik. Au, izan ere, ezagutu zutenek dakitenez, fede aundiko gizona zan, eta bere sinismena jende aurrean aitortzeko batere lotsarik etzuen. Ala, gure ondarrabitarrak ondo asko zekien Xalbadorren enbidoa norentzat zijoan, eta kantuan onela asten zan:

–*Benedicite.*

Aranalde eta biok:

–*Benedicite.*

Eta Bordarik:

–*Opera omnia in te sperant, Domine...*

Eta abar. Zera zan ori: garai batean fraileek otordua asi aurretik errezatzen zuten bedeinkazioa, Bordarik gerra denboran Belokeko beneditarrei entzunda ikasi zuena.

Egun ederra pasa eta gauerako nor bere etxera biltzen giñan. Ni, berriz, Xalbadorren iru-bat bertso-sail berriekin etortzen nintzan, aren liburua aurrera zijoala eta gustora. Biaramonean sail aiek makinaz pasa eta komeni zan karpetan gorde. Baiña beti ere kopia bat Xalbadorri korreoz (postaz) bialtzen nion.

Batean, bazkaldondoan iritxi giñan. Atarian gelditu eta iñor ageri ez. Etxe-barrutik ere etzan txintik entzuten. Denbora puska bat orrela pasa ondoren, Aranalderi zer bururatu zitzaion? Atea zabaldu eta barrura sartzea. Lege-gizon batek erderazko *allanamiento de morada* izan zala esango zuen. Bordari eta biok kanpoan zai gelditu giñan. Andik laster Aranalde berriro azaldu zan, irriparrez onela esanez:

–Biak ere emen daude! Baiña gaixorik eta oean. Gela arunzko aldetik daukate eta ez dute ezer ere entzun.

Pasa giñan sukaldera. Xalbador bereala an zan. Leoni, berriz, oean gelditu zan, guregana ezin etorri eta inbi-

ri ederra paseaz. Dana dala, Bordari laster oartu zan egun artan tristura zala nagusi etxe artan. Eta zer egin zuen? Bera gazte denboran antzerkilari izana zan, eta zaartuta ere teatro pixka bat aldizka egitea gustatzen zitzaion. Ala, komeriak egiten asi zan.

Oietako bat, bein eta bitan ikusi izan niona: arropak pixka bat aldrebestu; illea eskuarekin naastu; eta mozkor kanta au kantatu:

Katuak ñau,
xakurrak yau,
arnoak onela ezarri nau.

Berak zekizkien lumero asko egin zituen egun artan. Baiña bai etxe triste ura erromeri-giroan jarri ere.

Orain, era ortan joaten giñan aldi aiek gogoratuta, zera ikusten det: gu iruron artean Xalbador beartu bezela egiten genduela liburua egitera; gizarajoa orduantxe arkitu zala benetako *ezin bertzean*.

Beste batzuetan, Bordari eta biok joaten giñan. Batean, bueltan ia Ondarribin giñala, milla pezetakoa atera eta artzeko eta artzeko asi zitzaidan, nik kotxearen gastuak nituela eta. Nik ezetz eta ezetz. Iñork etzuen amore ematen eta orduan arek:

–Artu, nere izenean meza bat emateko.

Nik orduan ezin ezetz esan eta artu nion. Baiña ori, ikusten dezutenez, gauza santuekin txantaje egitea zan, eta nere artean onela esan nuen:

–Au ez da, bada, orrela geldituko.

Zer egin nuen? Orduan Naparroan, Xabierren bizi nintzan. Garrafoi bat ardo erosi eta urrena Gipuzkoara joandakoan, aren etxetik ere pasa nintzan, bera bertan etzegoala, eta sukaldean utzi nuen, onela zion paper batekin: «Zuk eskatutako meza eman det; eta auxe da binajeratik sobratu dan ardoa».

Urrena alkar ikusi genduenean, urrutitik jotzeko keiñua egin zidan. Gero, ondoratu eta onela esan:

-Zu Naparroan gaiztotzen ari zera, gaiztotzen!

Aranalderekin joan nintzan batean, Olandoiko kaperaraiño igo giñan. Beste batean, Xalbadorrenean izketan ari giñala, Leonik onela esan zuen:

-Nik ere bertsoak eman bearko ditut, bada.

Ori entzunik, Aranaldekarteratik milla pezetakoa atera eta onela esan zion:

-Au zuretzat, jartzen badituzu.

Urrena Xalbador Gipuzkoan ikusi nuan, bera bertso-tara joanda noski; eta onela galdetu nion:

-Leonik bertsorik jarri al du?

-Bai, bai. Egin du.

-Eta onak al dira?

-Akats bakarra dute.

-Zer akats?

-Ez duela nehork sinestuko berak bakarrik eman di-tuenik.

Urrena Aranalde eta biak joan giñanean, Leoniren bertsoen kontua atera genduen. Ea, bada, erakutsiko ziz-kigun. Idatzi gabe buruan zituela erantzun zigun. Orduan nik magnetofonoa atera, maai gaiñean jarri eta an graba-tzeko esan genion. Gu aurrean giñala ezin egingo zuela erantzun zigun. Atera giñan, bada, kanpora. Berak kanta-tu eta ondoren entzun genituen. Bertso ederrak ziran; Xal-badorrek zion akats bakarra zutenak. Ondoren, Aranaldekartera atera, milla pezetakoa artu eta Leoniri eskeiñi zion. Onek orduan ezetz eta ezetz asi zan; ura, berriz, baietz eta baietz. Denbora luzean orrela. Bitartean, Xalbador eta biok parrez. Eta auzia zertan gelditu zan ez dakit.

Baiña bakarrik ere joaten nintzan. Goizean goiz irten, arakoan an edo emen gelditu eta mendi batera igo: Ur-tsua, Jara, Baigura, Iparla, Artzamendi... Beerakoan, erreka batean garbitu eta arropa berria jantzi. Ederrena, Beorlegiko tontor txorrotxa izan nuen. Azaroa zan eta gauean elurra egiña. Baiña oskarbi goizean. Txuri-txuri an agertzen ziran, zeru urdiñaren azpian, Baztan aldetik

asi eta Paberaiñoko Pirineoko gaillur guziak. Gero, jetxi eta Xalbadorrenera.

Emen ongi artzen ninduten. Ona bein batez zer bazkari egin genduen: aurrena, zopa; Kintoko amorraiak etxeko txingarrarekin; basurde-gibela, eta ondoren basurdea etxeko ganbaran zintzilik ikusi, odol-ustutzen; urrena arkumea, eta etxeko gasna eta gaztanbera.

Xalbadorreneko otordu aietan, ondo jaten ez-ezik, el-karrizketan ere saio ederrik asko egiten genduen. Makiña bat gertakari gogoangarri berritzen zan. Damu det orain aiek ez idatzia. Baiña ura joan da gero presa egitea alperrik. Ona Xalbadorrek bein batez kontatua, orain gogoratzen zaidanez:

Alemanek Frantzia menderatu zuten garaia zan. Xalbador, beraz, ogei bat urteko mutil gaztea. Batean, soldadu aleman batek zera esan omen zuen tabernan edo ez dakit nun: egun batzuetarako bere errira zijoala eta etxerako ontzi edo garrafoi ardo bat zeramala. Ez dakit zer izkuntzatan itzegingo zuen, Xalbadorrek ulertu aal izateko. Gure Ferranddok eta bere lagun batek zer pentsatu dute? Alemanaren ontzia artu, ustua eta urez bete. Xalbadorrek onela bukatu zuen bere kontaera:

-Urrikitu zitzautan gero hori egina. Aleman mutil hura bere etxera joan, ardo ontzia ireki eta an zer izanen eta ura! Hori etzaio nehoi egin behar!

Etsai bati egindako biurrikeriaz damutu egiten dana, ez det uste biotz txarrekoa dala iñork esango duenik.

Sarri askotan bezela, Xalbador Donostiara etorri zan bein batez bertotara. Gai bat onela jarri zion Iriondok: «zergatik maite duzu zaartu dan zure emaztea?»

Xalbadorrek iru bertso eder kantatu zituen. *Odolaren mintzoa* liburuan sartu genituen. Nik saioa grabatu nuen eta bukaeran onela galdetu nion berari:

-Iru bertso oiek, bertso onak dira-ta, nai al dezu Leoniri igortzea?

Berak:

-Bai; bialdu.

Ala, paper batean kopiatu eta Leoniren izenean bialdu nituan. Urrena Xalbador eta biok elkartu giñanean, nik galdetu eta onela esan zidan:

-Zuk bialdutako bertsoak jin ziren. Nik hartu nituen, eta honela erran nion Leoniri: hau zuretzat da. Hartu, irakurri zituen, gorri-gorri jarri eta muxu bat eman zidan.

Beste batean, Errenteriako famili batekin joan nintzan: Boni Otegi zana eta etxekeokin. Maiatza zan. Xalbadorrenean sartu, angoak agurtu eta gora joan giñan bazkaltzera, Xalbadorren artzain-etxolaren aldera. Etorri berriak sagardoa ere ekarria zuten, bertako nagusia edari orren zalea zan eta ea bera ere gurekin etorriko zan. Etzuen bi aldiz esan bearrik izan. Gure atzetik igoko zala, bada. Bai ala egin ere, Leoni bere emaztea eta Helen alaba lagun zituela. Baiña ez esku-utsik, gaztanbera edo mami egin berriarekin baizik. Artatik jate on bat egin genduen danok ere. Bai Xalbadorrek sagardoa gustora edan ere. Jan-edan oiek onak dira Maiatzeko arratsalde batez pago baten itzalean artzeko.

Bazkalondoan, Errenteriako famili orren gazteak jostatzen asi ziran. Ni ere bai tartean aldizka sartu, eta alako batean Xalbadorrek serio-serio onela esan zidan:

-Antonio, andrea ontsa eramaten ez dakit jakingo zenduen; baiña aurra eramaten badakizu.

Aranalde, beste batean, Bordari eta ni gabe joan zan Xalbadorrenera, baiña ez bakarrik. Mutil-talde bat berekin eraman zuen. Zer zala-ta?

Xalbadorrek seme zaarrena Ameriketan zuen, bestea kanpoan lanean, ekaina etorri eta belarrak egiteko beso-indarrrik ez. Zer pentsatu du Aranalde? Berak Santo Tomas Lizeoan lan egiten zuen eta ango ikastaroa bukatu bezin laster, mutil-mordo bat artu eta Xalbadorrenera joan. Belar-lana bereala egin omen zuten emen aldi artan.

Liburua aurrera zijoan. Iraillaren egun batez, bertsoen aire edo doiñuak magnetofonoz grabatu nizekion. Eta orrekin liburua bukatua zala esan nionean, etzan asarre gure nagusia. Baiña ona zer esan zidan:

–Beldur pixka bat badiot liburu orri, bertan aitorten asko egiten ditut eta.

Egun aietako batean, liburuak argazki edo potretak bear zituela eta an ibili nintzan nere makinarekin Xalbadorreneko inguruak erretratatzan. Izterbegi tontorreraiño ere igo nintzan, an Frantzia eta Espaiñiako mugarri bat badago eta. Baiña andik jetxitakoan, zera ikusi nuan: makina pelikularik gabe zegoala. Xalbadorrenean nere utsunea aitortu nuenean, ango parrak eta adar-jotzeak! Urrengo egun batean berriz igo bear izan nuen.

Baiña liburua azarorako nai genduen, Xalbadorrek omenaldia orduan izango zuen eta. Presaka ibili bearra zegoen, beraz.

Inprentatik leen eta bigarren pruebak etorritakoan, aiek aztertzen batzuetan iru lagun izan giñan: Xalbador, Aranalde eta ni; beste batzuetan, bi: Xalbador eta ni; eta azkenekoetan, ni bakarrik.

Batean, Xalbador eta biok ari giñan, Santo Tomas Lizeoko txoko batean. Izenburuaren kezka genduen. Ortarako, itz-joko politak testuaren barrutik azaltzen dira zenbait liburutan. Orregatik, begia erne genduen, bear genduen andik aterako ote zan. Orri batean *Barnean nuen uretik*, *Herria gogoan* eta beste izenburu-gai batzuk idatzita genituen, liburutik artuta.

Alako batean, nere begiek liburuan iru bat aldiz azaltzen dan esaldia jo zuten: *Odolaren mintzoa*. Xalbadorri onela esan nion:

–Emen degu izenburua: *Odolaren mintzoa*.

Bera orduan arrituaren jestuak egiten asi zan, onela ziola:

–Ni ez, eta zu oartu zera, bada!

Bere buruarekin asarre (kexu) jarri zan, eta nik bi-tartean parrari ezin eutsi.

Ordurako, Xalbador eta biak naiko lagun miñak egiñak giñan. Arrera ona egin ez-ezik, bitan-edo besoa bizkar gaiñean jarri zidan. Euskaldun batek egiteko adiskideta-

sun-agiri aundia da ori, eta are geiago Xalbador zanak egiteko.

Baiña esaera da presakako lanak ezagun izaten dirala. Ala, Xalbadorren liburua etzan okerrik gabe agertu. Oietako batzuk, guk aalegiña egiñagatik iges egin zigutenak dira; besteak, guk ikusi, nola bear zuen inprentakoei adierazi eta auek gaizki ulertuak.

Mota ontako okerrik badago *Auspoa*-ren liburu zaarretan; gure abisua inprentan gaizki artua, alegia. Nik nere libururik irakurtzen ez baidet, berandu oartu nintzan ortaz. Orain, berriz, azken zuzenketa ondo sartua dan begiratu gabe ez naiz geldituko.

Ala, omenaldi-eguna, azillaren 7-a, eldu zan. Bezpera-arratsaldean Bordari eta biok Urepelera joan giñan. Xalbadorreneko nagusiari zera esan genion: guk libururik ez genduela; Joakin Berasategik gauerako ekarriko zuela; baiña ale batzuk bakarrik, besteak egin gabe zeudela eta.

Bearbada Lazkao-Txiki ere etorriko zala, eta Xalbador pozik, biak oso elkar maiteak ziran eta.

Afari-denboran, kotxe-otsa. Leiotik begiratu eta argi txuriak zituen. Beste aldekoa, beraz. Eta guk nai genduen: Berasategi bere andrearekin. Sukaldean an agertu zan, lau bat liburu eskuetan zituela.

Afaltzen bukatu genduen. Etorri berriak ez dakit afalduta etorri ziran. Dana dala, ondoren, bai aiek eta bai gu, kanpora joan giñan lotara, aiek ez dakit nora, eta gu Urepeleko ostatu batera.

Eskerrak atera giñan. Guk aldegin ondoan, Xalbadorek liburua eskuan artu eta irakurtzen asi baitzan. Bere begi txorrotzek oker batzuk ikusi zituzten, eta orduan nigatik epelak esan omen zituen.

Biamamonean goiz ederra zabaldu zuen. Leenik, meza nagusia. Baskans erretorea meza-emale, beste batzuk laguntzaille. Xalbador aldarearen eskuinera zan, eta ni andik Jauna ematen asitakoan, bera ere urbildu zan. Ala, nik eman nion Jauna azken aldiz.

Urrena, bazkaria. Mattin eta biak elkarrekin ziran, umore ederrez gaiñera.

Jendeak liburuaren galdea egiten zuen, beste astebe-te bearko zuela erantzuten genion.

Bertsoak arratsaldean, eta andik aurrerakoa danok ere badakizute. Xalbador, ondoeza egin eta atera egin zala. Iñor gutxi oartu zan. Saioa bukatu ondoren asi zan iñork espero etzuen berri txarra zabaltzen.

Lagun-talde bat Xalbadorrenera igo giñan. Gorputza bereala ekarri zuten. Gela batean sartu zuten. Medikua ere etorri zan, eta atea itxi eta an asi zan gorputza jende aurrerako prestatzen, alboan laguntzaille bat zuela: Joxe Mari Aranalde.

Lagunak ni bertan gelditzea eskatu zidaten, gaua gorputzaren ondoan pasatzeko. Iru lagun izan giñan ortan: Pedro Tolosa, Xalbadorren lagun miña zana; Bernard Betarte, laster bere erraiña izango zanaren anaia; eta irugarrena ni.

Gau luzea izan zan, gorputza aurrean zala eta ixil-ixilik. Noizbeinka, aopetik itz batzuk egiten genizkion elkarri. Batean onela esan zidan Pedro Tolosak:

–Etxe hontakoak oso buru argikoak izan dira beti. Elgarrekin eskolan ibiliak gera; eta zera ematen zuen: hauek etzituztela lezioneak ikasten, lehendik zekitena oroitu edo gogoratu baizik.

Ondoren, psikoloji-liburu batean orixe bera irakurri nuen: badirala buruak, ikasi ez, gauzak oroitu egiten dituztela diruditenak.

Pedro Tolosa ori Xalbadorren alboan zan onek azken arnasa eman zuenean; eta nik galdetu nion:

–Eta au zein unetan il da?

–Zuek Gernikako arbola kantatzen ari ziñatela.

Eguna argitu zuen eta bertako erretore jaunak, Bas-kans jaunak, goizeko zazpi t'erdietan ematen zuen meza. Egun artan iru lagun izan giñan: bera, Ezkurrako fran-tziskotar bat, aita Santos, eta ni. Uraxe izan zan Xalba-

dorren animaren alde eman zan leen meza. Ondoren, Baskans jaunak bere etxera eramán ninduen, ango oe baten lo pixka bat egin nezan.

Gero, Xalbadorrenera atzera igo eta ordurako an zan, ildakoaren ondoan, elizako gurutzea. Urepeleko etxe guzietatik jendea etortzen asi zan. Denak opari bana zekarten, etxeari laguntzeko, eta sukaldeko maaian uzten zuten. Andik gorputza zegoen gelara sartzen ziran, otoitz egitera. Gizatasunez eta dotoretasunez jantzitako oitura ederra.

Asteazkenean, illeta. Euskal bazter guzietatik jendea. Baskans jaunak sermoi ederra egiña zuen igandean, omenaldi-egunean; orduan egin zuena ere bikaíña zan.

Liburua etorri zanean, barra-barra saltzen asi zan. Batetik, dan bezelakoa dalako; eta, bestetik, iñork nai etzuen propaganda izan zuelako.

Lau milla ale egin zirala uste det. Asko gure erri txiki ontan zabaltzeko. Andik urteetara, 1986-an, liburua agortua zala eta berriz plazaratu bear ko zala.

Ango eta emengo lagun batzuk Makaian bildu giñan. Zera erabaki zan: liburua leen bezelaxe kaleratzea, bi milla ale egiñez. Alkarrekin apaldu genduen. Andik atera, iraila zan eta nik Ibañetatik pasa bear. Geratu eta ordu laurdentxo bat bertan egin nuen. Gauerdia zan. Illargi be tea eta izarrak. Etzan ezer entzuten, mendi-ganaduen joale-otsa izan ezik.

Orain illabete batzuk, berriz, Berasategik abisua pasa zigun: «*Odolaren mintzoa* berriz agortzera dijoa». Aldi ontan ere billera bat egin eta berriz argitaratzea erabaki zan, baiña neurri txikiagoan, erabilgarriagoa eta merkeagoa, alegia; eta *Auspoa*-ren saillean eta arreta bizia jarriz okerrak zuzentzearren.

Orrela egin da. Baiña *Odolaren mintzoa* liburuan ez dauden Xalbadorren beste zenbait bertso erantsiz. Irugarren argitalpena da, beraz, baiña geitua eta zuzendua.

Orixe da orain aurrean daukazutena. Milla ale atera dira. Baiña denboraren buruan berriro argitaratu bear

bada, oraingo sistema berriekin laster eta errez egin ditek. Orrekin gauza bat seguratu da: Xalbadorren *Odolaren mintzoa* beti izango dala euskaldunen eskuetan.

Bukatzeko, lerro auek idazterakoan buruan erabili dedan burutazio bat adieraziko det. Euskal Erriak bertsolari on asko izan ditu. Adibidez, Bilintx, Xenpelar, Pedro Maria Otaño eta Xalbador. Bilintx, berrogei ta zazpi urterekin il zan; Xenpelar, ogei ta amalaurekin; Otaño, berrogei eta amabostekin; eta Xalbador, berrogei ta amaseirekin. Danak gazterik, beraz, buru-lanerako sasoi be-tean zirala.

Xalbadorrek ere bazuen gogoia liburugintzan jarraitzeko. Neri bein batez onela esan zidan:

–Lan huntan asiak garenez geroz, jarraituko dut. Baiña urrengo liburua prosaz egin nahi nuke.

Ni poztu nintzan ori entzuteaz. Eta liburuaren atarian ere olako zerbait idatzita dauka berak. Ura, izan ere, bertsolari eta olerkari izateaz gain, prosista ederra ere bazan, bere liburuaren aurreko orrialdeetan erakusten due-nez. Jainkoak denbora eta osasuna eman izan balio, ai zer nolako liburuak utziko zizkigun!

Nik esateko guziak esan ditudala uste det. Neri sekretariotza egitea egokitu zitzaidan. Ori dala-ta, arrotasun pixka bat sentitzen det barruan. Denbora berean, nik gauza asko ikasi nituen, eta ordu zoriontsu asko pasa ere bai. Ori dana Xalbador zanari zor diot. Milla esker berari. Eta besterik ez.

Ramon Artolaren jaioterria

Ez da denbora asko liburuxka au agertua dala: R. Artola: *Bertso eta olerki hautatuak*, Hiria liburuak, Donostia, 2004. Izenburuak dionez, egillearen zenbait bertso-sail biltzen dira, lore-sorta bat bezela.

Liburuxka orren prestatzailleak beste norbaiten argitalpenetatik artuko zituzten, noski, bertsoak. Guk, beintzat, 2003-an eman genduan argitara Ramon Artolaren bertsoen bilduma osoa, edo aal dan osoena; eta liburuxka orrek dituen sail guziak gure liburu ortan daude. Bertso-sail bakoitzaren iturria xuxen asko ematen genduan guk. Liburuxka orrek, berriz, bein ere ez. Ala ere ara zer esaten duan adierazpen batean:

«Galerazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-aren jabeen baimenik gabe».

Berak egin dutena besteei galerazi nai, alegia. Esaera zaar batek diona: «Beleak zozoari...».

Dalako liburuxka orren sarrera edo itzaurreak onela dio:

«Ramon Artola Larrañagari buruzko aipamen gehienek besterik badiote ere ez da tolosarra, amezketarra baizik. Berak aitortzen duenez Amezketan jaioa zen 1831.ko abuztuan 31an».

Itz oiek neretzat dijoaz. Nik esana baita Artola ori tolosarra zala, eta egun ortan jaioa. Nun oiñarritzen nintzan? Beraren bataio-agirian, Tolosako XVIII bataio-liburuan onela esaten baita:

«Dia treinta y uno de Agosto de mil ochocientos treinta y uno yo el infraescrito Vicario de la Parroquial Santa María de esta Villa de Tolosa bautize en esta misma Parroquia un niño que digeron haver

nacido á las quatro y media de la madrugada de este mismo dia, hijo legitimo y de legitimo matrimonio de Jose Antonio de Artola natural de Astigarraga, y Maria Antonia de Larrañaga, su muger, natural de Tolosa, mis feligreses y casados en esta mi Parroquia: Se le puso por nombre Ramon Antonio. Abuelos Paternos Bernardo de Artola, y Maria Miguel de Echeandia naturales de Astigarraga ya difuntos: Los Maternos Santos de Larrañaga natural de Tolosa y Maria de Garuza natural de Placencia tambien difuntos: Fueron sus Padrinos Pedro Lizargarate, y Antonia de Echaniz, naturales y residentes de esta Villa de Tolosa, a quienes adverti la cognacion espiritual y obligaciones, y firmé= Dⁿ. Fran^{co}, Maria de Aranguren, Vicario.

Aurra Amezketan jaio baldin bazan, andik Tolosara ekarriko zuten bataiatzera? Eta egun berean, gaiñera? Zaldi bizkorrak bearko zituzten. Ez du itxurarik.

Baiña berak aitortzen omen du Amezketan jaioa zala. Nun ote? Onela asten dan bertso-paper batean: «Inesentzat itz neurtu berriyak amezketar batek Donostiyan jarriyak». Baiña sail au arretaz azter dezagun.

Bertso-paper ori Donostiako Jose Manterolaren bilduman agertua da. Paper ortan ez da Ramon Artolaren izenik inun ere azaltzen inprentako letraz. Eskuz idatzita, berriz, onela irakurtzen da: «Ramon Artola-k ipiñiak Donostiyan».

Egilleak, beraz, etzuan bere izenik agertu nai izan inprentatik agertu ziran paperetan. Ala ere, bereak zituala esan egingo zion Jose Manterolari, eta onek ondoren paperari berri jakingarri ori erantsi. Bertso auen aita nor dan ortik dakigu.

Baiña Ramon Artolak zergatik utzi zuan bere lan au egille-izenik gabe? Bertsoak zer dioten azter dezagun orain.

Amezketar ori Ines dalako orrekin maiteminduta dago: «amoriyuak nauka luzaro eri». Baiña alkarrengandik aparte daude: «Urruti bizitzen da Ines nigandik, / onuntz pasarizorik ez dago andik». Alkarren berri badute, ordea: «aren berri bat badet alare: dagola miñez, / ezin jan ta ezin lo egiñez».

Era triste ortan nork jarri ditu? Zoritxarreko gerrak: «Gerrak banatu gaitu alde bitara: ura Debara ta ni Do-

nostiyara». Karlisten azken gerra zan ori: 1870-1876. Manterolak, izan ere, sail onen fetxa idatzi zuan: «Abuztu-illaren bederatzigarrenean, 1874-garren urtean». Donostian, ain zuzen, liberalak zeudela; eta Deban, karlistak.

Ala ere, nola edo ala bere maitearen eskutitza izan du amezketar orrek: «Lenguan izandu det karta beria, / asten zana esanaz: Maite neria».

Pakea egingo balitz, bereala ezkonduko lirake: «Laster egingo balitz pake eder bat, / alkarrentzat izango giñake anbat / beti-betiko».

Bere lore kutunarekin amets ere egiten du: «lengo gabian / lotan iruki nuben aldian».

Amodiozko bertsoak ditugu, beraz, eta Bilintxen kutsua berekin dutenak. Jarri ziran urtea ere esan degu: 1874,

Urte ortan, ordea, Ramon Artola aspaldi ezkondua zan, 1858-ko azaroaren 23-an andrea artuta. Onen izena: Manuela Elizetxea, Lezon jaioa. Ines ez, beraz.

Amasei urte ezkondurik zeramazkianak etzeukan onelako itzik esaterik: «Nere maite izarra diruriyenak...»; «arpegi fiña, / eta gorputza ongi egiña; / Ines ikustez / ez nintzake nik aseko ustez».

Sail guzia era ortako esaldiz beterik dago. Gozoa jarriko litzake gure andre Manuela ori loretxo oiek irakurritan, bere senarrak beste batentzat zituala jakinda.

Korapillo au askatzeko, urrengo pausoa bertsolari-tzaren istorira jo bear degu. Ontan azaltzen danez, bertsolari edo bertso-jartzaille askok sarritan moldatzen zizuzten bertsoak iñoren enkarguz. Adibidez: Pello Errota, Txirrita, Saiburu, Ondartza, Axentxio Txanka, Errikotxia, Gaztelu eta abar eta abar. Jartzeagatik, oinbesteko bat kobratzen zuten eta segi aurrera. Basarrik berak ere badu era ontako sail bat jarria.

Ala, gure iritzirako, Ramon Artolaren bertso auek ere orrela moldatuak dira: enkarguz, amezketar dalako orrek eskatuta, bere andregaiari bialtzeko. Orregatik utzi zituan bere izenik gabe; esaten zituanak amezketarraren aoan

jartzearren. Onek bere andregaiari zuzentzen zion eskutitz bat zalako. Gero, berriz, esan bezela, alkarren ezagunak eta lagunak ziran ezkerro, Artolak esan egingo zion Manterolari bertso auek bereak zituala, eta onek bere bildumako paperean idatzi.

Ona, beraz, bi gauza auek nola uztartu ditezken: Tolosan jaioa izatea eta «itz neurtu berriyak amezketar bategen Donostiyan jarriyak» esatea.

El Diario Vasco, 2005-05-02

Frantzisko Apalategiren *Karlisten eta liberalen gerra-kontaerak* liburuen aurkezpena, 2005-X-4

Aita Frantzisko Apalategi zanaren (1867-1948) liburu auek zer diran itzaurrean azaltzen det. Berak lan sakona egin zuan karlisten gerrateetako aztarrenak biltzen: pape-rak, agiriak, eskutitzak, armak eta abar, gai ortaz iñun dan artxiborik aberatsena osatu arteraiño. Artxibo ori zer dan jakiteko itzaurre ori irakur ezazute, beraz.

Bildutakoen artean, bost kuaderno lodi daude, eskuz idatziak. Orduko aitonen aotik jasotako gerra-kontaerak dira, eta oiek zer diran ere itzaurre ortan adierazten da.

Gaurko nere itzak beste zerbait argitu nai dute. Lan arrigarri ori nola egin zuan, alegia. Nundik norako bideak korritu zituan, eta artara zerk bultzatu zuan.

Gu danon bizitzan une jakingarriak izaten dira, gu ara edo onera eramaten gaituztenak. Norbaiten eskuak mugitzen edo gidatzen gaituela ematen du. Aita Apalategirekin ere argi eta garbi ikusten da ori.

Zera danetan aurrena, istoria-irakaslea izan zala Lagundiaren ikastetxeetan: Tudelan, Santanderren, Valladoliden, Loiolan... Artarako berezko zaletasuna zuala dudarik ez da. Goikoen aginduz ez-ezik, bokazioz ere artutako zeregiña zuan, beraz.

Ondoren, une seiñalatu oietan leena, bera noiz eta nun jaiio zan: 1867 urtean munduratu zan, eta Donostian. Bederatzi urte zituan, beraz, karlisten azken gerratea 1876-an bukatu zanean. Aurtzaroko urte oiek bere jaioterrian pasa bazituan, erria soldadu liberalez betea ikusiko zuan. Eta probintziako erriren batera eraman bazuten, an soldadu karlistak izango zituan. Adin ortan ikusiak ez dira bein ere aaztutzen. Nik neronek ere zortzi ur-

te nituan anai arteko azken gerratea piztu zanean, eta orduko gorabeerak pelikula batean bezela ikusten ditut gaur ere nere irudipenean. Apalategiri ere berdin gertatu-ko zitzaion. Ura izan zan, beraz, urteen buruan korrituko zuan bidearen asiera.

Bera, ondoren, Loiolan jesuita sartu zan 1884-an, amazazpi urterekin. Eta ona zer esaten digun batean bere kuaderno oietan, nobiziadoko laguna zuan aita Ceferino Martínez-engatik ari dala:

«Connovicio mío, sacerdote, de Cervera de Pisuerga. Buenísima persona. Nos entretenía contándonos sus aventuras, por haber contribuido a la guerra. Era ya entonces sacerdote».

Azter dezagun orain pasartetxo au. Ceferino Martínez ori apaiz egin da gero jesuita sartua. Urte batzuk izango zituan, beraz. Bizitzaren eldutasunera iritxia, alegia. Inguruan, berriz, gaztetxo batzuk: nobizioak. Ura, denbora-pasa, gerra-kontuekin asten da. Entzule mordoska izango zuan. Baiña besteei aren esanak belarri batetik sartu eta bestetik irtengo zitzaizkien. Apalategik, berriz, atsegiñez entzun: «*nos entretenía contándonos sus aventuras*»; eta urteen buruan “*aventura*” oiek oraindik ere gogoan zituan, zer izan ziran txeta-sunez adierazteraiño. Orixe da, beraz, aren bidean beste une seiñalatu bat.

Apalategiren bostgarren kuadernoan karlistak Segovia nola artu zuten kontatzen da. Onek ere badu aztertu bearra. Ori leenengo gerratean gertatu zan, 1837-ko udaran. Apalategik, berriz, gerra-kontaerak biltzeari 1922-an ekin zion. Aurreneko gerran ibillitakorik etzanean, beraz. Bestela, eun urte ondo paseak bearko zituzten.

Aita Apalategik gertaera ori bi bider kontatzen digu. Leenengoan, kontakizunaren erdian, onako itz auetxek sartzen ditu: «D. Miel Oiartzun, azpeitiar zarra, ni gaztea nintzala». Eta bigarrenko kontaeran, berriz, beste auek: «Urteak dira azpeitiar zar bati entzun nizkiola orain esango dituanak».

Segobiako kontuak Miel Oiartzun azpeitiar zaar orrek kontatu zizkion, beraz. Baiña ondo kontuan ar ditzagun bi esaera auek: «ni gaztea nintzala» eta «azpeitiar zar bati entzun nizkion».

Leen esan degunez, Apalategi 1884-an sartu zan jesuita Loiolan, amazapi urterekin. Eta bertan bost urte pasako zituan; 1889-an, ogei ta iru urterekin andik erten, alegia. Epe ortan, karlisten leen gerratean ibillitakoak larogei urte ingurukoak izango ziran. Apalategi, beraz, egunen batean paseatzera irtengo zan beste bi lagunekin, irunaka alegia, Lagundian oi zanez. Beren bidean zijoazela, “azpeitiar zar” batekin topo egingo zuten. Izketan asi eta aitona orrek Segobiakoa kontatu. Bai Apalategiren buruan ondo itsatsita gelditu ere.

Ala, urte askoren buruan, urrengo gerratean ibilitako aitonak esandakoeekin bost kuaderno ia bete zituanean, azken kontaera zein izango eta bera gaztea zala “azpeitiar zar” orri entzuna. Ona emen beste une seiñalatu edo jakingarri bat, aiton orrekin topo egin zuana eta Apalategiren berezkoa edo bokazioa agerten diguna.

Baiña nere jarduera au pisu eta arpergarri samarra izango da, noski. Aringarri bat sartu dezaiogun, bada, Apalategiren kontaera entzunez. Jose Mari Iriondok irakurriko digu:

«Karlistak guda-buru oso bikañak zituztela eta ez zan Zaratiegi motelenetakoa. Naparra zan, Oliteko semea, Zumalakarregiren adiskide aundia, Ormaiztegiko semearen sekretario, koronel mallakoa zala. Zumalak mutillak berotzeko idaztiak idazten zituanean, Zaratiegik irakurtzen zitun zaldi gañetik.

Gipuzkoan, Donostiko inguruetakoa arazoetan, Oriamendi ta Ernanioko giñan artean, Zaratiegi Naparroako nagusi zan ta Solana-n zegon.

Karlos V Aragoi ta Kataluñan zebilela jakinta, liberal jeneral guztiak aren atzetik zebiltzela ikusirik, bildur zan orrenbesteren artean Erregea itoko ote zuten. Au galeraztera badijoa Urangarengana.

(Uringa au, Jose Inazio izenez, Azpeitiko Loiolakoa zan, Maiordomo baserrikoa.)

Altsatsun izan zuten berriketa, eta Kastillan karlistak sar-tzea on izango litzakela esan dio. Orrela, Erregeren gain zebiltzen liberal oste aietatik sallaren bat aldenduko zala.

Urangari ongi eman zion, ta batalloi mordoxka izendatu du Kastillarako lenbaitlen.

Ta ara nun dijoazten gure mutillak Kastillako zelai zabaleta-ra, basorik gabeko lurrak ikustera. Milla ta berreunen bat ziran gipuzkoarrak, Iturbe azpeitiarra nagusi.

Ebro igarotzerakoan, burruka koskor bat izan zan Arabako Zanbranan. Portugaltarrak aurkeztu zitzaizkien, bañan bai aguro uxatu ere.

Ebro igaro Erzioko uribian. Errioxan ziran. Beti ego aldera ibilketak.

Garillaren (Uztailla) erdia zan ta alderdi aietan bero gogorrak izan oi dira; bañan ez zaie ardurarik; lenbiziko burrukan garai izan zirala ta pozik ziaztik.

Bizkaitik ere bi batalloi bidali zituzten. Burgosko Pradoluengo-n alkartu. Geroztik, danen artean 4.500 gizon osatu. Aben artean 300 zaldizkoak, 8 batalloi oñezko ta irureun zaldi. Artilleririk ezer ez.

Aurrera ta aurrera, etsairik arkitu gabe. Gezurra dirudi. Kastillako jeneral liberalak bazituzten Zaratiegik añako indarrak, bañan naparrai bildur zietela ematen zuten. Gañera, Zaratiegik bazekien ezkerrera ta eskuira kiñu egiten ta abekin etsaiak nora joko zuten ez jakiñik zekarzkien. Ala, liberalak kezketan zirala, karlistak aurrera, ta arin gero.

Ebro igaro ta amabigarren egunean Segobi aurrean ziran. Olakorik! Ezin siñistu alakoa!

{Fuerzas de los sitiados: 1.000 nacionales, 250 de tropa, 200 cadetes y 7 cañones.

Detalles del asalto: tres divisiones: Iturbe, arrabal; Novoa, flanco; guipuzcoanos, frente; navarros, reserva.)

Dagonillaren 4 zan.

Segobi, gure Donosti zarraren antzeko erria. Erri guztia gud-ormaz (murallas) inguratua. Barrenen baziran 1.500 armadun ta zazpi kañoi. Zaratiegik kañoirik batere ez ormak purrukatzeko. Ala ere, entzun zazu siñistu ezin leikeena.

Illaren 4-an karlistak Segobi aurrean, erri sendoari begira; ta egun artan bertan barrenen apaldu ta lo.

-Nola izan zeiken?

-Nola? Esku-eskallerak ormari ipiñi, ta gora, mutillak! Ate-ai, berriz, su eman ta barrura sartu.

Urteak dira azpeitiar zar bati entzun nizkiola orain esango dituanak.

Karlistak Segobi aurrean nola sartuko ote ziran begira zeudela, esan omen zion Iturbe azpeitiarrak Zaratiegiri:

-Badakit nik nola sartuko liraken gure mutillak.

-Bai?

Ta:

-Bai.

-Nola, bada?

-Nola? Sakeo libre eskeintzen bazaie.

Ez dakit Zaratiegik zer erantzun zun, bañan mutillen artean ots ori zabaldu ta bereala batzuek esku-eskallera gora, besteak ateai su ematera,

Ateak lurrera erori ziran, bañan surtan zirala. Gure mutillak illeti gañetik ziaztik. Orduan kartutxoak sabel aurrean eramane ziran. Su artu zezaketen ta, orlakorik gertatu ez zedin, mutillak kapoteen aurreko muturrak jaso ta oiekin kartutxoak estaliaz sartu ziran, sugar gañetik saltoka.

Errian arkitu ziranean, asi dira, bada, etxe batzuetan sartu ta jan ta eran lasai. Zaratiegik eliz aurre ta gaxo-etxe aurren guda-mutil zintzoak jarri ditu. Sakeoa galerazi nai zun. Guda-mutil bat ikusi du kalean etxeren batetik kendutako jantziak zeramazkiala; ekin dio ezpata joka ta mutil orren bizkarrean bi puska egin zun.

Urte aietan egin oi ziran Segobin diruak. "Casa de la Moneda" esaten zioten ola arri. An sartu dira guda-mutillak; arkitu dituzte txanpon egin berriak pilla. Badakizu: txanponak egin berrian urrezkoak ematen dute.

Urreak ziralakoan, Bergarar batek bete ditu morrala ta poltxikoak diru berriz. Uste zun noski bere bizi guztiko aberastu zala. Bañan bere lagunuen parrak, txanponak zirala igerri ziotenean!

-Bañan, mutil? Zer uste uken? Urre txikiak zirala? Bostna durokoak? A, gizagajoa! Eramaitzik, eramaitzik Bergarara! Base-ri pare bat, bei guri pareta ta guzti erosteko izango dek eta...

Segobian bada, ba, "Alcázar" dioten antziñako errege jauregi sendo ederra. An sartu ziran "kadeteak" edo gudari-gaiak.

Abek ez bai zituzten ateak ain berealakoan iriki, ta bitarten Zaratiegik mutil zintzo pillak zabaldu zitun sakeoa gerazteko. Gero, ero xamar ibillitakoak erriz ate eramane ta naparrak, oraindik sartu gabeak, etorri erazi zitun.

Laster Alkazar barrengoak ere beren buruak eman ta an ir-ten ziran berreun gaztetxo aiek, danborra joaz, karlista mutil errenkada biren erditik.

Segobiatarrak oso karlista aldekoak ziran. Gazte asko izan ziran D. Karlosen alde gudari nai zutenak ta batalloi berria egin zan. An bertan artutako pusillak eman zizkien Zaratiegik».

Leen esana errepikatuko degu. Apalategik Loiolan ikasle zala entzundako kontaera ori oso barrura sartu zitzaiola, andik urte askoren buruan ainbat txetasunekin papereratu aal izateko. Une jakingarria, beraz, azpeitiar zaar arekin topo egin zuan ura. Beraren bidea markatu zuana.

Urteak aurrera zijoazen. Apalategi ara-onera ibili zan: Oña, Tudela, Aragoi, Deustu. Madril, Valladolid, Santander... Ondoren, 1919-an Loiolara dator, bertako ikasleen historia-iraskasle izatera.

Kanpora irtendakoan, karlisten bigarren gerratean ibilitako aitonekin an eta emen topo egingo zuan. Aiekin itzegin ere bai. Artu-eman oien aztarrenik ez dago, ordea, bere kuadernoetan. Baiña auetako leenengoan, leen orrialdean, onako oar au idatzi zuan:

«Traigo entre manos un proyecto de biografía del ilustre guipuzkoarra D. Miguel de Dorronsoso, alma interna que fue de la última guerra civil en esta provincia.

Empiezo este cuaderno de investigaciones previas hoy, noche del 24 al 25 de Marzo de 1922».

Itxura danez, beraz, Apalategiren leen asmoa Dorronsororen bizitza idaztea izan zan. Ataundarra zan be-
ra, eta gerra-denboran karlisten antolaketa guzien ardu-
raduna Gipuzkoan. Une señalatua izan zan ura ere Apa-
lategirentzat. Biografia ori osatzeko, izan ere, Dorronsoro
ez-
ezik, gerra guzia ere aztertu bearko zuan.

Ala, Dorronsorogatik arreta beti izan zuan. Baiña be-
reala asten da, kuadernoetan ikusten danez, gerra ura
ikusi zutenak zioten guzia papereratzen. Eta andik laster,
Dorronsoro erabat baztertu gabe, gerra da, bere osotasu-
nean, beraren aztergai nagusia. Gai mugatu bati eldu nai

izan zion, beraz, baiña gero muga ori gainditu eta zabalagoko ikerketari ekin zion.

Andik aurrera, ia 36-ko gerra asi arte, amalau bat urtean beraz, eizean bezela ibili zan Apalategi. Gerratean izandako aitonen bat nun bizi zan jakindakoan, ara joango zan alkarrizketa egitera, aren esanak gero etxean papereratzeko. Bein edo bitan, gerran ibilitako aitonak urritzen ari zaizkiola aitortzen du. Baiña karlistetan izandakoak nunai billa ditezkelara oraindik ere. Liberaletakorik, berriz, nekez.

Dana dala, orriak eta orriak idatzi zituan. Leen esan bezela, bost kuaderno lodi bete arte. Aitonak ez-ezik, emakumezkoak ere bai, gerrarekin zer ikusirik izan bazuten. Karlistak ez-ezik, liberalak ere berdin. Euskeraz eta erderaz, kontalariaren izkuntza errespetatuz. Batzuei kontaera luzea jaso zien; beste batzuei, berriz, oar labur batzuk.

Gure izkuntza urte-mordo luzean, Euskal Erritik kanpoan bizi izan zan denboran, alegia, pixka bat atzenduta euki duala antzematen zaio. Ala, gramatikari ostikadatxo batzuk ematen dizkio.

Baiña ori alde bat utzita, oso idazkera garbi eta bizia du. Zuzen-zuzenean arira dijoa: gauzak kontatzera, alegia. Ala, irakurtzen ari gerala, gertaerak ikusi egiten ditugula ematen du. Ez idazkera bat irakurtzen, baizik-eta pelikula baten aurrean gaudela.

Pasarte tristerik badu, noski, gerra batean gertatuak azaltzen ari dan ezkerok. Baiña alairik edo bukaera zoriontsua duanik ere bai. Oietako bat irakur dezaigula orain Iriondok. Karlistek garaipen aundia lortu zuten Lakarren, 1875-eko otsaillaren 3-an. Ona angoa nola kontatu zuan Ernaniko kale nagusian bizi zan Salustiano ize-neko aitona batek:

«-Ea, bada, Allotz nun dan bai al dakizu?

-Bai orixen, Allotzen zuek, ta etsaiak Lakar. Bitarte, kilometro pare bat.

-Bai; alaxen da. Allotzen, bada, izan zuten Errege ta goiko agintariak, baita koronelak ere, batzarra, An Lakar jo bear gendula erabaki zuten. Karpentier gure koronela an izan zan.

-Aizu: egia al da Karpentier koronelak, batzar ortatik etorri berrian, esan zizuela naparrak eta besteak ere Lakar erasotzea erokeria zala ta...?

-Bai; ala esan zigun.

-Ta berak zer esan zun?

-Karpentierrek, bere teniente koronelai galdetuko ziela esan zun. Galdetu zien, bada, ta gure nagusiak baietz erantzun zioten.

Lau kolumna egin ziran. Gu, erdian. Kornetarik jo gabe: "*arma suspendida*" (eskuan, ez bizkarrean) ta aurrera. Gure ezkerre-ra bazan basarri bat. An, liberal konpañi batzuk. Guk lau konpañi bidali (batalloi bakoitzak bi) genizkien, ta beltzak izutu ziran noski ta beren buruak gure mendean jarri zituzten.

Lakarren sartzetakoan, Karpentier ari zan:

-*¡Esto es a la catalana!* -deadarka.

Bera kataluñatarra baitzan, ta ango karlistak erri asko asaltoz artu zituzten.

Lenengo errian sartu zana, Urbeaga Joxe, gure lenbiziko konpañiko sarjento zana, Billafrankako semea. Etsaien koronela ta gure sarjentoa aurrez aurre gertatu ziran. Joxek tiroa bota zion, bai koronelak ere bere errebolberraz, ta biyak uts. Aguro alde egin zuten, ta gu beraien atzetik baionetaz jarrai. Etxeetan sartu giñan etsai billa: batzuk lotu, besteak ill. Odola ixuri zan artsalde artan, ugari gero.

Plazan giñala, gure mutil batek maleta bat eman zidan, berak ez zula ezertarako ta.

-Nun artu dek?

-Ortxe, etxe orretan. Sartu giñan, bada, ta nik soldadu xar bati, birabaraka ari zala, baioneta sartu diot, ta maleta auxe an zegon ta nerekin dakart.

Artu nion, iriki det ta apaiz jantziak ta errezo liburuak. Baita tarjeta bat ere: *Ángel Represa González* zion. Batalloiko kapiillaua zan. Liburuak gure kapillau D. Frantzisko Alustiza zanari eman nizkion.

Andoaindar batek *Regimiento de Andalucía*-ren diru kutxa artu zun.

Gure artean izugarritzko naspilla egin genun. Batalloi danak nastu. Alako iskanbillarik! Batzuk: «Aurrera!»; ta besteak: «Nora, ordea?».

Balluerka, arabatarren brigadierra, ari zan plazan: ez aurrera joateko; geldirik an egoteko.

Maleta arren kontua entzun. Urte batzuz gero, gerra bukatu berrian, ni Billafrankan nitzan, ta baita liberaletako batalloi bat ere. Aste Santua zala, an zebillen beren kapillaua aitorketarako. Arekin izketan ari nitzala, Lakarren ildako kapillauren maleta bannula esan nion.

–Ta nola zun izena kapillau arek? –galdetu zidan.

Nik:

–*D. Ángel Represa González.*

–*Servidor de V.* –erantzun zidan.

Ni arriturik; bañan berak esan zidan, Lakarren gu sartutakoan antxe zala, ta bizirik atera zala, maleta galduta. Ta orrela, errezo liburuak pozik artuko zitula; baita bai nik eman erazi ere. Gero esan zidan:

–Ekar zaskidazu an ibilli ziran mutillak, ta apari eder bat eman bear diet.

Orrela, amasei-edo bildu giñan ta ederki apaldu ere».

Gizon jator eta patxaratsua izango zan, dudarik gabe, kapillau ura. Eta orra apari batekin nola egin zan pakea aldi artan.

Ondoren, 36-ko gerra piztu zan. Arrezkeroztik ez det uste Apalategik izketaldirik jaso zuanik. Gerratean ibilitako aitona ere andik laster aituko ziran.

Baiña beste argibide jakingarri bat ematen diguna Jose Artetxe idazlea da. Esan degunez, Apalategi 1948-an il zan. Aren il-berria, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País* aldizkarian, Artetxek eman zuan.

Bere umetako oroipenetatik asten da: aita Apalategi eta aita Olabide nola ikusi izan zituan Loiolan, biak bate-

ra paseatzera zijoazela; aren artxiboa eta museoa nola ikusi zituan; eta onela bukatzen du:

«A sus pies, la última vez que lo vi, yacían abultados cajones henchidos de documentación. Allí estaban las cartas escritas por el P. Loidi (antes cura Santa Cruz) desde Pasto (Colombia), siendo ya jesuita; los documentos de Dorransoso, el diputado general; el diario de viaje del infante don Sebastián desde Laibach (Austria) a Echarri-Aranaz en 1836; innumerables cartas de jefes y oficiales; apuntes en euskera recogiendo sus conversaciones con innumerables soldados supervivientes de la segunda guerra; folletos a montones, mapas y gráficos; su biografía inédita del Pastor Jáuregui; matasellos, banderas y qué sé yo cuántas cosas más.

–Guriak egin du, Joxe –me dijo con tristeza al verme entrar.

Acaso el desasirse de todo aquel arsenal de documentos le producía pena...».

Pena emango zion, noski; baiña ez bere bilduma ura eskutik utzi bearrak bakarrik, bai eta ere altxor orrek zer bide eramango zuan ez jakiteak.

Jaunari eskerrak, aberastasun ori ez da galdu. Aren artxiboa, erdia Loiolan dago, eta beste erdia Donostiako Aldundiaren babesean; eta bera aztertu gabe ez dago gaur gerrate aiei buruz ezer idazterik.

Ni, berriz, ez naiz orain oroitzen Apalategiren kuaderno oien berri nundik eta nola ikasi nuan. Fausto Arozena zanak edo-ta Jose Artetxek esango zidaten. Ala, *Auspoa*-rekin asi nintzanean, kuaderno oietatik zerbait berezi eta liburu batean argitaratu nuan. Geroztik damutan izan naiz, ordea. Kuaderno oiek, izan ere, etziran zatika plazaratu bear, beren osotasunean baizik. Eta ori da gaur eskeintzen di-zueguna.

Baiña bere luzagarria badu onek oraindik ere. Ni, an edo emen esan izan dedanez, ibiltzalea izan naiz beti. Eta mendi-bideren batean nekazari, artzai edo olakoren batekin topo egindakoan, jende orrekin itz aspertu bat egin ere bai gustora. Ondoren, berriz, bertso zaar biltzeari ekin nion eta jende-mota orrekin eten gabeko arremanetan asi nintzan.

Izketaldi aietan, berriz, zera ikusten nuan oso garbi: entzundako kontakizunak oso onak zirala sarritan; literatura aldetik ere baliotsuak eta papereratzea merezi zutenak. Apalategi olakorik egiña zala jakindakoa, poztu egin nintzan, noski; eta, ikusten dezentenez, ez det pakerik izan bost kuaderno oiek inprentatik pasa erazi eta zuen eskuetan jarri artean.

Baiña nereko onela nion: “Apalategik gerra-kontakizunak bildu ditu. Baiña pake-kontakizunik zergatik ez jaso? Neri an eta emen kontatu izan dizkidatenak, naiz eta gerra-kutsurik ez izan, papereratu eta salbatzea ondo merezi dutenak dira. Apalategirenak gerra ura zer izan erakusten duten bezela, beste kontraera oiek pakea zer dan begien aurrean jarriko digute; jende xeearen eguneroko bizimodua zer dan, alegia.

Nola edo ala ekin nion, beraz. Istoriarik gabeko jendearen istoria liburu-mordo batean agertu da geroztik *Auspoa*-n: Mikela Elizegi, Zubillaga, Salaberria, Uztapide, Erauskin, Iñaki Alkain, Irazusta, Garmendia, Ataño, Barandiaran, Azpiroz, Kosme Lizaso, Etxebarne, Karrika, Lete, Pujana, Aiesta, Mujika, Lertxundi. Ostolaiz, Etxaburu, Etxebarria, Lasarte, Zinkunegi, Iruntxiberri, Zendoia, Garziandia... Eta aztuta utzi ditudanak barka dezaidatela, arren.

Era ortako liburu-mordoa kaleratu degu erderaz ere. Beste izkuntza batean, baiña gaia berbera, dudarik gabe.

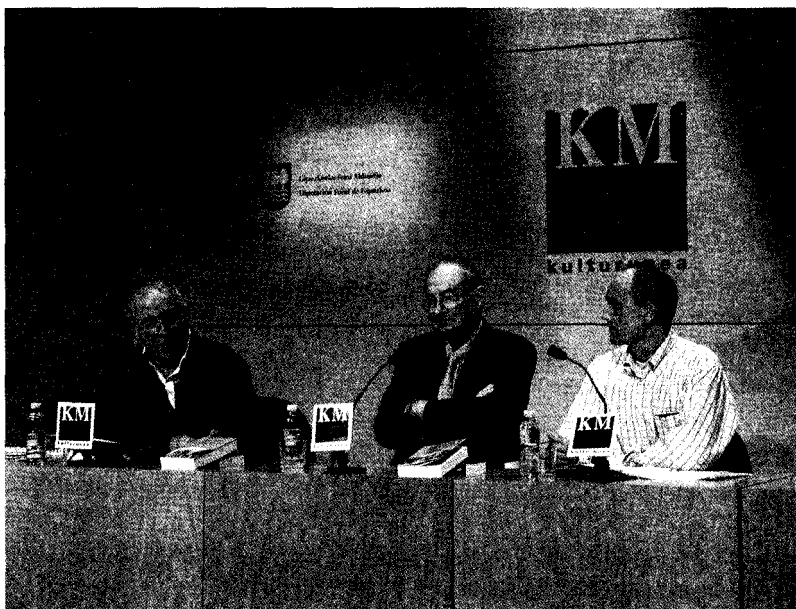
Kontalari auek gerra ere aitatzen dute, batzuetan liburuaren zati bat eta bestetan liburu osoa betetzeraño. Baiña beren bizitzaren parte bat bezela, ala tokatu zitzaielako.

Ala, Apalategiren jarraitzaille bat bezela ikusten det nere burua. Alde bakarra: berak gerrari buruz egin zuana, nik erriaren bizimodu osoa gai artuta egin dedala.

Baiña bukatu aurretik, Apalategiren bidearen pausorik garrantzitsuenak edo une seiñalatuenak bildu ditza-gun. Leenengo, bera nun eta noiz jaio zan, aur-begiekin bada ere karlisten azken gerratea ikusi aal izateko; ondo-

ren, Loiolan entzun zituanak, bai apaiz nobizio aren aotik eta bai azpeitiar zaar batengandik ere; beraren berezkoa ere bai, istoria zale eta irakasle izan zala; Dorronsororen biografia idazteko burutazioa izan zuala, baiña gero gai mugatu orri esia erori eta gerra osora zabaldu zitziola; aren kezka urrena, bizitzaren bukaera gertu ikusten eta berak bildutakoekin zer gertatuko zan ez jakitea; azkenik, urte askoren buruan bada ere, neri egokitu zaidala, ez aren bilduma osoa, ori eziñezkoa danez, baizik-eta bost kuaderno oiek inprentarako prestatu eta plazaratzea.

Zuen gustokoak izan ditezela, bada, bi liburu auek, eta gaizki esanak barkatu.

Frantzisko Apalategiren Karlisten eta Liberalen gerra-kontaearak liburuen aurkezpena, 2005-X-04. Ezkerreik Jose Mari Iriondo, Antonio Zavala eta Gotzon Garmendia.

Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak

Leengo batean onako liburu au artu nuan eskuetan: Antonio Beltrán Martínez: *Introducción al folklore aragonés*, Guara Editorial, Zaragoza (1979); eta *Leyendas históricas* atalean zabaldu.

Atal ontan kontatzen danez, XIII mendean bazan Terueleko iriburuan Marcilla abizeneko familia bat, noblea baiña pobrea. Etxe ontako bigarren semeak Diego zuan izena. Eta bazan beste familia bat, Segura abizenekoa, oso aberatsa. Etxe ontan ondorengo bakarra zuten, Isabel izeneko alaba.

Diegok eta Isabelek alkar maite zuten. Baiña neska-
ren aitak etzuan aien ezkontzarik nai, senargaia pobrea zalako. Orduan bi maitaleak zera erabaki zuten: mutilla gerrara joatea, an aberasteko asmoz; eta neskak bost urtean itxogingo ziola.

Zaldun gaztea abiatu zan. Nora? Bearbada Toledora; eta andik Despeñaperros eta Navas de Tolosara. Ondoren, aren arrastoa galdu egin zan.

Bitartean, denbora aurrera, mutillaren berririk ez eta neskaren aitak alaba ezkondu erazi nai zuan goi-maillako galai batekin. Baiña Isabelek ezetz; bere mutillari bost urteko epea eman ziola eta itza bete egin bear zuala. Baiña bost urteak ia igaroak ziran eta, leenengo senargaia illa izango zalakoan, eztaiak prestatu ziran.

Eztaietako egun berean, an azaldu zan Diego, zaldun ederra eta aberastua. Isabelengana zuzenean joan zan. Neskak bere egoera azaldu zion: ezkontzera zijoala eta beren artekoa bukatua zala. Orduan mutillak despedidako musu bat eskatu zion neskari. Onek ezetz; ezin zezakeala olakorik iñola ere eman. Eta, ori entzunik, Diego gizara-joa tristuraz bat-batean il zan.

Biaramongean, illetak. Isabel ere an zan, negarrez eta aurpegia estalita. Mutillaren il-kutxara urbildu eta bezperan ukatutako musua orduan eman zion. Musua eman eta bera ere bat-batean an bertan ilda erori zan.

Kontaera au irakurtzen ari nintzala, nere buruari onela esaten nion: «Nik au ezagutzen det». Eta bukatutakoan; «Bai, noski: au Markesaren alabarena da». Irakurle batek baiño geiagok gauza bera esango zuan onezkero.

Mutrikuko Iturrino izeneko bertsolari batek jarri zituan Markesaren alabaren bertsoak; eta, sail ortan kontatzen danez, neska aberatsa eta mutil pobrea dira: «Markes baten alaba interesatua, mariñeruarekiñ enamoratua». Eta bera da mutillari esaten diona: «Zurekin, Antonio, nago izateko». Au arritu egiten da: «Etzait zure gradurik tokatutzen neri».

Itzegin ondoren, ordea, «konformatu ziraden alkarren artian, ezkonduko zirala urrengo urtian». Antoniok «eskola ikasteko biyen bitartian, beraren erritikan guztiz apartian».

Alkarren berri kartaz jakingo zutela. «Baña etziran lo egon amaren begiyak». Au, «beriala asi zan kartak detentitzen, intentziyo aundiagoz ezkontza galdutzen». Ori dana, alaba gajoak alakorik pentsatzen etzuala. Are geiago: «Amaren maleziya: korreora jua ta, Antonio il zala egiñ zuan karta». Orduan beste ezkontza bat prestatzen dio alabari: «Nik billatuko dizut beste bat obia, maiorazgo interes askoren jabia». Bai esan bezela egin ere.

Bitartean, gure Antonio «kartarik artu gabe jua dan aspaldiyan» zegoan; eta, urtea betetakoa, «inozente sartu zan jaio zan erriyan».

Sartu eta musika kaleetan barrena. «Zer da musika rekiñ onratzen dutena?» galdetu zuan. Markesaren alaba ezkontzera zijoala erantzun zioten.

Mutil gizarajoa, ustegabeko orrekin, «desmaiaturik egiñ zuen ordubete». Esnatu eta «gero nobia eske itz bi egiñ arte». Jende mordo bildu zan; baiña «bigarren ordu rako il da derrepente».

Biaramonean: «entierrua zuben bigarren klasian». Andregaiia ere, Juanita, an zan elizkizunean, eta: «zer pena izango zan arren biyotzian!». Baiña «geroztikan etzuen osasunik izan».

Ikusten degunez, Terueleko kontaera eta Mutrikukoak ardatz berdiña dute; garrantzi gutxiko txeetasun batzuk ezberdiñak.

Batzuentzat, Terueleko kontaera asmatua da; beste batzuek, benetan gertatua dala diote. Gure iritzirako, erdia istoria eta erdia leienda izango da; eta bere sustraia Aragoiko iriburu ortan daukana, an aspaldiagotik kontatzen danez. Gero, nolabait ere Mutrikura ekarria. Emen, erri-kontaerekin beti eta nunai gerta oi danez, txeetasun batzuk aldatu eta bertakotzat artua izan zan.

Terueleko maitaleei buruz asko idatzi da erderaz, gertaera kontatuz; bai antzerkiak egin ere. Tirso de Molinarena bat, XVII-an, *Los amantes de Teruel* deritzana: Juan Eugenio Hartzenbusch-ena bestea, XIX-an, izenburu berarekin.

Euskeraz, esan bezela, bertsoak ditugu. Mutrikuko Iturrinorena danetan famatuena, bertso-paperetan zabaldu, buruz ikasi eta sukalde eta abarretan kantatu dana. Beste sail bat bada gai berarekin, baiña ez da ezaguna. Azkenik, Ana Juanixeren erromantzeak ere gai berdinttua du.

Bi maitale auen gorputzak alkarren ondoan lurperatu zituzten Teruelen, San Pedro elizan. Eliz onen ondoan daude gaur egunean ere, kapilla-moduko batean. Illobiaren gainean neska-mutillen irudiak: biak etzanda, ilda bezela, baiña alkarri eskua luzatzen diotela. Kapilla ori Espaiñiako maiteminduen eskutik bildutako diruarekin eraiki zan.

Terueletik barrena euskaldun asko pasea izango da, noski. Baita berak nai etzutela ere: gerratean, alegia. Mutil aiek Markesaren alabaren bertsoak entzunak izango zituzten. Baiña nork esango zien kontaera orren iturria antxe zutela? Giroa ere etzegoan bertsoarako.

Mutil aietako bat Tolosan umetan ezagutu nuan; bi anakak jelatu eta moztuta zeuzkan. Beste askorekin gero itzegin det. Oietako batzuek ango berri liburuetan utzi digute: Altzako Patxi Lazkano "Otxoki" zanak *Tiro tartean bertsotan* liburuan; Berastegiko Jose Azpirozek: *Gogoz kontrako pausoak*; Andoaingo Agustin Zinkunegi zanak: *Bizi naiak lege zorrotzak*; Dimako Faustino Etxebarriak: *Nire gazte denpora*; eta gogoratu etzaidanik ere izango da bearbada.

Bertsoak jarri zituana, berriz, Pablo Zubiarrain "Ernani-Txikia" zana degu. Ona oietako bat:

Jela ta elurtea
zegen ilbeltzian,
Naparroko Brigadak
sutan sartutzian.
Sanoak gaixotu ta
eriak il zian,
kontatuko ditugu
nork geren etxian
zer sufritu genduen,
au bukatutzian.

Manuel Lasarteren *Plaza-gizonak* liburuaren aurkezpena Arantzazun, 2005-X-19-an

Gaur gu onera bildu gaituena erakusketa bat da, eta bai liburu berri baten auzkezpena ere. Liburu orren izena: *Plaza-gizonak*; eta egilea: Manuel Lasarte, gu danon adiskidea.

Gaia zer dan izenburuak adierazten du. Manuelek, Euskal Errian barrena plazarik plaza kantuan zebillela, gizon-mota asko ezagutu ditu: aizkolariak, pelotariak, arrijasotzailleak, bertsolariak eta abar. Olako gizoni atal bana eskeintzen dio, lumaz aren erretratua egiñez. Bide nabar, Euskal Erri osoko ikuspegi bat ematen digu.

Manuel Lasartek ez du au leenengo liburua. Aurretik baditu beste zazpi ale: *Bertso mordoxka*, *Gordean neuzkanak*, *Beranduko lanak*, irurak bertsoan; eta prosaz *Lazkao-Txiki gogoan*, *Enbor zarraren ezpalak*, *Kantuaren ordaiñez* eta *Uztapide gogoan* prosa-liburuak; eta azkeneko au ere bai, *Plaza-gizonak* izenarekin, leen esan bezela.

Iru, beraz, bertsoan, eta bost prosaz. Manuel Lasarte bertsolaria izanik, ez al da arritzekoa? Bera berrogei bat urtean or ibili zan erririk erri kantuan. Bearbada, bera izango da plazarik geien korritutako bertsolaria. Zenbat bertso egatu dira beraren aotik? Millaka eta millaka, dudarik gabe.

Orregatik, prosaz idazten asi zanean, ustegabeko galanta izan zuan bertsozale jendeak, olakorik batere espero etzualako.

Manuelek bertsoa, bai aotik aora kantatutakoa eta bai paperean idatzitakoa, belarria lilluratzen duana du; euskera garbi eta dotorea; rima aberatsa; batere kosta ga-

be osatu dana; izkuntza batere beartu gabea; entzun utsarekin goitik beera ulertzen dana; kantuaren gozotasunez ezti-kutsuz betetzen gaituena...

Eta prosa ere alderdi oiek guziak berekin dituana: atsegiña; garbi eta dotorea; aberatsa; erreztasuna bai, baiña ez errezkeria, *la difícil facilidad* esaten dana, alegia; izkuntza, ura iturri batetik sortzen dan bezelakoa; esan-naiaz irakurlea leen irakurketan jabetzen dana; gure barrua gozaten duana...

Ezagun dute, bai, Lasarteren bertsoak eta prosak aita baten umeak dirala.

Baiña zergatik ote ditu gure Manuelek biak, bai bertsoa eta bai prosa, orren mendean? Zergatik ote da bi arlo oietan maixu?

Erantzun erreza du orrek. Zergatik? Jaingoikoak Leitzako Franki baserrian jaiotako aur ari, etxeko senide gazteenari, opari aberats bat eman ziolako. Opari ori itzaren doaia da.

Gizon-emakumerik geienak doai bana izaten dute. Berezkoa, alegia. Batek kanturakoa, eta belarri onekoa dala esaten degu; beste batek dibujorako, esku onekoa izanik; beste batek kiroletarako; edo maixu, apaiz, mediku, lege-gizon eta abar izateko. Berezko ori eta eguneroko lantegia batera dituanak, mundu ontako zorionik aundietako bat berekin du.

Bertsolariak dutena, berriz, leen esan detanez, itzaren doaia da. Danok itzaren jabe gera, baiña ez neurri berean. Ikusmena eta entzumena ere ez ditugu danok berdiñean. Ala, medikuek zera esan oi digute: zuk entzumenaren euneko ainbeste dezu; edo-ta ikusmenaren euneko orrenbeste.

Itzaren jabetasuna ere berdin. Batek euneko gutxi; besteak euneko asko. Bertsolariak, berriz, doai ortan aberatsenetakoak ditugu. Bestela, itz-jario baldarra balute, etzuten bertsoan egingo. Baiña itzaren doai ori berdin ixuri diteke bertsoaren alderdira ala prosaren alderdira. Euria bezela, alegia; etxe baten gainera badator, berdin ixuri diteke teillatuaren alderdi batera ala bestera.

Bertsolariak beste doai batzuk ere bear dituzte: kanturako belarria, neurriaren kontua, rimaren sena eta abar. Baiña itzaren doaia ez badu, beste alderdi on guziak izanik ere, bertsotarako jai du.

Manuelek, itzaren doaia berezkoa izanik ere, beste laguntza bat ere izan du: aur eta gazte-garaia, gizakia izkuntzaz jabetzen dan garaia alegia, euskera aberatsa duten bi erritan pasa zituala: Leitza eta Aia. Eta gero, ibili edo bizi izan dan ainbat erritan itsatsi zitzaiona.

Galdera bat egin dezakegu orain. Izan al da beste bertsolaririk, bertsoz eta prosaz saiatu danik? Bai. Bada, eta banaka batzuk aitaturako ditut.

Leengo zaarretan, Pedro Maria Otaño. Onek, ainbat bertso eder jartzeaz gaiñera, ipui bat badu geien-geiena prosaz: *Auntza larrera*, pena batekin uzten gaituena: prosa geiago etzuala arek idatzi.

Beste bat, Ramos Azkarate. Onen bertso-bilduma agertu berria degu, eta iru milla eta bosteun bat ale dira. Baiña beraren prosa-lanak leen atera genituan: bi antzerki, iru ipui eta zenbait artikulua.

Irugarrena apaiza degu, Pedro Migel Urruzuno jauna. Onek umorez betetako dozenaka ipui idatzi zituan garai artako aldizkarietan. Gure umoristarik onenetako bat izan zan prosaz. Baiña bertsoak ere jarri izan zituan, eta oso onak. Oiek bildu eta liburu lodikote bat atera berria degu, *Koroi eder bat* izenarekin.

Marka guziak autsi zituana Basarri aundia degu. Onek millaka bertso plazetan kantatu eta paperean idazteaz gain, eguneroko artikulua prosaz. Bikaiña bertsotan eta bikaiña prosaz ere.

Urrena, Uztapide. Onek, plazetan millaka bertso kantatu ondoren, gaitzak menderatu eta ortarako gauza etzala, prosaz asi zan, eta bere autobiografia idatzi, *Lengo egunak gogoan*, ederra benetan.

Xalbadorrek *Odolaren mintzoa* utzi zigun, bertso-liburu zoragarria. Bertan prosazko zati bat eskeintzen du aurretik; eta prosa lilluragarria da. Onek ere, olakorik geiago ez idatziaren penaz uzten gaitu.

Gaurko egunetan, bertsoa eta prosa erabili duten-
tan ugariena, Txomin Garmendia izango degu.

Bertsotan kantuan edo idatziz eta prosaz ere saiatu
diranen beste izen batzuk eskeini ditzagun: Oiartzungo
Kosme Lizaso, Aiako Jose Mari Lertxundi, Urdanetako
Nikolas Zendoia, Azpeitiko Jose Lizaso, Segurako Jose
Insausti, Itsasondoko Urkia baillarako Bizente Baran-
diaran...

Bertso-jartzailleetan ere baditugu prosaz jardun dira-
nak. Errenteriko *Ataño* zanak, adibidez, liburu bat badu,
Jesusen bizitza, bi milla eta berreun bertsorekin. Eta bes-
te dozena bat liburu prosaz.

Beste izen batzuk: Donostiako Loiolako Jose Aierbe;
Altzako Patxi Otxoki; Andoaingo Agustin Zinkunegi; Se-
bastian Salaberria; Itsasondoko Jesus Lete, *Ibaiertz* zana
alegia; Oiartzungo Mariano Ostolaiz; Zeraiñen jaio eta Le-
gazpin bizi dan Inozentzio Olea; Oiartzungo Marzelino
Manterola; Zizurkilko Teodoro Mujika...

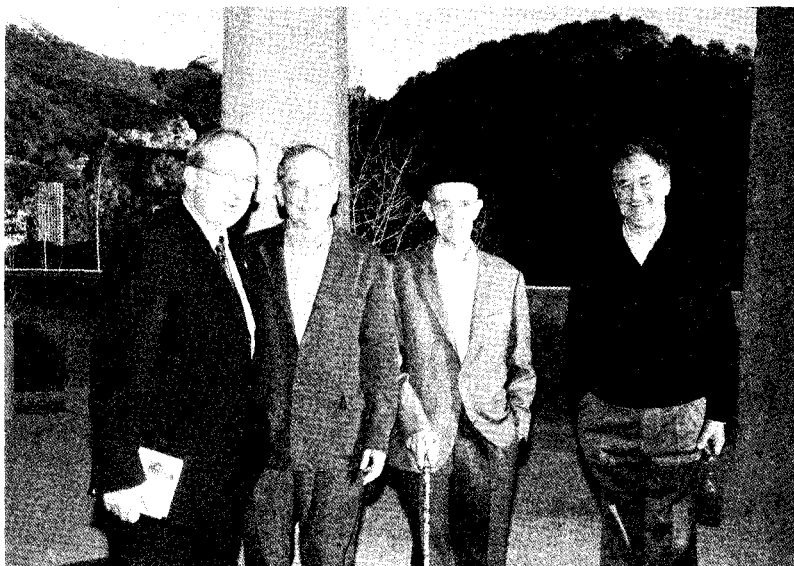
Bizkaian ere kontu bera degu. Nik lau lagun ezagu-
tzen ditut bertso eta prosazko liburuak utzi dizkigutenen
artean: Muxikako Balentin Enbeita; Zeanuriko Basilio
Pujana; Dimeko Faustino Etxebarria; eta Zeberio Lino
Aiesta.

Onezkero asper-asper eginda zaudete orrenbeste ize-
nekin. Baiña orixe nai nuan. Zertarako? Ugaritasun orre-
kin nere ustea ustela ez dala azaltzearren; bertsolariak
itzaren doaia dutela erakustearren.

Onek ala bear zuala erreza zan ikusten. Baiña zen-
bateraiño konturatu gera? Ontan ere gure ikusmenak eu-
neko gutxi izan du. Ortxe genduan euskera jatorraren itu-
rri oparo bat. Baiña ez degu ezertarako kontuan artu.
Kontuan artu izan bagendu, baratza ori arretaz landu
izan bagendu, dudarik ez da beste txori batek joko lioke-
la gaur kuku gure euskerari.

Liburu berri onekin are eta garbiago ikusten da ori.
Euskera jator eta garbia dariola dudarik ez da. Bertatik
edan dezagun bai erri xumeak eta bai eskolatuak ere.

Beraren egillea Manuel Lasarte bertsolaria esanda ezagutzen genduan orain arte. Emendik aurrera, prosalari edo idazle ere badala aitortu bear diogu. Bejondaiola berari, eta milla esker. Milla esker bere bertsoengatik eta bai bere prosagatik ere.

Manuel Lasarteren *Plaza-gizonak* liburuaren aurkezpenan,
Aranzazun, 2005-X-19-an. Ezkerretik: Jose Juan Gonzalez-Etxabari, Gipuzkoako
Foru Aldundiaren burua, Antonio Zavala, Manuel Lasarte eta Telesforo Zuriarrain,
Aranzazuko Santutegiaren erretorea.

Mateo Txistu Aragoi aldean ere

Mateo Txisturen leienda ezaguna zan garai batean. Orain berrogei urte, adibidez, etzan euskaldunik izango, ura nor zan jakingo etzuanik. Ala, etzegoan aren berri iñori zertan ematen asi. Gaur, ordea, bearrezkoa dala derizkiot.

Azkue zanak onela dio bere *Euskalerrriaren Yakintza* (1942) liburuetan, Amezketako Mariana Ziriakori jasota:

«Apaiza zan gizon au (Mateo Txistu) ta gaiñera eiztari amurratua, Bein, Meza ematen ari zalarik, zakurrak erbi bat aurretik zera-bilten eta Eliza-ondotik igaro bear zutenean apaiz eizazaleak beren zaunkak entzun zituen eta, soineko ornamentuak kentzeko ere bertarik gabe, elizatik atera ta zakurren atzetik lasterka asi zan. Geroztik or dabil nunbait Mateo Txistu, beti ibili ta ibili, bein ere gelditzen eztala. Bera urbil samar norabait doanean, iru zakurren zaunka diferenteak entzuten dira: bata, *au, au, au*; besteak, *i, l, t*; besteak, *gro, gro, gro*. Mateo Txistuk bere atzetik beti ekaitza uzten du ta berak dakarren ekaitzak amabost egun gutxienez irauten du».

Beste zenbait tokitan ere kontatzen da leienda au. Burura orain datorkidana Iturralde Suit da, erderaz noski. Onek edo besteren batek Mateo Txistu ori Udalako apaiza zala esaten duala uste det.

Auspoa-ren 33-an, berriz, *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua* (1963) liburuan, onela esaten da:

«Mateo Txisturena ere esaten zuan gure ama dipuntak:

Aita (Pello Errota, alegia) palta omen zan, ta etzala agiri ta omen zegoan leio-zulotik begira, ta alako txistu ikaragarri bat aditu omen zuan, ta gero txakur txiki bat "*yeu! yeu!*" egiñez goitik beara zetorrela, ta aren atzetik beste zakur ikaragarri aundi bat, "*ua-aa, uaaa!*" egiñez.

Illargi argi-argi zegoan ta urrena eiztaria bere eskopetarekin *yixt!* pasa omen zan.

Aita kanpoan da oso estu gelditu zan gure ama.

Andik pixka batera sartu zan gure aita ta ala esan zion:

-Au ikara pasa det, Pello!

-Zer, ba?

-Ez al dezu ezer ikusi?

-Ez nik; txistu izugarri batzuk aditu ditut, bañan ez det ezer ere ikusi. Txakur txikiaren zaunka ta zakur aundiaren zaunka ere sentitu ditut. Oien atzetik eiztaria ibiltzen dala esaten dute ta Mateo Txistu izango zan.

-Bai; atzetikan pasa da eiztaria ere.

Gero bereala zabaldu omen zan Mateo Txistu pasa zala.

Aren istoria esaten dute: Meza ematen ari zala, zakurrak erbia zutela ta, meza utzi ta erbiarengana joan zan; ta sententzia eman ziotela, guk aditu izan genduan, beti orrela ibilli bearra mundua mundu dan arte.

Aize ikaragarria ekartzen omen du bera bertara baño lenago, arbolak eta etxeak botatzeko modukoa.

Eskopeta ola tente-tente jarrita eramaten omen du.

Bi zakur ibiltzen ditu beti: bat txikia ta bestea ikaragarri aundia. Orain konparazio batera "yau! yau!" emen, eta urrena "yau! yau!" urruti. Ura yiiii... joaten omen da.

Amerikan ere ibiltzen dala esaten dute. Aguro joango da ura, bai! Mundu guzia korrituko du.

Makiña bat olako aditzen zan garai batean. Orain gutxi aditzen da. Parte gaiztokoak indar geiago izango zuten orduan».

Orain egun batzuk, berriz, onako liburu au artu nuan eskuetan: M^a. Cruz Palacín Zueras: *Leyendas y relatos aragoneses*. Liburu onen 268 atala onela deritza: *La fiesta de San Huberto, patrono de los cazadores*; eta beraren iturria ere ematen da: Gironella Joaquín: *Folletón Altoaragón* (18-11-1979).

San Huberto ori eiztarien zaindaria omen da, eta bera ere eiztari izana. Azaroan ospatzen da festa, eta aren omenez meza bat ematen zan. Entzutera eiztari guziak etortzen ziran, beren zakur, eskopeta eta guzi. Batean, orde, ara zer gertatu zan:

«La maldición del "mal cazador" tuvo lugar en este día. Cuenta la leyenda que asistió a misa desolado y nervioso, junto a la misma puerta del templo. En el momento de la elevación, San Huberto hizo que pasara por delante de la iglesia una liebre blanca con ojos azules, que el cazador hacía mucho tiempo intentaba capturar. No pudo

contenerse de disparar la escopeta al elevar el sacerdote la sagrada forma. Como castigo fue condenado a cazar toda la eternidad, corriendo tras la pieza seguida de un tropel de perros ladrando.

Cada siete años, dice la leyenda, da la vuelta al mundo y se le oye, incluso parece que se le ve pasar. En muchos lugares pasa siempre de noche, produciendo un ruido ensordecedor, acompañado de un gran vendaval».

Leiendaren mamia berdiña da Aragoien eta emen; ez-berdiñak, garrantzirik gabeko txeetasun batzuk bakarrik. Adibidez, emen ez da San Hubertorik aitatzen. Euskal Errian eiztaria apaiza bera da. Elizatik ateratzen da; ez da esaten mezako zein unetan. Aragoien, berriz, entzule bat da, eta sagara denboran sutzen dio tiroa erbiari.

Zigor bera dute: eizean ibili bearra «munduan mundu dan arte» edo-ta «*por toda la eternidad*». Emen esaten denez, iru edo bi zakurrek zaunkaka laguntzen diote; Aragoien, berriz, «*un tropel de perros ladrando*».

Aragoien, zazpi urtean bein munduari jira ematen dio; eta Pello Errotaren alabak: «Amerikan ere ibiltzen dala esaten dute. Aguro joango da ura, bai! Mundu guzia korrituko du». Pello Errotaren emazteak eta beste batzuek pasatzen ikusi zuten, eskopeta tente-tente jarrita. Aragoien, berriz: «*parece que se le ve pasar*». Pello Errotaren emazteak gauetz ikusi zuan, «illargi argi-argi zegoan» batean. Aragoien, berriz, «*pasa siempre de noche*».

Emen txistuka ibiltzen da. Aragoien ez da txisturik aitatzen. Baiña bai «*produciendo un ruido ensordecedor, acompañado de un gran vendaval*». Amezketan, berriz: «bere atzetik beti ekaitza uzten du ta berak dakarren ekaitzak amabost egun gutxienez irauten du»; eta Astea-sun: «aize ikaragarria ekartzen omen du bera bertara baño lenago, arbolak eta etxeak botatzeko modukoa».

Kontakizun berdiña da. Mateo Txistu bera bezela, leienda ere batetik bestera ibilia degu, beraz. Aragoitik Euskal Errira edo emendik ara, gutxienez. Beste nunbait ere kontatuko da, ziur aski.

El Diario Vasco, 2005-10-25

ILL NAI ETA ECIN ILL.

Milla ta zortzi eun
Zortzigarren urtean,
Apirillaco illaren
Ogneigarrean:
Verso bi paratzeco
Beta deranean,
Aleguina eguingo det
Gaurco egunean
Señale da nere ustez
Oraingo leguean.

Biotza daucat triste,
Alegratu ecin det;
Motivoa cer deran,
Declaratu nai det.
Cativaturic nauca
Dama polit batec;
Ni atormentatzen nau
Crueldade onec
Berac ez du culpatic,
Esango det ceñec.

Iru urte dirade
Padeçitzen derala,
Eta ez da oguei egun
Declaratu naicela;
Erantzun ciran bada
Bear zan becela
Nerea izango zala
Nai banuen ala,
Eguiaz esan ciran
Maite ninduela.

Lenago joaten nitzan
Eche orretara
Nere beguac zutzaz
Consolatuzera:
Echecoac ez cequiten
Begui oben sarrera
Bacarric nere jornada
Zala zu icustera
Ay! Jesus! etorri da
Guztiac galtzera.

Gurasoac nai ez arren
Gu bioc nai badegu
Pena orren infernua
Logratueo degu:
Ambeste gau tristetan
Naiz ni desvelatu,
Unio dichoso au
Dutelaco galdu;
Alperric zure aitac
Ezetz esango du.

Amodion cer dan
Jaquin nai duena,
Emen paraco diot
Pintura bat ona:
Lenago joco dute
Ceru goyac lurra,
Eta erorico da
Norteco izarra,
Itzalico dan bañan
Daucadan su garra.

Encargatzen zaitut
Ill ta guero ere
Arren leyaltadea
Bear dirazu gorde:
Egon albacintesque
Divertitu gabe
Ez beguira guizonari
Urrutura ere.
¡Adios! nere maitea
Ondo bici zaitte.

Ill nai eta ecin ill,
Agonia tristea,
Zu cerala motivo
Urriqui zaitte
Baña mola izango da
Zue culpa izateac?
Fiña izan cirade
Munduco leguean,
Fortuna gabe jayo
Ciñan mirabea.

Encargatzen zaitut
Ni iltzen naizeneco,
Nere biotz gaisoa
Erregistratzeco;
Or dira arquituco
Zure zortzi letracho:
Orduan cera fiñaz
Desengañatuco,
Ez dirazu gueyago!
Falsoa deituco.

Nere enterrora
Bear dezu etorri,
Enterratu ta guero
Luto beltzez jantzi;
Publicatu calean
Mundu guciari;
Alargundu cerala
Esan lagunari;
Asco nai ceniola
Difuntuchoari.

Tolosako Manuel Urreta zanaren eskutik jasotako bertso-papera.

Pedro Agirreren bertso argitaragabeak

Leengo egun batean adiskide batek egunkari-orri bat ekarri zidan, onela esanez:

–Ortxe dituzu bertso zaar batzuk. Argitaratu gabeak omen dira.

Dalako orri orrek buruan onela dio: «Oarsoaldeko hitza, osteguna, 2003ko urriaren 16a. Lezo. Bertsolaritza». Orain bi urtekoa, beraz.

Orri guzia betetzen duan idazlan bat da, izenburu onekin: «Bertsoak maiteminez. Pedro Agirrek duela 100 urte idatziriko bertso argitaragabeak berreskuratu dituzte Udal Liburutegian». Iñaki Berrio Zabalak izenpetzen du, eta onela ematen dio asiera:

«Pedro Agirre Barandiaranek idatzitako bertso argitaragabeak eskuratu ditu *Oarsoaldeko Hitzak*. 1903an, duela ehun urte juxtu, idatzi zituen Ataundik Lezora bizitzera etorri zen Agirrek».

Ondoren beraren argibideak ematen ditu:

«Pedro Agirre 1882an jaio zen Ataunen eta 1940an zendu zen Lezon. Sendiak ez daki noiz etorri zen Lezora, baina gaztetan etorri zela uste dute».

Nik Agirre onen bertso batzuk bilduta dauzkat, baiña ez nekian nungotarra zan; ezta jaio eta il zan urteak ere.

Ondoren beste argibide asko eskeintzen ditu idazlan orrek: norekin ezkondu zan; lana nun egiten zuan; nun bizi...

Bertsoak eskuizkribu batean azalduak omen dira:

«Bertso-papera 13.316 zenbakiarekin erregistratuta dago Liburutegian, herritarren esku. Inaxio Artola zendu ondotik, haren

sendiak liburutegiari emaitza egin zion... Pedro Agirre Inaxio Artola euskaltzale lezoarraren osaba zen».

Ondoren, Pedro Agirre bizi izan zan Lezoko etxearen argazki bat eskeintzen da; eta azkenik bertsoak. Ona leenengoa:

Milla eta bederatzi-eun
irugarren urtean,
apirillako illaren
ogeita-lauean,
bertso bi paratzeko
beta dedanian,
alegiña egingo det
gaurko egunean,
zillegi da nere ustez
oraingo legean.

Besteak ere irakurtzen jarraitu nuan. Bederatzi gutzira. Baiña bukatu baiño leen onela esan nuan nerekiko:

–Argitara gabeko bertsoak? Neretzat ezagunak dira, bada!

Ala, apalera joan eta *Auspoa*-ren 128-garren zenbakia artu nuan. *Amodiozko penak bertso berrietan* liburu orren izenburua, eta 1976 urtean plazaratua. Iriki eta leenengo bertso-saillak onela du izenburua: *Ill nai eta ezin ill*. Ona leenengo bertsoa:

Milla ta zortzi eun
zortzigarren urtean,
Apirillako illaren
ogeigarrenean,
bertso bi paratzeko
beta deranean,
alegiña egingo det
gaurko egunean,
señale da nere ustez
oraingo legean.

Pedro Agirrereren leenengo bertsoa eta bertso-sail one-na berdiñak, beraz. Fetxa, bakarrik, aldatuta. Ia eun urteko alde batetik bestera. Eta azken bigarren lerroan, batek *zillegi* eta besteak *señale*. Baiña aurki berreun urte beteko dituan sailla, alajaiña!

Irakurtzen eta konparatzen segitu nuan. Bertso guziak berdiñak batean eta bestean, uskeri batzuk izan ezik. Aldaketarik aundiena, Pedro Agirrereren eskuizkribuan be-deratzi bertso dirala; eta *Auspoa*-k amar dituala.

Bertso auek izan dituzten argitaraldien zerrenda egi-ten genduan ondoren gure liburu ortan:

Tolosako Manuel Urreta zanaren eskutik bertso-pa-per bat, moldiztegi-izenik gabea.

Beste argitaraldi bat Jose Manterolaren bilduman, moldiztegi-izenik gabea au ere.

Beste argitaraldi batzuk: «Imp. de Vda. de B. Valver-de. Irún».

«Rentería. Imp. Valverde».

«Tip. de S. de Diego - Eibar».

«Oñate: M. Raldúa, impresor».

«Guernica: Imp. de Goitia y Compañía».

«Guernica. Imp. Angel de Goitia».

Argia asterokoa, Donostia, 1934-XI-04.

Eta Auspoarena, 1976 urtean.

Amar argitaraldi, beraz, gure eskuetara iritxi dira-nak. Eta geiago ere izango dirala ez dago duda egiterik.

Ez dira, bada, "bertso argitaragabeak", sarritan in-prentatu diranak baizik.

Pedro Agirrek zera egingo zuan: bertso auek nunbai-tetik eskuratu eta gustatu; fetxa aldatu eta berak nai zua-nerako erabili. Baiña argitaratu gabe orretxegatik utziko zituan: bereak etzitalako.

Onen antzeko beste gertaera baten berri badegu. Oiartzungo Kaskazuri bertsolariak anai bat zuan Ameri-ketan: Antonio. Onek, andik onerako eskutitz batean,

bertso batzuk idatzi zituan: «Onuntza etorri nintzan utzirikana ama...». Denboraren buruan Antonio ori atzera etorri zan Oiartzuna, eta emen ustegabekoa izan zuan: berak itxas arunztik bialdutako bertsoak errian sarritan kantatzen zirala. Ez omen zitzaion gustatu. Zergatik ote? Bertso oiek bereak etzitualako, antziñako sail batengandik artuak baizik. Bere buruarentzat egokitu eta etxera eskutitz gisa bialduak.

Gertaera berdintsua degu, beraz, ustez Pedro Agirrenak ziran bertso auekin ere.

El Diario Vasco, 2006-02-10

Bi liburu berriren aurkezpena: Nikolas Zendoia: *Egan dijoa* eta *Basarri I: Bat-bateko bertsoak* Zarautz, 2006-ko otsaillaren 20-an

Nik ere emen itzezin bear nuala agindu zidatenean, gaurko bi liburu auetan nere eskurik ibili ez dala esan nien. Alaxe zala erantzun zidaten. Baiña liburu auei *Auspoa*-k eman diela kaleratzeko bidea; eta, liburu-sail ori zutik jarri zuana ni naizen ezkerro, bera zer dan adierazi bearra nuala. Burua makurtu bear izan nuan, beraz.

Auspoa-k geien-geiena landu duan gaia zera da: bertsoak eta erri-prosa.

Bertsoak, leengo eta oraingo bertsolarien emaitzak bildu eta argitara emanez. Bertsoak, berriz, bi motatakoak dira. Batzuk, jende aurrean kantatuak eta aizeak eramanak. Ori alaxe izaten zan, magnetofonoa etorri arte. Tresna orri eskerrak osatu aal izan da gaurko Basarriren bilduma. Ez det uste libururik danik, bat-bateko ainbat bertso eskeintzen duanik. *Auspoa*-k ere gisa ortako aleak gutxi ditu. Bertsolari-txapelketaz aparte, Uztapideren *Noizbait*, Lasarteren *Bertso-mordoska*, eta Lexotirena.

Basarriren liburu ontan zera bat ikus genezake: Zarautzen finkatutako errezildar aren maisutasuna, bai aotik aorako jardunean ere. Berak gidatzen zituan bere bertsolari lagunak, eta auek aren atzetik ibiltzen ziran. Bide asko iriki zituan arek, eta besteak aren urratsei kezkarik gabe segi.

Beste bertso batzuk, berriz, bertsolariak moldatu eta paperean jarriak dira. Garai bateko bertso-paperak, alegia. Emen, Zarautzen, ortan gogotik saiatu zan etxea ere bazan: Elustondo moldiztegia, kale nagusian. Liburu mordoa aterra ditu *Auspoa*-k, leengo bertso-paper oiek aalegiñean bil-

duta. Bertsolari askoren emaitzak galtzera zijoazen eta bi-de ortatik salbatu dira. Izen batzuk eman ditzagun: Bilintx, Fermin Imaz, Pello Errota, Udarregi, Gaztelu, Xenpelar, Alzoko Imaz, Lexo, Zapiirain, Txirrita, Otaño eta abar. Bai Basarri, Uztapide, Xalbador, Mattin, Lasarte eta abar

Paperean jarritako bertsoak bat-batekoak baiño obeak izan oi dira geienetan. Eta orrek zer arriturik ez dauka.

Gaur aurkezten degun beste liburua olako bertsoekin ornitu da batik-bat: Nikolas Zendoiaren *Egan dijoa*. Eta onen aurretik argitaratu zuana, *Beranduko birigarroa*. Paperean jarritako bertsoak dituzte bi liburu auek, eta tar-teka prosa-zati batzuk.

Bertsoak paperean jartzeko oitura oso indarrean zego-an garai batean. Bertzogintza orrek, bere osotasunean artuta, gure erriaren kondaira eta nortasuna agertzen digu. Ez da besterik esan bear beraren garrantzia adierazteko.

Baiña Zendoiaren liburuak, esan bezela, prosa-zati batzuk ere baditu. Erri-prosa, alegia, *Auspoa*-k maiz ager-tu duana. Izen batzuk esan ditzagun: Salaberria, Uztapi-de, Erauskin, Juan Jose Irazusta, Alkain, Lertxundi, Txo-min Garmendia, Ataño, Lasarte, Azpiroz, Pujana eta abar.

Prosa onen balioaz zer esan? Garai bateko bertso-pa-perengatik adierazi dedana: gure erriaren istoria erakus-ten digula; beraren anima agertzen. Geienetan erri-gizon batek bere bizitza kontatzen digu. Ala, bera da leen pro-tagonista. Baiña bigarren bat ere bada. Nor ote? Gure erria. Talde bat, alegia. *Pello Errotaren bizitza*, adibidez, beraren alabari zor dioguna. Liburu ortan leen protago-nista Pello izeneko bertsolari pikaro ura da, noski. Baiña bigarrena Asteasuko erria dala ere ez dago duda egiterik.

Beste alderdi bat ere badute bai bertso-liburuak eta bai erri-prosa onek, oso kontuan artu bearrekoa, gaur egunean batez ere.

Ori adierazteko oroipen zaar bati autsa kenduko diot. Orain berrogei ta amabost urte ni Loiolan nintzan, latiña eta abar ikasten. Egia esan, gustoko jarduna nuan nik, latiña izkuntza zoragarria da eta. Beste eginkizun asko-

ren artean, latiñezko bi sermoi osatu bear genituan. Zati bat idatzitakoan, gure irakasleari eramaten genion.

Irakasle ori donostiarra zan: Aita Martin Muguruza. Batean, aren eguna zan eta ikasleak, bera etorri baiño leen, koplak au idatzi zuten pizarran:

*Si me dieran a elegir
ser pájaro cantor,
quisiera ser pescador
para llamarme Martín.*

Latiña oso ondo zekian gizona zan. Gustoa ematen zuan ura izkuntza ortan entzuteak. Euskalzalea ere bazan, eta euskera naiko poliki erabiltzen zuan. Ibilzalea ere bai, eta arratsalde batean bera eta iru ikasle Loiolatik Eriñora joan giñan.

Aita Martin Muguruza onek gure latiña irakurtzen zuan, eta gero bueltatu, zer irizten zion saiets batean erantsita. Baiña geien-geiena idazten zituanak itz auetxek ziran: *redolet hispanum*. Gure latiñezko idazkerak gaztelararen usaia eta kutsua zeukala, alegia. Gure lana olako oarririk gabe ikustea gauza aundia zan guretzat.

Orain, berriz, ia irurogei urteren buruan, sarritan gogoratzen zait esaera ori: *Redolet hispanum*, gaur egunean azaltzen diran euskal idazki asko irakurrita. *Redolet hispanum*; erdal kutsua dutela, alegia. Eta zer arriturik ez du. Euskaldun asko dira gure artean, jatorrizko izkuntza erdera dutenak. Amaren bularretik ikasitakoa, gaztelera, alegia, obeto dakitenak. Ala, erderaz pentsatzen dute. Esan nai dutena euskerazko itzekin janzten aalegintzen dira, baiña mamia erdera duala ezagun dute. Erderaz pentsatutako euskera ematen digute.

Gu geienok elebidunak geran ezkerro, komeri polita gertatzen da gurekin. Euskeraz ari gerala, erdal kutsua nabari zaigu; *redolet hispanum*, alegia. Eta, erderaz ari gerala, euskal kutsua; *redolet vasconicum* esan genezake.

Azken onek, egia esan, ajola aundirik ez du. Guk erdera gaizki erabiliagatik, nork jator eta dotore itzegingo

duan izango da, noski, Espaiñian barrena. Baiña nola-baiteko euskera baldin badegu, *redolet hispanum* badegu, alegia, gure izkuntza zaarra gain-beera dijoala esan nai du; gure euskera gaixorik dagoala.

Auspoa-ren liburuak, berriz, euskeraz pentsatutako euskera ematen digute. Liburu oien egilleak, izan ere, amaren bularretik dute gure izkuntza. Bera da ongien dakitena. Euskeraz pentsatutako euskera eskeintzen digute. Oien jardunak azala ez-ezik, mamia eta biotza ere euskerazkoak ditu.

Ikasbide ederra ematen digute orrekin euskeraz zerbait egin nai degunontzat. Erdal kutsua erabat kentzeko, alegia, euskal kutsua besterik ez duten idazkiak irakurtzea bezelakorik ez da izango. Erdal pentsamentua kendu, eta euskal pentsamentua erantsi.

Ori degu, beraz, bide bakarra gure euskeratik *redolet hispanum* kendu aal izateko. Itz oiek min ematen ziguten Loiolan. Gure latiña olakorik gabe bueltan zetorrenean, berriz, ura gure poza. Ciceron aiña bagiñala uste izaten genduan. Gogotik saiatzen giñan egunetik egunera gure latiña obetzen. Gure erri-prosa irakurriz eta abar ori egin dezagun, beraz, gure euskerak ez dezan donostiar irakaslearen oarra merezi: *redolet hispanum*.

Besteak beste, beraz, bi alderdi oiek ditu gure *Auspoa* liburutegiak. Batetik, gure erriaren anima azaltzen digula; eta, bestetik, euskera jatorra duala; euskeraz pentsatutako euskera alegia, *redolet hispanum* gabekoa. Badala zerbait derizkiot. Besterik ez.

Mattin bertsularia liburuaren aurkezpena

(*Mattin bertsularia* liburuarentzat aurkezpenaren bat Donostian egin bear zala eta itzaldi au arako prestatua da. Gero gauzak uste ez bezela gertatu eta etzan aurkezpenik egin.)

Liburu berri batek ekarri gaitu gaur gu onera. Liburu orrek iru zati ditu: aurrena, *Mattin, nere gizona*, bertsolari orren alargunak idatzia, eta leenengoz 1982-an argitaratua; bigarrena, *Ahal dena*, bertso-bilduma bat, 1971-n argia ikusia; eta *Etxe xokotik kantari*, 1981-an plazaratua.

Baiña aspaldi agortuak zeuden, eta ostera argitara emateko egokiera oraintxe zetorren. Aurki, uztaren 22an, beteko baitira ogei ta bost urte *Mattin* mundu ontatik joan zala. Ala, iru liburu oiek ale batean bildu ditugu, Auspoaren neurri berriekin ori ederki egin ditekenez.

Iru liburu zaarrek liburu berri bat osatu dute, beraz. Baiña makiñatxo bat eraskiñekin. Liburu zaarretan ez dagoan zenbait atal berrirekin, alegia; eta orretzaz gain, oker askotxo zuzendu ditugu. Orregatik, gaurko au argitalpen zuzendua eta geitua degu.

Liburu au zer dan ez naiz esaten jardungo. Zuetako bakoitzak bere kabuz ikasiko du ori, irakurketan aurrera dijoala. Egokiagoa derizkiot liburua nola osatu dan adieraztea; edo, obeto esateko, liburuaren zati bana nola egin zan argitzea.

Orain bi urte Xalbadorren *Odolaren mintzoa* liburu zogarria berriro kaleratu zanean, beraren aurkezpenean ortan saiatu nintzan: liburu ori nola egin zan azaltzen, alegia, oroipen zaarrak berrituz. Gaurkoan ere ori bera egingo det.

Nik Mattin 1960ko abenduaren 18an ezagutu nuala uste det, Donostian, urte artan jokatu zan Bertsolari-txapelketan. Mattin eta Xalbador, biak Iparraldeko bertsolarien izenean etorriak ziran. Geroztik, an eta emengo saioetan maiz ikusten genduan alkar, eta bai esku eman ez alkar agurtu ere.

Aren etxera, Ahetzeko Mulienera, 1967ko ekainean iritxi nintzan. Donostiako Patxi Mujika adiskidea eta biok giñan. Bertsolari-txapelketa jokatu berria zan, eta orduko bertsoak nik papereratuak nituan. Baiña bertsolari bakoitzari berak kantatuak erakutsi nai nizkion, ongi koptatuak zeuden ziurtatzeko. Ala, Patxi Mujikak bere magnetofonoa martxan jarri zuan Mulienera sukaldian, eta bai Mattinek gustora entzun ere.

Bitartean, Mattinen semea, Jean Pierre, artean amabost bat urteko mutikoa, aitak bei zaintzera bialdu zuan, etxe ondoko zelai batera. Baiña bera sukaldeko leioan kanpo aldetik eseri zan, iru gauza batera egiñez: begi batekin bei taldeari kontu egin; bestearekin, ekarri berria zuten telebista ikusi. Eta belarriekin, bertsoak entzun. Esaera zaarrena, beraz: «Biaje batez bi mandatu ez da pekatu». Arek, ordea, iru egiten zituan. Aitak, semearen abilezia ikusiz, parre egiten zuan.

Txapelketako bertsoak entzun ondoren, Patxi Mujikak bertso eta kanta zaar kantari jarri zuan Mattin. Kanta eta kanta eta aren almazena etzan agortzen. Ni arrituta nengoan. Uzta ederra bildu zuan egun artan Mujika adiskideak. Gauza bera egin zuan Xalbadorren etxera joan giñanean ere.

Bai Mattinek eta bai Xalbadorrek antziñako kanta zaararak erruz zekizkiten. Ondorio bat atera genezake ortik: jakinduri orri asko zor ziotela berak. Eskola bat ortxe izan zutela: bertso eta kanta zaarretan. Emengo bertsolariak baiño geiago. noski.

Andik laster. 1969-an, oitura eder bat sortu zan Donostian, bertako Jose Salaberria zanak eraginda: urtero bertsolari bat aundikiro omentzea. Aurrena nor eta Xalbador. Azken txapelketan, izan ere, Xalbadorri txistuak jo

zizkioten eta jendeak gogoaz bazuan oker ori zuzentzeko. Nik orduan Xalbadorren bertso-liburu bat atera nuan, *Ezin bertzean* izenburuarekin.

Urrengo urtean, Lasarteren txanda zan, eta nik beraren liburu bat prestatu nuan, magnetofonotik artutako bertsoekin. Bertso oietako batean onela dio berak: «Iñortxok ez du, ez, irakurtzen Lasartek eskribiturik». Bai ederki asmatu ere! Leitzako bertsolariak zortzi bat liburu argitaratuko zituan ondoren, bai bertsoz eta bai prosaz.

Irugarren urtean Mattinen omenaldia izan zan. Liburua atera bearrez, aren bertsoak biltzen asi nintzan andik eta emendik. Bai bere etxera joan ere bertso eske eta zer asmo neukan jakin eraziz. Baiña orra nola esaten dedan gaurko liburu onen aintzin solasan:

«Batean, joan-etorria egin eta, kartera (portafulla) galdua nuela ohartu nintzen. Etxetik atera, autoan sartu eta nihon gelditu gabe Ahetzeraino joana bainintzen, segurik Mattinen etxean galdua izango nuela pentsatu nuen. Biharamunean joan nintzen Mulienera. Ikusi eta honela egin zidan lehen agurra Mattinek:

–Xantzarik gabeko umea sortu nintzen ni! Behin kartera bat bilatu eta jabea berehala agertu!»

Ahal dena leen liburu ori nola osatu genduan, beraren itzaurrean adierazten det:

«Liburu onek bi motatako bertsoak ditu: Mattinek paperetan emanak edo jarriak eta jendearen aurrean kantatuak.

Paperetan emanak, batzuk argitaratu gabe zeuden ta Mattinen eskutik jaso ditugu; besteak, *Herria* aldizkarian agertuak ziran, eta guk orain andik kopiatu.

Liburura baiña len, Mattinek berriro ikusi nai izan ditu, lengo okerrak zuzendu eta bere gustora jartzeko.

Zer esanik ez, bertso geiago ere badu paperetan. Bañan ez ditugu danak jaso al izan.»

Nola edo ala liburua osatu genduan, bada. Baiña artean Francoren denboran giñan, aren azken urteak baziran ere. Garai artan, liburu bat ateratakoan, ale batzuk zensurara aurkeztu bear ziran, onek banatzeko baimena eman zezan.

Ahal dena liburu ori Mattini omenaldia egingo zitzaion aurreko astean bukatu zuten inprentan. Igan-dean salgai jarri nai genduan, noski. Ortarako ordea egunik aski etzegoan, guk geronek liburua Madrillera eramane ezean.

Ala, Donostiatik asteartean edo asteazkenean atera nintzan, illundu eta gero, liburuak nerekin nituala. Ordurako kotxea banuan: *Dyane 6* bat. Somosierrako gaiña goizeko ordu txikietan eta bide-ertzetan elurra zala pasanuan. Biamonaren bederatzia inguruan antxe nintzan bear zan Ministerioan. Liburuak aurkeztu nituan, zer ziran adierazi eta ango arduradunak onela esan zidan:

–Vuelva usted el sábado por la mañana, que el libro estará ya registrado. Pero espero que no lleve nada inconveniente, porque entonces también yo quedaría comprometido.

Larunbat goizean, eguerdia baiño leen, baimena nerekin nuan. Kotxean sartu, Donostiara begira jarri eta ekin eta ekin. Gaua zan iritxi nintzanerako. Baiña urrengo goizean, jendea omenaldirako biltzen asi zanean, antxe zegoan liburua salgai.

Liburu orren bertso-sail bat, politenetakoa, lapurrak edo ohoinak Mulienean bisita egin zutenekoa da. Baiña onezkero nere jardunarekin aspertuta egongo zerate eta orain bertso oietako batzuk kantatuz atsedean pixka bat artuko degu:

Kantuz hastera doha Ahetzetik Mattin,
Agorrilain zortzian, igandearekin,
bihotza arraildua pena handirekin;
neure kasua zer den nai duenak jakin,
esplikatuko ditut denak hastetik fin.

Besta kari izan naiz Arbonan bazkaltzen,
ate leioak hetsirik trankil joana nintzen;
kantu zahar ta pertsu, orotarik bazen;
ordu hartan ez nuen, ez, segur pentsatzen
norbeit ai zitzaitala etxe arroatzen...

Neure etxen sartzea etzen, ez, pullita:
behera eta gaina itzulipurdika;
kasik aldi txartu naiz hori ikusita;
bainan ohartu nintzen, begira jarrita,
ohoin zonbeitek egin zautala bisita.

Hoita hamabi mila, paper ta urretan,
ez da suma handia gaurko egunetan;
bainan badakizue denak bazter huntan:
ongi izerditurik pentze alorretan,
nekez baztertzen dira etxe xuhurretan.

Ohoin horrek xokoak bilatzen badazki,
moltsa eremata ez zitzaion aski.
Dilindan nahuzkanak bi xingarra azpi,
uda azken huntako, ez banintzen gaizki,
hoik ere sukaldetik eremanak nauzki...

Etxe arroatua oi zer gauza beltza!
Barnetik eskastuak jateko ta moltsa,
Han bizitzeko ere kasik gira lotsa!
Frogatu ez duenak ez dezake pentsa
estatu trixte hunek uzten duen latza!

Neure andre maitea, ez dezagun etsi,
osasuna bederen ez gaitu ebatsi.
Hau ere elgarrekin beharko iretsi,
galdeginez Jaunari biendako grazi;
berritz ere gogotik behar dugu hasi!

Idek errexak dira baserri zaharrak,
ate leioak askotan berritu beharrak;
nihor gabe ez utzi zuen etxe txarrak,
nun nahi badirela-ta sujeta tzarrak
frogatu du ederki Mattin Aheztarrak!

Liburua errez saldu zan. Ortan ere ikusi zan erriak
Mattin maite zuala.

Bitartean, Mattin eta Xalbador noizean bein ikusten
eta agurtzen nituan emengo bertso-saioretan. Batean, ez
dakit nundik nora ginjoazen, baiña kotxe berean giñan
irurok, ni bolantean nintzala. Alako batean, Xalbador ar-
tean moldatu berria zuan *Mattin nigarrez ikusi dut* bertso-
sailla kantatzen asi zan. Aheztarrak ixil-ixilik entzun zi-
tuan, eta bukatutakoan onela esan zuan:

–Etzegok i bezalakorik bertsoak paperean emateko.

Mattin gizon umilla zan, lagun urkoaren merituak gar-
bi ikusten eta errez aitortzen zituana.

Denbora berean, nik jarraitu nuan Ahetzeko txoriaren
bertsoak bildu eta gordetzen, mordoska bat osatu eta bi-
garren liburua egin zitekeala ikusi arte.

Ala, asi nintzan. prestatzen. Baiña hamar urte paseak
ziran eta Mattinen osasuna gainbeera joana zan. Ortaz
gaiñera, trakturrarekin eta abar izan zituan ezbearrak.
Gaixorik zebillen, ia etxetik ateratzen etzala. Ori adierazi
nai du bigarren liburu orren izenburuak: *Etxe xokotik
kantari*.

Batean, gogoratzen naiz, bera Baionako klinika bate-
an zan eta Mixel Itzaina eta biok joan giñan bisitatzera.
Mattin oso triste aurkitu genduan. Alde egiterakoan, be-
rriz, gu gelatik atera giñan eta bera ere bai. Gure atzetik
segika etorri zan ia kanpoko ateraño, ezin berezirik. Eza-
gun zuan biotzez erorita zegoala eta laguna nai zuala. Be-
ra ez-ezik, gu ere ederki goibeldu giñan *irriaren giltza*
orrela ikusita.

Bigarren liburu ori dala-ta, onela esango nuan gero,
irugarren liburuaren itzaurrean:

«*Etxe xokotik kantari* liburua zela eta, beste zenbait agerraldi egin nituen Ahetzera. Mattinek umore ona atxikitzen zuen. Bainan ez zen lehengo gizona, alderatzeko ere. Ageri zuen gaitzek eta ixtripuek menpean hartua zutela. Halere, ez zitzaidan burutik pasa hain laster hegaldatuko zenik. Ez baitzuen bere bigarren liburu hori ikusi ere egin.

Joan etorri hoiien bitartez, Mari, Mattinen andrea ere, eza-gutu nuen noski. Bai berak prestatutako jaki goxoak jastatu eta jan ere. Eta beste gauza batez ere ohartu nintzen: bertso zaharrak Mattinek bezain ongi zakizkiela, beren aire eta guzi.

Beste batean, *Etxe xokotik kantari* liburua prestatzen ari ginelan, ni han arribatu nintzen, zenbait puntu galdetu beharrez. Bainan gure lana bukatu baino lehen, Mattin Miarritzerat dializa egiterat ereman behar zuen anbulantza etorri zen. Bera hantxe joan zen, noski; bainan aurretik andreari gomendatuz nere duda guziak berak argitzeko. Konfiantza osoa zuen, beraz, harekin bertso kontuan ere.

Gertaera edo argibide hoiek Mattinen andrea euskaltzale eta bertsozale suharra zela erakutsi zidaten; eta hori jakiteak ekarriko zuen bere ondorioa.»

Ala, liburu ori ere osatu genduan. Artean ordenagailurik etzan eta makinaz pasa nituan bertso eta adierazpen guziak. Orriak alkarrekin josi eta orijinala txukun prestatu, inprentara eramateko.

Baiña une artan, uztaillaren 23an, Mattinen il-berria iritxi zitzaidan. Bi naigabe neretzat: bata, bera itzali zalako; eta bestea, bere liburu berria ikusi gabe joan zitzaigulako.

Santiago egunean izan zan illeta. Ni ara orijinala nerekin nuala joan nintzan. Elizkizuna plazan egin zitzaion. Jende asko bildu zan, gure probintzi guzietatik etorria. Bero egiten zuan. Nik opari bat egin nion Jaunari illaren izenean: beraren liburu berria.

Biamamonean inprentara joan nintzan orijinala eramatera. Baiña oporretako garaia zan eta liburua etzan bereala agertu. Ara zer esaten dedan irugarren liburuaren aintzin solasa edo itzaurrean:

«Mattin itzali ondoren eta *Etxe xokotik kantari* agertu orduko, Mulienera joan ginen, urriaren arratsalde batez, Aranalde adiskidea eta biok, liburu berria eramatera.

Bihotzak duenetik mintzo baita ahoa, Mattin zenaz hasi zitzaigun beraren andrea. Bai guk arretaz entzun ere, denbora berean nik nere buruari honela esaten niolarik:

–Mattin zenaren gertaerak ezin hobeki kondatzen ditu honnek. Liburu bikaina egin lezake, hol-hola paperean emango babilu.

Azkenean, haren euskaltzaletasunaren berri lehendik ere bai-bainekien, ausartu ere egin nintzen esatera:

–Errazu, Mari: zergatik ez dituzu hoiek denak izkiriitzen? Mattinen bizia liburu batean, zer gauza ederra!

Honela erantzun zidan:

–Ni ez naiz lan horietarako gauza.

Bainan nik segi:

–Hori nihork ez daki frogatu arte. Izkiria ezazu gertaera bat eta neri igorri. Orduan egi-egia erranen dizut: lan ona bada, aurrrera; eta kaxkarra bada, fini. Zuk paperean emanak neronek maxinaz pasa beharko baititut, eta nihor ez baita debaldetan lan egin zale.

Orduan, puska batez pentsaketan egon ondoren, honela galdegin zidan:

–Eta zer gertaera kondatuko dut froga hori egiteko?»

Pentsatu beharra orduan neri heldu zitzaidan...»

Minutu erdi batean lan egin bear izan zuan nere buruak. Oraindik ere gogoan det pentsamentu au gurutatu zitzaidala: «Une ontantxe erabakiko da Mattini buruzko liburu orren gorabeera. Asmatzen badet, liburua izango degu; asmatzen ez badet, dana ankaiz gora joango zaigu».

Baiña argi bat piztu zan nere barruan. Mesede ori egin ziguna, denbora berean irri egiten zuala, Mattin bera izango zan. Onela erantzun nion Mariri:

«-Zuen etxe hontan ohoinak sartu ziren behin batez eta ahal zituzten guziak ereman. Hori zela eta, baditu Mattinek bertsoak emanak. Ohointza hori konda ezazu, Mari, xehetasun guziekin».

Onela jarraitzen nuan, aitaturako itzaurre ortan:

«Egun hartan horrela partitu ginen. Handik egun batzutura, eskutitz lodi bat etorri zitzaidan. Eta nundik, eta Ahetzetik. Ideki eta irakurtzeari ekin nion. Mattinen etxeko ohointza zen, eta bai ederki kondatua. Nere beste lan guziak alde bat utzi eta maxinaz kopiatzen hasi nintzen. Hartan ari nintzela, nere bu-ruari honela errepikatzen nion:

-Liburu berria badugu, eta ez nolana hiko!

Ohointza edo lapurketa orren berri Mattinek berak bertsoan eman digu leen. Orain ikus dezagun beraren alargunak nola kontatzen duan prosaz bere liburuan, pixka bat laburtuta bada ere:

«Egun batez etorri ziren jaun Aranalde apezka eta aita Zava- la, Mattinen liburu berria, *Etxe xokotik kantari* deitzen dutena, neri present egiteko, eta orduan nahi zuten ixtorio bat idaztea gure etxe Mulienean gure bien bizian gertatutakoa.

Nonbeitik hasi behar eta heiek hautatu zuten hemengo ohointza, duela zonbeit urte pasatua.

Nola semea gurekin baitzen, galde hau egin nintuen:

-Ama, orroitzen zare orduko ixtorio hartaz?

Eta nik baietz, pixka bat gora behera.

-Zu haurra zinen orduan; lau urte doi doa. Bainan nik ba- nituen hogoita lau, eta holako gauzak ez dira aise ahanzen.

Agorrilaren zortzia zen, igandea, Arbonako bestak; eta, urte guzic bezala, bazkaltzera joaiten ginen nere burrasoen etxerat...

Hogoi lagunez goiti muntatu ginen bazkari on baten aintzi- nean. Ez zen deusen faltarik egun hartan. Basoak usu husten ziren, eta gure Mattin orduan bero beroa hasten da pertsutan, orroitu gabe etxean norbeitek bisita egiten ziotela.

Eguna hasi zen bururatzen, eta gure pertsulariak, behiak bazkatu behar zituela, omore onean erraiten nau neri:

-Zu zoazi plazarat bertzeak bezala, eta ni sarri etorriko naiz afaltzerat.

Beha egotu ginen gure gizonari: kantuz bazoan bere mobiletaren gainean.

Handik oren bat gabe, horra nun berriz heldu zaukun kexu kexua:

-Mari, zato zalu zalua. Zerbeit debrukeria pasatu da gure etxean. Ohoin batek egin gaitu bisita.

Orduan, bestarat gan beharrak ziren guziak jin ziren bazterren ikustera.

Hauzoak ere hor ziren eta xahar batek galdegin zaukun:

-Xingarrak hor tutzue bederen?

Eta guk baietz, eta ordukotz ebatsiak ziren.

Nola telefonarik ez baiginuen, Mattin joan zen plazarat eta polizari parte eman, eta memento berean etorri ziren.

...Polizak erranik «bertze egun bat artio», horra nun hauzoko gizon bat. Pello zuen izena, oihuka hasten zaion Mattini:

-Zato hunaraino. Xingar bat bada sasi tzar baten inguruan. Zurea ote da?

Laster gan eta ohartu zen ez zela gurea...

Gure etxe gaixoa! Ate guziak idekiak; leihoak. Xakurra, kanpoan zena, hura ere barnean sartua. Ganbararat joan eta oheak urratuak. Armarioak, linja, denak lurrean; eta, gainerat, gure moltsa, ginuen diruarekin, falta...

Ez ginen halere lotsatu. Gazte ginen ta elgarrekin penak aiseago jasaiten dira. Eta gogoratu zitzaion pertsu zonbeit mol-datzea. Kazeta *Herria*-n agertu ziren eta jende ainitzek irakurtu.

Handik zonbeit denboraren buruan, Hazparne herrian egin zuten pertsu saio bat, eta han egin zuten ere eske bat, eta ordaindu zituen galdu guziak.

Gero, eskerren bihurtzeko, bertze andana bat ere eman zuen.»

Ikusten dezutenez, ohointza orrek soka luzea ekarri zuan ondoren, eta ez gure kalterakoa. Lapurreta ori izan ez balitz, Mattinek etzuan bertso-saillik jarriko. Sail ori jarri ezean, Hazparneko eskerik ere etzan izango. Nik ez nion *ohointza* ortatik asteko esango eta aren alargunak etzuan bere liburua idatziko. Euneko aundi batean lapur aiei zor diegu, beraz, *Mattin, nere gizona* liburu xarmangarria.

Ari oiek danak nork mugitu eta erabili zituan? Zeruko Jaunak lerro okerretan zuzen idazten badakiela esaten da, eta aldi ontan ere orixe gertatu zala dirudi.

Liburu xarmangarria esan det eta alaxe da, nere ustez. Alde batetik, Lapurdiko izkeraren ispillua da. Kontaera, berriez, xuxen, garbi eta eroso dijoa. Nun eta noiz zer esan bear dan bete-betea asmatzen du. Elkarrizketak ere xoragarriak dira.

Iparraldeko liburu orrekin Egoaldeko beste liburu baten antza badu. Beste liburu ori Mikela Elizegi zanari zor dioguna eta *Pello Errotaren bizitza alabak kontatua* izendatzen dana. Batentzat alabak eman zituala gaiak; eta alargunak bestearentzat.

Bidasoaz beste aldeko zerbait argitaratzerakoan, beti ere orijinala Emil Larre adiskideari bialtzen diot, ango euskera zaindu dezan. *Mattin, nere gizona* leenengoz agertu zanean ere ala egin nuan, eta berak onela esan zidan gero:

-Irri-karkailaka irakurri dut Mattinen alargunaren liburu ori.

Bigarren argitalpen onen aurretik ere bialdu nion orijinala eta onela esan zidan ondoren:

-Mulieneko iru bizilagun oiek zenbat maite zuten elkar!

Emil Larrereren esaldi oiek liburuaren beste bi alderdi adierazten dituzte. Bata, Mattinen umorea, beraren alargunak liburuaren orrietan ain garbi azaltzen duana. Eta bestea, maitasuna. Maitasunez blai egindako orriak dira liburu orrenak. Maitasuna Marik bere senar eta semearentzat; maitasuna, Mattinek bere andre eta semearentzat; eta maitasuna onek ere bere gurasoentzat.

Neretzat batere dudarik etzegoan Mattinen alargunak idazle-ezpala zuala. Eta erdal esaera zaar batek diona: «Otar bat egiten duanak, eun ere egingo ditu». Orregatik, beste liburu bat egin zezan aalegindu nintzan. Gaia ere pentsatu nuan: garai bateko Lapurdiko baserrietako giroa eta oiturak. Baiña ez genduan alkar ondo ulertu. Itxura danez, ez nizkion adieraz bearrak garbi eta xuxen agertu. Eta libururik gabe gelditu giñan.

Onenbesterekin, gaurko esan bearrak esan ditudala uste det. Baiña bertso batzuk kantatuz egingo degu ori. Zer bertso? Mattinek Ahetzeri jarri zizkionak. Airea *Iduzki denean* kantarena da:

Lau bortz pertsu berri Ahetze maitiarentza
zer ziniokete orai kanta banetza?

Jende beharrentza
zabaldu bihotza:
amodio hutsa!
Ez da aberatsa,
bainan bizi ontsa;
hau da nere amentsa!

Alderdi pollita hegoko partekoa:
parre parrean du Larrun mendi kaskoa.

Itzuliz pausoa
bixtan itsasoa,
Getariakoa...
Bidarte hauzoa,
geriza osoa.
O zer leku goxoa!

Anaiak bezala gira Arbonarekin,
Senpere aldean oihan haundi hoiekin;

etxaldeak berdin
alor ederrekin,
mahastiak urdin...
Nahi nuke jakin
bazka-lekuak fin
nun diren hemen bezin...

Jiten direnean hiritar kanpokuak,
mezan kausitu-ta dagotzi harrituak:
eliza-kantuak
eta predikuak
guk eskuarazkuak;
segi, mutikuak,
fedea handikuak,
lagun gaitzan Jainkuak!

Nere predikua huntan dut akabatzen,
xapela buruan dutalarik ezartzen...
Zubiko pentsatzen,
Xalbador kantatzen,
on dira ni bezen...
Klarki dut aitortzen:
ikaran naiz aurten
kenduko ote nauten

Garai artan Mattin bertsolari-norgeiagokaren batean txapela irabazia zan, baiña bildur zan urrengoan Zubikoak, Xalbadorrek edo besteren batek kenduko ziotela. Ori esan nai du azken bertsoak.

Baiña norbaitek zerbait galdetu nai badu, galde dezala. Bestela, bukaera eman dezaiozun itz aspertu oni.

Aurkibidea

Iru liburu berri	
Donostian, 1999-ko uztaren 6-an	11
Presentación del libro <i>Aprendiz de gañán</i> de Diego Rodríguez y Antonio Zavala, en Badajoz, a 6 de agosto de 1999	17
<i>Erri-literaturaren alde Doctor honoris causa</i> izendapenean. <i>En el nombramiento de Doctor honoris causa</i> Deusto, 1999-XI-17	25
Atzera begira edo liburu-sail baten gorabeerak Deustun, 1999-XI-18	47
Presentación del libro. Castejón y el ferrocarril (años 1920 a 1931) Pamplona, a 14 de diciembre de 1999	67
Mendaro Txirristaka Eusebio Mugertza Azpiazu (1874-1955) jaio zaneke 125-garren urtemugan, 1999-ko abenduaren 15-ean	73
Prólogo al libro <i>Sentir la vida</i> de Manuela Otaño López-Alen, 1999	91
Euskal Erriak idazle aundi bat galdu. Atañoaren eriotza	95
Presentación del libro <i>En la reserva del Saja</i> de Antonio Rodríguez San Juan y Antonio Zavala, Santander, 6 de julio de 2000	97
Tolosan, <i>Seme kuttun</i> izendatutako egunean (2000-X-6)	103
Atañoaren <i>Jesusen bizitza</i> liburuauren aurkezpena, Erreterian, 2001-III-8-an	115

Juan Jose Irazusta, <i>Nork bere bidea</i> nobelaren egilleari omenaldia, Hondarribian, 2001-IV-24-an .	121
Uztapideren <i>Berriz plazara</i> liburuen aurkezpena, Zestoa, 2001-VI-23	139
Elkarrizketa	149
Presentación del libro <i>Prioro, cuna de la trashumancia</i> , de los HH. Casquero y Antonio Zavala, en Prioro, León, a 12 de agosto de 2001	165
Virgilio, Fray Luis de León eta Bilintx	171
Jose Insaustiren <i>Beti bertsoa buruan</i> liburuaen aurkezpenean, Seguran, 2002-ko apirillaren 19-an	175
Andoingo Agustin Zinkunegi <i>Bizi naiak lege zorrotzak</i> liburuaen egillearen illetan, 2002-ko apirillaren 23-an	181
Presentación de los libros <i>Andanzas de un quinto del 42</i> y <i>Del fusil al arado</i> de Diego Rodríguez Orellana y Antonio Zavala, en Quintana de la Serena, Badajoz, a 17 de agosto de 2002.	187
Presentación del libro <i>Cana, la hija de la maestra</i> de Encarnación Molina en Linares, Jaén, 7 de noviembre de 2002	195
Recuerdos Para el libro: <i>Tolosa (1903-2003). En el centenario de una plaza</i>	201
<i>Segi, Mugartegi</i> liburuaen aurkezpenean, Berriatuan, 2003-ko martxoaren 14-an	205
Itzaldia 2003-ko maiatzean, Reno-n (USA) erri-literaturari buruzko jardunaldietan	209
Errenteriako erria eta Auspoa Liburutegia 2003-ko abenduan	225
Presentación del libro <i>Más recuerdos sobre Castejón y el ferrocarril</i> , de Eloy Tejada y Herrero, Castejón, 6 de febrero de 2004	229

Ramos Azkarateren <i>Galtzaundi berriz ere I eta II</i> liburuen aurkezpena, Tolosan, 2004-ko martxoaren 26-an	235
Xalbadorren <i>Odolaren mintzoa</i> liburuaren irugarren argitalpena Donostian, 2004-X-14; Urepelen, 2004-XI-7-an	243
Ramon Artolaren jaioterria	259
Frantzisko Apalategiren <i>Karlisten eta liberalen gerra-kontaerak</i> liburuen aurkezpena, 2005-X-4	263
Terueleko maitaleak eta Markesaren Alabaren bertsoak	275
Mamuel Lasarteren <i>Plaza-gizonak</i> liburuaren aurkezpena Arantzazun, 2005-X-19-an	279
Mateo Txistu Aragoi aldean ere	285
Pedro Agirreren bertso argitaragabeak	289
Bi liburu berriren aurkezpena: Nikolas Zendoia: <i>Egan dijoa</i> eta Basarri I: <i>Bat-bateko bertsoak</i> Zarautz, 2006-II-20-an.	293
<i>Mattin bertsularia</i> liburuaren aurkezpena . . .	297

Auspoaren azken liburuak:

- 291: Pedro Migel Urruzuno
Koroi eder bat
- 292-293: F. Apalategui
*Karlisten eta liberalen
gerra-kontraerak * Relatos de guerra de carlistas y liberales (I) eta (II)*
- 294: Manuel Lasarte
Plaza-Gizonak
- 295: Nikolas Zendoia:
Egan dijoa.
- 296: Basarri:
Bat-Bateko bertsoak.
- 297: Pepe Artola
Ustez laguna detan.
- 298: Mattin eta Mari Treku
Mattin bertsularia
- 299: Antonio Zavala
Oiñez eta jakin miñez III
- 300: Antonio Zavala
Auspoaren auspoa IV

Auspoa liburutegia

Eskuartean dugu laugarren *Auspoaren auspoa*. Liburu honek baditu aurretik hiru senide: *Auspoaren auspoa* I, II eta III –Auspoa 238 eta 239 (1996) eta Auspoa 262 (1999)–. Beste haietan bezala, berak emandako hitzaldiak jaso ditu Antonio Zavalak hemen (Auspoa 300): 1999.07.06an hasi eta 2006-02-20an emandakora artekoak. Hitzaldiez gainera, beste idazlan batzuk ere bai, ibilbide luze-emankor baten testigantza emanez.

Herri kulturarekiko sentiberatasun betea izan du Antoniok betidanik. Bideurratzailea eta gai bakarrarekin itsutzen ez dena, lehenengo Auspoa liburutegian eta gero 1993an hasi zuen *Biblioteca de Narrativa Popular* sailean erakutsi digunez; eta gizon kultoa, bere

Oiñez eta jakin miñez artikuluetan ageri denez.

Irakurlegoa izan da beti Zavalaren saririk onena. Baina hor dira Durangoko Euskal Liburu eta Disco Azokako *Argizaiola* (1996.11.2), Derioko Labayru Ikastegiaren *Gatzontzia* (1997.07.11). Deustuko Unibertsitateko *Honoris Causa* doktore izendapena (1999.11.17) eta Tolosako *Seme kuttun* izendatzea (2000.10.06).

Hala ere, horrelako aitormenak herri xeheari zor dizkiola aitortu izan du beti berak. Gauza txikien eta bitxien defentsaria da, bihotz osoz egindako lanaren meritua berea ez baina herriarena dela aitortuz. Hala, urte askoren buruan osatutako artxiboa Gipuzkoako Aldundiaren eskuetan utzi zuen 2005.11.11n. Bai ote liteke gero eskuzabaltasun ederragorik? Joxemari Iriondo.

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Kultura Zuzendaritza Nagusia
Dirección General de Cultura

ISBN 84-7907-524-4

9 788479 075248